Bilim ve Ütopya

Mayıs 1997 Sayı: 35 Aylık bilim kültür ve politika dergisi 200.000 TL

Evrimin açıklanmasında büyük buluş

ANKARA MAYMUNU

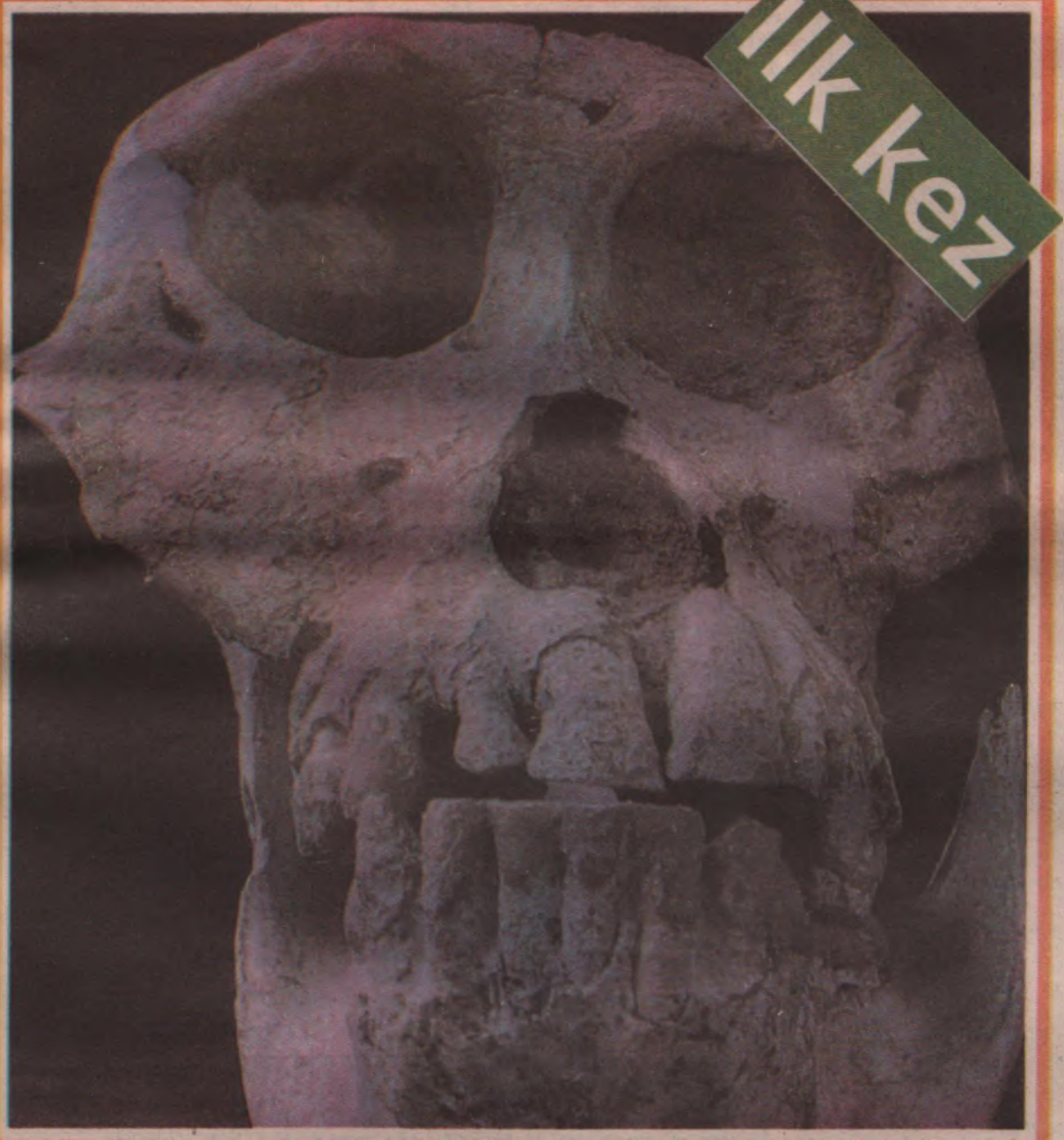

Prof. Dr. Berna Alpagut

- Ankara Üniversitesi'nden araştırmacıların Başkent yakınlarında bulduğu maymun fosili 10 milyon yaşında.
- Kafatasına ve bazı önemli vücut kemiklerine ulaşılması, buluşu çok önemli kılıyor.
- Ankara Maymununun en önemli özelliği, çağdaşları arasında morfolojik açıdan farklı nitelikleri bir arada taşıması.
- İnsan ailesinin, kuyruksuz maymun ailesinden evrimsel olarak ayrılma tarihi hakkında bugüne kadar bilinenlere yeni ve önemli bir boyut katıyor.
- Maymunumuz, daha önce bulunan çağdaş fosillerden cinsiyeti açısından da farklı. Ankara Maymunu muhtemelen "dişi" bir örnek.
- Ankara Maymunu; atgiller, filgiller, gergedangiller, etçiller, otçullar, küçük kemirgenler, dev boyutlu kara kaplumbağaları ile birlikte 10 milyon yıl öncesinin Ankara ormanlarında yaşamaktaydı.
- Fotoğrafı ilk kez Bilim ve Ütopya'da yayımlanan Ankara Maymunu, çok yakında Ankara Medeniyetleri Müzesi'nde sergilenecek.

Ölüm, nesin sen?

Dr. **Nüket Örnek Büken**, Dr. **Yasemin Oğuz**, Prof. Dr. **Oğuz Polat** ve **Wim Dekkers** "Ölüm"ü tartışıyor.

■ "Evcilleştirilmiş ölüm", "kişinin kendi ölümü", "senin ölümün", "yasaklanmış ölüm" kavramları ■ Modern ölüm imajımız ■ Neye "ölüm" deriz? ■ Organ aktarımlarıyla gündeme gelen yeni bir klinik kavram: Beyin ölümü ■ İnsan ne zaman "ölü" sayılmalı? ■ Ölüm zamanı ve nedenleri ■ Tıbbi, biyolojik, felsefi ve dini boyutlarıyla "ölüm" kavramı

İÇİNDEKİLER

KAPAK
ANKARA MAYMUNU

- **Prof. Dr. Berna Alpagut**
  Türkiyeli bilim insanlarının evrim tarihi açısından dünya çapında buluşu ilk kez Bilim ve Ütopya'da. Ankara Üniversitesi'nden araştırmacıların bulduğu maymun fosili 10 milyon yaşında 32

Wim Dekkers
Neye "ölüm" deriz? 10

Dr. Nükhet Örnek Büken
Beyin ölümü 15

Dr. Yasemin Oğuz
Ölüm, nesin sen? 18

Prof. Dr. Oğuz Polat
Ölüm nedir? 20

Ahmet İnam
Nedir "iyi yaşamak"? 21

Yıldız Cıbıroğlu
Kadın gövdesi neden tılsımlı bulundu? 22

Ayhan Korkmaz
Fahişelik ve kilise 25

Prof. Dr. İlhan Arsel
Şeriat ve kölelik-3 26

Prof. Dr. Süleyman Bozdemir
Bilimde geri kalmamızın nedenleri 28

Prof. Dr. Cemal Yıldırım
Felsefenin kimlik sorunu 30

Kürşat Başdemir
Sangarios kıyısında tanrı sohbetleri 31
İnsan klonu üzerine ahlaki bir tartışma 34

Dr. Ümit Sayın
Heaven's Gate ve ölüm kültleri 36

Dr. H. Tuğrul Atasoy
Yaşlanan beyin ve bunama 38

Ergun Adaklı
Satranç, briç, bilardo derken... 40

Prof. Dr. Nilgün Çelebi
'Mekanik' ve 'göç' ile Utopia'ya yolculuk 42

Bayram Kaya
Matematiksel bilgi nedir? 43

Prof. Dr. Aydın Köksal
Yeni yaşam 44

Nesrin Timur
Türkiye'den Rudolf Bahro geçti 46

Ekotopya 48

Sunay Demircan
Ne olacak bu Karadeniz'in hali? 50

Bülent Topaloğlu
Biyolojik çeşitlilik ve kaybolan türler sorunu 51

Prof. Dr. Ali Nesin
Matematik sohbetleri 52

Prof. Dr. Şafak Alpay
Pi'nin gizemi 53

Prof. Dr. Korkut Yaltkaya
Merak Ettikleriniz / Zeka ve beyin büyüklüğü ilişkili mi? 54
Tanıyalım / Doğu Akdeniz çevrecileri 55
Yayın Dünyası 56
Çocuk ve Bilim 58
Ana Karnındayken 60
Satranç 61
Zeka Oyunları 62
Briç 63

Doç. Dr. Yücel Çağlar
Yeşilleme / Odun yakacaklar, başka yolu yok 64

Merhaba Bilim, Merhaba Ütopya

Bizler kültür erozyonuna uğrama tehlikesi ile karşı karşıya kalmış beyinleri kitapla ağaçlandırma, göz gözü görmez olmuş karanlıklarda ışığı küçük de olsa bir mum yakma çabası içerisindeki gençleriz. Tüm bu istek ve özlemleri kafamızın dışına çıkarıp somuta ulaştırmak ve disipline ederek en verimli sonucu almamız gerektiğinden 4 yıl önce Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi Kitap Kulübünü kurduk. Şu anki yönetim kurulu üyeleri bu kuruluş aşamasında bulunmasalar bile en azından aynı özlemin bayraktarlığını yapmakta.

Fakültemiz kütüphanesindeki küçük odamızda 700'e yakın kitapla öğrencilere bu aydınlanma hizmetini sunmaya devam ediyoruz. Şu an yaklaşık 750 üyemiz var. Her ay 50.000 TL. aidat ödemek suretiyle öğrencilere istedikleri kitabı okuma imkanı veriyoruz. Bunun yanında düzenlediğimiz şöyleşi, panel ve konser gibi etkinliklerle farklı tartışma ortamları yaratmak, fikirlerin çarpışmasının devindirici gücüyle yeni ufuklara varmak niyetindeyiz. Bugün böyle bir işin altına girmenin ne kadar zor olduğu hepimizin bildiği bir gerçek. Her gün artan kitap fiyatları, söyleşi ve panel düzenlemelerindeki kaynak yetersizliği, öğrencileri bu tür bir canlılığın içine çekmenin zorluğu belimizi bükse de, henüz silkeleyip yere sermiş değil.

Üniversitemizdeki bu durağanlık ve isteksizlik, 'tıpkı kuzuların sessizliği' tanımını hakederek, aydın üniversite gencinin kendini nasıl bir sürü mantığı içine hapsettiğini kanıtlamakta. Kültürel ve düşünsel ortamlara karşı bu soğuk duruşu yıkmak sanıldığından daha zor. 17-25 yaş arasında, üniversite eğitimi gören gençlerin miyadını doldurmuş emekliler gibi cafelere, kantinlere doluşmayı ve zamanlarını bu şekilde geçirmeyi tercih etmelerinin elbetteki nedenleri çok. Bunları ayrıntılarıyla bir başka sefer sizlere aktarmayı umuyorum. Ancak kafalardaki bu tozu üflemeye yetecek kadar nefesimiz var. Biz yine bildiğimiz yolda ilerlemeye ve daha etkili bir kitap kulübü olma çabasında kararlıyız.

Başta saydığım amaçlar bağlamında *Bilim ve Ütopya* dergisi ile bir misyon birliği içerisindeyiz. İlgiyle izlediğimiz ve ülkemizde yaşanan kültür savaşında cephelerden biri haline gelen *Bilim ve Ütopya* ile pek çok kere bağlantıya geçtik. Bu yardımlaşma ve dayanışmanın sürekli olacağı inancıyla hepimize kolay gelsin.

Bu çabamıza omuz vermek isteyenler için adresimiz: Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi Kitap Kulübü, Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi, Bornova/İzmir

Kitap Kulübü Yönetim Kurulu adına Özlem Araol

Bilim ve Ütopya

Gökyüzü Sanat Ürünleri Ltd. Şti.
adına sahibi: Ferit İlsever
Yayın Yönetmeni: Ender Helvacıoğlu
İdare Müdürü: Metin Aktaş
Sorumlu Yazışleri Müdürü: Nalân Mahsereci
Yazışleri: Firdevs H. Gümüşoğlu, Nesrin Timur
Ankara Temsilcisi: M. Serhat Özyar
Tel: (0312) 210 23 45 E-posta: ozyar@rorqual.cc.metu.edu.tr
İzmir Temsilcisi: Şenel Ergin
Avrupa Temsilcisi: Alp Hamuroğlu
Tel: (0049) 612 07 118 Fax: 612 07 119
Ankara: Çağatay Keskinok, Emel Oybak, C. Can Bilgin, Ayşe Turak, Nejat Akfırat
İzmir: Orhan Bulunmaz, (0232 382 86 18) Meftun Bulunmaz ,Murat Argon
Muhasebe-Abone: Semra Önür
Teknik Sekreter: Muzaffer Usta
Dağıtım: Hüseyin Yücebağ

Yazışma adresi : Büyükdere Cad. No: 79 Bor Ap. Kat 5 Daire 10 Mecidiyeköy /IST.
Tel: (0212) 272 17 51-52 **Fax:** (0212) 288 48 05
E-posta : ender-sd@feza.mam.gov.tr
Yönetim Yeri : Yol Sok. Polat Celil Ağa İşhanı K.5 Mecidiyeköy İstanbul
Basıldığı Yer: Serler Matbaası
Dağıtım: BİRYAY A.Ş.

ABONE KOŞULLARI
6 Aylık: 800.000 TL. 1 Yıllık: 1.500.000 TL.
Avrupa ve Ortadoğu yıllık: 60 DM.
Amerika ve Uzakdoğu yıllık: 60 $

YURTDIŞI SATIŞ FİYATLARI
Almanya:5 DM Fransa: 18 FF İngiltere: 2.5 £ İsviçre: 5 Fr. Hollanda: 6 Fl.

Yurtiçi abone bedelleri için
Posta Çeki Hs. No: 1055136
Türkiye İş Bankası : Mecidiyeköy Şubesi, Hs. No: 1089 429660
Yapı ve Kredi Bankası : Osmanbey Şubesi Hs. No: 053497-3
Hesaplar **Metin Aktaş** adınadır.
Yurt dışı abone bedelleri için:
A. Coşkun:
Girokonto 6348 62-609 BLZ: 500 100 60 Postbank Frankfurt am Main

Bilim ve Ütopya Yayın Kuruluna

İlk sayısından beri okuyucusu olduğum derginizin (dergimin), Nisan sayısında okuduğum yazı (saldırı) dergiye ve derginin yayın kurulunun işlevine ilişkin tüm olumlu görüşlerimi sarsıcı nitelikteydi. 34. sayı 48. sayfada **İ. Melih Baş**'ın **"Ruşen Keleş ve Can Hamamcı'nın Çevrebilimlerinin Miyopisi"** başlıklı yazısını kastediyorum.

Bu nitelikte bir yazı okuduğum "herhangi bir yayını" bir daha almamak ve olumsuz görüşlerimi belirtmek yeterli olabilirdi. Bu yayın *Bilim ve Ütopya* gibi, Türkiye'de bilimsel sorumluluğu irdeleyen, bilim-felsefe-etik bağlamında özgür düşünce üretilen, özel yeri ve önemli bir işlevi olduğunu düşündüğüm bir yayın olunca doğal olarak daha büyük tepki duyuyorum. Yayın kurulunun sorumluluğunun farkında olup olmadığını acele olarak değerlendirmenizi bekliyorum. Derginin işlevini çok önemsiyorum. Amerikancıl düşünce akımlarının her kesimi çok boyutlu etkilediği "global" ortamda, *Bilim ve Ütopya* özgür üretim etkinliklerinin yer aldığı düşünsel iletişim ağı niteliği ile önemli bir işlev taşımaktadır. Türkiye'de düşünen, bilimsel etkinliklerini sürdürmeye çalışan, düşünceye, bilime önem veren aydın düşünce sahibi olması beklenen değerli bir okur topluluğunun haklı güvenini kazanmış, ulaşılabilen bir yayın olarak, seçkin bir okur kitlesi olan dergimizi çok önemli buluyorum.

Yazıyı hiç önemsemiyorum çünkü, hiçbir bilimsel-düşünsel nitelik taşımayan, yüzeysel-ilkel bir saldırı metni ve bu yazıya eleştiri yazmak bile, yazıya hak etmediği bir önem vermek olur. Oysa, yayınlandığı dergi sahip çıktığı "değerler"le çok önemli bir yayın olmanın sorumluluğunu taşıyor, taşımalıdır. Bu "değerler"in akademik anlamda en nitelikli ve beyaz temsil edildiği kurum ve kişilere düzeysiz saldırı niteliğindeki yazıyı, o benzersiz üslubuyla yayınlamanın getireceği sorumluluğun yayın kurulu tarafından açıklanmasının bir zorunluluk olduğu kanısındayım.

Çevrebilim konusunda öğretici-nitelikli-bilimsel-yansız bir ders kitabı olarak, zevkle okuduğum kitabı eleşiren kişinin (**İ. M. Baş**), konusundan genel olarak habersiz olduğu, en hafifinden okuduğunu anlamadığı veya özel niyetlerle çarpıttığı, kitabı okuyan herkes tarafından kolayca anlaşılacaktır. Kendi bütünselliği bile olmayan bir sonraki paragrafta öncekini dışlayan eleştiri yazısını eleştiremiyorum, çünkü, saldırganlık dışında savı yok! İlginç olan, adının başına akademik ünvanını ekleyen bu şahsın, akademik etik ilkeler gereği işiyle ilgili bir konuda yazıyorsa bu ünvanını kullanması beklenir, yazısının içeriği ise bu beklentiyi olanaksızlaştıracak ölçüde çevrebilimden uzak çelişkiler taşıyor... Türkiye'de bilimsel yansızlığın akademik yaşamda en iyi örneği olan iki bilim adamının her türlü eleştiriye açık oldukları, onlardan ders alma şansını ve onurunu elde etmiş öğrencileri olan bizler için yaşanan bir gerçek. Fakat, uğraş alanı farklı, kitabı okuma olanağı olmamış bir okurun, bu değerli isimler hakkında yanlış kanılara sahip olması büyük bir haksızlık olur. Çevre kavramından haberdar her aydının haklı saygısını kazanmış kalemleri ve düşünceleri özgür bu iki bilim adamı yozlukların olağanlaştığı ülkemizde göreli olarak temiz kılan akademik çevrelerin en değerli ve temiz üyeleridir. Sayın **Ruşen Keleş** ve Sayın **Can Hamamcı** varlıkları ve ürettikleriyle karanlıkların egemen kılınmaya çalışıldığı ülkemizde çok değerli iki güç kaynağıdır.

Eleştiri sağlam bir bilgisel zemin gerektirir, yoksa adı çamur atmak olur.

Dr. Nesrin Çobanoğlu

***Bilim ve Ütopya*'nın notu:**

Sayın **Ruşen Keleş** ve Sayın **Can Hamamcı** da, Sayın **İ. Melih Baş** da dergimizin dostları ve değerli yazarlarıdır. Yazarlarımız ve dostlarımız düşünsel anlamda çeliştikleri konularda birbirlerini eleştirebilirler ve sayfalarımız bu eleştirilere açıktır. Doğal olarak karşılıklı saygı ve yayın ahlakı ilkeleri çerçevesinde. Yazarlarımızın makalelerindeki düşüncelerini değiştirmelerini talep edemeyiz. Tabii, söz konusu makaleyi dergimizde yayımlayıp yayımlamamak dergi yönetmenliğinin tasarrufundadır. Sayın **Melih Baş**'ın makalesinde kullandığı üslupta bazı incitici ve alaycı ifadelerin bulunduğu doğrudur. Bu ifadeler bir yazışleri hatası sonucunda gözden kaçmıştır. Kendisine bu düşüncemizi ve uyarılarımızı iletseydik, eminiz ki dergimizin ilk sayılarından beri dostça ilişkide bulunduğumuz **Melih Baş** bizi anlayışla karşılar ve gerekli düzeltmeleri yapardı. Söz konusu incitici ifadelerin yayımlanması da böylece önlenmiş olurdu. Dergi yöneticileri olarak bu konudaki sorumluluğumuzu kabul ediyor, özür diliyoruz. Yazının içeriğine ilişkin dostça ve düzeyli tartışmalara da sayfalarımızın açık olduğunu buradan bir kez daha duyuruyoruz.

II. Adli Bilimler "Balistik" Sempozyumu Sonuç Bildirisi

İzmir'de 4-5 Nisan 1997 tarihlerinde, Adli Tıp Uzmanları Derneği İzmir Temsilciliği ve İzmir Tabip Odası tarafından düzenlenen "Balistik" konulu II. Adli Bilimler Sempozyumu gerçekleştirildi.

Sempozyuma Adli Tıp Kurumu Başkanı, Adli Tıp Kurumu Fizik İhtisas Dairesi Başkanı, Adli Tıp Uzmanlar Derneği Temsilcileri, İzmir Tabip Odası Genel Sekreteri ve Yönetim Kurulu Üyeleri, İzmir Barosu'na bağlı avukatlar, çeşitli üniversitelerin Tıp Şube Müdürleri, Emniyet Genel Müdülüğü Kriminal Polis Laboratuvarlarında çalışan uzmanlar, TÜBİTAK ve Jandarma Kriminal Laboratuvarlarından uzmanlar, Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi Genel Cerrahi, Plastik Cerrahi, Ortopedi ve Patoloji bölümlerinden öğretim üyeleri katıldı.

Adli Tıp Ensitüsü ve Adli Tıp Uzmanları Derneği Başkanları gönderdikleri mesajlarda başarı dilekleri ve desteklerini ilettiler.

Sempozyum süresince balistikle ilintili olarak, ateşli silahlar ve patlayıcıların çalışma sistemleri, bu maddelerde meydana gelen yaralanma ve ölüm olayları, olay yeri incelenmesi, otopside karşılaşılan sorunlar, adli rapor hazırlanması ve balistikle ilgili yasal düzenlemeler ele alındı.

Konuyla ilgili çalışan ve şimdiye kadar aralarında bir irtibat bulunmayan kurumlar arasında koordinasyon ve iletişimin sağlanmasında ayrıca bilgi alışverişinde bulunarak standardizasyon oluşturulmasında ilk adımlar atıldı.

Olay yeri incelenmesi, otopsi laboratuvarda yapılan balistik analizleri ve rapor düzenlemesinin işin uzmanları tarafından yapılması gereği vurgulanarak, ülkemizde uzman sıkıntısı ve eksiğinin oluşturduğu sorunlar ortaya kondu.

Günümüzün modern kriminalistik anlayışı çerçevesinde suçludan delile değil, delilden suçluya gitme gereği vurgulanarak, Adalet mekanizmasının seri ve güvenilir bir şekilde çalışmasına yardımcı olacak bilirkişilik hizmetlerinin kalitesinin artırılması için işbirliğine gidilmesi kararı alındı.

Olay yeri incelenmesini, otopsiyi ve laboratuvar tetkiklerini yapanların birbirlerinden haberdar olmalarının daha sağlıklı ve güvenilir sonuçlar elde edilmesinde önemli bir rol oynadığı, birlikte çalışma alanı arttıkça aydınlığa kavuşmamış birçok olayın aydınlanacağı belirtilerek, bu konularda savcılık ve mahkemelere irtibatı ve gerekli bilgilendirmeyi sağlayıcı görevler düştüğü belirtildi.

Gelecek yıllarda parmak izi, sahtecilik, grafoloji, DNA analizi gibi farklı kurumlar tarafından çalışılan konulara ilgili yeni sempozyumlar düzenlenmesi temennisi ile sempozyum sona erdi.

Düzenleme Kurulu Başkanı Doç. Dr. İ. Hamit Hancı (Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi Adli Tıp Anabilim Dalı)

ARKHE Atelye 97 katılım şartları

Kısaca, Türkiye'deki arkeoloji öğrencilerini bir araya getirme etkinliği olarak adlandırabileceğimiz ARKHE Atelye 97, arkeoloji öğrencilerine çeşitli etkinlikler gerçekleştirebilme ve tartışma ortamı yaratabilme amacını taşımaktadır.

Bu yıl yapılacak olan ilk buluşmayı Ege Üniversitesi Arkeoloji Kulübü organize etmektedir. Buluşma 27 Eylül-5 Ekim 1997 tarihleri arasındaki 9 günlük süre içinde gerçekleştirilecektir. Bu yılki etkinlikler Alabanda antik kentinin çevresinde kurulacak olan çadır kampta yapılacaktır.

Açılacak atelyelerde, arkeoloji ile doğrudan ilgili konularda pratiğe yönelik çalışmalar yapılacaktır.

Katılacak her öğrenciden, bu yılın belirlenen konuları çercevesinde bireysel ya da 3-5 kişilik gruplar halinde bildiri sunma, sergi ve gösteri düzenleme (slayt v.b.) ve bu gibi bir takım etkinliklerde bulunmaları istenecektir. Bu etkinliklerin boyutu gerek gruplar halinde hazırlanmış çalışmalar, gerekse de bireysel tez seminer ya da konuşma şeklinde olabilir. Atelyelere konusunda uzman, üniversitelerdeki öğretim üyeleri de davet edilecektir.

Bu yılın konu başlıkları aşağıda belirtilmiştir. Bu konu başlıklarıyla ilgili olabilecek kişilerle iletişime geçme konusunda önerisi olanlardan; ayrıca programa çeşitli gösteri (tiyatro, müzik, sergi vb.) etkinlikleriyle katkıda bulunmak isteyen herkesten önerilerini bekliyoruz.

Bilimsel Etik ve Batı Anadolu atelyesinin hergün öğlene kadar mecburi, diğer bütün atelyelerin ise öğleden sonraları isteğe bağlı olması planlanmıştır.

Katılma ücreti 1.000.000 (Bir milyon) TL.'dir. Bu ücretle 9 günlük konaklama ve günde üç öğün yemek dahildir. Katılmak isteyenler, katılım formlarını doldurarak gönderebilirler. Katılım için son başvuru tarihi, Mayıs 1997'de yapılacak olan Uluslararası Kazı Sonuçları Toplantısı sonuna kadardır. Ancak konaklama imkanlarımız 100 kişi ile sınırlı olduğu için başvurularda öncelik sırası gözönüne alınacaktır.

Etkinlikler çercevesinde, Alabanda ve çevre gezilerinin yanı sıra son günde Aphrodisias gezisi yapılması planlanmaktadır. Etkinliklerin tam programı başvurulardan sonra belli olacaktır. Ve program katılımcıların adreslerine gönderilecektir. Bu yılın etkinlikleri Çine Belediyesi ve Alabanda Kültür Varlıklarını Koruma ve Değerlendirme Derneği tarafından sağlanan imkanlarla gerçekleştirilmektedir.

Bilimiçi ve bilimlerarası böyle bir çalışmaya uygunluğu açısından ve bir takım değerlere sahip çıkma adına, toplanmaların ortak konusu olarak "Anadolu Uygarlıkları" başlığını uygun gördük, Atelyeler ise şunlardır:

- Bilimsel etik tartışmaları atelyesi
- Batı Anadolu Atelyesi
- Seramik Atelyesi
- Restorasyon Atelyesi
- Yüzey Araştırması Atelyesi
- Çizim Atelyesi
- Alabanda Atelyesi

İletişim için adres: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Kulübü 35100 Bornova / İzmir

ODTÜ Doğa Topluluğu'nun 'Doğa Söyleşileri' sürüyor

ODTÜ Doğa Topluluğu'nun 11 hafta boyunca perşembe saat 17.45'te Biyoloji Bölümü S-34 nolu sınıfta düzenlediği "Doğa Söyleşileri" Mayıs ayı etkinlikleriyle sürüyor.

Mayıs ayı programı:

1 Mayıs 1997; "Ekolojik düşüncenin tarihçesi ve ekoloji etiği".

8 Mayıs 1997; "Evrim", Aykut Kence.

15 Mayıs 1997; "Dünyanın küçük efendisi evrimi niye kabullenmedi?".

22 Mayıs 1997; "20. yüzyılda doğa-insan çıkmazı ve kentleşme", Baykan Günay.

29 Mayıs 1997; "Deli Dana Toplumu", Necdet Teymur.

Hacettepelilerin 30. kuruluş yılı

Otuz yıl önce yani 1967 yılında Hacettepe Üniversitesi'nin kuruluş yasası yayımlanmış. Belki de 30 yıllık bir süreç, bir üniversite tarihi için kısa bir zaman dilimidir. Çünkü 400-500 yıllık Avrupa üniversiteleri ile karşılaştırılınca çok genç sayılır. Yurdumuzda son zamanlarda hızla kabaran (altmışı aşkın) üniversite sayısına bakarak yeni üniversiteler arasında o zaman için kuruluş sırasına göre altıncısı idi. Yani en yaşlı altı üniversite arasındayız. Hacettepe Üniversitesi bu kısa denecek sürede yeniliğe açık, atılımcı ve çağdaş bir üniversite olarak iz bırakmış, bilimsel potansiyeli takdir edilen bir düzeyde kalabilmeyi sağlayabilmiştir (Her ne kadar son on yıllık dönemde bir duraklama dönemi geçirmiş ise de). 1995 Kasım'ında beri Prof. Dr. **Süleyman Sağlam**'ın ikinci kez Rektörlüğe seçilerek atanmasından sonra yeniden bir canlanma dönemine girebilmiştir.

30. yıl kutlama programı yıl boyunca süreceği için bir komisyon tarafından programın hazırlanması sırasında ayrıntılar üzerinde bile durulmuştur. Etkinlikler 1997 başından itibaren yapılıyor olmasına rağmen, bunlardan en önemlisi ve heyecanlı olanı kuşkusuz 7 Nisan 1997 Pazartesi günü yapılandır. O gün yapılan 30. yıl resmi açılış töreni Cumhurbaşkanımız **Süleyman Demirel** ve diğer davetliler ile birlikte tüm mensuplarımızın geniş katılımı ile yapılmıştır. Üniversitemizin kuruluş heyecanını yeniden yaşadığımız ve Sayın Cumhurbaşkanımızın mezunu olmadığı halde "kendi üniversitesi" olarak Hacettepe Ailesi'nin bir ferdi olduğunu ifade ettiği bu görkemli töreni *Bilim ve Ütopya*'nın değerli okuyucuları ile paylaşmak istedim.

O sabah hepimiz heyecanlı idik ve bir aksama olmamasına dikkat ediyorduk. Sahnede Konservatuvarımızın büyük senfoni orkestrası ve korosu yerini almış ve başlarında Devlet sanatçısı Şef Prof. **Hikmet Şimşek** hazır bekliyordu. Kapı girişlerinde bütün güvenlik önlemlerini alanların yanında görevlendirilen pırıl pırıl genç ve güzel öğrencilerimiz gelen tüm konuklara yardımcı oluyorlardı. Yüksek yargı organlarının başkan ve bazı üyeleri, Hacettepe Üniversitesi'nin kuruluşundan bugüne kadar rektörlüğünü yapan hocalarımız, Yükseköğretim Kurulu Başkanı, üye ve genel sekreteri, bugünkü Hacettepe kökenli rektörler, yöneticiler, memurlar ve öğrenciler salonda yerlerini almışlardı.

Sayın Cumhurbaşkanımız M salonu'ndaki yerine oturmadan şefin işareti ile orkestra İstiklal Marşı'nı çalmaya başladı ve salondakiler gür sesle koro ve orkestraya eşlik ettiler. Hacettepe Marşı'nın söylenmesinden sonra multivizyon gösterisi, geçmişten bugüne Hacettepe olayını gözler önüne serdi.

İlk konuşmayı sayın Rektör Prof. Dr. **Süleyman Sağlam** (13 yıl aradan sonra yüzde 60'ı aşkın oy alarak ikinci kez Rektörlüğe atanmış bir yöneticidir) yaptı. Konuşmasına Hacettepe Üniversitesi'nin "Türkiye Cumhuriyeti'nin uluslararası standartlarda faaliyet gösteren çağdaş kurumlarından birisi" olduğuna değinerek başladı. Üniversitenin kuruluşundan beri çok geniş bir yelpaze içinde lisans ve lisanüstü düzeyde 60 binin üzerinde mezun vererek ülke eğitim ve kalkınmasına yaptığı katkılar ile gurur duyduğunu ilave etti. İki büyük kampusta 9 fakülte, 12 enstitü, 11 yüksekokul, devlet konservatuvarı, 19 araştırma ve uygulama merkezi ve yaklaşık 30 bin öğrencisi ve 9 bin çalışanı ile dünya ölçeğinde bir üniversite konumunda olduğunu özetledi. "Mezunları öğrencisi ve personeli ile 100 bini aşmış Hacettepe Ailesi'nin Atatürk'ün ilkeleri ve gösterdiği hedefler doğrultusunda daha nice 30 yıllar boyunca ulusal ve uluslararası birçok başarıya imzasını atacağına inancım tamdır" diye ekledi.

"Üniversitemizin 30. kuruluş yılı etkinleri çok sayıda ulusal ve uluslararası bilimsel toplantı ile sanatsal, kültürel ve sportif faaliyetler ve yeni alanlarda hizmet verecek fiziki yapılanmaların açılışını kapsamaktadır. Bu etkinlikler ile üniversitemizin bilim, kültür ve toplum hizmetleri alanında katkıları sergilenerek 21. yüzyıla girerken ulaşmak istediği hedefler ve buna ilişkin faaliyetler ortaya konmuş olacaktır.

"Yıl boyunca sürdürülecek olan etkinliklerin de ortaya koyacağı gibi, Hacettepe Üniversitesi'nin yarım yüzyıla yaklaşan başarılı geçmişinin arkasından yatan temel unsur, bilimsel yöntemin, insan sevgisinin ve demokratik anlayışın egemen olduğu bir bilim ve eğitim ortamıdır. Üniversitemiz 21. yüzyıla Türkiye Cumhuriyeti'nin dünya ölçeğinde tanınan seçkin kurumlarından biri olarak girmektedir. Eğitim-öğretim, araştırma, yönetim ve insan ilişkilerinde 'toplam kalite' anlayışına dayalı bir perspektif içerisinde bilgi çağının gereklerine uygun faaliyet gösterme amacını taşımaktayız. Bu amaca ulaşmak için gerekli bilgi ve altyapı ile donatılmış inanç ve kararlılığın üniversitemiz mensupları arasında bulunduğunu görmekten güven ve mutululuk duymaktayım."

Sayın Rektör konuşmasını şöyle sürdürdü:

"Devletimizin tüm kurum ve kuruluşlarının ve toplumumuzun Hacettepe Üniversitesi'ne bu büyük hedefini gerçekleşmesinde yakın destek olacağına inancım tamdır. Her vesile ile dile getirdiğimiz bazı mali ve yönetsel kolaylıkların üniversitelere tanınması halinde, hiç kuşkuniz olmasın, Hacettepe gibi gelişmiş üniversitelerimiz 1-2 yıl içinde Batı ülkelerinin gözde üniversiteleriyle rahatlıkla yarışabilecek düzeye geleceklerdir. Sözkonusu süreç içinde gelişmiş üniversitlere genel bütçeden yapılan kaynak aktarmalarında büyük boyutlara ulaşan tasarruflar sağlanabilecek ve bu tasarrufların ülkemizin dört bir köşesinde yeni kurulmuş ve henüz gelişmesini tamamlayamamış olan genç üniversitelerimize aktarılması mümkün olacaktır. Böylece, aynı zamanda hem gelişmiş üniversitelere arzu edilen dinamizm kazandırılması, hem de yeni üniversitelerimizin gelişmeleri hızlandırılarak bir an önce üniversitelerin, dünyada layık oldukları yere ulaşmaları sağlanmış olacaktır."

Hacettepe düzeyinde ulaşmış üniversitelerin Devlet ve toplumdan güven beklediğine değinen Sayın Prof. Dr. **Sağlam** şöyle devam etti:

"Bu konuda Hacettepe gibi belli bir gelişme seviyesine ulaşmış üniversitlerin bekledikleri en önemli destek, kurum olarak kendilerine güvenilmesidir. Hiç kuşku duyulmasın, bu üniversiteler devletin ve toplumun kendilerinden esirgemeyeceğine inandıkları bu güven kredisini en iyi biçimde değerlendirecek ve elde ettiği sonuçlar konusunda her zaman büyük bir şeffaflık içinde hesap vermeye hazır olacaktır. Dolayısıyla, dileğimiz Cumhuriyetimizin gurur kaynağı olan üniversitelerimize ileri ülkelerin başarılı örneklerinde olduğu gibi güven duyarak, dar bir elbiseye sığdırmaya çalışmak yerine daha fazla otonomi tanınması, buna karşılık da yapılan işler konusunda toplum adına, objektif kriterlere dayalı bir hesap verme mekanizmasının oluşturulmasıdır. Böylece, ülkemizde diğer gelişmiş üniversiteler gibi Hacettepe Üniversitesi olarak yalnızca gelişmekte olan üniversiteleremize değil özellikle kültürel ve tarihsel yakınlık içinde olduğumuz birçok ülkedeki üniversitelere örnek olabilecek özel statüde bir devlet üniversitesi modeli ortaya koyabilir ve bu yolla geçmişte üstlendiğimiz model olma misyonumuzu çağın koşullarına uygun olarak uluslararası düzeyde sürdürebiliriz."

Hacettepeliler "Ata'ya Saygı Yürüyüşü" nde.

Başarıları yeterli bulmayan ve hedeflerinin "dinamizm dolu bir anlayışla 'daha ileriye ve en iyiye' ulaşmak" olduğunu belirten Sayın Rektör şöyle devam etti:

"Üniversitemiz mensuplarını çok rahatsız eden birkaç konuya da burada değinmek istiyorum. 20. asrın sonuna yaklaştığımız bu dönemde Avrupa'nın bazı ülkelerinde hâlâ can kaybı ile sonuçlanan ırkçı eylemler yapılmasından büyük üzüntü duyuyoruz. Türk Milleti'nin Avrupa'dan farklı bir medeniyet ve kültür sahibi olduğu yolundaki düşünce ve söylemlerin bu tür ırkçı eylemler için uygun bir ortam yarattığı inkar edilemez. Yine üzülerek belirtmek isterim ki, 21. yüzyıla girdiğimiz bu günlerde ülkemizi de laik-antilaik tartışmalara çekmek isteyenlerin sayısı belirgin bir şekilde artmaktadır. Ancak Türkiye Cumhuriyeti kurulduğu andan itibaren diğer devletlere örnek olacak şekilde laikliği bir devlet biçimi olarak özümsemiş vatandaşlarına inançlarını özgür bir biçimde uygulama hakkını hudutsuz bir şekilde tanımıştır.

"Hacettepe Üniversitesi, siyasi amaç taşıyan bu hususta, her zaman büyük önder Atatürk'ün ilkeleri ve gösterdiği hedefler doğrultusunda ülkemizin demokratik ve laik bir çizgide ilerlemesi için üzerine düşen her türlü görev ve sorumluluğu üstlenmiştir. Bu konuda ne kadar duyarlı olduğunu daima göstermiş olan üniversitemizin kararlılığını bugün bir kez daha hatırlatma gereğini duymaktayım. Herkes bilmelidir ki, Türkiye Cumhuriyeti, sonsuza değin çağdaş, demokratik ve laik bir Cumhuriyet olarak varlığını sürdürecektir."

Kürsüye en son olarak Sayın Cumhurbaşkanımız davet edildi. Kendisine Rektörümüz tarafından üniversitemizin özel olarak hazırlanmış bir şükran plaketi takdim edildi. Cumhurbaşkanımız öncelikle, Hacettepe Devlet Konservatuvarı'nın sahnede oturan orkestra üyesi öğrencilerine dönerek "Sizler Türkiye'nin çağdaşlığını temsil ediyorsunuz" diyerek moral verdi, çağdaş, laik Hacettepe camiasına ve ulusumuza mesaj gönderdi. Hacettepe Ailesi'nin bir ferdi olduğunu beyan eden Sayın Cumhurbaşkanımızın konuşması ilgi ile izlendi.

Etkinlikler çerçevesinde 4 Nisan 1997 Cuma günü "Ata'ya Saygı Yürüyüşü" olarak düzenlenmiş ve Anıtkabir Ziyaret edilmişti. Yine 4 Nisan'da akşam 1200 davetlinin katıldığı 30. yıl resepsiyonu verilmişti.

Eğitim Bildirgesi'ni bu ay imzalayanlar

Ocak sayısında yayınladığımız Prof. Dr. Ali Nesin'in hazırlayıp imzaya açtığı Eğitim Bildirgesi'ne Nisan ayı içinde bize gelen imzaları yayınlamaya devam ediyoruz:

Murat Aygen, Fatma Ceylan, Çiğdem Boğa, Nergis Keskin, Kubilay Erkaya, Halil Onur Sarısay, Ahmet Tomar, Ünal Yavaş, Mehmet Özen, Hasan Yazar, Recep Göknar, Suna Gencer, Nurhan Doğan, Olcay Çınar, Mehmet Ünal, Hulusi Özuğur, Bilal Kuba, Şükrü Çetindağ, Mustafa Ayva, Mehmet Güngörmüş, Ali Yümlü, Nurşan Kaya, Hasan Eker, Nalan Bademci, Emre Babar, Metin Adıtatar, Zeynel Yavuz, Şemsettin Demir, Ferdane Ünsal, Gülper Huyutemiz, Julide Aslan, Nurdan Yoldaş, Figen Yolas, Sevim Kaya Aksan, Füsun Ağacıkoğulları, Gönül Sarısaluk, Ayten Kutlu, Gülçiçek Günel, Hasan Karakılınç, Nursal Eke, Sema Gökbaş, Murat Akşit, Ergül Aykol, Sedat Baran, Çetin Aşanlı, Vildan Yılmaz, Selma Banan, Köksal Yıldırımer, Mehmet Ortakaya, Mümin Koşan, Gülşen Yılmaz, Neşe Yıldırım, M. Esat Saraçoğlu, Muhammet Yıldız, Sema Erenel, Zehra Bayrak, Münevver Ersin, Şermin Kaser, Olkoç Ünlüer, Medine Güneş, Zehra Boyçer, Abdurrahman Kaya, Orhan Singil, Sebahattin Bozoğlu, Ali Şen, Tuncay Boyacı, Ziya Salman, Osman Aksoy, Besim Üner, Sami Güryay, Ertuğrul Çeri, Mahmut Göçer, Dursun Boz, S. Halûk Aral, Kubilay Sertel, Erten Tuncel, Kürşat Şender, Ebru Voyvoda, Burak Acar, Ayşin Oktay, Ersin Keçecioğlu, N. Gürhan Kök, Murat Temizsoy, Feza Arslan. Keriman Karaosmanoğlu, Osman Voyvoda, Sumru Sağlamoğlu, Ayfer Örs, Gülçin Yürekli, Lesyan Süzük, Sevinç Yurttürk, Rahime Gürsel, Gülser Çetin, Aynur Çınar, Yıldız Türkmen, Nihal Kuruçay, Azime Öncel, Zerrin Özkan, Gülşen Demirci, Şevnaz Ceyhan, Zehra Konel, Meliha Akşahin, Ayşen Evren, Hilâl Parmaksız, Yaşar Parmaksız, Havva Ünal, Nuran Atasoy, Melek Yılmaz, Nurten Yörük, Barış Yörük, Mustafa Aşçı, Ümran Aşçı, Mahmut Çetinkaya, Cennet Ünal, Ayşe Çallıca, Alsel Güçlü, Ela Özkaya, Berna Çalhan, Özlem Büyüktopçu, Nevin Şenel, Sevim Altın, Elvan Ayada, Seçil Pâla, Özge Atmaca, Emel Şenel, Melahat İmrek, Günal Karamca, Şenay Ulukuç, Nuran Enli, Fatma İnanç, Feriştah Enli, Hatice Ulukoç, Nalân Demiröz, Ayten Süzgan, İbrahim Voyvoda, Gönül Voyvoda, Ayhan Karayazıç, Birsen Ceylan, Yahya Şarbal, Hüseyin Öztekin, Metin Özaltun, Hakan Altürk, Nurettin Çevik, Ahmet Çetiner, Özden Kurutay, Hülya Vural, Müjgan Kan, Ümran Yorulmaz, Meral Ertok, Vildan Yavaşlar, Ayşe Gazozoğlu, Naile Uludağ, Hamiyet Kavaklı, Zeliha Şahan, Sevcan Voyvoda, Özkan Voyvoda, Çiçek Çeşmelioğlu, Sevgi Şaşmaz, Nurten Gür, Veli Çevik, İsmet Somun, Altan Göker, Sevinç Balkaya, G. Bora Çevik, Yurt Çakmak, Süheyla Kılcan, Mukaddes Akyalçın, Mustafa İnce, Hasan Ermeç, Gülhan Önce, Şaban Aksoy, Ferruh Akay, Fikret Özgür, İrfan Kadıköy, Timur Erkman, Şahine Başkaya, Nuriye Kılıçer, Gülten Bababalım, Engin Ovalı, Emel Ovalı, Hatice Boylubay, Ali Rıza Kazak, Dilek Gölen, Mehmet Kabakçı, Ahmet Örücü, Ersen Süngü, Orhan Erdoğan, Hikmet Ercan, Şule Gümüş, Mine Göncüoğlu, İbrahim Ceylan, Dilek Asal, Sebahattin Şahin, İlhami Şan, Hülya Bölük, Ali Turna, Mehmet Özen, Ülkü Karaca, Necdet Atılgan, Sadık Çetin, Hamit Ünal, Mustafa Çatal, Sebahattin İlkkılınç, Aytekin Kapusuz, Nevin Budak, Metin Kaval, Hüseyin Baş, Orhan Güney, Gülhan Dedeler, Yıldız Kaya, Nursen Maden, Sadık Çetinbay, Mustafa İritoz, Atila Dede, Baki Maden, Nurten Suzen, Hakide Oran, Ayşe Örküt, Nezahat Özcan, Türkan Ukay, Huriye Atmaca, Berna Şanlı, Bülent Atmaca, Erdal Çoşkun, Muzaffer Köse, Galip Budak, Harun Ünsal, Mehmet Faruk, Meral Çetiner, Songül Cengizalp, M. Ali Öztürk, Zühâl Kızılhan, Şerife Seher Kış, Talât Özgür, Orhan Özdemir, Şefiye Mertcan, Ali Şükrü, Ahmet Angın, Sami Oğlakçıoğlu, Oya Orhon, Yunus Temiz, Ali Tayfur Saru, Yaşar Doğru, Güler Köseoğlu, Vedat Atabek, Zülfikar Bal, Halil Yazıcı, Yılmaz Yusufgil, Recep Güler, Nursel Bostan, Bünyamin Tuğrul, Gönül Gökşen, Sevim Şentürk, Osman Köseoğlu, Bilâl Yıldız, Şükran Kurtiş, Adil Katı, Leyla Üstün Özer, M. Zeynep Yıldız, Hasan Orhan, Ali Özer, Yalçın Özay, Şemsettin Altkuntaş, Çatin Alkan, Gürsel Özkan, Necati Şentürk, Mustafa Hasırcı, Ersun Taşpınar, Osman Atıl, Cezayir Yazar, Hasan Özaydın, Celalettin Yiğitoğlu, Sayın Gültekin, Nebiye Aygun, Osman Alibaş, Abdulaziz Akyol, Cihat Uygur, Orhan Orakçı, Hüseyin Kopan, Mikail Alkan, Hamdi Bayraktar, Mehmet Kartal, Ahmet Kahveci, Mustafa Yüksel, Kadir Şener Yalçın, Himmet Ersoy, Guben Sabuncu, Prof. Dr. Suzan Erbaş, Doç. Dr. Semih Külahoğlu, Uysal Topaloğlu, Yakup İp, Ömür Torun, Gülarman Çankçı, Semiha Acar, Hatice Cebeci, Birgül Altıntaş, Sevim Başaran, İlhan Önal, Macit Özulaş, A. Banu Pişirici, Hikmet Özkan, Nihat Kuruoğlu, İsmet Şengül, Fevzi Topçuoğlu, Dr. Neclak Yazıcıoğlu, Mustafa Şen, Prof. Dr. Mustafa Durak, M. Melih Elal, Zeynep Kirazlıoğlu, Birsen Bulut, Yard. Doç. Sabahattin Çiçek, İsmail Blak, Serdar Ünver, Asude Bİlgin, Nezihe Sual, Müyesser Ergüzel, Mehmet Çatak, Recep Nas, Baki Ergün, Muharrem Demirci, Necdet Çini, Neriman Hasırcı, Sevim Özetçi, Cengiz Çelik, Züleyha Tekir, Sevim Makinacı, Nurhan Sağlam, Gönül Ekrem, Tahir Köse, Serpil Çevik, Mustafa Kaya, Doç. Dr. Haldun Özaktaş, Doç. Dr. Ülkü Gürler, Doç. Dr. Billur Barshan, Erdem Ofli, Ercan Orhan, Mufit Akyes, Mahmut Kiper, Tulay Akarsoy, Deniz Bayhan, A. Cem Devecioğlu, Binnur Kavlak.

Eğitim Bildirgesi'ne destek ve çağrı

Eğitim bildirgenizi destekliyorum. Matematik Öğretmenliği 3. sınıf öğrencisi olarak, konuyla ilgili ne tür katkılarda bulunabileceğim konusunda beni ve benim gibi geleceğin öğretmenlerini bilgilendirirseniz çok seviniriz. Çünkü hepimizin de bildiği gibi bizler kötü bir eğitim sisteminden gelmenin etkilerini ve eksiklerini yaşıyor, sistemin çarpıklıkları ile uğraşıp asli ilgi alanlarımız olması gereken konuları ihmal ediyoruz. Sistemin bizden beklediği, varolan eğitim kurumlarından ona uygun bir şekilde çıkmamız. Yani biraz kör, biraz sağır, biraz dilsiz olarak. Ve belki de en en önemlisi biraz beyinsiz olarak. Çünkü tecrübelerle sabittir ki, gören, duyan, konuşan ve düşünen insanlar daima sistem için karşı taraf olmuştur. Bu nedenledir ki, sistemin bir parçası olan eğitim sistemi tüm kurumları ile sisteme adam yetiştirme hedefini belirlemiştir ve bu yönde çalışmaktadır. İşte ben içinden geldiğim bu sisteme bir öğretmen olarak katılacaksam, sistemi, Eğitim Bildirgesi'nde çok güzel ifade edildiği şekile getirmek görevini de üstlenmem gerekecektir. Ancak bu bireysel olarak yapıldığında herhangi bir anlam kazanmayacağı gibi, cezalandırmalarla da karşılaşması olasıdır. İşte bu yüzden özellikle Eğitim Fakültelerindeki öğrencilerin bu konuda bilinçlendirilmesi gerekmektedir. Derginizin Eğitim Bildirgesi ile başlattığı hareketi bu yöndeki çalışmalarla da desteklemesini bekliyor, Bilim ve Ütopya okuyan Eğitim Fakültesi öğrencilerini de konuya duyarlı olmaya çağırıyorum.

Binnur Kavlak / Karşıyaka-İzmir

16-20 Mayıs'ta 4. Ütopyalar Toplantisi

İyi gelecekten, sadece "köşe dönmeci" bireysel düşlerin anlaşıldığı; geleceğin tek kurtarıcısı olarak teknolojiyi gördüğümüz ve toplumsal hiçbir düşün kalmadığı bu dönemde; bir araya gelip geleceğin dünyasını kurgulamak, hiç de lüks değil! Tersine, bunu yapmazsak asıl o zaman insanlığın ve doğanın yok oluşuna seyirci kalarak, sahip olmadığımız bir lüksü yaşayacak ve yaşatacağız.

Toplumsal ütopyalar ortaklaşılırsa, ütopik olmaktan çıkar...

Gelenekselleşen Ütopyalar Toplantısı'nın 4.'sünü, *Bilim ve Ütopya dergisi* ile *Ağaçkakan dergisi*, **İzmir-Karaburun**'da 16-20 Mayıs tarihlerinde düzenliyor.

Bu yıl konumuz: **Bilim ve Teknoloji"**. Şu ana kadar belli olan konuşmacılarımız alfabetik isim sırasına göre şöyle:

Prof. Dr. **Gediz AKDENİZ**:	"İmparator Gegas'ın Ütopyası"	**Ender EREN**:	"Ne için Bilgi?" Hangi Bilim?"
Akın ATAUZ:	"Sıfır Teknoloji"	Prof. Dr. **Ahmet İNAM**:	"Etik, Estetik ve Teknoloji"
Doç. Dr. **İ. Melih BAŞ**:	"Bilim ve Teknik İkilisi açısından İhtiyaç Teorisi"	Doç. Dr. **Alâeddin ŞENEL**:	"Bio-Teknolojinin Geçmişi ve Geleceği"
		Nesrin TİMUR:	"Teknolojiye Karşı ve Ekolojik Toplum İçin Bilim"
Y. Savaş EMEK:	"Teknik mi, Teknoloji mi?"		
Dr. **Fuat ERCAN**:	"Özgürleşme Süreci Olarak Gelişme"	**Erdem TÜRKÖZÜ**:	"Feminist Ütopyalarda Bilim ve Teknoloji"
Prof. Dr. **Şenel ERGİN**:	"Ütopya'da Erk Olarak Bilim ve Kadın"		

Genel Bilgi : Daha önce toplantı yerini Datça olarak duyurduk; ancak yol uzunluğu ve sürenin kısalığı gibi nedenlerle bu yıl toplantıyı İzmir-Karaburun'da yapıyoruz.

ULAŞIM: Doğrudan otobüs olmadığı için İzmir otogarında inilip, Üçkuyular otobüs terminaline gidilmesi gerekiyor. Karaburun otobüsleri buradan hareket ediyor (buradan hareket saate değil, dolmasına bağlı).

KALIŞ: Hemen her bütçe için seçenekler var. Pansiyon, Otel, 2-3 yıldızlı Otel gibi. Ayrıca isteyen Çadırla da gelebilir.

Rezervasyon için:

Y.Savaş EMEK, tel+faks: 0.232.422 52 40 Mesaj ve faks: 0.232.224 11 41

Türban meselesi üzerine

Ülkemizde genellikle orta yaşı aşmış olanların anaları ve nineleri, kişisel beğeni ve inançlarına göre rengi, deseni ve niteliğiyle kendilerine yakışan, Fransızların eşarp dedikleri başörtüsünü hâlâ örtüp tesettürü (örtünmeyi) sağlayan giysiler giymektedirler.

Sadece dinsel amaçlı olmayan örtünmeye yönelik bu tür başörtüsü ve giysiler, herkesin kendi zevkine göre değişik olduğundan, kimsenin dikkatini çekmez, bugünlerde olduğu gibi bir "dinsel üniforma" görünümü yaratmaz ve o nedenle de bir eleştiri konusu ve sorun da olmazdı.

Oysa şimdilerde kimi genç hanımlarımızın ve özellikle kız öğrencilerimizin başlarına örttükleri, türban (ki latinceden gelmektedir) adı verilen ve giysilerinin, moda deyimiyle "aksesuar" denilen bütünleyici parçasını oluşturan başörtüleri ve giydikleri üniforma türünden tek tip giysiler; onların dinsel inançlarını değil, daha ağırlıklı biçimde mensup oldukları dinsel çevrenin (tarikatların) ideolojik eğilimini yansıtmaktadır.

Kimi saf ve her türlü telkine yatkın toy genç hanımlara dinsel telkinle beyinleri yıkamak suretiyle benimsetilen dinsel ideolojinin, görünüm yönünden tesettür mankenliği, hemen her yerde ve her vesileyle yaptırılmakta ve böylece onun manken, model ve kalıp gibi cansız ve ruhsuz basit bir aleti ve aracı olarak kullanılmaktadır.

Özellikle genç hanım ve kızlarımız; çeşitli amaçlı toplumsal etkinliklerin yapıldığı, televizyon dahil çok çeşitli yerlere, başörtüsü örtmüş, hiç olmazsa üçer beşer kişilik gruplar halinde sokularak işte biz de her yerde varız izlenimi yaratılmağa çalışılmaktadır.

Oysa gerçekte türban; şapka türleri içinde yer alan, hanımların kulaklarını ve alınlarının büyük bir kısmını kavrayarak sıkıca içine alıp saçlarını da tamamen kapatan ve kenarları bulunmayan, tülbent türünden her çeşit yumuşak kumaştan yapılabilen şapka, başlık, sarık ya da bir tür sargıdır.

Dinsel bir kisve olmayıp sadece müslümanların değil, müslüman olmayan hanımların ve hatta kimi Hintlilerde olduğu gibi erkeklerin de giysilerinin bütünleyici bir parçasıdır.

Şu gerçek de göz ardı edilmememelidir ki; "kılık kıyafetle adam adam olmaz" atasözünde dile getirildiği üzere, salt örtünmeyle de dinsel inanç kanıtlanıp dindar olunmaz. O nedenle de kılık kıyafet dine alet edilmemeli ve dinsel inanç bu tür bir ikilemle karşı karşıya bırakılmamalıdır.

Bugün güya dinsel inancından dolayı başörtüsü örtüp (örtmeyenlerin sanki dinsel inancı yokmuşçasına) ortalıkta dolaşanların yaptıkları, moda deyimiyle siyasal amaçlı gösteriden başka bir şey olmayıp bunun dinsel inançla bir ilgisi yoktur.

Dinsel politikacı kesimin tüm çabaları, türban üzerinde odaklanmış olup türbanın örtünmesinde özellikle üniversiteliler üzerinde ısrar edilmesi nedensiz olmayıp, bunun "inancından dolayı" gibi pek masumane bir nedene dayandırılması da gerçekçi ve inandırıcı değildir.

Burada amaç, türbanın aydın kesimde yaygınlaştırılarak etkli ve çarpıcı bir örneğe sahip olup bununla, sade müslüman vatandaşları etkileyerek onları saflarına kolayca çekmektir.

Kişinin kendi dinsel inancı gerekçe gösterilip topluma yaşamın her kesiminde dayatılan türban, masum bir tesettür aracı değildir. Türban olayında, masum ve göstermelik dinsel tesettür amacını aşan, daha kapsamlı amaç güden etkin bir silahı sahiplenip elde tutarak onu her zaman ve her yerde toplum üzerinde bir dinsel baskı ve tehdit aracı olarak kullanma eğilimi vardır.

Dinsel inançları henüz oluşmamış çok küçük yaştaki kız çocuklarımızı, denetimsiz gizli-açık kuran kurslarında çağdışı bir düşünce biçimiyle uygar bir görünüm olmayan tesettüre alıştırıp bunu, onların inançlarının gereği olduğunu öne sürenler, o yavruların dünyalarını, daha yaşamlarının başlangıcında karartmaktadırlar.

Kız çocuklarını iki yüz yıl öncesinin giysisi olan kara çarşafa sokup ya da kimilerini türbanla örtüp küçük yaşlarında onların dünyasını karartmanın, bu konuyu yaşamsal bir sorunmuş gibi gündemde tutmanın, bundan çıkar sağlayanların dışında kimseye yararı yoktur. Ama zararı pek çoktur.

Türk-Osmanlı toplumunda kadın, sokakta çarşaf ve peçe altında gezmeğe mecburdu.

İşte şimdiki türban çabaları; geçmişe dönerek kadını özlenilen kapalı toplumun kapalı bir üyesi durumuna getirmekten başka birşey değildir.

19. yüzyıl giysisi olan kara çarşaf, çağımızda artık aydınlığın ve uygar bir görünümün simgesi olamaz ve onunla bağdaşamaz. Kaldı ki bu çağdışı giysiler yalnızca müslüman dinine özgü değildir. Zaten bunlar diğer dinlerce de terk edilmiştir.

İşte bu bir metrekarelik örtü; gerçekte başı değil, bir milleti, İslami deyişle bir ümmeti ve ondan da öte bir alemi, İslam alemini örtmenin bir aracı olarak kullanılmaktadır.

Bu nedenle kılık kıyafet, dine alet edilmemelidir. Edilirse bu dine en büyük kötülük olur.

Laik görüş açısından bölücü ve ayırıcı türban akımının gerçek yüzü ve yönü budur. Aldanmayalım.

Emekli General Osman Ancın

Muazzez İlmiye Çığ'ı tanıtın

Sayın **Muazzez İlmiye Çığ**'ın dergimizde çıkan insanı bilgilendiren yazılarını zevkle okuyorum. **Muazzez Hanım**'ın hayatı ve çalışmalarını öğrenmek için ansiklopedilere bakmak istedim. Fakat şaşkınlıkla gördüm ki, hemen hemen her aradığım bilgiyi bulabildiğim ve bu nedenle kıymetli bir ansiklopedi olarak kabul ettiğim Meydan Larousse'ta, Cumhuriyet Ansiklopedisi'nde, Gelişim Haşet Ansiklopedisi'nde **Muazzez Hanım** hakkında iki satırlık bir malumat bulunmamakta.

Sizlerden ricam, Sayın **Muazzez İlmiye Çığ**'ın hayatı, çalışmaları, yaptığı hizmetler ve eserleri hakkında çok geniş bir şekilde derginizde en kısa zamanda bir yazı yayınlamanız. Böyle değerli ve büyük hizmetleri geçmiş bir hanımefendiyi Türk halkına tanıtmak bir görevdir. Ansiklopedilerin yapmadığı bu görevi derginizden rica ediyorum.

Sema Ünlükal

Bilim ve Ütopya'nın notu: Sayın **Çığ** gibi değerli bir araştırmacının ansiklopedilerde yer almamasının önemli bir eksiklik olduğu fikrinize katılıyoruz. Dergimiz, önemli bir makalesini kapak paketi olarak değerlendirdiği Mart 1995 tarihli 9. sayısında, **Muazzez İlmiye Çığ**'ı geniş bir söyleşi ile okurlara tanıtmıştı. TRT-2'de "Cumhuriyete Kanat Gerenler" programında ve Cumhuriyet gazetesi Kitap Eki'nde de Sayın **Çığ** tanıtılmış ve çalışmaları konusunda bilgi verilmişti. Bu yayınlara ulaşabilirsiniz. Ayrıca Sayın **Çığ**'ın çeşitli çalışmaları Kaynak Yayınları'ndan kitap olarak yayımlandı.

DÜZELTME

Nisan sayımızda Prof Dr. **Aykut Kence**'nin "Klonlama nedir, hangi ufukları açıyor?" başlıklı yazısında, 14 sayfanın 2. sütununda geçen "Bir anne potansiyel olarak 223 farklı yumurta hücresi oluşturabilir" cümlesindeki 223, 2^{23} olacaktır. Aynı pragrafta "... 223 genetik yapıda insan oluşabilir?" cümlesindeki 223 ise 3^{23} olacaktır. Düzeltir, Sayın **Kence**'den ve okurlarımızdan özür dileriz.

Fiyat artışı

Bilim ve Ütopya dergisi bir sermaye grubuna dayanmadan yayın yaşamını yazar ve çalışanlarının kollektif emekleriyle sürdürmektedir. Dergimiz çıktığından bu yana giderlerini satış ve abone gelirleriyle karşılamaktadır. Son dönemdeki gerek kağıt fiyatlarının gerekse diğer girdilerindeki büyük artışlar nedeniyle fiyatımızı 200.000 TL'ye çıkarmak zorunda kaldık. Okurlarımızın anlayışla karşılayacağını umuyoruz.

Bilim ve Ütopya'nın Arkeolog yazarı **Burçay Anger** ile hafta sonu Kültür gezisi

BEYAZ SOYLU TAŞIN VATANI: Dağları ve Köyleri ile MARMARA ADASI

24-25 Mayıs 1997

Program:

24 Mayıs: **Hareket** : Taksim'den 07.30'da yola çıkıyoruz.
Gezi Yerleri: Saraylar Beldesi, antik mermer ocakları, antik mermer üretimi izleri, lahitlerin öyküsü. Bizans saray harabesi, eski Rum evleri. Antik gizemli Mermercik limanı, eski fabrikaya motor gezisi.
Otelde konaklama

25 Mayıs: Arabayla dağa çıkış ve yürüyüş. Vahşi atların dağında Ceneviz kalesi, Antik Rum Köyü, kutsal Meşe ormanı. Çınarlı Köyü, Marmara'da çay molası ve feribotla Tekirdağ ve dönüş.

Varış: 24:00
Toplam Ücret
Yol, konaklama, sabah ve akşam yemekleri 7.000.000,TL.
Rezervasyon : Nesrin Timur, Tel: 0.212.272 17 51-52
Not: Çalışıyor olmanın gezmeye ve yurdumuzu tanımaya engel olmadığını düşünüyoruz. Geziler bebekli aileler ve turistik anlayış için uygun değildir. Turlarımızı 20 kişiye göre düzenliyoruz ve **Kültür Safarisi**'ne katılanlara spor giyisiler öneriyoruz.

Vakfımız kurucularından Rıdvan Burteçin'in damadı

TANER ORHON'u

elim bir trafik kazasında kaybettik.
Ailesinin ve tüm dostların başı sağolsun.

Bilim ve Ütopya Vakfı Yönetim Kurulu

Trakya'yı kurtaralım

Uzun bir kış'tan sonra şu son günlerde İstanbul dışına doğru bir yolculuğa çıkarsanız, hele hele biraz yağış varsa farkedeceğiniz ilk şey gözleriniz kapalı dahi olsa buram buram toprak kokusu olacaktır. Bunun üzerine gözlerinizi açtığınızda baharla birlikte uyanan doğanın o yeşil örtüsü ile karşılaşırsınız. Yolculuğunuz daha bakir bir bölgeye ise ve gelincik mevsimine rastlarsa yemyeşil buğday tarlaları içindeki kızıl gelinciklerin seyrine doyum olmaz. Hele hele yeşille mavinin bütünleştiği kıyı şeritlerine ulaştığımızda duyulan haz, mutluluğun resmini yaptırtabilecek bir dinginlik verir insana. Hiç kimse böyle bir yolculuğa hayır diyemez sanırım. Ama ne yazık ki yıldan yıla bu tür manzaralarla karşılaşmak için çok daha uzun yollar katetmemiz gerekiyor. Ve bu uzun yolları katederken daha birkaç yıl önce yeşillikler arasında sadece kiremitlerinden ve saman yığınlarından köy olduğunu anlayabildiğimiz yerleşim birimlerinin gittikçe betonlaştığını artık beton yığınları arasından ağaçların göğe uzanmak istercesine direndiğine tanık olursunuz. Sınırlarının ağaçlardan, derme çatma çalılardan oluştuğu o eski büyük bahçelerin içindeki tek katlı, sundurmalı, bahçenin bir kenarındaki ahırlı köy evlerinin yerlerini kat kat beton yığınlarına terk ettiğine şahit olursunuz. Ama bizler, burunlarımızı tıkayarak, gözlerimizi kapayarak daha yeşile, daha maviye ulaşmak ve oralarda -önceleri kısa tatillerde keşfedip daha sonra- yoketmek için son hızla gitmekteyiz!

Özellikle sanayi devriminden sonra Batı'da, daha çok tüketen insanın daha mutlu olduğu, kişi başına üretilen demirin, çeliğin, çimentonun mutluluğun göstergesi olduğu kabul edilmiştir. Doğal kaynakların kısıtlı oluşu gözönüne alınmadığı için de bir yandan doğal kaynaklar tükenmekte diğer yandan işlenen hammaddeler doğaya atık olarak dönmektedir. 2. Paylaşım Savaşından sonra kapitalizmin büyüme tutkusu "tüketim için üretim" yerine "üretim için tüketim" sürecini başlatmıştır. Artık üretim, insanların doğal ihtiyaçları için değil, tröstlerin devleşmesi ve ayakta kalabilmesi için yapılmaya başlanmıştır. Bu da çevre sorunlarının korkunç boyutlara ulaşmasına neden olmuştur. Bizim gibi daha sanayileşme ve demokratikleşme aşamasına dahi gelememiş ülkelere çöreklenen dev tröstler tüm dünyanın yaşanamaz hale gelmesine neden olmuştur. Bilindiği gibi bu tüketim çılgınlığı süreci, ülkemizde de 12 Eylül 1980 darbesini takip eden hükümetler sonrası büyük bir hız kazanmıştır. Bir yandan uluslararası tröstler ve yerli tekeller ülkemizde çevreye duyarlı gözükmeye başlamışlar ve hatta son yıllarda çevre ödülleri dağıtır hale gelmişlerdir; ama diğer yandan kurulan montaj fabrikalarının en verimli tarım arazilerinde kurulmasından hiç mi hiç çekinmemişlerdir. Çevre konularına en çok duyarlı vakıflarımız ise özel üyeliklerini dolar üzerinden yapmakta ve bu tür kuruluşların desteğini almaktan çekinmemektedirler. Bu çelişkileri örneklemek yerinde olur kanısındayım.

9.02.1997 tarihinde Türkiye'nin en kaliteli gazetesinden bir ilan. "Tebriklerimiz orman olacak! Bu yıldan başlayarak Bayram ve Yılbaşı tebrik kartı göndermek yerine ÖÖ. Vakfı'na her yıl yapacağınız bağışla dikilecek fidanlar yıldan yıla büyüyen bir ormana dönüşecek." Ve altında Bayram kutlaması.

ÖÖ.. Vakfı'nın Yönetim Kurulu üyesinin 07.03.1997 tarihinde *Bizim Gazete*'de yayınlanan yazısından bir paragraf: "Toprağı korumak için de bitki örtüsünün korunması ve geliştirilmesi, ekim alanlarının, ormanların, çalıların, çayır ve meraların sorumsuz ve yanlış kullanımlarla veya çok daha uygun yerler dururken sanayi yatırımları, altyapı tesisleri ve yerleşim alanları ile işgaline, elbirliği ile mani olalım. Bu alanlardan, kaybedilme eşiğine gelmiş olanların, yeniden geliştirilmesi ve kazanılmasına gayret sarfedelim."

Bu ilanı veren sanayi kuruluşunun tesisi ülkemizin en verimli tarım alanında kurulu. Yorum sizlerin.

Bu çelişkilerimize daha başka örnekler de vermek mümkün. Baharın gelmesi ile birlikte başlayan ağaçlandırma törenlerinin siyasal erk tarafından yürütülmesi, çevre ödüllerinin doğa koruyucularına değil önce doğayı tahrip eden sonra da bunu onarmaya çalışan kurum ve kuruluşlara dağıtılması, diğer yandan ise yok etme süreci ile birlikte yeni yeni kıyım yasaları çıkartılması, kurulan sivil toplum örgütlerinin halktan kopuk olarak siyasal erk tarafından kurdurulması...

30 Ekim 1995'te, daha önce Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edildiği halde daha genişletilmiş haliyle yürürlüğe sokulan, 2924 sayılı "Orman Köylülerinin Kalkındırılmalarının desteklenmesi" hakkındaki kanunun bazı maddelerini değiştiren 4127 sayılı yasanın altında imzası bulunanlarla, çevre ödülleri verenler aynı kişiler değil mi?

"Bir tatlı huzur almak için ne Kalamış kaldı, ne 'kahkahalar yükselirken' evlerden sandalla geçtiğimiz Boğaziçi, ne de şarkılarla uzandığımız Göksu..." sloganı ile Terkos Su Havzasına turistik tesis yapmaya izin veren Belediye ile "İstanbul'da ağaç kampanyası başlatan aynı Belediye değil mi?

Kendilerine emanet edilen doğa, orman ve su havzalarını kaçak yapılaşma ve yağmaya karşı koruyan imar önlemleri almak yerine, orman katliamını durdurmayı amaçlayan "doğal SİT" kararına karşılık mahkemelerde iptal davası açtırmayı tercih eden Belediyeler bizim belediyelerimiz değil mi?

"Nazım plan, hangi semtlere yarayacak?", "İstanbul'un yeni nazım planının detaylarını açıklıyoruz", "Yıldızı parlayacak iş ve konut merkezleri", "Semtlerin haritalı nazım planları", "Gözden düşecek yerleşim alanları". Bu başlıklar haftalık bir ekonomi dergisinin kapağından alınmıştır. Yazıda karşıt görüşlere yer verse de bu tür çekici başlıklarla haber üretmek, yeni İstanbul Nazım planını tartışmaya açmak yerine rant haritaları yayınlamak, basının haber verme özgürlüğü müdür?

Ve en büyük çelişki de devam eden bir proje ile ilgili. Projenin tanıtım broşüründe:

"Havzada 350-500 m. kotlarından Karadeniz'e sıfır kotuna inen sırt, bayır ve vadiler vardır. Bu alanlar tamamen baltalık ormanlarla kaplı bulunmaktadır. 300 metre kotlarında çok sayıda kurumayan pınarlar vardır. Bölgede Karadeniz iklimi hüküm sürmektedir. Yıllık ortalama yağış 1074 mm'dir." denilmektedir. Broşürde anlatılmayan ise bu baltalık ormanların özellikleri ve proje bittiğinde bahsi geçen baltalık ormanlara ne olacağı?

Söz konusu proje 15.08.1990 tarih ve 90/775 sayılı *Resmi Gazete*de yayımlanmayan Bakanlar Kurulu kararı ile yürürlüğe giren İstranca Derelerinin suyunun İstanbul'a tahsis edilmesi.

Çelişkiler bitmedi. Projeyi başlatan İSKİ'nin projenin başlangıcında hazırladığı broşürle şu an uygulanan projenin aynı olmaması ve kuzeye Bulgar sınırına doğru genişletilmesi.

Projenin kapsamının bu şekilde genişletilmesi sadece orman ve doğa katliamına neden olmamakta; ayrıca Devlet politikası olarak hukuk dışı bir uygulamadır da. Şöyle ki:

Siyasal erk, altına imzasını attığı ve kanunlardan daha güçlü Uluslararası Sözleşmeleri ihlal ederek, TC'nin uluslararası itibarını ve onurunu zedelemektedir.

Bu sözleşmelerden "1971/Ramsar-Özellikle Su kuşları Yaşama Ortamı Olarak Uluslararası Öneme Sahip Sulak Alanlar Hakkında Sözleşme (R.G.:17.5.1994-21937)" sözleşmesi başlangıç ilkelerine göre, sulak alanların temel ekolojik fonksiyonlarının, su rejimlerini düzenlemek ve karakteristik bitki ve hayvan topluluklarının, özellikle su kuşlarının yaşama ortamlarını desteklemek hususunda mutabakata varılmıştır.

Taraf ülkeler, listeye dahil olsun veya olmasın, sulak alanlarında tabiatı koruma alanları ayırarak sulak alanlarının ve su kuşlarının korunmasını geliştirecek ve yeterli inzibati tedbirleri alacaktır. Her akit taraf, 'Uluslararası Öneme Sahip Sulak Alanlar Listesi'ne dahil edilmek üzere ülkesi toprakları içerisindeki elverişli sulak alanları tespit edip Daimi Büro'ya bildirecektir.

Bu sözleşmeden alıntılar yaptıktan sonra Trakya'da bulunan sulak alanlar ve özelliklerini incelediğimizde Trakya'da mevcut 5 önemli sulak alandan üçünün, İstranca Su Projesi havzasında bulunduğunu görürüz. Bu sulak alanlar ve özellikleri şöyledir:

1) Meriç Deltası, Gala Gölü ve Çevre Göller

2) Saka Gölü Longozu: Kırklareli ili Demirköy ilçesi sınırları içindedir. Çok sınırlı yayılışa sahip, yok olma tehlikesi ile karşı karşıya olan su basar ormanlarının Avrupa çapında nadir ve eşsiz örneğini teşkil etmektedir. Özellikle henüz bozulmamış tabii bir çevrenin yanısıra Saka, Pedina, Hamam Göllerinin mevcudiyeti sahaya estetik açıdan bir güzellik ve değer katmaktadır. Saha bilimsel araştırmalar için elverişli bir laboratuvar durumundadır. Sahanın alanı yaklaşık 1400 Hektardır (1988'de Milli Park ilan edildi.-2873 sayılı kanuna tabi).

3) Sultanbahçe Dere Havzası: Tekirdağ Saray ilçesi ile Kırklareli Vize ilçesi arasında seyreden havza güzel bir kıyı alanı ile Karadeniz ile bütünleşir. Bir kısım balık türlerinin üreme alanıdır. Havzaya bitişik Kıyıköy tarafında Trakya'daki tek tabii Karaçamormanı yer alır. Bu ormanın denize kadar uzandığı Karatuna Körfezi, bakır kıyısı, temiz ve berrak denizi ve yer yer kayalık yapısı ile nesli tehlikeye düşmüş bir tür olan Akdeniz Fokunun da yaşamasına elverişli bir habitat durumundadır.

4) Pabuçdere ve Kazandere Havzaları: Kırklareli ili Vize ilçesi Kıyıköy beldesinde yer alır. Önemli ölçüde balık üreten havzalardır. Denize açıldıkları kıyıların tarihi liman özellikleri vardır. Tarihi yapılar, orman ve dere havzalarının bütünleştiği önemli bir doğa parçasıdır.

5) Şerefli Dere: Devletin sorumluluğu sadece Ramsar sözleşmesi ile sınırlı kalmamaktadır. 01.12.1991'de resmi gazetede yayınlanan Hükümet Programında tüm koşullarını yerine getirmeyi taahhüt ettiğimiz Paris Şartı'nda; "Demokrasinin temelinde insana saygı ve hukukun üstünlüğü yatar... Çevrenin korunması ülkelerimizin paylaşmaları gereken bir sorumluluktur... Çevrenin geliştirilmesinde fertlere ve kamuya teşebbüs imkanı sağlayacak iyi bilgilendirilmiş bir toplumun rolünün önemine dikkat çekeriz. Bu amaçla, uygulanan politika, proje ve programların çevre üzerindeki etkilerinin halka açıklanmasının yanı sıra, çevre ile ilgili toplum bilincini ve eğitimini geliştireceğimizi taahhüt ederiz." denir.

Ayrıca 153 Devlet Başkanı tarafından imzalanan Rio Zirvesi Sonuç Bildirgesi'nde "Ulusal düzeyde, her birey kamu otoritelerindeki çevreyle ilgili bilgilere ulaşabilecek ve karar verme sürecine katılma fırsatına sahip olacaktır. Devletler, bilgileri herkes tarafından elde edilebileçek hale getirerek kamu duyarlılığını ve katılımı kolaylaştıracak ve destekleyecektir." "Ciddi tehditlerin veya tamiri mümkün olmayan zararların bulunması halinde, bilimsel belirsizlik. önlemlerin alınmasını erteleyebilecek bir neden olarak kullanılmamalıdır." der.

İdare, 07.02.1993 gün ve 21489 nolu *Resmi Gazete*'de yayınlanarak yürürlüğe giren ÇED Yönetmeliği'nin "Bu yönetmeliğin yürürlüğe girmesinden önce, çevre mevzuatı ve diğer ilgili mevzuat uyarınca yetkili mercilerden izin ve/veya onay alınmış faaliyetlere bu yönetmelik hükümleri uygulanmaz." diyen geçici madde 1. hükmünün arkasına sığınsa bile, projenin değiştirilerek uygulanması çevreye etkisi konusunda yeni bir ÇED raporu hazırlayarak halkı bilgilendirmesi, gerekirse bilimin sesine kulak vermesi, İstanbul'dan Bulgaristan sınırına kadar çelik borularla geçilerek tüm Karadeniz kıyı şeridinin yok olma sürecini getiren yönetim olarak anılmaması açısından önemli sanıyorum.

İlhan Vardar

KAYNAKLAR

1) Noyan Özkan, Doğa Koruma Rehberi, Eylül 1995, Nar Yayınları.
2) Terkos için tehlike çanları çalıyor, Cumhuriyet, Mart 1996.
3) İSKİ Su İçin Elele, Su İçin Projeler.
4) Besim Özyurt, Trakya'da Sulak Alanlar, Trakya'nın Bugünü ve Geleceği İçin Trakya'da Sanayileşme ve Çevre Sempozyumu, Bildiriler Kitabı 3-6 Ocak 1996 Çorlu.
5) Yeni Yüzyıl, 9 Şubat 1997.
6) Kemal Yavuz, Vatan Savunması ve Toprak, *Bizim Gazete*, 7 Mart 1997.
7) Dr.Yüksel Güngör, Çevre Sorunlarının nedenleri; sanayileşme ve Nüfus, Bizim Gazete, 19 Şubat 1997.
8) Ekonomist, 14 Ocak 1996.

Bilim ve Ütopya

ABONE KAMPANYASI

Bilim ve Ütopya dergisi Temmuz 1997'de 3. yaşını tamamlıyor. Dergimiz bayi satışı, aboneler ve büro satışlarıyla 10 bini aşkın bir satış rakamına ulaşmış durumda. Önemli bir gelişme, ama Bilim ve Ütopya için yeterli değil. Bir kampanya başlatıyoruz. Haziran sonuna kadar sürecek bir ABONE KAMPANYASI. Bütün okurlarımızı, yazarlarımızı ve dostlarımızı elbirliğiyle bu kampanyayı desteklemeye çağırıyoruz.

Bilim ve Ütopya 500 abone toplayarak yayın hayatına başlamıştı. Bugün olanaklarımız çok daha geniş. 1000 yeni abone. Hedefimiz budur. Her yeni abone, daha güzel ve daha güçlü bir Bilim ve Ütopya inşa etmek için bir tuğladır. Damlaya damlaya kocaman bir göl yapalım.

- ✓ **Her Bilim ve Ütopya okuru, en az iki yeni abone bulsun.**
- ✓ **Dostlarımıza, arkadaşlarımıza, sevdiklerimize en güzel armağan: Bir yıllık Bilim ve Ütopya aboneliği.**
- ✓ **Yurtdışında Bilim ve Ütopya'ya ulaşmanın tek yolu: Abone olmak.**
- ✓ **Çalıştığımız işyerini, üyesi bulunduğumuz kurumu Bilim ve Ütopya'ya abone yapalım.**
- ✓ **Bir yıl boyunca fiyat artışlarından etkilenmeyin**
- ✓ **Kampanya süresinde abone olanlar 2.400.000 değil 1.500.000 TL'lik kampanya fiyatından yararlanacaklar**

Abonelik için aşağıdaki formlardan yararlanılabilir. Aşağıdaki formları kesebilir ya da fotokopi yaparak çoğaltabilirsiniz. Dolduracağınız formları para yatırma dekontlarıyla birlikte faks veya mektupla bize ilettiğiniz zaman aboneliğiniz başlayacaktır.

Hesaplar Metin Aktaş adınadır
İş Bankası Mecidiyeköy Şubesi : 1089 429660
YKB Osmanbey Şubesi : 0534 497-3
Posta Çeki Hesap No : 1055136

Yazışma Adresi:
Büyükdere Cad. No: 79 Bor Ap. Kat 5 D. 10
Mecidiyeköy /İstanbul
Tel: (0212) 272 17 51-52 Faks: (0212) 288 48 05

Bilim ve Ütopya
Abone Formu

Abonenin

Adı, Soyadı :
Adresi :

Abonelik hangi aydan başlayacak:

Yurtiçi		**Yurtdışı**	
6 Aylık :	800.000 ❑	6 Aylık :	30 DM ❑
Yıllık :	1.500.000 ❑	Yıllık :	60 DM ❑

Abone bedelini.....
hesaba yatırdım. Dekontu ektedir.

Bilim ve Ütopya
Abone Formu

Abonenin

Adı, Soyadı :
Adresi :

Abonelik hangi aydan başlayacak:

Yurtiçi		**Yurtdışı**	
6 Aylık :	800.000 ❑	6 Aylık :	30 DM ❑
Yıllık :	1.500.000 ❑	Yıllık :	60 DM ❑

Abone bedelini.....
hesaba yatırdım. Dekontu ektedir.

Atılım projesi

Ender HELVACIOĞLU

Nisan ayı içinde Bursa, Antalya ve Zonguldak'ta okur toplantıları gerçekleştirdik. Ayrıca İstanbul ve Ankara'daki bazı yazar ve dostlarımızla görüşmeler yaptık. Faydalı ve önümüzü açan tartışmaların yapıldığı toplantı ve görüşmelerde, *Bilim ve Ütopya* dergisine ilişkin çoğunluğun üzerinde birleştiği öneriler şöyle özetlenebilir:

1) Derginin biçimi değişmeli ve teknik olarak daha kaliteli bir sunuş yapılmalıdır.

2) Genç okur sayısının artırılması için önlem alınmalıdır. Fakat bunu yaparken derginin konuları toplumsal boyutuyla ele alan ve derinlemesine işleyen çizgisi korunmalıdır.

3) *Bilim ve Ütopya*'nın bir tanıtım sorunu vardır. Dergi yeni okur kitleleri bir yana, sahip olduğu okur profilinin bile sınırlarına varmış değildir. O halde bir tanıtım atağına ihtiyaç vardır.

4) *Bilim ve Ütopya*, Ankara ve İzmir dahil, Anadolu'nun bilim ve düşün potansiyeline sahip illerinde okurlarla ve yazarlarla daha yakın bir iletişimi sağlayacak örgütlenmelere girişmelidir. Bu konuda her ilin kendi koşulları dikkate alınarak örgütlenme modelleri geliştirilmeli ve hayata geçirilmelidir.

Bilim ve Ütopya dergisi yönetimi olarak, yoğunlaşan bu talepler doğrultusunda, önümüzdeki aylarda uygulamaya geçmek üzere teknik, içerik, tanıtım, örgütlenme ve mali alanlarda komple bir atılım projesi üzerinde çalışıyoruz.

★ ★ ★

Bilim ve Ütopya'nın biçimini Temmuz veya Eylül ayında değiştirmeyi planlıyoruz. Boyutu biraz küçülterek (yaklaşık *Bilim ve Teknik* boyutlarında) kuşe kapaklı bir dergi yapacağız. Bir veya iki formada daha kaliteli bir iç kağıt kullanmayı, bu formalarda daha fazla renkli fotoğraf basmayı düşünüyoruz. Sayfa sayısı da artacaktır, şu andaki hacmi yüzde 20 oranında artırmayı planlıyoruz (100-120 arası bir sayfa sayısına denk düşüyor). Doğal olarak yeni bir mizanpaj geliştireceğiz. *Bilim ve Ütopya*'ya uygun ciddi ama sıcak bir mizanpaj olacaktır. Albenili, her yerde rahat okunabilen, çabuk yıpranmayan, bayilerde rahat asılabilen, içeriğin zenginleşmesine olanak verecek şekilde hacmi büyültülmüş yeni biçimli bir *Bilim ve Ütopya* hedefliyoruz.

★ ★ ★

Bilime meraklı genç insanları, özellikle liseli öğrencileri kucaklayabilecek bir dergi için öteden beri kafa yoruyoruz. Dergimizdeki makaleler genç arkadaşlar tarafından "ağır" bulunuyor. Öte yandan varoları eğitim sistemi; bilimsel düşüncenin ve yöntemin ilkelerini az çok kavramış, temel bilim dalları konusunda belli bir birikime sahip olmuş, bilime ve düşün faaliyetine "meraklandırılmış", Aydınlanmacı bir genç kuşağın yetişmesine olanak vermiyor. Yıllardır tam tersi bir süreç söz konusu. Bu durumu değiştirme ihtiyacı, genç arkadaşlara ulaşmamızı daha da zorunlu kılıyor. Bir şekilde onlarla temas kurabilecek içerikte bir dergi olmalıdır *Bilim ve Ütopya*. Öte yandan dergimiz sadece bilimsel-teknolojik haberleri veren, çeviri/derleme ağırlıklı bir yayın organı değil. Ele aldığı konuları toplumsal, felsefi, tarihi boyutlarıyla yorumluyor, tartışmacı bir yayın çizgisi izliyor. Genel anlamda ideolojik hedefleri de var. Aydınlanmacı, kapitalist bilim sistemini eleştiren ve seçenekler üretmeye çalışan, ülkemiz bilim ve düşün potansiyeline önem veren bir dergi. Bu çizgiyi değiştiremeyiz, çünkü *Bilim ve Ütopya* kendisine böyle bir misyon edindi, bu alandaki büyük boşluğu doldurdu ve kendine giderek genişleyen bir kulvar yarattı. Bu çizgiden taviz vermek bile derginin kendini reddetmesi ve "gereksizleşmesi" anlamına gelebilir. Fakat bu yayın çizgisi, yukarıda yetişme koşullarını özetlediğimiz genç kuşağa ulaşmayı, doğal olarak zorlaştırıyor. Televizyona alıştırılmış, okuma sevgisi verilmemiş, temel bilgilerden yoksun bir kitleye, belli düzeyde bilgiyi gerekli kılan tartışmaları okutmakta zorluk çekiliyor. Daha "hafif", bilgilendirmeye ve eğlendirerek düşündürmeye yönelik Sürekli Bölümlere ayırdığımız sayfaları artırma, zor makalelere sözlükler ekleme gibi yolları denedik, belli başarılar da elde ettik. Ama yeterli değil. O halde ne yapmalıyız?

Bazı "Ek"ler düşünüyoruz. Köşetaşı niteliğindeki bilimsel kuramları, büyük bilim insanlarının yaşamlarını, bilim öykülerini vb. çizgilerle açıklayan bir Ek planlıyoruz. Sadece genç arkadaşların değil, tüm okurlarımızın ilgisini çekebilecek *Bilim ve Ütopya*'ya yaraşır bir "Çizgi-Roman Eki"... Her ay vermeyi düşündüğümüz bu Eki, yeni biçimli dergiye yetiştirmek için hazırlıklarımız sürüyor.

Öte yandan dünya biliminden haberleri ve makaleleri içeren bir Ek de düşünüyoruz. Türkiye kamuoyuna ulaşan bilimsel gelişmeler esas olarak Amerikan ve Avrupa kaynaklı. Genellikle teknolojik haberler düzeyinde. Dünyada Sosyal Bilimler alanındaki çalışmalardan, mesleki olarak ilgilenenler dışında Türkiyeli okurun hemen hiç bilgisi olmıyor. Sadece Batı dünyasındaki değil, Çin, Hint, Rusya, Latin ve Orta Amerika gibi önemli bilimsel potansiyellere sahip ülkelerdeki bilimsel gelişmeleri Türkiyeli bilim okuruna yansıtan, sadece teknolojik gelişmelere değil sosyal bilim araştırmalarına da yoğunlaşan bir "Dünya Biliminden Eki" planlıyoruz. Doğal olarak böylesi bir Ek, daha uzun bir hazırlık sürecini ve dünya çapındaki bağlantıları gerekli kılıyor. Bu nedenle bir tarih veremiyoruz, ama girişimlerde bulunuyoruz.

Ayrıca Kadın ve Ekoloji alanına seslenen, kendi başına küçük bir dergi özelliğinde Ekler için de hazırlıklara başlamış durumdayız. Önümüzdeki sezona içerik açısından çok daha doyurucu ve Eklerle zenginleştirilmiş bir *Bilim ve Ütopya* hedefliyoruz ve mutlaka gerçekleştireceğiz.

★ ★ ★

Örgütlenme alanında ise özellikle Anadolu'da düzenlediğimiz okur toplantılarında detaylı görüşmeler yaptık ve bazı adımlar da attık.

Antalya ve Zonguldak'ta yaptığımız toplantılarda, öncelikle bir "Temsilcilik" modeli geliştirme kararı valdık. İldeki bilim yaşamına hakim güçlü bir Temsilci, derginin pratik işlerini üstlenecek genç bir yardımcı ve giderek bir büro... Anadolu illeri için okurlarımızla ve dostlarımızla birlikte geliştirdiğimiz örgütlenme modeli budur. Tabii her il, kendi koşullarına has yeni modeller oluşturabilir. Adana, Mersin, Antalya, Muğla, Söke, Manisa, Denizli, Bursa, Çivril, Eskişehir, Kocaeli, Trakya, Düzce, Zonguldak, Samsun, Malatya, Konya, Trabzon, Çanakkale gibi il ve ilçelerde zaman içinde bu tür örgütlenmelere gidebilecek birikimimiz bulunuyor. Yurt çapında bir *Bilim ve Ütopya* ağı...

Önümüzdeki dönem yoğunlaşacağımız en önemli çalışma alanlarından biri de budur. Mayıs ayındaki yurtdışı gezimizde de *Bilim ve Ütopya* dostlarıyla görüşüp daha yakın ve sürekli bir iletişimi sağlayacak bir "Yurtdışı Modeli" geliştirmeye çalışacağız.

Kısaca özetlediğimiz teknik, içerik ve örgütlenme alanlarındaki bu hedefler, güçlü bir tanıtım ve mali atılım olmadan gerçekleşemez. Yetenekli kadro ve çok sayıda gönüllü yardımcı takviyesi de gerekli. İdari işlerden sorumlu arkadaşlarımız bu konuya yoğunlaşmış durumdalar. Abone Kampanyası'na bir kez daha bu köşeden dikkat çekiyoruz. Çok sayıda abonenin bir mali birikim yaratmak açısından önemi büyük. Bizi (sanırız okurlarımızı da) heyacanlandıran hedeflere ulaşabilmek için atacağımız mali adımlardan biri Abone Kampanyası'nın başarısıdır. Tüm *Bilim ve Ütopya* dostlarının abone çağrımıza yanıt vermesini diliyoruz.

★ ★ ★

Tüm bilim ve düşün emekçilerinin 1 Mayıs Emek Bayramlarını kutlarız

Gelecek ay buluşmak üzere, dostlukla...

BİLİM VE ÜTOPYA Ciltleri

Çoğu okurumuz *Bilim ve Ütopya* ile sonraki sayılarında tanıştığı için ilk sayılarımıza ilişkin yoğun bir talep alıyoruz. Özellikle ilk 6 sayı bizim de elimizde kalmamıştı. Bu talebi karşılayabilmek için tek çare olarak, ilk 10 sayıyı 1000'er adet yeniden basma yoluna gittik. Çok büyük bir maliyet gerektiğinden baskıyı siyah beyaz yapmak zorunda kaldık. Doğal olarak baskı ve fotoğraf kalitesi düşük oldu. İkinci, üçüncü ve dördüncü cildimizi ise orijinal dergilerle yaptık. Birinci cilt ilk 10 sayıyı, ikinci 11-18 sayılarımızı, üçüncü 19-24 ve dördüncü cildimiz 25-30'uncu sayıları içeriyor. İsteyen okurlarımız, posta çeki veya banka hesabına her bir cilt için 2.500.000 TL. yatırarak ve yatırdığına dair belgeyi posta veya faksla bize ileterek (hangi cilt için yatırdığınızı özellikle belirtin) bu ciltlere sahip olabilirler. Yurtdışındaki okurlarımız için her bir cildin fiyatı 70 DM'dir. Belge elimize ulaşır ulaşmaz ciltler adreslerinize postalanacak. Ulaşabilen okurlar ciltleri dergi büromuzdan temin edebilirler.

İş Bankası Mecidiyeköy Şubesi : 1089 429660
YKB Osmanbey Şubesi : 0534 497-3
Posta Çeki Hesap No : 1055136
Hesaplar Metin Alptaş adınadır

Bilim ve Ütopya Avrupa Konferansları

Bilim ve Ütopya dergisi Yayın Yönetmeni ve Bilim ve Ütopya Vakfı Başkan Yardımcısı **Ender Helvacıoğlu** Mayıs ayı içinde Avrupa'nın çeşitli kentlerinde "Şeriat ve Bilim Özgürlüğü", "Emperyalizm ve Bilim" konulu konferanslar verecek. Toplantılarda ayrıca *Bilim ve Ütopya* dergisi ile Bilim ve Ütopya Vakfı hakkında fikir alışverişi yapılacak. Konferanslar dizisinin programı şöyle:

- 3-7 Mayıs İsviçre ve Güney Fransa'da konferanslar ve sohbet toplantıları.
- 9 Mayıs Villingen Çaba Tiyatro Derneği'nde konferans.
- 10 Mayıs Münih'te konferans.
- 11 Mayıs Nürnbeg'de konferans.
- 13 Mayıs Frankfurt'ta konferans.
- 14 Mayıs Mainz'de konferans.
- 15 Mayıs Köln'de konferans ve sohbet toplantıları.
- 18 Mayıs Berlin'de konferans.
- 20 Mayıs Hamburg'da konferans.
- 23 Mayıs Münster'de konferans
- 22 Mayıs Bremen'de konferans
- 24 Mayıs Hanover'de konferans.

Avrupa'daki tüm okurlarımızı ve dostlarımızı, çevreleriyle birlikte bu toplantılara davet ediyoruz.

Batı kültüründe yaşamın sonu hakkında bazı düşünceler

Neye "ölüm" deriz?

Wim DEKKERS (*)

*Okuyacağınız makale 3P dergisinin 1996-4 (Ek 3) tarihli sayısında yayımlanmıştır. Dr. **Wim Dekkers** tarafından bu dergide yayımlanmak üzere gönderilmiş orijinal bir yazıdır. Dr. **Yasemin Oğuz** tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir. Bu makalede ölüm fenomeniyle ilgili savlar özetlenmiştir. Ölümle ilgili tartışmaların en önemlilerinden biri, Fransız tarihçi **Aries** ile onu eleştirenler arasında geçen tartışmadır. Bu makale, bir fenomen olarak ölümün evrimi konusundaki bu tartışmayı geniş bir biçimde özetlemektedir. Ölümün yeniden tanımlanması konusundaki tartışma bir başka önemli noktadır. Okurlarımıza bu ilginç makaleyi aktarıyoruz.*

"Tartışma, temelde yasalar, düzenlemeler, ahlâk kuralları ve tıp uygulaması bağlamında ölümle ilgili yasal, etik veya tıbbi seçenekler oluşturma üzerine olmuştur. Ölümün kendisiyle, yaşamımız bağlamında onu nasıl düşünmemiz gerektiğiyle ilgili olmamıştır." (1)

Frida Kahlo'nun bir tablosu.

GİRİŞ

Ölüm fenomeninin birçok biçimi, birçok yüzü vardır. Ölümün birçok tipi bulunmaktadır. Organizma düzeyinde ölümle, dokular ve hücreler düzeyinde olan ölüm arasında ayırım yapılabilir. Doğal ölümden ve yapay ölümden söz edilebilir. En uygun ayırım ise, biyolojik, bireysel ve sosyal yaşamla sağladığı ilişki nedeniyle, fiziksel, bireysel ve sosyal ölüm arasında yapılan ayırımdır. (2) Fiziksel, bireysel ve sosyal ölüm anları çakışabilir, fakat bu gerekli değildir. Bir bireyin sosyal yaşam süreci, onun bedensel yaşamı henüz biçimlenmeden, ailenin çocuk istediğine karar vermesi ile başlar. Aynı biçimde, fiziksel ölüm gerçekleştikten sonra da sosyal yaşam bir süre devam edebilir. Çürüme bedensel kimliği yokettikten çok sonra bile anılarda, öykülerde ve bazı durumlarda anıtlar yardımıyla sosyal yaşam sürebilir. Bireysel yaşamın fiziksel ölüm anından önce bitmesi de ender bir durum değildir. Ağır demans ya da kalıcı bitkisel yaşam durumları buna örnek olarak verilebilir.

Ölümün çeşitli farklı biçimlerine ve ölüm kavramlarına ek olarak, ölüm karşısında farklı tutumlar da bulunmaktadır. **Beerling** üç "ideal-tipik", kültürel-tarihsel tutumu şematik olarak birbirinden ayırmıştır. (3) Bunlar sırası ile kaderci, girişimci ve kayıtsız tutumlardır. Ölüm karşısındaki kaderci tutumun Ortaçağ'da baskın olduğu düşünülmektedir. Buna göre ölüm, kişinin kendi yazgısı gibi önüne geçilmez bir fenomen olarak kabul edilir. Zamanı geldiğinde kişi ölür. Girişimci tutumda yaşamı uzatma eğilimi vardır; ölümü geciktirmek için olanaklı tüm araçlar kullanılır. 20. yüzyılın sonunda bugün, bu tutum biz Batılılara yabancı değildir. Kayıtsız ya da nötr tutum ölümü ve onun insan varoluşundaki önemini yadsır. **Epicurus**'un bakış açısı bu tutumu abartılı bir biçimde ve başarı ile vurgular. Ona göre bizim ölümle hiçbir ilgimiz yoktur, çünkü biz varolduğumuz sürece ölüm yoktur ve ölüm ortaya çıktığında ise biz artık yokuz.

Bu makalenin amacı, özellikle sağlık hizmetlerinin ve tıp kuramlarının ölüme yaklaşımı açısından, ölümle ilgili çağdaş yaklaşımımıza ve ona karşı tutumumuza ışık tutmaktır. Ötanazi, yardımlı özkıyım veya tedavinin başlatılması ve sonlandırılması gibi ayrıntılı sorunları temel almak yerine çağdaş ölüm imajımızı geniş bir açıdan incelemeye çalışacağım. **Callahan**'ın görüşlerinden etkilenerek, ölümün kendisini düşünmemizin ve eğer onda bulunabilecek bir anlam varsa onu bulmaya çalışmamızın gerektiğine inanıyorum. (1)

Tarihsel bir bakış açısından bakıldığında, benim izlenimim, modern toplumumuzda ölümle uğraşma biçimimizin oldukça yeni ve benzersiz olduğudur. Öncelikle, çağdaş tıp alanındaki teknolojik gelişmeler, ağır hastaları canlı tutabilmemiz ve ölümü geciktirebilmemiz için gereken araçları sağlamıştır. İkinci olarak, Batılı girişimcilik biçiminde adlandırdığım etki, yalnızca ölümü geciktirme eğilimine yol açmakla kalmamış, doğal ölümün olasılıkla çok gecikmiş olarak geldiği durumlarda ölümün hızlanmasını sağlamıştır. Tarihsel açıdan bakıldığında, insanların ölüm karşısında tümüyle farklı bir tutum benimsedikleri bir dönemden söz edilebilir. Ölüm karşısında unutulmuş ama anlamlı tutumlar konusunda tarihten bilgi edinebiliriz.

Modern toplumdaki ölüm fenomenini daha iyi anlayabilmek için, öncelikle geçmişte söz konusu olmuş bazı ölüm imajlarından söz etmek istiyorum. Bunun için bir Fransız tarihçi olan **Philippe Ariès**'in (1914-1984) çerçevesini kullanacağım. Kendisi bu alanda, son yılların en tanınmış yazarlarından biridir. **Ariès**'in yaklaşımının daha sonra değineceğim bazı önemli yöntembilgisel (metodolojik) ve historyografik sorunlara neden olduğu gerçeğini yadsımamakla birlikte, onun analizlerinin önemli tartışma alanları açtığını söyleyebilirim. **Ariès**'in görüşünü sunduktan sonra, onun yöntembilgisel yaklaşımı üzerine kısa bir yorumda bulunacağım. Daha sonra da ölümün tanımlarıyla ilgili sorunlara değinip, yazımı çağdaş ölüm imajımız konusundaki bazı yorumlarla sonuçlandıracağım.

ÖLÜMÜN DÖRT GÖRÜNÜMÜ

Western Attitudes Toward Death (Batılının Ölüm Karşısındaki Tavırları) (1974) adlı kitabında **Ariès**, ölümün dört görünümünü belirler; evcilleştirilmiş ölüm, kişinin kendi ölümü, senin ölümün ve yasaklanmış ölüm. (4) Daha sonraki bir çalışmasında, *The Hour of Our Death* (1988), beş ölüm modelinden söz eder. Ancak kabaca analizlerinin etki alanı değişmemiştir. (5) Bir astronotun uzaktaki dünyaya bakması gibi, o da bin yıllık bir peyzaja bakma eğilimindedir. Benim sunuşum onunkinden daha da şematik olacak. Ben, Batı tarihini gözden geçirip, **Ariès**'in çerçevesini sunarken geniş atlamalar yapacağım; mezarlar, mezarlıklar ve mezar yontuları gibi konularla ilgili tüm ilginç (sanat-) tarihsel ayrıntıları kapsam dışı bırakacağım.

EVCİLLEŞTİRİLMİŞ ÖLÜM

"Evcilleştirilmiş ölüm" terimiyle **Ariès**, ölümün bir zamanlar yabanıl olup sonradan evcilleştirildiğini vurgulamaya çalışmamaktadır. Tam tersine, bir zamanlar evcilleştirilmiş olan ölüm günümüzde yabanıllaşmıştır. Ölümün "evcilleştirilmiş ölüm" biçimindeki görünümü yaklaşık bin yıllık bir dönemde gözlenmektedir. Bu görünümün merkezinde, doğanın düzenini ve insan türünün ortak yazgısını kabullenmenin bir türünü gösteren ölümle tanışıklık bulunmaktadır. Bu tutum "memento mori" cümlesi ile özetlenebilir; bu "kendi ölümünü anımsa" gibi bir anlama gelmektedir. Bir başka önemli konu (ve ortaçağ sanatında tekrarlanan bir motif) ölümün kişiselleştirilmesidir. Genellikle ölüm elinde bir kum saati ya da tırpan olan bir iskelet olarak betimlenir. Bazen ölüm, insanların yaşamlarını vahşice alan bir düşmandır. Kimi zaman da o, yaşamla, birlikte gitmek için en uygun zaman konusunda tartışan bir dosttur.

Ariès "evcilleştirilmiş ölüm"ün aşağıdaki dört özelliğini vurgular. İlk olarak, kişi genellikle önceden uyarılmıştır. Örneğin, "chanson de geste"nin şövalyeleri (ortaçağda yazınsal bir tür) öleceklerini fark edecek zamanları olmaksızın ölmezler. Pious keşişleri de bu açıdan şövalyelere benzer biçimde davranırlar. Edebiyatta genellikle "ölümünün yakın olduğunu biliyordu" veya "zamanının geldiğini hissetti" gibi cümlelere rastlanır. Uyarı ya doğal işaretlerle, ya da içrel bir inanç yoluyla gelir. Bir tür kendiliğinden fark etme gibidir. Ölmekte olan kimse sonunun yakın olduğunu bilerek ölüme hazırlanır. Kişi ölmekten değil, önceden uyarılmamaktan ve yalnız ölmekten korkar.

İkinci olarak, kişi ölümü yatarak bekler. Bu geleneksel yatış biçimi 13. yüzyıl Hıristiyan litürjistleri tarafından belirlenmiştir. Ölmekte olan kişi sırtüstü yatar, böylece yüzü her zaman cennete dönüktür.

Üçüncü olarak, ölüm bir ritüel olarak ölmekte olan kişi tarafından düzenlenir ve yönetilir. Ölüm ritüeli sahte davranışlardan ve aşırı duygu gösterilerinden arınmış bir tören gibi sürdürülür. Bu halka açık bir törendir. Ölmekte olan kişinin odası serbestçe girilebilecek, topluma açık bir yer durumuna gelir. Ailenin, arkadaşların ve komşuların orada bulunması gereklidir.

Ölümle tanışıklığın bir başka önemli yönü ölü ile canlının birlikte varolabilmeleridir. Bu yeni fenomen çok tanrılı Antikite'de ve Hıristiyanlığın erken dönemlerinde bilinmemekteydi. Ölümle tanışıklıklarına karşın onlar ölülere yakın olmaktan korkar, onları belirli bir uzaklıkta tutarlardı. Canlının dünyası ölününkinden ayrı tutulurdu. 6. yüzyıldan başlayarak **Ariès**'in "ölü ile canlının karışması" diye adlandırdığı bir değişim olmuştur. Canlı ile ölünün birlikte varoluşunun en belirgin anlatımı "ölüm dansı" denilen sanat tarihsel temada görülür.

KİŞİNİN KENDİ ÖLÜMÜ

"Kişinin kendi ölümü" dönemi 11.

yüzyılda başlamıştır. Bu dönemde ölümle geleneksel tanışıklık ortadan kalkmamış, fakat kısmen değişime uğramıştır. Kişinin ölümle tanışıklığından, giderek dramatik ve kişisel bir anlam oluşmaya başlamıştır. Bireysel yaşamla ölüm arasında yakınlığı artan bir ilişki oluşmuştur. Kişi, kendi ölümünün aynasında kendi bireysel varoluşunun gizlerini keşfetmiştir. **Ariès** burada üç özellik belirtmektedir.

İlk olarak, Kıyamet'in tanımlanmasından söz edilebilir. Kıyamet düşüncesi, dünyanın sonu geldiğinde İsa'nın yeniden dünyaya dönmesidir. Bedenini kilisenin bakımına bırakarak uyuyan ölüler, bu büyük dönüşe, yani İsa'nın ikinci kez dünyaya dönüşüne dek dinleneceklerdir. Dünyanın bu son gününde ölüler dirilecektir. 12. yüzyılda bu tablo değişmiştir. İsa'nın ikinci doğuşunun neden olduğu, kutsallığa dayalı esinlenme ve uyaranlar hemen hemen ortadan kalkmış, ve bireysel yargı düşüncesi ortaya çıkmıştır. Hıristiyanlığın erken dönemlerinde iyi ve kötü niyetin değerlendirilmesine ve bireysel sorumluluğa hiç yer verilmiyordu. 12. yüzyıldan sonra her birey kendi yaşamının bilançosuna göre değerlendirilmeye başlandı. Buna ek olarak, bedenin çürümesi ile fiziksel varlığın sonu arasındaki ilişkiyi köklü bir biçimde reddetme eğilimi ortaya çıktı. Bu dönemde fiziksel ölümden sonra fiziksel yaşamın sürdüğüne inanılıyordu. Ölümden sonraki fiziksel varoluşun sonsuza dek değil, yalnızca dünyanın sonuna dek süreceği düşünülüyordu. Oysa bu tarihten sonra Kıyamet düşüncesi bireyin özyaşam öyküsü ile ilintilendirilmiştir. Bu öykü ölüm saatinde değil, dünyanın son gününde bitmektedir. Yaşam kitabı ölüm anında değil, dünyanın son gününde, zamanın sonunda kapanmaktadır.

Bu döneme ait ikinci fenomen, ölüm zamanı ile dünyanın sonu arasındaki sürenin sürekli olarak kısalmasıdır. Bireysel yargılama İsa'nın ikinci kez dünyaya gelisinde değil, hasta odasında, ölüm yatağının çevresinde yerini almıştır. Bunun sonucunda ölüm konusunda uygun davranışın nasıl olması gerektiği ile ilgili kitaplar yazılmıştır. "Ars moriendi" (ölme sanatı) 15. ve 16. yüzyıl ortaçağ yazınının önemli alt türlerinden biridir. Ölmek üzerine yazılmış bu küçük el kitaplarının amacı, ölüm saati geldiğinde okuyucusuna nasıl davranması gerektiği konusunda yol göstermektir.

Üçüncü fenomen çürümüş kadavranın sanat ve yazında ortaya konuluş biçimiyle ilgilidir. Fiziksel ölümün ve ayrışmanın dehşeti 15. ve 16. yüzyıl şiirinin alışılagelmiş temalarındandır. Ayrışma bireyin başarısızlığının belirtisidir. Ortaçağ'ın son dönemlerinde insanlar dünyaya yalnızca kısa bir süre kalmak üzere geldiklerinin bilincine varmışlardı. Doğumla ölüm arasındaki süre kısa olabiliyordu ve ölüm her zaman varolacaktı.

SENİN ÖLÜMÜN

18. yüzyıldan bu yana Batı dünyası ölüme yeni bir anlam verme eğilimindedir. Bu döneme dek ölümle ve ölüyle tanışık olma durumu vurgulanmaktaydı. Ölüm çoğunlukla ölmekte olan kişinin, yalnızca onun sorunuydu. Bu dönemde ise, insanlar başkalarının ölümüyle kendi ölümlerinden daha çok ilgilenmeye başladılar. Gerçi ölmekte olan kişi hâlâ kendi ölümü ile ilgili törenlerde önceliğini koruyordu; ancak orada bulunanların tutumu değişmekteydi. Her ne kadar ölmekte olan kişi lider rolünü sürdürmekte ise de, artık çevresinde bulunanlar eskisi gibi pasif, dua eden gözlemciler değillerdi. Ayrılığın kabullenilemeyişi ile ilgili yeni bir tutum, üzüntünün gösterilmesini ortaya çıkarmıştır. Geride kalanlar, ağlamakta, dua etmekte ve bazı jestler yapmaktadırlar. İnsanlar yalnızca ölmekte olanın yatağının yanında veya ölenin anısıyla değil, bizzat ölüm düşüncesinin kendisiyle tedirgin olmaktadırlar.

19. ve 20. yüzyıllarda, sevilen kişinin anısı ve onun kaybı, yas tutma, mezarlar, mezarlıklar ve ölüme romantik bir yaklaşımdan oluşan yeni bir kült yaratmıştır. **Ariès**'e göre 19. yüzyıl yas tutma dönemidir. Geride kalanlar ölen kişinin ölümünü geçmişte olduğundan daha güç kabullenmektedirler. Korkulan ölüm, artık kişinin kendi ölümü olmaktan çok, başka bir insanın ölümüdür. Anı kültünün temelinde de bu duygular bulunmaktadır. Ölülerin mezarları, onların ölümden sonraki varoluşlarının sembolü olarak işlev görmeye başlamıştır. Ölüyü aile mülküne gömerek onu evde tutmak, bunun olanaklı olmadığı durumlarda genel bir mezarlığa gömerek onu sürekli ziyaret etmek yaygın bir istek durumuna gelmiştir. İnsanlar sevdiklerinin mezarlarına bir akrabalarının evini ziyaret eder gibi gitmektedirler.

YASAKLANMIŞ ÖLÜM

"Yasaklanmış ölüm" terimi 20. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Bu dönemde ölüm vahşileşmiş ve geçmişte tüm açıklığıyla varoluşunun aksine, yokolmuştur. 1930-1950 yılları arasında hızla yaygınlaşan düşünceye göre ölüm, utanç verici ve yasaklanmış bir konuma gelmiştir. **Ariès**'e göre, bunun başlıca nedeni ölümün gerçekleştiği yerin değişmesidir. İnsanlar artık evlerinde, ailelerinin kucağında değil, hastanede ölmektedirler. Hastane, evde sağlanamayan bakımın sunulduğu yer olmuştur. Hastanede ölüm, artık ölmekte olan kişinin merkezde bulunduğu, yakınlarıyla bir araya geldiği ve yönettiği bir ritüel ya da tören değildir.

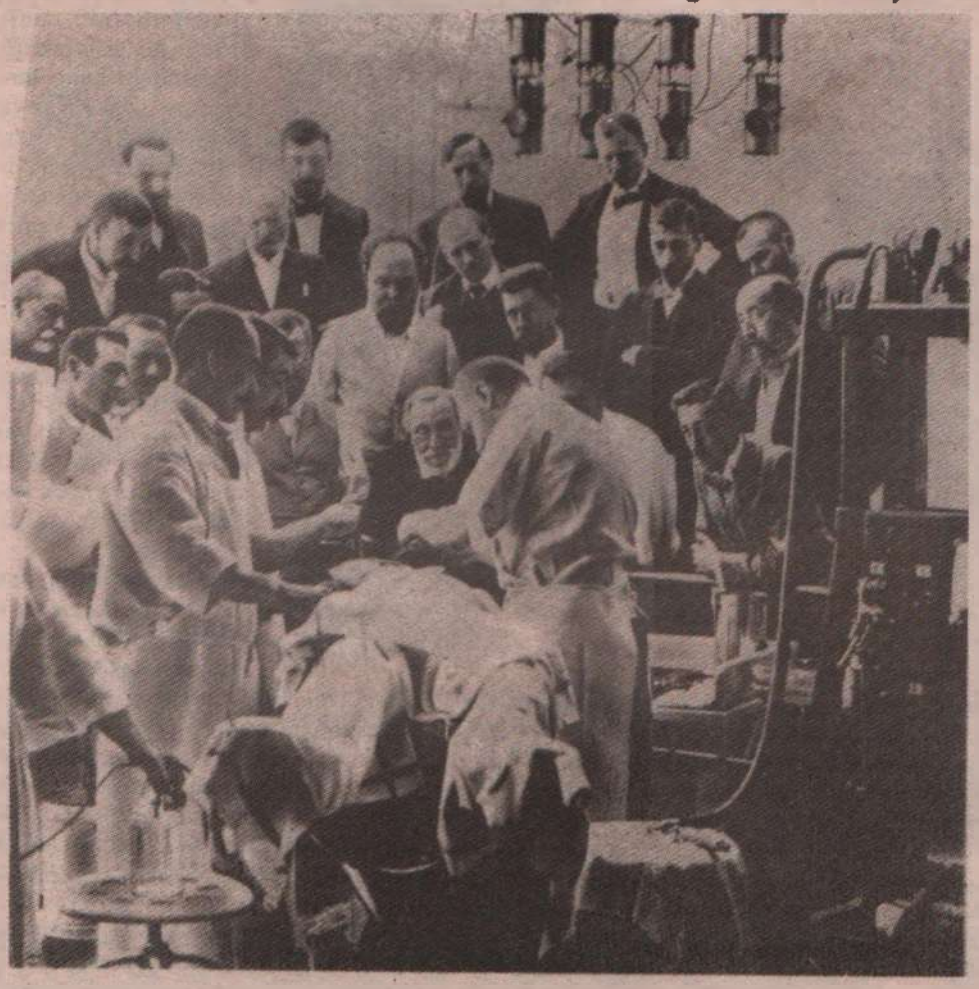

Cenaze ritüeli de değişime uğramıştır. Ölü bedeninin açığa çıkmasını zorunlu kılacak tüm uygulamaların en aza indirilmesine çalışılmıştır. Ölümün ortaya çıkışı, olanaklar ölçüsünde komşuların, dostların, meslektaşların ve çocukların göremeyeceği bir biçimde olmalıdır. Artık koyu renk giysiler giyilmemektedir. Ölü bedeni yakma durumlarında, bu karar yalnızca Hıristiyan geleneğine karşı çıkma isteğinden çok daha fazlasını içeriyordu. Ölü yakma geleneğinin yeniden ortaya çıkışı aydınlanmanın ve modernliğin bir dışavurumu olarak görülebilir. Ancak **Ariès**'e göre, ölü yakmadaki en temel motivasyon yakmanın bedeni yoketmenin en köktenci biçimi olmasıdır.

Ölümden bu kaçış, ölü kişiye karşı bir umursamazlığa dayandırılamaz. Gerçekte bunun tam tersi doğrudur. Üzüntünün topluluğa dönük dışavurumunun yasaklanması, yalnız ve gizlice acı çekme zorunluluğu, sevilen bir kişinin kaybından doğan travmayı artırmıştır. İngiliz sosyolog **Geoffrey Gorer**, ölüm konusunda, sanki o pornografik bir konuymuş gibi, gizli bir anlaşmaya dayalı sessizliğin varlığından söz etmektedir. (6) Ona göre, 20. yüzyılda ölüm bir tabu olmuş ve yasaklanmış konular arasında birinci sıraya yerleşerek seksin yerini almıştır. Toplum seks konusunda Viktorya çağının kısıtlamalarından kurtulduğu ölçüde, ölümle ilgili unsurları dışlamıştır. Bize ölümü anımsatan herşeyin hemen hemen tümüyle bastırılması söz konusudur.

ARİES'İN GÖRÜŞÜNÜN ELEŞTİRİSİ

Bir zamanlar, **Ariès**'in *Batılının Ölüm Karşısındaki Tavırları* (Western Attitudes Toward Death) adlı kitabının kopyalarından birinin kenarına birisinin "geçmişe dönük bilim kurgu" diye yazdığını okumuştum. Bu cümle büyük olasılıkla okuyucunun düşkırıklığını dile getiriyordu. **Ariès**'in bu kitapta kullandığı yöntemlere yönelik eleştirilerin miktarı düşünüldüğünde, bir bakıma bu yorum tümüyle yanlış değildir. Örneğin onun tanımı Ortaçağlar'ın romantik bir yüceltilmesini gösteriyor mu? Şu anda yarı ciddi olarak Ortaçağ'ın eskiden olduğu gibi olmadığını söylemeyi düşünüyorum. Ancak bu yöntembilgisel sorunlarla uğraşmak bu makalenin sınırlarını çok aşacağından, eleştirilerimi iki temel nokta ile sınırlayacağım.

Hollandalı filozof **Verhoeven** "anlatılan ölüm", "düşünülen ölüm" ve "gerçek ölüm" arasında farklar bulunduğunu belirtmektedir. (7) Anlatılan ölümü öykülerde ya da romanlarda okuyabiliriz. Anlatılan ölümün gerçek ölümle hiçbir ilgisi yoktur. "Düşünülen ölüm" ise ölümün felsefesidir. Felsefede ölüm, (gerçek) ölüme galip gelme biçiminde yansımaktadır. **Verhoeven**'e göre bu hemen hemen olanaksızdır. Ölümü yaşamımızla bağdaştıramayız. Ölüm, ussallaştırılarak ne görmezden gelinebilir ne de yenilebilir. Gerçek ölüm, günlük yaşamda ortaya çıkan biçimiyle ölümdür: Ne anlatılabilir ne de ona galip gelinebilir. **Verhoeven**'e göre, **Ariès** "anlatılan ölüm"ü "gerçek ölüm" yerine kullanarak tipik bir yazınsal hata yapmıştır. **Ariès**'in hemen hemen bütün durumlarda başvurduğu "ölümünün yakın olduğunu hissetti" gibi cümleler edebi öykülerden alınmadır. Bir kişinin ya da temel karakterin ölümüne öykücü tarafından karar verilir, bu onu öykünün dışına çıkarmanın bir yoludur. **Ariès**'in ölme ritüeli diye düşündüğü olgu gerçekte yazınsal bir tekniktir. Böylece **Verhoeven** "evcilleştirilmiş ölüm"ün anlatılan ölümden, yani yazınsal bir kurgudan başka bir şey olmadığı sonucuna ulaşır. (7)

Bir başka sosyolog, **Norbert Elias**, eleştirilerinde daha da köktencidir. (8) *The Loneliness of Dying* (1985) adlı kitabında "tek yanlı tarihsel perspektif"ten söz eder. **Elias**'a göre, **Ariès** tarihi tümüyle bir tanım gibi anlamaktadır. Onun birbirinin üzerine yığılan görüntülerden oluştuğunu ve zaman içinde büyük adımlarla tümden değiştiğini düşünmektedir. Bu, uyarıcı bir düşünce olmakla birlikte hiçbir şeyi açıklamamaktadır. **Ariès**'in olayları seçişi önceden tasarlanmış bir düşünceye dayanmaktadır. Eski zamanlarda insanların huzur ve sükûnet içinde öldükleri yo-

☞

lundaki varsayımını kanıtlamaya çalışmaktadır. Ancak **Elias**'a göre, tanımları ikna edici değildir. Örneğin, **Ariès** Ortaçağ destanlarında şövalye yaşamının yüceltildiğini vurgulamaktadır; iyi niyetli ve seçilmiş görüntüler yaşamın gerçekte nasıl olduğundan çok, şairin ve dinleyicisinin yaşamın nasıl olması gerektiği konusundaki görüşlerine ışık tutmaktadır. (8)

Her ne kadar **Elias**, **Ariès**'i şiddetle eleştirmekteyse de, ölüm karşısındaki modern tavrımızı incelerken kendisinin de **Ariès**'in görüşlerinden çoğunu paylaştığını söyleyebiliriz. **Elias**'a göre yaşlıların ve ölmekte olanların yalıtılması modern toplumlarda gözlenmektedir ve bunun, bu toplumların güçsüz yanlarından biri olduğu açıktır. **Elias**, bu modern toplumların dört temel özelliğini vurgulamaktadır. Bu özelliklerin ölüm imgesini ve "ölümün toplumsal baskılanması" adını verdiği olguyu biçimlendirdiğini belirtmektedir. (8)

Öncelikle bireyin yaşam süresi önemli ölçüde uzamıştır. Ortalama yaşam beklentisinin 75 yıl olduğu bir toplumda 20, hatta 30 yaşındaki bir kişi için ölüm, ortalama yaşam beklentisinin 40 yıl olduğu bir toplumda olduğundan çok daha uzaktır. Bir toplumda yaşam beklentisinin uzaması ölçüsünde, bireyin kendi yaşamı boyunca ölümü düşünmekten kaçınabilmesinin kolaylaşacağını düşünebiliriz.

İkinci olarak, ölüm doğal bir sonuç olmaktan çok, yapay bir sürecin son basamağı gibi görülmektedir. Ölümün bu biçimde yaşanması tıp bilimlerinin ve teknolojinin gelişmesi sonucunda önem kazanmıştır.

Üçüncü olarak, modern gelişmiş toplumlar "içsel uzlaşma" denen durumu göreceli olarak daha üst düzeyde ortaya koymaktadırlar. Böyle toplumlarda insanlar ölüm sürecini düşündüklerinde, öncelikle hastalık ya da yaşlılık sonucu ortaya çıkan ve kişinin yatağında huzur içinde ölmesi biçiminde gerçekleşen bir durumu hayal etmektedirler.

Elias'a göre, gelişmiş toplumların dördüncü ve en önemli özelliği bireyselleşmenin üst düzeyde olmasıdır. Bu tür toplumlarda genellikle insanlar kendilerini yalıtılmış nesneler gibi, tümüyle bağımsız tek bireyler olarak görmektedirler. **Elias**, kişinin kendisini yaşamasının bu özel biçimine "homo clausus"un kendilik imajı adını vermektedir. Kişinin yalnız öldüğü düşüncesi, onun yalnız yaşadığı duygusunu vurgulamaktadır. Kişinin kendi ölümünün görünümü, onun kendi yaşamının görünümüyle yakından ilişkilidir.

20. YÜZYILIN SONUNDA ÖLÜM

İngiliz sosyolog **Prior**, 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında Belfast'ta günlük yaşamda, tıp bilimlerinde, tıp uygulamasında ve cenaze törenlerinde ölümün yapısını incelemiştir. Araştırmacı, modern Batı toplumlarında ölümün gizlenmiş, yalıtılmış, özelleştirilmiş, bürokratize edilmiş, tıpsallaştırılmış, hastanelere kapatılmış ve dehümanize edilmiş olduğunu savunmaktadır. (9) Ona göre ölüm gündelik bilincin kıvrımları arasına saklanmıştır. Bu, ölümün tamamen yok olduğu anlamına gelmemektedir. Tam tersine, ölüm bilimsel araştırmalar için önemli bir konudur, ve bu durumlarda demografi, patoloji ve sosyoloji gibi çalışma alanları için ne gizli, ne de yasaklanmıştır. Bu nedenle **Ariès** gibi ölümün yasaklanmış olduğunu savunmak yerine, günümüzde ölümün yalnızca nesnel ve bilimsel dil yoluyla görülebilir durumda olduğunu söylemek daha doğru olacaktır. (9)

Ariès'in, **Calahan**'ın, **Elias**'ın ve **Prior**'un düşüncelerinden ne öğrenebiliriz? Onların görüşlerini ayrıntılarıyla tartışmak bu makalenin sınırları dışında kalır. Ancak sonuç olarak üç noktayı vurgulamak istiyorum.

Öncelikle **Ariès**'in dört dönemden oluşan çerçevesinin beş dönem biçiminde genişletilmesinin gerekip gerekmediği sorgulanabilir. Bu noktada **Calahan**'ın "**Ariès** bugün yaşasaydı, ölümün inkâr edilişi ile ilgili olarak yaptığı değerlendirmeyi gözden geçirmek için pek fazla neden bulamazdı" biçimindeki görüşüne katılmıyorum. (1) Her ne kadar ölüm halen bir tabu sayılmakta ise de, bu tabunun çökmekte olduğu yolunda belirtiler bulunmaktadır. Ölmekte olan hastalar artık hastanelerde gizlenmemektedirler. Son yirmi yıldır, ölümle daha uygun bir tavırla yüzleşmek için girişimlerde bulunulmaktadır. Ölüm, toplumda ve özel yaşamlarımızda giderek artan, geniş bir yer tutmaya başlamıştır. Ölümün kendisinden kaçıp saklanamayacağımızın, onun reddedilemez ve engellenemez bir olay olduğu gerçeğinin yavaş yavaş farkına varmaktayız. Ölümle yüzleşmek kendi ölümümüzü kolaylaştırabilir ve yaşamımızı zenginleştirebilir. **Dame Cecily Saunders** tarafından oluşturulan hospice hareketi bu bağlamda değerlendirilmelidir (Hospice: Ölümcül hastaların bakım ve takiplerinin yapıldığı kurumlardır. Ç.N.). Birçok Batı ülkesinde terminal dönem hastalarına ve ölmekte olan hastalara bakmak üzere hospice'ler kurulmuştur. Hollanda'da terminal dönemde ev bakımı hizmetleri bulunduğu için hospice hareketine öteki Batı ülkelerinde olduğundan daha az önem verilmektedir. (10) Ölüm sürecini daha insanca bir hale getirebilmek için uzmanlardan yardım görerek çalışmaya gönüllü kişilerin sayısı giderek artmaktadır (11, 12). Cenaze törenleri ile ilgili gelenek de değişmektedir. Sevilen kişi öldüğünde, onun bedenini gömülmek üzere bizzat hazırlamak ve onu tabuta evde yerleştirmek yönünde giderek artan bir istek bulunmaktadır. Cenaze törenlerinin yönetimi daha insanca bir biçim almaktadır. Özellikle AIDS'li hastaların bu gelişmelere katkısı olmuştur. Son kırk yılda ölü yakma oranında önemli bir artış olmamıştır. Ölümü çevreleyen ritüellere ve bunun sonucunda gömme törenlerine ilgi artmıştır. Gömme olgusu ritüel gereksinimini yakma uygulamasından çok daha iyi karşılamaktadır.

İkinci olarak, 19. yüzyıla dek tıbbın, ölüm imajımızın ve ölüme karşı tavrımızın oluşmasında herhangi bir rol oynamadığı söylenebilir. O zamanlar, ölüm anında genellikle hekim bulunmazdı. Şu anda tıp, bu konudaki açığını fazlasıyla kapatmış durumdadır. Bugün ölüm, eskisine göre çok daha fazla oranda tıpsal yönüyle görülmektedir. Yalnızca çok az sayıda insan hiçbir tanı almadan ve belirli (ölümcül) bir hastalık için tedavi görmeden ölmektedir. Zaman içinde, tıp oldukça marjinal toplumsal bir fenomen durumundan en önemli kültürel gelişmelerden biri durumuna gelmiştir. Tıp, hasta ve yaralı olanı iyileştirme sanatı olmaktan çıkıp, teknoloji yönelimli bir bilim olma yoluna girmiştir. Bu öyle bir bilimdir ki giderek daha çok günlük yaşamımızın içine girmektedir. Normal ve anormal yaşam süreçlerine karışma eğilimi giderek artmaktadır. Özellikle ölüm üst düzeyde tıpsallaştırılmıştır ve tıbbın artan gücünün yaygınlaşması dolayısıyla hergün biraz daha fazla etkilenmektedir.

Üçüncü olarak, belki de son 25 yıl boyunca ölümün anlaşılması ile ilgili tüm değişikliklerin en önemlisinin, bizzat ölümün kendi tanımının değişmesi olduğu söylenebilir. Ölümün tam anının saptanmasına duyulan gereksinim her zamankinden fazladır. Bu gereksinim, ölümü (yeniden) tanımlamak için yeni ölçütlerin bulunması amacıyla araştırmalar yapılmasına neden olmuştur. Geçmişte ölüm anını tam olarak bilmeyi gerektirecek bir neden yoktu. Yalnızca yatağın kenarında durup olacaklar beklenirdi. Bu nedenle, genellikle ölümle ilgili ilk bilimsel, teolojik ve felsefi yazılar ölümün tümüyle bir fenomen oluşu konusunu odak noktası olarak ele almışlardır. Bugün ise, birinin tam olarak ne zaman öldüğünü saptamak önemlidir. Bundan sonraki bölümde ölümü tanımlamakla ilgili sorunları daha ayrıntılı bir biçimde ele alacağım.

NEYE "ÖLÜM" DERİZ?

Geleneksel olarak ölüm kalp ve solunum ölçütleriyle saptanır. Kalp ve akciğer fonksiyonlarının geri dönüşsüz bir biçimde kaybolması (tümden) ölümün göstergesidir. Hasta artık solumadığı ve kalbi atmadığı zaman ölüdür. 1950'lerin sonuna dek çarpan bir yürek, insan ve hayvan yaşamının temsilcisi idi. Ancak canlandırma uygulamaları, yoğun bakım düzenlemeleri ve organ aktarımı olanakları gibi tıp teknolojisindeki gelişmeler sonucunda, geleneksel kalp ve solunum ölçütleri giderek baskı altında kalmışlardır. Bu durum, ölümü tanımlamayla ilgili tıbbi-etik yayınların büyük ölçüde artmasına yol açmıştır. (13) Bu, geleneksel ölçütlerin hemen terkedildiğini göstermemektedir. Örneğin *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde*'nin (Hollanda Tıp Dergisi'nin) 1959 cildinde kalbi atmakta olan deserebre bir hastanın hâlâ yaşayan bir insan sayılıp sayılamayacağı sorusu üzerinde bir tartışma düzenlenmiştir. (14) Bu soruya evet ve hayır biçiminde yanıtlar verilmiştir. Ancak giderek, çarpan bir kalbin insanın canlı oluşundan çok, organın kendisinin canlı olduğunu gösterdiği biçimindeki kanı, tartışmayı kazanmaya başlamıştır. Doktorlar, hukukçular, siyasetçiler, filozoflar ve etikçiler için en önemli soru, yaşamın sonunun ne zaman ve nerede saptanabileceğidir. Organ bağışı gibi yeni tıbbi gelişmelerden olabildiğince çok yararlanabilmek için, yaşamla ölüm arasındaki sınırı belirleyecek kesin bir ölçüte gerek duyuluyordu.

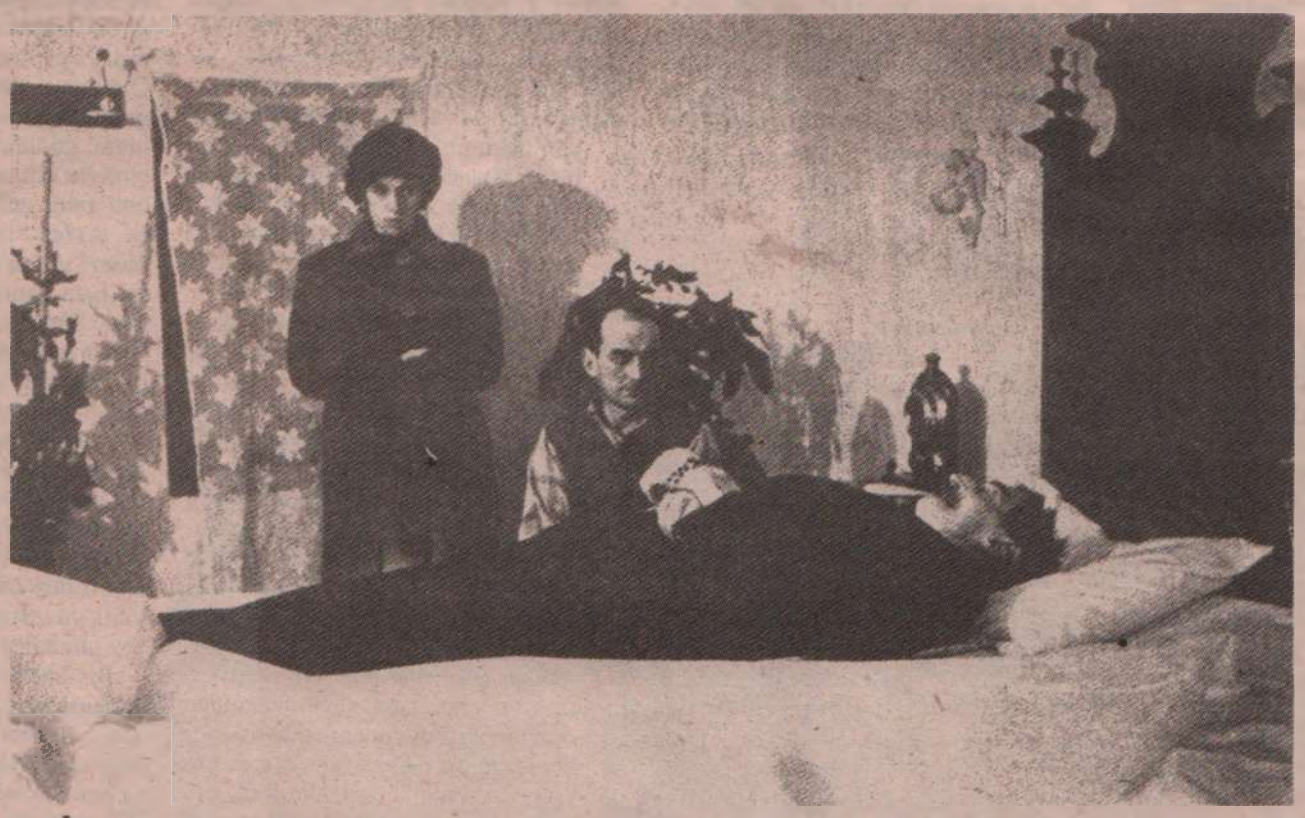

"Nerede" sorusuna yanıt olarak, beynin önemli rolünün kabul edilmesi çok zaman almadı. Artık ölüm, organizmanın bütünüyle işlevini kaybetmesi gibi geleneksel bir açıklamanın ışığında görülmüyordu. Organizmanın bağdaşık bir bütün olarak varoluşunun sona ermesi biçimindeki tümden ölüm tanımı artık yetmiyordu. Beyin ölümü ölçütü ortaya çıktı. Beyin ölümünün üç tanımı bulunmaktadır: Neokortikal beyin ölümü, beyin sapı ölümü ve tüm beyin ölümü.

Neokortikal beyin ölümünün tanımı,

serebral korteksin işlevini geri dönüşsüz olarak yitirmesidir, ki böylece canlı varlığı, canlı bir insan yapan şey ortadan kalkar. Bu durumda beden, bitkisel düzeyde yaşamayı sürdürür: Solunum spontandır ve normal beden ısısı ve kan basıncı sağlanabilir. Neokortikal beyin ölümü tanımını savunanlar kişisel işlevlerini yürütmek için gereken koşullardan (örneğin bilişsel işlevlerden) yoksun olan bireylerin ölü sayılabileceğini öne sürerler (15, 16). Bu yaklaşım bitkisel yaşamdaki hastalarda ve anensefaliklerde bitkisel düzeyde süren işlevleri durdurma hakkını verebilir. Bildiğim kadarıyla Hollanda'da ölümün neokortikal beyin ölümü biçiminde tanımlanmasına taraftar olan kimse bulunmamaktadır.

Beyin sapı, dolaşım, solunum, beden ısısı ve kan basıncı gibi vejetatif işlevleri ve bilincin canlılığını denetler ve düzenler. Beyin sapı ölümünün tanımına göre, (beyin) ölümün gerekli ve yeterli öğesi beyin sapının ölümüdür. Beynin daha üst bölümlerinde birtakım elektriksel aktiviteler ölçülse bile (EEG ile), beyin sapı ölümü olan hasta ölü olarak kabul edilir, çünkü beyin sapı ölümünün sonucunda kardiak arrest ve bunun sonucunda da dolaşım yetmezliğine bağlı tüm beyin ölümü kaçınılmaz olarak gerçekleşecektir. Ölümün beyin sapı ölümü biçiminde tanımlanmasının organ bağışı uygulaması açısından elverişli bir tanım olduğu açıktır, çünkü bu tanım organların daha iyi bir durumda iken alınmasına olanak sağlamaktadır.

Tüm beyin ölümü, beynin tüm aktivitesini geri dönüşsüz bir biçimde kaybetmesi demektir. Beyin terimi, serebrum, serebellum ve medulla oblangatayı da kapsayan beyin sapını içerir. Kişi, bedeninin bir bütün olarak fiziksel ve mental işlevlerini bağdaştırmaya ve eşgüdümüne yönelik tüm yetilerini geri dönüşsüz bir biçimde yitirirse ölü sayılır. Tüm kalp ve solunum işlevlerinin durması birkaç dakika içinde tüm beyin aktivitesinin geri dönüşsüz olarak kesilmesine yola açacağı için, beyin ölümü ölümün gerçek ölçütü olarak kabul edilmektedir. Beyin ölümünün bu ölçütü (tüm beyin ölümü ölçütü) birçok Batılı bilimsel topluluk tarafından genel olarak kabul edilmiş ve organ aktarımının uygulandığı bu ülkelerin tümünün yasalarına girmiştir.

Ölümün en uygun tanımı konusundaki tartışma henüz sürmektedir. Her üç görüş de yayınlarda yer almaktadır (17, 18). Ölümün neokortikal beyin ölümü, beyin sapı ölümü ve hatta tüm beyin ölümü olarak tanımlanmasına karşı olduklarını belirten birçok filozof ve teolog olmuştur ve halen de vardır. Beyin sapı ölümünün ölümün tanımı olarak kabul edilmesiyle ilgili karşı çıkışların çoğu, beyin sapı ölümünün gerçek günlük yaşamda nasıl yaşandığı ile ilgilidir. Fiziksel olarak bütünlüğünü koruyan, görünüşü, beden ısısı ve rengi normal olan birinin ölü olduğunu kabul etmek güçtür. Evans, belirli, somut ve görünür olanın, bazı durumlarda soyut, geri planda, kuramsal, nedensel ve görünmez olanla ilgili olarak bize söylenen üzerinde yanıltıcı ahlâksal bir güç oluşturabildiğini savunmaktadır. (19) Ölümün tanımı bizi tam da bu duruma düşürmektedir. Bu açıdan bakıldığında akciğerlerin solunumu sürdürmesinin ve kalbin atmasının (yapay olarak sağlansa bile) anlamı ile ilgili sorular çok önemlidir. Bunlar yalnızca biyolojik kalıt-işlevler olarak görülebilir mi?

Seifert, ölümün, ancak kalp ve solunum etkinlikleri de içinde olmak üzere tüm yaşamsal bulguların tümüyle ve geri dönüşsüz olarak durması ve tüm beyin enfraktüsünün gerçekleşmesi durumunda ortaya çıktığını savunmaktadır. Ona göre beyin ölümü, insanın gerçekte ölümüyle hiçbir anlamda karıştırılmamalıdır. Beyin ölümü gerçekleşmiş kişilerin henüz canlı olduklarını savunmak anlamsız değildir. Onun savının temelinde, insanın tek ve değerli oluşu biçimindeki felsefi ve teolojik görüş bulunmaktadır. Buna göre, bir insan biyolojik olarak canlı olduğu ve bir bütün olarak işlevini sürdürdüğü sürece bir insan birey olarak yaşar. Başka bazı organlarla karşılaştırıldığında beynin bütünleyici kapasitesi oldukça önemlidir. Ancak bu, organizmanın organik yaşamının bütünselliğinin merkezinin beyin olduğu anlamına gelmemektedir. Seifert'e göre, beyin ölümü tanımının yasal ve tıbbi kurallarda kullanılması kabul edilemez ve kesinlikle reddedilmelidir. (20)

Bu tartışmadan öğreneceğimiz birşey varsa o da, ölümün tanımını ve ölçütlerini çevreleyen bir belirsizliğin bulunduğudur. Yaşamla ölüm arasındaki sınırın belirsizliği hem bireyler için, hem de tümüyle toplum için kabul edilmesi güç bir olgudur. Birinin ölü mü, canlı mı olduğunu bilmediğimiz zaman rahatsızlık duyarız. Kuşkusuz özellikle ölmekte olan kişinin çevresindekiler bu duyguyu paylaşırlar. Günümüzde belirsizlikle ilgili bu duygular geniş ölçüde yaşanmaktadır. Beyin ölümü gerçekleşmiş bir kadın hastanın solunum aygıtından ayrılması ile ilgili bir davada yargıcın şu sözlerini örnek olarak verebiliriz. Yargıcın kararına göre "Bu hanım ölüdür ve 21 Kasım. 1976'dan beri ölüdür, ve destek sistemleri ile yapay olarak canlı tutulmaktadır." (*New York Times*, 5. Aralık. 1976). Bu tür belirsiz cümlelerin, zaten anlaşılması güç olan konuyu daha da karmaşık duruma getireceğini söylemeye gerek yoktur. Bu paradoksal cümle ölümün yalnızca işevuruk değil, aynı zamanda kuramsal bir sorunsal durumuna geldiğini göstermektedir.

Dilin karışıklık yaratıcı ve maskeleyici kullanımına bir başka örnek olarak Almanya'daki "Erlangen olayı" gösterilebilir. Bu olay, bir trafik kazası sonucunda ağır beyin hasarına bağlı beyin ölümü tanısı alan hamile bir genç kadınla ilgilidir. Doktorlar doğmamış çocuğun yaşamını kurtarmaya çalışmışlardır. Bunu yaparken annede bir tür biyolojik yaşamın varolduğu gerçeğini vurgulamış olmaktadırlar. Ancak böyle bir hasta beyin ölümü tanısı aldığında ve organ bağışı için uygun bir aday olarak düşünüldüğünde, onun ölü olduğu gerçeği vurgulanmış olmaktadır. Bu örnek yalnızca ölümle (tanımıyla) ilgili karışıklığı göstermekle kalmamaktadır; anlamın, hastaların ve hekimlerin belli ilgilerine bağlı olduğunu ortaya koyarak, bu özgün olayda gösterildiği gibi, dilin bağlama dayandığı gerçeğini de vurgulamaktadır.

Sonuç olarak ölümle yaşam arasındaki sınır çizgisinin değişken olduğunu söyleyebiliriz. Neye "ölüm" dediğimiz işevuruk, bilimsel, dinsel ve felsefi bağlamlara göre değişebilmektedir. Özelde, yaşamla ölüm arasındaki ayrımın yalnızca biyomedikal ölçütlerle belirlenmediğini belirtmek önemlidir. Ölümün bütün tanımları altta yatan felsefi ve etik önkabulleri belirtmektedir. Bayertz'in savunduğu gibi, beyin ölümü ölçütlerini, bilimsel ve teknolojik gelişmenin, ahlâkın yapısı ve içeriği üzerindeki etkilerini belirten bir örnek olarak ele almak olanaklıdır. (21) Ahlâk, bilimin ve teknolojinin etkisi altında daha önceki zamanlarda olduğu gibi kalamaz. Dahası, bilimsel ve etik açıdan bakıldığında, ölüm kavramı ve ölçütleri ile dış etkenler arasında kesin bir ayırım yapmak son derece önemlidir. Tedavi maliyeti, kötü prognoz, yaşam kalitesi, ötanazi tartışması ve aktarım için organ bulma ile ilgili konular, ölümle ilgili ölçütlerle temelde ayrılmaktadır. Ölümle ilgili ölçütler tümüyle hastanın durumuyla ilgili olmalıdır. (22)

MODERN ÖLÜM İMAJIMIZ

Yeniden bu makalenin başlangıcına dönelim ve modern Batı kültürümüzde ölümle ilgili bir tanıda bulunmaya çalışalım. Modern ölüm imajımız neye benziyor? Ölüm karşısındaki modern tavrımız nasıl? Başlangıç olarak çağdaş düşünce ile Ortaçağ insanınınki arasında güçlü bir karşıtlığın varlığından söz edilebilir. Ölümün kişi gibi ya da ortak yazgı gibi yorumlanması, laikleşme sürecine bağlı olarak ortadan kalkmıştır. Dahası, ölüm ve ölmek tıpsallaştırılmıştır. (23) Tıpsal-teknolojik gelişmelere bağlı olarak ölüm, tıpsal ve teknolojik bir süreç, ne pahasına olursa olsun savaşılması gereken bir kötülük durumuna gelmiştir. Ariès haklıysa, Ortaçağ'da biyolojik ölüm kişisel ölümle eşzamanlı idi. Zaman içinde açıkça belirlenebiliyordu. Bugün karşılaştığımız sorunlardan biri, artık ne zaman birini ölü kabul edebileceğimizi bilemeyişimizdir.

Birkaç yıl önce Alman etikçi Sass, tüm beyin ölümü ölçütlerinin ortaya çıkmasına dayanan, küresel bir 'Ölümü Ortak Biçimde Saptama Yasası'nı savunuyordu. Bu yasaya göre bir kişi, beyin sapınınkiler de içinde olmak üzere, bütün beyin işlevini durdurduğu zaman ölü kabul edilir. Şunu da vurgulamak gerekir ki, bu öneriye göre yeterliği olan tüm erişkinlerin geleceğe yönelik komutlar (advance directives) aracılığıyla, kendi ölüm süreçleri sırasında ölümün saptanması için başka ölçütler seçme şansları bulunmaktadır. Bu yolla Sass, küresel kültürel çeşitliliği, hukuk sistemlerinin çeşitliliğini ve dinsel gelenekleri göz önüne almakta ve kendi hakkında karar verme hakkını desteklemektedir. Herkes kendi inanç sistemine en iyi uyan ölüm ölçütünü seçebilecektir. (24) Bu yöntemle ölüm zamanımızı bir noktaya kadar kendimiz saptayabiliriz. Böylece ölümün insan seçiminin sonucu durumuna geldiği söylenebilir.

Bu durum, bizim kendi ölümünü yöneten Ortaçağ şövalyesinden farklı olup olmadığımız, ya da hangi yönden farklı olduğumuz sorusunu gündeme getir-

☞

mektedir. Ben en az üç fark görüyorum. Öncelikle günümüzde kendi ölümümüzden, Ortaçağ'da olduğundan daha çok sorumlu olduğumuzu düşünüyorum. Ölümle ilgili risk öğeleri konusundaki bütün bilgimize karşın, bugünün çağdaş insanı hâlâ sigara ve içki içerek, araba kullanarak, uçarak ve atlayarak kendisini risk altına sokmayı sürdürmektedir. Öyle ki, insanlar sanki kendi yaşamlarıyla oynamaktadırlar. Ortaçağ şövalyesinin bu konuda bu kadar çok seçeneği yoktu, onun için öldürmek, ya da öldürülmek söz konusu idi.

İkinci olarak, eski zamanlarda büyük ve dramatik olan ölüm, günümüzde küçük sessiz ölümler denebilecek dizilere bölünmüştür. (**Ariès**) Ortaçağ insanı yalnız kendi biricik ölümüyle başetmek durumundayken, biz bu küçük ölümlerden ölüm beğenmeye mahkum olmuş durumdayız. Üçüncü olarak ise, ölümü Ortaçağ insanlarının yapabildiği biçimde yönetebildiğimiz konusunda kuşkulu olduğumu söyleyebilirim. Burada "yönetmek" sözcüğünden, ona kendi yaşam öykülerimiz içinde, kişisel yaşamlarımızı aşkın bir bağlamda anlam vermeyi başarmak anlaşılmalıdır. Bugün ölümün laikleştirilmesi ve mistik yönünün ortadan kaldırılması yönünde artan bir eğilim bulunmaktadır. Artık ölüm, bir birey ya da ortak yazgı olarak anılmamakta, kutlanmamakta ya da ondan bu nedenle korkulmamaktadır.

Yakın zamanda tıp teknolojisinde ulaşılan gelişmelere bağlı olarak, ölüm teknik bir süreç durumuna gelmiştir. Bu süreç denetlenebilmekte ve yönetilebilmektedir. Dünyayı denetlemek ve yönetmek eğilimine yol açan teknoloji, tıbbın ve sağlık hizmetlerinin temel öğelerindendir. Bu, Batı Aktivizminin bir parçasıdır. Yalnız çocuklarımızın doğumunu değil, bizi etkileyecek hastalıkları, beden biçimimizi ve doğal olarak ölümümüzün zamanını ve doğasını da denetlemek eğilimindeyiz. Gerçekte varolan, ölümü tümüyle denetleme arzusudur. Burada "ölüm yönetimi"nden söz edilebilir. "Erken ölüm", "istenen ölüm", "seçime bağlı ölüm", "ölüm hakkı" gibi kavram ve fenomenler özel bir anlam kazanmışlardır. Bu anlam ancak "ölümü yönetme" atmosferini temel alarak anlaşılabilir. Eğer **Ariès** haklıysa, Ortaçağ'da ölüm hep zamanında geliyordu. Oysa bugün ölüm hep uygunsuz zamanda gelmektedir. Ya çok erken olmakta, ya da çok geç kalmaktadır.

20. yüzyılın sonunda ölümü yeni ve uygun bir biçimde yönetme noktasına ulaştık. Burada yeni ve uygun bir ölme sanatından ("ars moriendi"den) söz edilmektedir. (25) Tıp ve sağlık hizmetleri ölüme yeni bir anlayışla yaklaşma konusundaki arayışta önemli rol oynayabilir. **Callahan**'ın belirttiği gibi, tıp yaşamı uzatmaya çalışmalıdır, ancak bunu ölümün biçimini bozmak pahasına yapmamalıdır. Tıp hem iyi bir yaşam, hem de onun deyimiyle sakin bir ölüm sağlamalıdır. (1) **Callahan**'ın savunduğu sakin ölümle, **Ariès**'in tanımladığı evcil ölüm arasındaki ayrım, teknolojik gelişmelerin ölüm anını ve koşullarını yönetmede kullanılması olgusunda yatmaktadır. Sakin bir ölüm, ölümü yumuşatmak ve denetlemek için bugün elimizde bulunan olanaklarla, evcilleştirilmiş ölümün avantajlarını birleştirir.

(*) M.D., PhD. Catholic University of Nijmegen, Department of Ethics, Philosophy and History of Medicine, The Netherlands.

KAYNAKLAR

1) Callahan D. The troubled dream of life: Living with morality. 1. baskı. New York: Simon & Schuster, 1993.
2) Harré R. Physical being: A theory for a corporeal psychology. 1. baskı. Oxford: Blackwell, 1991.
3) Beerling RF. ve ark. De dood. 1. baskı. Amsterdam: Meulenhof, 1976.
4) Ariès Ph. Western attitudes toward death: From the Middle Ages to the present. 1. baskı. Baltimore ve Londra: The John Hopkins University Press, 1974.
5) Ariès Ph. The hour of our death. 1. baskı. New York: Vintage Books, 1988.
6) Gorer G. "The pornography of death". Encounter 1955 October; 5:49-52.
7) Verhoeven CWM. Doodsproblematiek en levensfilosofie. Verhoeven CWM (ed.). Dood en stervensbegeleiding. Nijkerk: Callenbach, 1978:11-28.
8) Elias N. The loneliness of the dying. 1. basım. Oxford: Blackwell, 1985.
9) Prior L. The social organization of death: Medical discourse and social practices in Belfast. 1. basım. New York: San Martin Press, 1989.
10) Vries MJ de. Het behoud van leven: Ziekte en heling in nieuw perspektief. 1. basım. Utrecht/Antwerpen: Bohn, Scheltema & Holkema, 1985.
11) Munster ThJ van., Poel MHP van der, Hoeven HA van den. Terminale thuiszorg: Werkafspraken in gezondheidscentra. Medisch Contact 1994; 49:132-134.
12) Dingemans PJM ve ark. Terminale thuiszorg in grote steden: Een verkennende studie naar kwaliteit. Medisch Contact 1994; 49:135-138.
13) Rothman DJ. Strangers at the bedside: A history of how law and bioethics transformed medical decision making. 1. basım. Basic Books, 1991.
14) Wackers G. Hersendood in meervoud: representatie in retorische context. Kennis en Methode 1993; 17:78-108.
15) Grandstrand Gervais K. Redefining death. 1. basım. New Haven ve Londra: Yale University Press, 1988.
16) Lizza JP. Persons and death: what's metaphysically wrong with our statutary definition of death. The Journal of Medicine and Philosophy 1993; 18: 351-374.
17) Zaner R. Death: Beyond whole-brain criteria. 1. basım. Dordrecht etc.: Kluwer Academic Publishers, 1988.
18) Wackers G. Conductivist medicine. 1. basım. Maastricht: Universitaire Press, 1994.
19) Evans M. Against brainstem death. Gillon R.(ed.) Principles of health care ethics. 1. basım. Londra: Wiley & Sons, 1994: 1041-1051.
20) Seifert J. Is "brain death" actually death? A critique or redefining man's death in terms of "brain death". White RJ., Angstwurm H., Carrasco de Paula I. (eds.) The determination of brain death and its relationship to human death. 1. basım. Vatikan: Pontifical Academy of Sciences, 1992: 95-143.
21) Bayertz K. Techno-thanatology: moral consequences of introducing brain criteria of death. The Journal of Medicine and Philosophy 1992; 17: 407-417.
22) Lamb D. What is death? Gillon R.(ed.) Principles of Health Care Ethics. 1. basım. Londra: Wiley & Sons, 1994: 1027-1040.
23) Burgess MM. The medicalization of dying. Journal of Medicine and Philosophy 1993; 269-280.
24) Sass HM. Criteria for death: Self-determination and public policy. The Journal of Medicine and Philosophy 1992; 17:445-454.
25) Post SG. Inquiries in bioethics. 1. basım. Washington DC.: Georgetown University Press, 1993.

SARMAL YAYINEVİ
Yazının İsyanı

Akılcılık ve Bilim
Bilim Her Şeyi Açıklayabilir mi ?
Roger Trigg Tr: Kadir Yerci

Akılcılık ve Bilim: Bilim Her Şeyi Açıklayabilir mi?'de bilim ve akıl, bilim ve pragmatizm, aklın sonu, bilim ve doğalcılık, bilim ve insanlık, bilim ve toplum, bilimin meşruluğu, akıl ve metafizik konuları ele alınıyor. Bilimin "Her Şeyin Kuramı" olmayı başarıp başaramadığı ve insanoğlunun biricik bilgi kaynağı olup olmadığını sorguluyor.

Akılcılık ve Bilim'de nesnel bilimlerin bile metafizik temelleri olduğunu göstermeye çalışan Prof. Trigg, Rorty, Wittgenstein, Quine, Putnam ve Hawking gibi düşünür ve bilimcilerin düşüncelerini açıklayıp geliştiriyor.

Uzay ve Zamanın Doğası
Stephen Hawking - Roger Penrose
Tr : Prof. Dr. Umur Daybelge

Uzay ve Zamanın Doğası, fizikte yüzyılın tartışmasını okuyuculara sunmaktadır. The Isaac Newton Institute'de gerçekleştirilen bu nefes kesen tartışmada çağımızın yaşayan en önemli iki fizikçisinin, uzay ve zamanın doğası üzerine birbirleriyle ilişkili ama aynı zamanda oldukça farklı görüşlerini bulacaksınız.

Einstein gibi kuantum mekaniğinin nihai kuram olduğunu red eden Penrose ile genel rölativite kuramının evrenin nasıl başladığını açıklayamayacağını öne süren Hawking, niçin zamanın hep ileriye gittiğinden hangi kuantum etkisinin karadeliklerin yok olmasına yol açtığına, büyük patlamanın ilk anlarından karadeliklerin nasıl oluştuğuna ilişkin birçok konuyu tartışıyorlar.

Matematiğin Gizli Dünyası
David Wells Tr: Dr. Selçuk Alsan

Doğrular, kareler ve sayılar gibi en basit matematiksel kavramları herkes bilir. Bir matematikçi olmak için yapmanız gereken tek şey bunlara düşgücü ve anlayışla bakmak, belki birkaç deney de yapmak ve anlamlı sonuçlara varabilmek.

Üçgenlerin sırlarıyla başlayan **Matematiğin Gizli Dünyası** sizi Eski Yunan matematikçilerinden kuantum kuramına kadar uzanan bir yolculuğa çıkartıyor. Kitaptaki her bölüm, kuramsal açıklamaların yanı sıra kutular içinde konuya ilişkin sorular da içeriyor. Bunların kimisi kolay kimisi ise oldukça zor, ama hepsinin tek amacı var: sizi düşündürmek. Çözün onları ve siz de matematikçiler arasına katılın. Tabi çok sıkıştığınızda ve kimi soruların altında ezildiğinizi hissettiğinizde yanıtlara bakabilirsiniz.

Genlerin Bilgeliği
Evrimde Yeni Patikalar
Cristopher Wills Tr: Feryal Halatçı

Konuya İlgi duyan herkesin kolayca anlayabileceği bir dil ve açıklıkla yazılmış bu keyifli popüler bilim kitabı, süpergenler gibi moleküler biyolojideki öbür parlak buluşlarla Darwin'inEvrim Teorisi'ni aydınlatmaktadır. Evrimin akışını yüzyıldır yapageldiğimiz gibi bitkilerin ve hayvanların çoğalmasıyla değil de doğrudan genlerin yönlendirmeleriyle kavramak insanlığın yeni ama soluk kesici bir adımıdır. "**Genlerin Bilgeliği**" bilimin karşısında tutucu ve teolojik safsataların nasıl çürüdüğünün en yalın ve her düzeyden okuyucunun rahatlıkla anlayabileceği bir sergilenişir.

Matematik ve Mizah
John Allen Paulos Tr:Aliye Kovanlıkaya

John Allen Paulos **Matematik ve Mizah**'da büyük bir ustalıkla şakaların, nüktelerin oyunların, paradoksların, ses değiştirimlerin, bilmecelerin ve mizahın öbür türlerinin matematiksel yapılarını irdeliyor. Bu konuda Rabelais, Shakespeare, James Beattie, René Thom, Lewis Carrol, Arthur Koestler, W.C. Fields ve Woody Allen'den çarpıcı örnekler veriyor.

Paulos **Matematik ve Mizah**'da, mizahın mantığını ve matematiksel özelliklerini son derece hoş hem de anlaşılır bir biçimde sergilemekte.

Kısa Matematik Tarihi
Dirk J. Struik Tr: Yıldız Silier

Düşüncelerin bir serüveni olan matematiğin tarihi pek çok kuşağın en yüce düşüncelerini yansıtır. **Kısa Matematik Tarihi** yüzyıllar boyunca matematiksel düşüncenin gelişiminin temel doğrultularını ve bunların içinde yer aldığı toplumsal ve kültürel ortamları betimlemektedir. Kitapta Mısır, Babil, Çin, Hint ve Arap kültürleri arasındaki farklılıkların mekanik biçimde öne çıkarılmasının yerine Doğu uygarlıklarının sürekliliği ve birbirlerine yakınlığı vurgulanmaktadır. Ayrıca **Kısa Matematik Tarihi**'nde Yunan matematiğinde kanıtlanmış gerçekler ile hipotezler ve gelenekler arasındaki ayrıma önem verilmiş; Rönesans matematiğinin iki eğiliminin (aritmetik-cebirsel ve Pluksiynal) dönemin ticaret ve mühendislik alanlarındaki gelişmelerle ilişkisi irdelenmiş ve 19. yy. matematiğinin konulara göre olmaktan çok kişilere ve okullara göre sunumu yapılmıştır.

Babıali Caddesi Pak Han No:16/4 Cağaloğlu-İstanbul Tel-fax: (0212) 522 45 78 - 512 70 20

Organ aktarımlarıyla gündeme gelen yeni bir klinik kavram:

Beyin ölümü

Dr. Nüket Örnek BÜKEN(*)

20. yüzyılın en önemli olaylarından birini "organ aktarımları" teşkil etmektedir. Teknik bir disiplin olan tıpta amaç; hastalıktan korumak, hasta insanı iyileştirmek, yaşam süresini uzatmak ve hastaya nitelikli bir yaşam sağlayabilmektir. Bu belirlenen amaçlar, geçmiş yüzyıllarda yapılan çalışmalarla organ aktarımlarının bugünkü seviyeye ulaşmasına yardımcı olmuştur. Organ aktarımlarındaki gelişmelerin insanlığa katkısı yadsınamaz; ancak tıpta materyalin insan olduğu düşünüldüğünde sağlanan her gelişmenin toplumla iç içe olması, toplumun değerlerinden etkilenmesi, bazen çatışması, bazen birtakım yaptırımlarla karşılaşılmasının önüne geçilemez.

"Beyin ölümü" organ aktarımlarıyla gündeme gelen yeni bir klinik kavram olup, yalnız hekimleri değil; hukukçular, din adamları ve filozofları da yakından ilgilendirmektedir. Çünkü söz konusu olan, geniş vicdani ve dini tartışmalara açık "insan yaşamının sonu"dur.

Genel olarak halkın "beyin ölümü" kavramını kolayca kabul edemeyişine şaşmamalıyız. Çok kişinin kafasına yerleşmiş olan, "kalbin durması ölümdür" fikridir. Sinemada çok görmüşüzdür; doktor hastasının nabzını tutar, üzgün olarak başını sallar, çünkü artık nabız alınmıyordur... Ölümün tespitinde yapılan hatalar, uyuyan birinin yanlışlıkla öldü zannedilerek mezara canlı konulması, mezarda boğulma ve bazılarının mezardan kalkışı yüzyıllar boyu konuşulagelmiştir. Münih Technisches Museum ve dünyanın diğer bazı müzelerinde ölmüş gibi görünen bir kişiyi gerçekten ölmüş bir kişiden ayıracak çeşitli teknik araç gereçler bulunmaktadır. Bunlara ilave olarak havalandırmalı ve dışarısı ile konuşulabilecek tertibatlı tabutlar, mezardan haber verebilmek için ziller, telefonlar ve içeriden kumandalı fırlayabilen mezar kapakları yer almaktadır. Ölümün geleneksel tespiti olan; nabız yokluğu, kalp vurumunun kaybolması, nefes almama ve yüzde meydana gelen birtakım değişikliklere bakarak karar verme, insanlarda güvensizlik yaratmaktadır.

Bundan 30 yıl önce Harvard Tıp Fakültesi'nde kurulan özel bir komitenin raporu, medikal ve yasal ölüm kavramlarının değişmesine yol açmıştır. "Beyin ölümü" kriteri ölümün tanımlanmasında yeterli ölçüt olarak ortaya konmuş, beyin ölümü oluşmuş kişinin tedavisine gerek olup olmadığının tartışılması mevcut korku senaryosunu değiştirmiştir. Yoğun bakım ünitelerinde kişinin hayatına son verme veya hayatın gereksiz yere uzatılması gibi korkuları beraberinde getirmiştir. Yoğun bakım ünitelerinde uygulanan ileri derecede gelişmiş destekleyici tedavi, beyin ölümü oluşmuş bir kişide kalbin çalışmaya devam etmesini sağlayabilir. Bu şekilde kişi "görünüşte yaşıyor" görünümü verir. Bu durumun ise hastanın kendisi ve ailesi için sağladığı fayda tartışmalıdır.

Beyin ölümü tadavi teknolojisinin bir sonucu olarak doktorlar tarafından yaratılmaktadır, beyin ölümünün tanısı ile ilgili ölçütler de özel olarak oluşturulmaktadır.

Harvard komitesinin, beyin ölümü tanı ölçütleri 4 tanedir:

1- Hastanın dıştan uygulanan stimuluslara yanıt vermemesi,

2- Spontan solunum olmayışı,

3- Pupiller, korneal, yutma refleksleri gibi sefalik reflekslerin olmayışı (bunların olması için beyin sapının sağlam kalması gerekir),

4- Düz ya da izoelektrik EEG.

Bunların ilk üçü tanı için temel kriterlerdir. Düz EEG konusu ise tartışmalıdır. İlaç intoksikasyonları ve metabolik hastalıklarda da düz EEG olabilir (karar verilirken bu durumlar ekarte edilmelidir). Komitenin bildirisine göre bu testlerin hepsi 24 saat sonra tekrarlandığında, bulgularda bir değişme olmamalıdır.

Komanın nedenleri saptanmış ise ve hasta zehirlenme, hipotermi veya hipotansiyon etkisi altında değilse, yukarıda

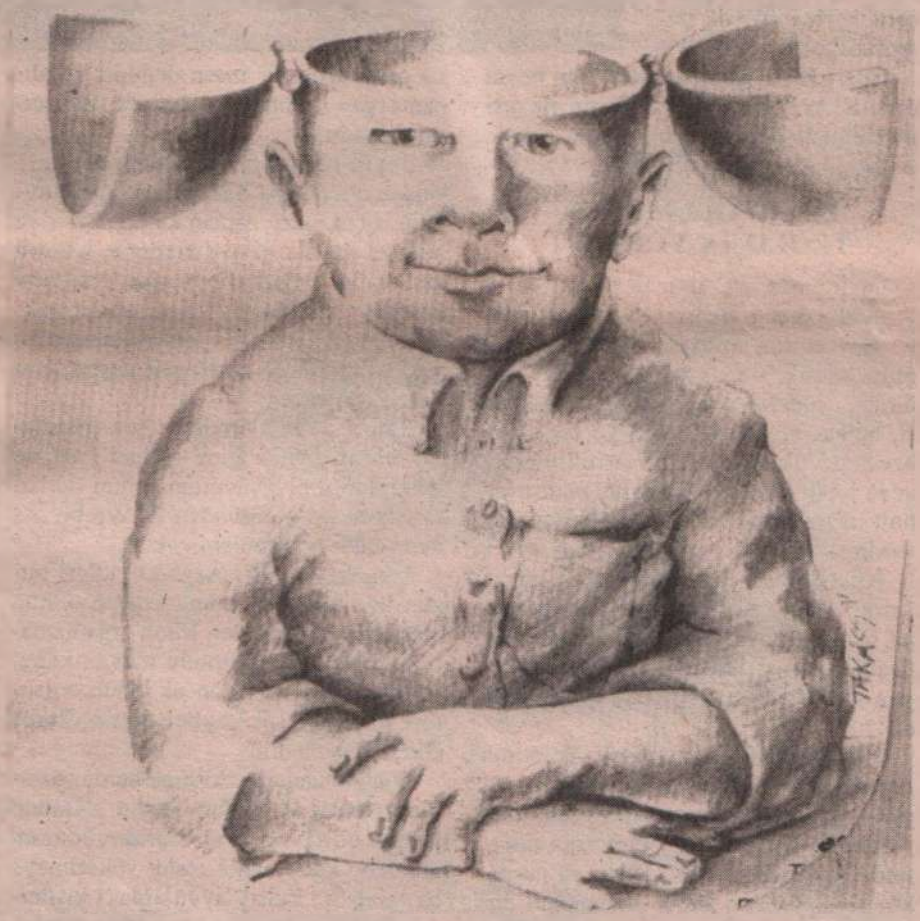

açıklanan klinik tablo, ölümün gerçekleşmiş olduğunun yeterli kanıtıdır. Bu durumda, dünyanın her tarafında eşit olarak ve kolaylıkla uygulanabilen klinik ölçütler, değerlendirme aralıklarla tekrarlandığı ve belirtilen gözlem sürelerine uyulduğu taktirde güvenilir bulunmaktadır. Serebral kanlanmanın saptanmasıyla gözlem süresi yarım saate kadar düşebildiği için; "intrakranial doppler", "serebral anjiografi", "uyarılmış potansiyeller" vs. gibi teknikler de kullanılabilmektedir. Normal koşullarda serebral kan dolaşımının 15 dakika süreyle durmasının kesin olarak beyin ölümü anlamına geldiği kabul edilmektedir.

Bu konuda uzman hekimlerin elinde, "tüm beyin fonksiyonlarının irreversibl (geri dönüşsüz) olarak kaybolmuş" bulunduğunun tanısı, klinik olarak pratik ve tam güvenilir biçimde konabilmektedir. Bu ölçütlere uyan hastaların sonunun ne olacağı besbellidir, umut yoktur. Agressif tedaviye karşın, bu hastaların bilinçleri asla geri gelmeyecektir. Üstelik, birkaç saat, birkaç gün ya da nadir olarak birkaç haftada, kardiovasküler kollaps ve asistoli görülecektir. Bu hastalar mükemmel bir organ aktarımı kaynağıdır; kalbin tek, böbreklerin de başlıca kaynağıdırlar!..

"Ölü verici" ya da "kadavra verici" denen vericiler hemen her zaman "beyni ölmüş" hastalardır. Ben bunlar için "ölü verici" terimini kullanacağım. Çünkü "kadavra" bütünüyle cansızlığa dönüşmüş bir yapıyı belirtir. Oysa "ölü verici" canlı vericinin karşıtı anlamında, ölüden aktarım anlamında kullanılacaktır. Organ transplantasyonlarında kullanılabilecek vericiler hastanede ölen daha doğrusu "öleceği önceden bilinen" hastalardır. Bunlarda kafa travmaları, serebrovasküler kanamalar, beyin tümörleri olabilir. Beyin geri dönüşsüz biçimde tahrip olmuş, solunum respiratörle ve belki kalp de pacemaker ile çalıştırılmaktadır. İşte böyle bir hastada gerçekten beyin ölümü söz konusu olduğu, henüz solunum ve kalbin çalışması yapay yöntemlerle sürdürülürken belgelenmelidir. Çünkü bir insan herkesin bildiği anlamda, ölümle öldükten sonra, artık ondan çıkarılacak organ işe yaramaz.

ABD'de her yıl 20-25 bin kişi organ vericisi olabilecek biçimde ölmektedir. Bunların ancak yüzde 15-20'sini organ vericisi olarak kullanmak mümkün olmaktadır (1990'da kadavra vericiler 5.000'in altında olmuştur). Oysa her yıl 25 bin vericiye ihtiyaç vardır. Organ vericilerinin yüzde 98'i yoğun bakım ünitelerinde bulunmaktadır. Bunları erken tanımak, zaman kaybetmeden "beyin ölümü" tanısını koymak, bir yandan fizyolojik desteği sürdürürken, bir yandan da organ sağlamakla ilgili birimler ile koordinasyonu kurmak önemlidir.

Verici adaylarının çoğu, yoğun bakıma girdikten sonraki ilk 24 saat içinde belli olursa da, yüzde 25'i 48 saat ya da daha geç, yani ölüme çok yaklaşıncaya kadar tanınmamaktadır. Verici adayları gerekli desteği görmezlerse yaklaşık yüzde 20'si yoğun bakıma girdikten sonraki 6 saat içinde, yüzde 50'si 24 saat içinde ölür. Beyin ölümü tanısı yapılanlara, verici adayı gözüyle bakılabilir.

Beyin ölümünün belgelenmesi için; 1 nöroşirürji uzmanı, 1 nörolog, 1 anestezistin bulgu ve ulaştıkları sonuçları bildiren yazılı raporları gereklidir. Organ nakli ekibinden hiçbir doktor bu gruba alınmamalıdır. Beyin ölümü tanısı, klinik muayeninin yeterli ayrıntıdaki sonuçlarını içerecek şekilde yazılı olarak belirtilmiş olmalıdır.

BEYİN ÖLÜMÜNDE FELSEFİ TARTIŞMALAR

Tıp kendi alanında ne kadar ilerlemiş olursa olsun, bulduğu yenilikleri uygulamaya geçirebilmek için diğer disiplinlerin katkısına ihtiyaç duyar. Her bulduğu yeniliği uygulama alanına geçirebilseydi; bütün insan toplumlarında çözülmesi güç toplumsal, kültürel ve değer sorunları ortaya çıkardı. Böyle sonuçları önleyebilmek için, tıp biliminin, ortaya koyduğu yenilikleri, belli bir değerlendirmeden, insanın değeri yönünden bir değerlendirmeden geçirerek insanlık adına en uygun ve en insancıl biçimde uygulamaya koyması gerekmektedir. Beyin ölümü konusunda bugün yapılmakta olan tartışmaların özünü de bu noktalar oluşturmaktadır.

Ölümün en kolay tanımı, onu yaşamın karşıtı olarak tanımlamaktır. Ancak bu durumda da zor olan, "ölüm" dediğimiz olguyu yaşam kadar kolaylıkla inceleyebilmektir. Yaşam nasıl tanımlanabilir? Ölümün anlamı nedir?

Filozoflar, yaşamın, bir bireyin çevresindeki dünya ile ilişki kurma kapasitesiyle belirlenebilecek bir olgu olduğunu, bireyin çevresi ile tanışmasına ve aynı zamanda kendi varlığının bilincine varmasına olanak sağlayan bilinç olgusuyla tanımlanabileceğini söylerler. Yaşamın bu tanımı gözönüne alındığında, "ölüm" kavramı herkesin kendi felsefi ve dini görüşlerine bağlı olarak farklı anlamlar edinecektir. Yaşam bir insanın çevresindeki dünya ile iletişim kurma yeteneği ise, komadan çıkma olasılığı bulunmayan bir hastanın canlı bir insan olarak değerlendirilmesi doğru olmayacaktır.

Ölüm konusunda kesin yargılara ulaşmak mümkün değildir, ölüm insanın kendi üzerinde deneyebileceği bir olgu değildir. Yalnız başkalarının ölümü ile ilgili gözlemlere dayalıdır. Yaşam süresince bedene bağlı bir ruh bulunduğuna inanan insanlar için, ölüm bir geçiş olarak görülür; bedenin ruh tarafından terkedilip daha gelişmiş bir varlık düzeyine ulaşıldığı an olarak değerlendirilir. Böyle bir felsefi yaklaşım

devamı 43

kökenini dinden alır. Ruhun varlığına inananlar için sorun ruh ile bedenin, komadaki bir hastada hangi anda yakın birlikteliklerini sona erdirdiklerinin belirlenebilmesidir. Bu sorunun cevabı; embryoda yaşamın, merkezi sinir sistemi (MSS)'nin yapılanmaya başlamasıyla ortaya çıktığı görüşü esas alınırsa, "MSS'nin kesin olarak etkinliğini yitirdiği noktada, yaşam da ortadan kalkar" şeklinde verilebilir. Bu yaklaşım, günümüzde evrensel olarak benimsenen beyin ölümü kavramıdır.

Kişinin ölümünü tespitte yeni anlayış olan "beyin ölümü", yeni ahlaki veya değerler tartışması yaratmamıştır; daha çok iyi anlaşılmış ontolojik ve etik prensipler ışığı altında yeni teknolojilerden ve tıp biliminin yeni bulgularından yararlanmayı sağlamıştır. Beyin sapı dahil olmak üzere beyin fonksiyonlarından söz edildiğinde, bir insanın vücut ve ruh bileşkesi içinde yaşamı; yüksek beyin faaliyetlerinden söz edildiğinde ise insanın ontolojik farklılığından, şuurlu ve mantıklı hareketlerinden, tek başına bağımsız hareket edebilme yeteneğinden söz edilir. Batı dünyasında felsefi ve dini görüş, vücudun fizyolojik işleyişinden çok yukarı beyin faaliyetini göz önüne alır. Bir üst beyin kriteri taraftarı olan **Veatch**, "biz neokortikal aktivitenin varlığı ile ilgilenmiyoruz, münakaşa edilecek konu bu kişinin şuur kapasitesi, düşünebilme, hissedebilme kabiliyeti ve diğer insanların varlığından haberdar olup, bu insanlarla ilişkide bulunma yeteneğidir" der. Ancak buradaki problem "ruh", "şuurluluk", kişilik ve diğer kişilerden haberdar olma ve onlarla ilişkiye girebilme kapasitelerinin toplumlar arasında farklılık gösterebileceği ve farklı yorumlar yapılıp, farklı kararlara varılabileceğidir. Bundan dolayı, kriter olarak beynin her bölgesini içeren "tüm beyin fonksiyonlarının" alınması, üst beyin fonksiyonlarına bir ayrım getirmediğinden, değerlendirme farklılığını ortadan kaldırmış ve farklı yorumlara sebep olmadığından tıp insanları ve halkta geniş kabul görmüştür.

Şu an için, "tüm beyin ölüm kriterinin" kullanılışı herkesin anlayabileceği bir kavramdır. Yoğun bakım ünitelerinde yatan ve "ölmeye hak kazandığı" iddiasında olan kişiler için ise hekimler ve hastalar çözüm yollarını bulacaklardır. Yoğun bakım ünitelerinde ölüme giden yolun uzun oluşu ve bu yolda kişilerin "işkence görür" gibi tıbbi muamelelere tutulması bir korku sebebidir. Ayrıca mevcut kanunların esnek olmayışı da postmortem (ölüm sonrası) organ bağışına engel olabilmektedir. Bu kanunların bir kısmı tüm beyin ölümü kriterini kabul ederken, bunun yanında kişilerin başvurularında üst beyin kriterlerinin işletilmesine de izin verir. Bunun yararları şunlar olabilir:

a) Hukuka uygunluk: Kanun yetişkinlerde, aklı başında kişilerde, bunların hayatını sona erdirme kararında (üst beyin ölümü kriterlerine göre) ceza veremez.

b) Tüm beyin ölümü kriterlerinin giderek daha geniş kabul görmesinin yanı sıra bazı entelektüel kişiler ileride kendi ölümleri hakkında daha az kriter kullanılmasını istemektedirler, çok acı çekip uzun zaman içinde ölmek istemediklerini, bunun için de yakınlarının kararına uymayı değil, bilimin gerektirdiği prosedürlerin uygulanmasını istemektedirler.

c) Yetişkin mantıklı bir kişinin, sağlığında aklı başında iken "ölmeye hakkı olduğunu" bildirmesi sonraki yoğun bakım hizmetleri ve netücesi belli olan olayı geciktirmeyi ortadan kaldıracaktır. Kişilerin sağlıklı iken böyle kararlar vermelerinin şaşılacak bir yönü yoktur, o şehrin vatandaşları yoğun bakım ünitelerinin potansiyel adaylarıdır.

d) Sağlıklı iken verilen karar ileride postmortem organ bağışını (ölü vericiliği) da çok artıracaktır.

Geniş kabul görmüş olan "tüm beyin ölümü" kriterine bu maddenin ilavesi ile (bilinçli beyan) kişinin ölüm hakına da saygı gösterilmiş olacaktır.

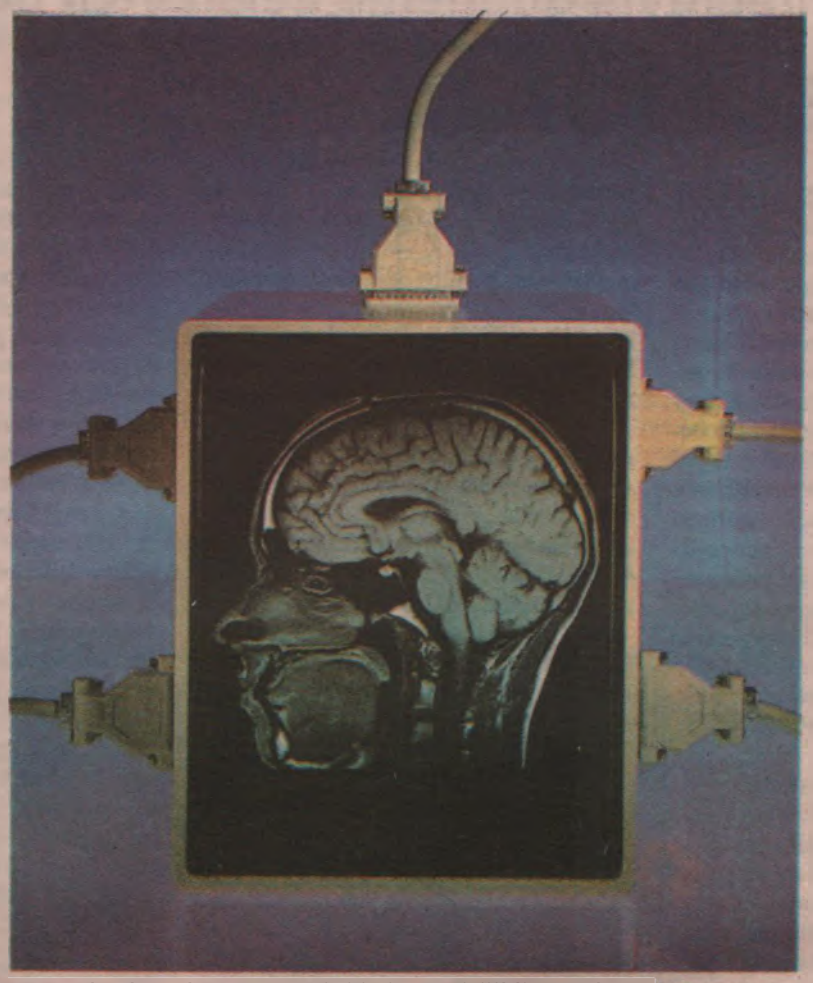

BEYİN ÖLÜMÜNÜN TEOLOJİK YÖNLERİ

Ölümün tarifi yalnızca biyomedikal veya biyoetik yönlerden yapılmaz. Dini ve laik kültür anlayışları da, ölüm ve ölümsüzlük, vücut-ruh ilişkisi, tekrar diriliş, insan hayatının somatik sona erişi, ahlaki ve felsefi ilişki ve bir insan üzerinde tıbbi tedavinin sürdürülmesi veya iptali konularında görüş bildirir ve halkın bu konularda bilinçlenmesine yardımcı olurlar.

Anlaşılabilir ve geniş kabul gören kardio-pulmoner ölümden beyin ölümüne geçiş, Batıda insancıl Roma-Yunan düşünürleri ve dindar Yahudi ve Hıristiyan toplumlarınca da desteklenmektedir.

Hıristiyanlık ve İslamiyet ilkelerinin organ aktarımlarıyla çatışmadıkları görülür. Kilise hukukunun ilkelerine göre "ölülerden, ölmüş olan kimsenin hayatında bunun aksini belirtmesi ya da yakın akrabalarının kabul etmemeleri durumunun dışında, organ alınabilir. Çünkü ceset artık bir insan değildir ve alınan organ ile bir insan hayata kavuşturulmaktadır".

Beyin ölümü anlayışının yerleşmesinden önce Papa **XII. Pius** koma durumunda çok uzun zaman kalan kişiler ve bitkisel hayata girmiş kişilerde kararın dini açıdan değil, tıbbi açıdan verilmesi gerektiğini bildirmiş ve bu kişiler hakkında, son kararın biyomedikal açıdan yani hekimlerce verilmesi gerektiğini vurgulamıştır.

Batı dışında ölümden sonra insanların tekrar dirileceğine inanan Fars ve Hindulularda ölü vücuttan ruhun derhal uzaklaşacağı görüşünden dolayı, bu konuda ciddi bir problem yoktur.

Japonya ve bazı Asya kültürleri bugün bile beyin ölümünü kişinin ölümü olarak kabul etmezler. İnsan organizması tecavüzkar girişimlere müsait kabul edilmediğinden kişi ancak bütün organları hayatiyetini kaybetiğinde ölmüş olarak kabul edilir.

Son zamanlarda Avrupa'da da -özellikle Alman filozofları- beyin ölümünü refüze edici ve total olarak vücudun ölümünü kabul edici sesler yükselmeye başlamıştır. Yapay aygıtlardaki kişilerden organ alınmasına karşı çıkmaktadırlar. Liechtenstein Academia of Philosophy'den Prof. **Joseph Seifert**, beyin ölümü kriterlerine karşı çıkarak, yoğun bakımdaki birinin kimliğinin değişmediğini ve tam organ ölümüne inandığını belirtmektedir. Reddedilemez bir tez de, bizim kişilere organ vericiler olarak yaklaşmamız, beyin ölümü olmuş kişileri organ vericisi olarak görmemizdir. 31 Ağustos 1990 tarihinde Alman Piskoposlar Konferansı ve Alman Evangelical Kilisesi, organ transplantasyonu üzerine birlikte bir tebliğ yayınladılar. Tebliğde tıpta uygulanmakta olan yeni araştırma ve gelişmelerin memnunlukla karşılandığı ve hastalara yardım amacı ile vital organ transplantasyonunun teşvik edildiği belirtildi. Ayrıca organ bağışı teşviki konusunda çağrı yapılması kararlaştırıldı. "Dünyevi hayat için lüzumlu olan organların ölmekte olan kişilerden müsade ile alınmasına ve bir başka hayatı kurtarmanın yüceliğine" dikkat çekildi.

Bugün artık teologlar ölüm anının tespiti üzerine görüş bildirmekten kaçınmalıdırlar. Organ transplantasyonuna karşı olmak ve bu türde fikirler öne sürmek sadece yapılanları tehlikeye düşürmekle kalmaz, organ bağışlamaya hazır kişilerin isteklerini de ortadan kaldırabilir. Oysa teologların söyledikleri sadece ispatlanmamış söylemlerdir, bugün artık haklılıktan uzaklaşmıştır.

Beyin ölümü sorunu ve ölümün tanımı konusunda 16 Ekim 1986 tarihinde Amman'da toplanan İslam Alimleri 3. Milletlerarası Konferansı 5 No.lu kararı yayınladı. Bu karar ölüm kriterlerini içermekteydi. Ölümün tespiti hekimlere bırakılmıştı. Yani dini yönden ölü vericiden organ bağışı ve beyin ölümü anlayışı müslümanların çoğunluğu tarafından kabul görmektedir, diğer birçok ülkeden de üstünlük gösterir.

TÜRKİYE'DEKİ DURUM

Ülkemizde durum nedir? Bunun ayrıntılı olarak incelenmesinin yerinde olacağını düşünüyorum. Çünkü yasal düzenlemelerle ilgili tartışmalar halen devam etmektedir. Ülkemizde transplantasyonla ilgili 2238 sayılı ilk yasa 29 Haziran 1979 tarihinde yürürlüğe girdi. "Organ ve Doku Alınması, Saklanması, Aşılanması ve Nakli Hakkındaki Kanun"un ölüm halinin saptanmasıyla ilgili 11. maddesinde "beyin ölümü" yerine "tıbbi ölüm hali" deyimi kullanılmış, ama uygulamada beyin ölümü kriterleri esas alınmıştır. Yetki 1 kardiyolog, 1 nörolog, 1 nöroşirürjien ve 1 anesteziyoloji ve reanimasyon uzmanından oluşan 4 kişilik bir hekimler kuruluna bırakılmıştır. Söz konusu kanunun 11. maddesinde "beyin ölümü" yerine "tıbbi ölüm hali" deyiminin kullanılması ve bunun tarifinin yapılmamış olması eksikliğini gidermek için 20 Ağustos 1993 gün ve 21674 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe giren "Organ Nakli Merkezleri Yönetmeliği"nin sonuna yapılan ek-1'de "beyin ölümü kriterlerinin" tanımı yapılmıştır. Daha önce tanısı konulmuş bir nedenle hasta irreversibl (geri dönüşsüz) koma tablosuna girmiş ise en az 12 saat, etiyolojisi bilinmeden gelişen tablolarda en az 24 saat bu koşulların değişmeden devamlılığı gözlenmelidir denmiştir.

Daha sonra 1994 yılında "Organ ve Doku Alınması, Saklanması, Aşılanması ve Nakli" hakkındaki kanunun bazı maddelerinin değiştirilmesine dair ka-

nun tasarısı hazırlanarak TTB ve Organ Nakli Merkezleri'nden görüş istenmiştir. Kanun tasarısının 11. maddede önerdiği değişiklik ölüm halini saptayacak hekimler kurulundan nöroloji uzmanının çıkarılması şeklinde olmuştur. Bu tasarıda beyin ölümüne karar verecek kuruldaki hekim sayısının ikiye indirilmesi ve bir beyin cerrahı ile bir anestezi uzmanından ibaret kalınması önerilmiştir. Nörolog beyin ölümü tanısında kullanılan laboratuvar yöntemlerini değerlendirebilen ve yorumlayabilen bir uzman olduğundan bu kuruldan çıkarılma nedeni anlaşılamamıştır.

Yasada mevcut 14. madde de şu şekilde değiştirilmiştir: "Organ ve dokularının alınmasını istemeyen kişiler bu durumu önceden belgelemek zorundadırlar". Tersi durumda, yani ölümünden sonra, bu isteğini belgelememiş kişilerden organ ve dokular alınabilecektir.

TTB Etik Kurulu, Prof. Dr. **Yaman Örs** başkanlığında bu kanun tasarısını görüştü, değişiklik önerisini haksız ve aynı zamanda temel insan haklarına aykırı buldu. Beyin ölümü tanısı verilirken nöroloğun hekimler kurulundan çıkarılmasını, organ alma işlemlerini hızlandırma kaygısıyla yapılmış bir değişiklik önerisi olarak gördüğünü söyledi. Toplumu ikna ederek organ bağışlarının artırılması yolunun seçilmesi gerekirken, "yasal" bir düzenleme ile "herkesin organını bağışladığı" kararını almak ve sorunu kökünden çözmek iddiasının TTB Etik Kurulu'nca yalnızca çağın etik anlayışına değil, aynı zamanda temel insan haklarına da aykırı olarak değerlendirildiği belirtildi.

Batı'daki kanunlar genellikle şu durumlarda cesetten organ çıkarılmasına izin verir:

1) Eğer verici, sağlığında bu hususdaki irade ve arzusunu belirtmişse yani gönüllü ise;

2) Eğer ölen kimsenin iradesi belirlenemiyorsa ve de ölenin yakınları karşı çıkmıyorlarsa bu durumda izin; ölenin vekillerince ve de onun tutum, karakterine de uygun olarak verilebilecektir.

3) Vefat eden kişi sağlığında bağışa karşı olduğunu bildirmemiş ise yetkililer ölenin karşı olmadığını varsayabilirler ve cesedi organ alımı için cerraha verebilirler. Buna "varsayılan muvafakat" (Presumed Consent, Opting-out seçeneği) denmektedir.

Bunlardan 2. ve 3. seçeneklerde kişinin ölümünden sonra organlarının alınmasına karşı çıkmamış olması, organ bağışı için yeterli bir delil gibi farzedilmektedir. Dolayısıyla bu şartlarda "iradenin açıklanması" prensibi, organ alımı için zorunlu bir ölçüt olarak alınmamakta yani reddedilmektedir.

İngiltere'de bile transplant kararını bir ve iki numaralı prensipler belirler. Politikacıların girişimlerine rağmen "Presumed Consent", "Opting-Out" seçeneği dışlanmıştır.

Oysa Türkiye'de getirilmeye çalışılan "Opting-Out" (kişi kararını dışlama) kanunu özellikle etik çevrelerden pek çok tenkit ve itham almıştır. ONKOS (Organ Nakli Koordinasyon Sistemi)'un kayıtlarının nasıl yapıldığını bilemiyoruz, bilgisayar sisteminin kurulmasının son aşamasında oldukları söylense de, komputerize kayıtlara güvenmeyenler için bunun avantajı tartışılabilir. Ya da, olası bir donör kartı bir yerde imzalanmıştır, fakat kişinin ailesi ölünün başında buna itiraz ederse ne olacaktır? Aşırı kızgın ve belki de tahripkar bir ailenin ızdırabı pahasına organ alınacak mıdır?

A.Ü.T.F. "Tıp Tarihi ve Deontoloji ve Tıbbi Etik" Anabilim Dalı'nda 16.05.1996 tarihinde "ülkemizde organ aktarımlarının dünü, bugünü ve yarını" konulu bir sunuş yapmıştım. Sunu sonrasında yapılan tartışmalar gösterdi ki, "beyin ölümü" kavramı sadece halkın değil, akademik çevrelerin de anlamakta zorluk çektiği bir kavramdır. 2-4 Kasım 1995 tarihinde Adana'da II.Tıbbi Etik Sempozyumu'nda yapılan tartışmalar da, "beyin ölümü" kavramının yeterince anlaşılmamış olmasından kaynaklanan bir takım yanlış anlamaların bir etik sorun olarak sunulmasını destekler nitelikteydi. Tartışmalar sırasında sıklıkla "bitkisel yaşam", "koma" ve "beyin ölümü" kavramlarının birbirleriyle karıştırıldığını gördüm. Oysa bunlar beyin sapında kalmış bulunan fonksiyonun derecesine göre farklı durumlardır. Her üç durumda da serebral fonksiyon yoktur. "Bitkisel yaşamda olanlarda", beyin sapı fonksiyonları normaldir, yardım olmaksızın spontan solunum vardır, yediklerini sindirebilirler, idrar üretebilirler, uyku ve uyanıklık siklusları vardır. "Beyin ölümü"nde, beyin sapı fonksiyonları tümüyle ve geri dönüşümsüz bir biçimde ortadan kalkmıştır. Beyin artık vücudun vejetatif fonksiyonlarını yürütemez. "Koma" ise ikisi arası bir durumdur. Nadir olarak 2-4 haftadan fazla sürebilir; bu süre içinde hasta ya ölür ya da bitkisel duruma girer veya (az ya da çok) bilinç kazanır. "Beyin ölümü" durumunda, mekanik destekleme ile solunum ve kalp atışları geçici bir süre sürdürülebilir (birkaç hafta için). "Bitkisel yaşam" ise, çok kez birkaç haftadan daha uzun sürer. Sürekli bitkisel yaşam 1 yıldan uzun süre devam edebilir. Koma ve bitkisel yaşam klinik durumlarında hastalardan organ ve doku alınamaz. Ancak ve ancak "beyin ölümü" gerçekleşmiş ise alınabilir.

Görülüyor ki beyin ölümü, beyin sapının ölümü demek; yani prontan solunum, spontan hareketler yok. Bu hastalar için umut da yoktur! Dolayısıyla bu ölü bedenlerden organ alımı sırasında, tarif edilen dramatik ve adeta korku filmini andırır senaryoları (kişilerden canlı iken organ alındığı gibi) gözlemek olası değildir. "Beyin ölümü" teriminin doğru anlaşıldığında karışıklık yaratmayacağına ve diğer ölüm çeşitlerinden farklı algılanmayacağına eminim. Bu terimin organ aktarımlarıyla birlikte gündeme geldiği doğrudur ancak bu bilimsel-teknik ilerlemenin bir sonucudur. Yani söylendiği gibi organ elde edebilmek için hekimlerin uydurduğu bir kavram değildir. Ben gerçekten de bir kişinin ya canlı ya da ölü olduğunu düşünüyorum. Bu bağlamda doğru terimlerin kullanılmasını ve ölümün tanımlanmasındaki kriterlerin de konunun uzmanı kişilerce belirlenmesi gerektiğini vurgulamak istiyorum. Şu da vurgulanmalıdır ki; ölüm herhangi bir gayeye göre değil, herşeyden bağımsız olarak tanımlanmalıdır. "Tüm beyin ölümü" organ bağışı olsun olmasın kişinin ölümü olarak kabul edilmelidir.

Temelde yatan, insanımızın organını bağışlamaktan kaçınmasına veya bu konuyu hiç düşünmemesine neden olan etken toplumsaldır. Hep varolduğuna inanmak istediğimiz, ancak aradığımız zaman bulamadığımız bu eksiklik "vefa"dır. Ne yazık ki kanun çıkarmak, kural koymak, konulanları uygulamak için yaptırımlar getirmek ile kazanılması imkansız bir değerdir bu! Biz dünü bugüne ve bugünü de yarına bağlayan toplumsal değerlerden yoksunuz ne yazık ki! İşte bu nedenledir ki "aman bananecilik" adeta toplumumuzun yaşam felsefesi haline gelmiştir.

Hekimler dönüp kendimize bakalım! İçimizde yaşayan ve karşılıklı saygısızlığımızla beslenen güvensizlik ve bencillik ortamı varken hangi hasta veya vatandaş, hekimlere, sisteme güvenerek organ vermeyi kabul edebilir? Bu insanları kanun veya kuralların arkasına sığınarak zorlamak, mevcut zorlukları artırmaktan öteye geçmeyecektir.

Bu nedenle transplant cerrahlarına büyük görevler düşmektedir. İşin ciddiyetine inanıp, saygı duymalıdırlar ki, yaratılan tablo ile etraflarına güven aşılayabilsinler.

Yazımı Harvard Tıp Fakültesi Cerrahi Kliniği Başkanı, transplantasyona deneysel ve klinik çalışmaları dışında etik görüşlerle de katkısı olan Prof. Dr. **Francis D. Moore**'un bir söylemiyle noktalamak istiyorum: "İyi bir biyolojik bilim, bir hümanistin beğeneceği etiğe sahip olmalıdır. Yeni ameliyatları bilimsel olarak kabul edilebilir kılan faktörler, onları etik olarak kabul edilebilir kılanlarla aynıdır".

(*) A.Ü.T.F. Tıp Tarihi ve Deontoloji ve Tıbbi Etik Anabilim Dalı doktora öğrencisi.

KAYNAKLAR

1) "Türkiye Organ Nakli Derneği I. Bilimsel Kongresi"; Editör: Prof. Dr. Mehmet A. Haberal; Ankara; Mayıs 1993.
2) "Türkiye Organ Nakli Derneği II. Bilimsel Kongresi"; Haberal Eğitim Vakfı; 8-9 Kasım 1994, Ankara.
3) E. Starzl, Thomas; "Organ transplantasyonlarında gelişmeler"; 1993 Çeviren: Ertuğrul Göksoy.
4) "Türkiye Organ Nakli Derneği Böbrek Transplantasyonu 1001 Paneli"; 16 Nisan 1994 Ankara.
5) Türkiye Organ Nakli ve Tedavi Vakfı Tıp Bilimleri Dergisi; Haziran, 1983.
6) Alican, Fikri, MD; "Transplantasyon"; İstanbul; 1993.
7) "Organ ve Doku Alınması, Saklanması, Nakli Hakında Kanun"; 29.05.1979 tarih ve 2238 nolu yasa; Resmi Gazete, Sayı:16655.
8) "Organ Nakli Merkezleri Yönetmeliği"; Sağlık Bakanlığı; 20 Ağustos 1993 tarih; Sayı:21674, Resmi Gazete.
9) TTB Etik Kurulu Basın Açıklaması; 1 Kasım 1994.
10) "Türkiye Klinikleri"; Cilt:9, sayı:4; 1989.
11) W. Land J. B. Dossetar (Eds.): Organ Replacement Therapy: Ethics & Justice & Commerce. First Joint Meeting of ESOT and EDTA, 1994.
12) Koçak, Y. "Organ Nakillerinde Değer Sorunları" M.Ü. Sosyal ve İdari Bilimler Fakültesi Felsefe Bölümü Lisans Tezi, 1981.
13) Elçioğlu (Şaylıgil) Ö.:"Etik açıdan böbrek aktarımı". A.Ü. Sağlık Bilimleri Enstitüsü Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı doktora tezi; 1992.
14) Örs, Y.; "Organ aktarımlarının temel etik yönleri", TÜBİTAK Bilim ve Teknik Dergisi; 324-57; 1994.
15) Brihaye, J.; "Ölüm ve yaşamla ilgili felsefi ve ahlaki sorunlar"; Ankara Tıp Mecmuası; Vol. 45: 411-424, 1992.
16) Örs, Y.; "A matter of life and death: Fitfalls in the ethics of organ transplantation"; Global Bioethics; Vol. 8.-N. 1-3 (1-11); 1995.
17) Büken, Ö. N.; "Organ Aktarımlarında Beyin Ölümlerinin Tıbbi, Felsefi ve Teolojik Yönleri"; "II. Tıbbi Etik Sempozyumu, Serbest Bildiri; 2-4 Kasım 1995; Çukurova Üniversitesi Tıp Fakültesi, Adana.
18) Büken, Ö. N.; "Bir vaka özelinde canlı böbrek vericilerinin etik yönden değerlendirilmesi ve adolesan vericinin pikososyal durumu"; III. Sosyal Psikiyatri Kongresi, Serbest Bildiri; 17-20 Nisan 1996; Çanakkale.
19) Büken, Ö. N.; "Türkiye'de organ aktarımlarının dünü, bugünü, yarını"; A.Ü.T.F. Tıbbi Etik Anabilim Dalı Semineri; 1996 Ankara.

Ölüm, nesin sen?

Dr. N. Yasemin OĞUZ (*)

İnsanların doğal olarak ölebildikleri ve ölümün ne olduğunu açıkça bildiklerinden emin olabildikleri günler artık geride kaldı. Bize ölümün ne olduğunu söylemesini tıptan bekliyoruz; çünkü giderek daha çoğumuz hastanelerde ölüyoruz. Hiç düşündünüz mü, bana ne zaman "ölü" derler ya da ben ne zaman ölü sayılırım diye! İşte bu yazı, bu sorunun yanıtını sizlerle birlikte düşünmek için yazıldı.

Ölümün anlamının, tarih boyunca önemli değişimlere uğradığını, dinlerin, toplumsal farklılıkların ve çağın belirli temel özelliklerinin etkisiyle önemli dönüşümler yaşadığını biliyoruz. Bu evrimi farklı yazarlar, farklı göstergeleri temel alarak incelemiş ve bu açıdan farklı tarihsel dönemler olduğunu savunmuşlardır. (1) Benim bu yazıda üzerinde duracağım dönüşüm de, bu savların içinde bir dönem olarak yer alabilir ve adlandırılabilir. Söz konusu dönüşümü ötekilerden ayıran ve onu özellikle vurgulaması gereken bir olgu durumuna getiren nitelik, yalnız ölümün anlamına değil, aynı zamanda ve temel olarak tanımına yönelik bir değişikliğin söz konusu olmasıdır. Gerçekte anlamda ortaya çıkan değişikliğin nedeni, tanımda yapılan değişikliktir. "Tanımda yapılan değişiklik" bölümün altının çizilmesi boşuna değildir. "Ölüm" gibi açıkça tanımını bildiğimiz (ya da en azından bildiğimiz düşündüğümüz) bir kavramın tanımının değiştirilmesinin, bırakınız uygulanmasını, yalnızca bir sav olarak öne sürülmesi bile, bize içinde bulunduğumuz değişimin boyutlarına ilişkin düşünsel bir açılım sağlayabilir (2). Bu tanım değişikliğine neden gerek duyulduğunu, böyle bir değişikliği tıp ve kamuoyu için tartışılabilir kılınan ne olduğu ve tartışma sürecinin nasıl yaşandığı önemli ve üzerinde düşünülmesi gereken sorulardır.

Ölümün tanımının sorgulanmasına neden olan iki temel gelişmeden söz edilebilir. Bunlardan birincisi, organ aktarımı işleminin başarılı bir tıp uygulaması olarak genel tıp etkinliğinin bir parçası durumuna gelmesidir. İkincisi ise, insanın yaşamsal işlevlerini yapay olarak sürdüren yaşam destek sistemlerinin ve bu sistemlerin etkinliğini artırarak destek veren farmakolojik maddelerin gelişmesidir. Görülebileceği gibi her iki gelişme de, tıp teknolojisinde son onyıllarda gözlenen büyük teknolojik gelişmenin birer sonucudur. Bu iki gelişme arasında da önemli bir ilişki vardır; ölüden aktarılacak organın alıcı hazır duruma getirilene dek bir süre daha, uygun ortamda korunması gereksiniminin, yaşam destek sistemlerinin gelişmesinde, önemli güdüleyici etkisi olmuştur. Bir insanın artık onun için gerekli olmayan ya da onsuz da yaşamını sürdürebileceği bir organıyla, bir başka insanın yaşamını kurtarabilmenin (ya da kaçınılmaz gibi görünen ölümünü engelleyebilmenin) anlamı çok yönlü olarak tartışılmalıdır. Ancak bu çok olumlu gelişme, yeni sorunları gündeme getirmiştir.

ORGANI NE ZAMAN ALMALI? (YA DA ŞİMDİ ÖLME ZAMANI)

Soruyu böyle koyduğumuzda, organı almalı mı, almamalı mı, sorusuna "almalı" yanıtını verdiğimiz açık olmalıdır. Ayrıca bu yazı temelde ölüm ve onun değişmekte olan tanımı konusunda olduğu için, canlı vericilerden alınan organlardan hiç söz edilmeyecektir.

Aktarılacak organın alınma zamanı çok önemlidir, çünkü bu işlem sırasında

Hieronymus Bosch'un bir deseni.

harcanan zaman, organın alıcıya başarıyla aktarılma ve orada kabul edilebilir bir işlev görme olasılığını büyük ölçüde belirlemektedir. Ölümün gerçekleştiğini ne denli erken saptayabilirsek, organı o kadar erken alabiliriz. O halde ölümü en erken, neredeyse gerçekleştiği anda saptayacak yöntemi bulmak önemlidir. Giderek bu kaygı ölümün gerçekleşmesini en erken biçimde saptamak yerine, erkenden saptayabildiklerimizden hangisinin ölüm demenin daha uygun olacağı tartışmasına dönüşmüştür. Çünkü saptama kaygımızın temelinde bulunan tanım (ki bu tanım dolaşımın ve solunumun sürekli olarak durmasıdır), organ aktarımı için başarıyı ulaştırmak, daha doğrusu başarı olasılığımızı arttırmak için yalnızca uygun yöntemlere ve ölçütlere değil, aynı zamanda uygun bir tanıma gereksinimimiz olduğu açıktır. İşte ölümün yeniden tanımlanmasına neden olan ve bu yöndeki arayışları etkileyen temel etken bu olmuştur. (3)

Başta gerek tıp çevrelerinde, gerekse kamuoyunda kuşkuyla karşılanan "beyin ölümü" tanımı ve ölçütleri, giderek kabul görmeye ve birçok ülkede ölümün tanımı ve organ alımının yapılabileceği durum olarak benimsenmeye başlanmıştır. Bu tanımın genel olarak tıp uygulamasında başarılı olmasının nedeni, uygulamacılara savunulabilecek bir sınır çizmesi, özellikle organ aktarımında yaygın olarak benimsenen etik ve yasal kuralları saptamada kolaylık sağlamasıdır. Uygulamada böylesine kolaylık sağlanmasına karşın, "beyin ölümü" kavramının kuramsal temellerinin yeterince sağlam, tutarlı ve uygun olmadığı yönünde kaygılar sürmektedir. Her ne kadar bugünlerde tıp çevrelerinde "beyin ölümü"nün ölüm olduğu konusunda yaygın bir görüş birliği sağlanmış durumdaysa da bu görüş birliğinin yüzeysel ve kırılgan bir uzlaşmaya dayandığını gözardı etmemek gerekir. (4)

"Beyin ölümü" olarak kabul edilen durum, bir uzlaşmanın sonucunda ortaya çıkan bir tanıma dayandığından, sınırlarının çizilmesinde önemli tartışmalar yapılmıştır. Bugün ölümün tanımı olarak kabul edilen "beyin ölümü", beyin sapı da dahil olmak üzere tüm beyinin bütün işlevlerinin geri dönüşsüz olarak kesilmesi biçiminde tanımlanmaktadır. (5) Kuşkusuz bu tanımı yapmak yeterli değildir. Bu tanımı geçerli kılacak ölçütleri bulmak gerekir; yani neler olduğunda "beyin sapı da içinde olmak üzere tüm beynin bütün işlevleri geri dönüşsüz olarak kesilmiştir." diyeceğiz. Ancak bunun da yeterli olmayacağı açıktır. Tüm beyne ölmüştür diyebilmek için saptadığınız ölçütlerin sağlandığını göstermek için yetkin testlere gereksinimimiz vardır.

Bu durumda ölüm, organizmanın bir bütün olarak işlevlerinin sürekli biçimde durması biçiminde tanımlandığında, tüm beynin işlevlerinin sürekli olarak durması ölçütü ve beynin ölümünün ölçütlerini ortaya koyan testler de, bunu belirlemenin yöntemi olarak kabul edilmektedir. Benzer biçimde daha önceleri dolaşımın ve solunumun belirli bir süre boyunca durması ve bunu saptayan testler ölümün ölçütü ve ortaya konma biçimi olarak kabul edilmekteydi. Kuşkusuz bu kısa açıklama bazı yönlerden eksik kalmaktadır, ancak dergimizin ggenel okuyucuya yönelik bir dergi olduğunu göz önünde tutarak, yazının bundan sonraki bölümündeki uslamlamayı doğrudan etkilemeyen teknik bilgileri bir yana bırakmanın daha uygun olacağını düşünüyorum.

Kuramsal açıdan baktığımızda, testlerin yetkinliği konusunda belirgin bir kaygı duymamız gerekip gerekmediği sorusunun, tümüyle teknik bir konu olması nedeniyle, bir yana bırakılabileceğini öne sürebilir. Ancak bir kişi testlerle saptanan ölçütleri tümüyle karşıladığında, onun "tüm beyin işlevlerinin sürekli olarak durduğu"nu söyleyemeyeceğimizi gösteren bazı kanıtlar bulunmaktadır. Dolayısıyla baştan beri sözü edilen "tüm beyin işlemlerin durması" yaklaşık bir tanımdır, beynin bazı etkinlikleri sürmektedir. (4) Burada bu işlevlerin yaşamsal açıdan o denli temel işlevler olmadıkları öne sürülebilir. O zaman ölümün tanımında "tüm beyin işlevleri"nden değil, "yaşamsal öneme sahip beyin işlevleri"nden söz etmek gerekir. Böyle bir tanım yapılsa, hemen ardından hangi işlevlerin yaşamsal açıdan önemli olduğu sorusu gündeme gelecektir ve tartışma yeniden başlayacaktır.

Bu sorunu aşmanın bir yolu, beynin somut olarak tümüyle yok olduğu (örneğin parçalandığı) durumlara karşılık gelecek bir testin olmasıdır. Oysa otopsi dışında böyle bir test bulunmamaktadır, kuşkusuz ancak ölümden sonra yapılabilen bir test, ölümün tanısını koymak için kullanılamaz. (4) Dolaşım ve solunumun belli bir süre boyunca tamamen durması, tüm beyin işlevlerinin durduğunu kesin olarak belirler ve ölçütümüzü karşılar, ama bu kez de organı almak için geç kalmış olmak söz konusu olur.

Ölçütlerle testler arasındaki bu uyumsuzluk önemli olmakla birlikte, ölçütlerle tanım arasındaki uyumsuzluk kuramsal açıdan kanımca daha önemlidir. Beynin tüm işlevlerinin sürekli olarak durması, organizmanın bir bütün olarak işlevlerinin sürekli olarak durduğu anlamına gelir mi? Eğer yanıtınız "evet"se, bunun temel dayanağı vücudun homeostazisini sağlayan organın beyin oluşudur. Bilgilerimizin bize gösterdiği, beyin ölümü gerçekleşmiş bir hastaya hangi tür tıbbi girişimde bulunulursa bulunulsun, bir süre sonra kalbinin durduğudur. (5) Bu bilimsel veri, etik açıdan beyin ölümünü haklı çıkaran temel etkenlerden biri olmuştur. Ancak bu dayanağın bu biçimde kullanımı, tanı ile sonlanımı birbirine karıştırmaktadır. Gerçekten de belli bir gruptaki hastalar belirli bir süre sonra kalp durması nedeniyle öleceklerdir, ama bu onların, o belirli anda "ölü" oldukları anlamına gelmemektedir. (4) Bu sav "ölmekte olan"la "ölü olan" arasında ayrım olmadığını dayatmaktadır, ki böyle bir önermeye

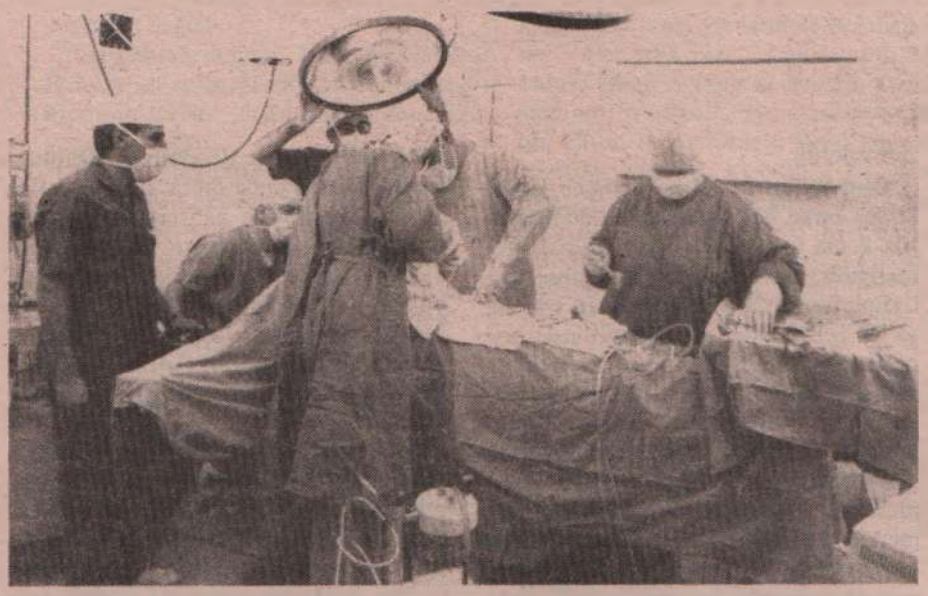

pek çok açıdan karşı çıkılabilir.

Bir başka dayanaksa beynin tüm yaşamsal süreçlerin eşgüdümünü sağlayan ve işlevleri bir başka organ ya da yöntem tarafından üstlenilemeyecek bir organ oluşudur. Gelişen teknoloji giderek beynin bazı işlevlerinin yapay olarak sağlanmasına olanak vermektedir. Bunun en etkin uygulamalarından birinin, yakın zamanda beyin ölümü bildirilmiş gebe bir kadında gerçekleştirildiğini biliyoruz. Bu vakada, gebeliğin bebek ana rahmi dışında yaşayabilecek olgunluğa erişinceye dek sürdürülmesine karar verilmiş ve yapay beyin sapı teknolojileriyle annenin bedeni uzun süre canlı tutulmuştur. Benzer yöntemler organ vericisi olarak bekleyen, beyin ölümü gerçekleşmiş hastalar için de kullanılmaktadır. Bu nedenle de artık yukarıda belirtilen gerekçe geçerli bir dayanak olarak görülmemektedir. Bu açıdan baktığımızda da ölçütlerle tanım arasındaki tutarsızlık açıkça ortaya çıkmaktadır. (4)

Peki bir zamanlar insan olan ve bir anlamda, en azından görüntü olarak hala insan olmayı sürdüren somut bir varlığa kişiliğini veren öğe ortadan kalktığında, bir başka değişle kişinin bilinci geri dönüşsüz bir biçimde kaybolduğunda, biz artık organizma demekte olduğumuz bu bedene "cansız" ya da "ölü" gibi davranabilir miyiz? Bu soru, beyin ölümünün sınırları konusundaki tartışmalarda en önemli bölümü oluşturmuştur. Tanımın bilinçliliği temel alacak biçimde sınırlandırılması, kalıcı bitkisel yaşamdaki hastaları ve anensefalik dediğimiz, doğuştan beyin gelişimi olmayan bebekleri de kapsadığından kabul edilmemiştir. Oysa kuramsal açıdan tüm beyin ölçütleriyle, yüksek beyin işlevlerinin geri dönüşsüz olarak ortadan kalkmasıarasındaki ayrım, teknolojideki hızlıgelişmeler nedeniyle giderek ortadan kalkmaktadır. Bugünlerde yüksek beyin ölümü ölçütü olarak bilinen, bilincin geri dönüşsüz olarak kaybı ile belirlenen bu durumun, "beyin ölümü" olarak tanımlanması için girişimlerde bulunulmaktadır. Anensefalik bebeklerin ailelerinin izin vermesi durumunda organ vericisi olarak kullanılabileceği, öteden beri gündemde olan bir savdır. Ancak solunumunu ve dolaşımını kendiliğinden sürdürebilen kalıcı bitkisel yaşamdaki hastalar, bu ölçütün ölümün tanımında belirleyici olmasını önlemiştir. Bu durumdaki hastaların ölü kabul edilmesi, ikinci ve belki de çok daha itici bir sorunu gündeme getirebilir. Bu da organ aktarımı açısından ölü sayılmakla, gömülmek için ölü sayılmak arasında bir ayrım gözetilip gözetilemeyeceğidir. Bugün aktarım için yeterli sayıda organın sağlanamadığı, tüm önlemlere ve artan isteğe karşın elde edilebilen organ sayısının giderek plato çizdiği dünyada, kalıcı bitkisel yaşamdaki hastaların ölü kabul edilmesi durumunda kalbi atan ve solunumu süren bu organizmanın gömülemeyeceği, bu nedenla bu bitkisel işlevlerin gömme işleminden önce sonlandırılmasını sağlayacak bir girişimin yapılmasının uygun olacağı, yüksek beyin ölümünün "beyin ölümü" olarak kabul edilmesi durumunda, bunun ötanazi sayılamayacağı konusunda görüşler ciddi bir biçimde tartışılmaktadır. (4) Tartışmanın en önemli konularından biri, böyle bir yaklaşıma kamuoyunun tepkisinin nasıl olacağı yönündedir. Kuşkusuz bir birey için kendiliğinden soluyan, zaman zaman bilinçsizce de olsa hareket eden bir yakınının ölü olduğunu kabullenmek güçtür. Ancak bunun dışındaki açılardan bakıldığında, tüm beyin ölümü ölçütüyle yüksek beyin ölümü ölçütü arasındaki ayrımın çok da önemli olmadığı savunulabilir. Her iki durumda da canlılık düzeyi farklı olmakla birlikte (ki bu farkın önemi ayrıca tartışılabilir) bir kişinin değil, bir organizmanın varlığından söz edilmektedir.

İNSAN NEDİR?

Burada tıp felsefesi açısından en önemli sorunlardan biri, genel olarak felsefenin temel sorularından biri olan "insan nedir?" sorusudur. Canlılık farklı düzeylerde söz konusu olan bir nitelikler bütünüdür. Bu bakımdan canlı oluşla insan oluş arasındaki ayırımı nasıl tanımlayacağımız, içinden çıkılması güç bir tartışmanın başlangıç noktası olarak kabul edilebilir. İnsanın hücre ve doku düzeyinde ya da tek tek belirli organlar düzeyinde canlılığını sürdürmesi, onu canlı bir insan olarak kabul etmemize yeter mi? İnsan olmanın temel belirleyicisi "bilinç" mi? Bu sorular ve burada yer verilmeyen başkalarıyla giderek kendimizi daha dar köşelere sıkıştırabiliriz.

Şurası açıktır ki beyin ölümü ölçütleri temelde organ aktarımına olanak sağlamak amacına yöneliktir. Kuşkusuz yaşam destek sistemlerinin dolaşım ve solunumu etkin bir biçimde sürdürebilir düzeye erişmeleri de önemli bir etkendir, ancak bu sistemlerin yaygın kullanımını dayatan da organ aktarımları olmuştur. Bugün ölümün tanımının organ aktarımına bağlanmasının yol açabileceği sorunlar, oldukça geniş biçimde tartışılmaktadır. Bazı dinlerin ve bazı ülkelerin beyin ölümünü kabul etmedikleri bilinmektedir. Bu kültürlerarası ayrımlar da göz önüne alınarak bazı önerilerde bulunulmaktadır. Bu önerilerden biri, yeniden eski dolaşım ve solunum durması ölçütlerine geri dönülmesi, buna karşın hastaya zarar vermeme ve onam (rıza) ilkelerinin işletilmesidir. (4) Bu öneride organın alınmasının artık hasta için "zarara" yol açmayacağının belirlenmesi söz konusudur. Bu, bir anlamda ölümün tanımına her vaka bağlamında tek tek karar verilmesi demektir. Hastanın onamı hem duruma ilişkin olarak, hem de organ aktarımına ilişkin olarak ön plana çıkarılmaktadır. Ölümün genel tanımında ise, daha önceden de kullanılan dolaşımın ve solunumun sürekli olarak durmasına ilişkin ölçütlerin kullanılması önerilmektedir. Böylece ölüm, tanımı tıbbi gereksinimlere bağlı bir kavram olmaktan çıkmaktadır. İkinci bir öneri, bireylere kendilerine uygulanacak ölüm tanımını seçme şansı vermektedir. Buna göre, en altta dolaşımın ve solunumun sürekli olarak durması ölçütü, en üstte yüksek beyin işlevleçinin sürekli olarak durması ölçütü olacak biçimde düzenlenecek seçenekler arasında bireyler, kendileri için geçerli olacak ölçütü belirleyebilirler. (6)

Böylece seçtikleri ölüm tanımının temel alındığı bir tıp uygulamasını kabul etmiş olurlar. Her iki önerinin de olumlu ve olumsuz yönleri açısından tartışmalar sürmekte, aynı zamanda beyin ölümü kavramının bugünkü durumuyla kabul edilip yaygınlaştırılması için de çalışmalar yapılmaktadır.

Ölümün tanımı ile ilgili yukarıda sözü edilen sorunlar, bu tanıma dayanılarak yapılan düzenlemelerin kötüye kullanımına olanak vermeyecek biçimde, özenle oluşturulmasının gereğini açıkça vurgulamaktadır. Organ aktarımına ilişkin yeni yasal düzenlemeler ve ölümün çağdaş tanımı ile ilgili olarak ülkemizde de çalışmalar bulunmaktadır.Ülkemizde bugün geçerli olan yasa, ölümün tanımının çağdaş tıbbın gereklerine göre yapılacağını belirterek, çözüm konusundaki sorumluluğu tıbba ve hekimlere yüklemektedir. Bu konuda kamuoyunun da görüşü önemlidir, bu nedenle toplumsal dinamikler gözardı edilmemelidir; dahası bu dinamiklere ilişkin veriler ortaya konmalıdır. Ülkemizde konuyla ilgili tartışmanın henüz başında olduğumuzun da ayırdına vararak, uygulamaları ve düzenlemeleri özenle değerlendirmeliyiz, çünkü ölüm yaşamla (yaşamımızla) en doğrudan ilintili kavramdır. Bu durumda bize sorulacak bir tek soru kalıyor; "Ölüm, sen nesin?"

(*) Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Deontoloji Anabilim Dalı öğretim görevlisi.

KAYNAKLAR

1) Aries P.; Batılının Ölüm Karşısındaki Tavırları, 1. Baskı. Gece Yayınları. Ankara, 1991.
2) Dekkers W.; Neye Ölüm Deriz?, 3P Dergisi 1996; 4 (Ek sayı3):9-16.
3) Rix B. A. Danish ethics council rejects brain death as the criterion of death, Journal of Medical Ethics 1990; 16;5-7.
4) Truog RD., Is it time to abandon brain death?, Hastings Center Report 1997; 27(1):29-37.
5) Büken N. Ö.; Organ aktarımlarında beyin ölümünün tıbbi, felsefi ve teolojik yönleri, Türkiye Klinikleri Tıbbi Etik Dergisi 1996; 4 (2):82-84.
6) Emanuel L. L.; Reexamining death: The asymptotic model and a bounded zone definition., Hastings Center Report 1995; 25(4):27-35.

TARANTA BABU
Kültür ve Sanat Merkezi

MAYIS PROGRAMINDAN SEÇMELER

6 Mayıs Salı	19.00	Deniz Gezmiş'i anma **Bozkurt Nuhoğlu, Kamil Dede** Film Gösterimi
9 Mayıs Cuma	19.00	Şiir: Spartaküs **Fikret Görkem**
12 Mayıs Pazartesi	19.00	Söyleşi: Batı Sanat Müziği Üstün Mü? **Feza Tansuğ**
16 Mayıs Cuma	19.00	Sergi: **Akif Şenoğlu**
22 Mayıs Perşembe	19.00	Konferans: Standart Evrenin Oluşması **Gediz Akdeniz**
23 Mayıs Cuma	19.00	Türkiye'nin Dış Politikası **Turan Yavuz**

BAĞLAMA VE GİTAR KURSLARII

Bağlama ve gitar kursları için yeni kayıt dönemi başladı.
Acele edin!

Kafeteryamız Uygun Fiyatlarla Hizmetinizdedir.

Lamartin Cad. No:11 Kat:5 Taksim PTT Karşısı Tel/Faks: (0212) 235 28 59

Ölüm nedir?

Prof. Dr. Oğuz POLAT (•)

Ölüm nedir sorusuna, kısaca yaşamın sona ermesidir diye cevap vermek mümkündür. Doğumla başlayan süreç; çocukluk, erişkinlik ve yaşlılık dönemlerinin ardından ya doğal sebeplere bağlı olarak sona erer veya başka etkenlerin ortaya çıkardığı olaylara bağlı olarak sonlanır. Yapılan bir çalışmada dünyada yılda ortalama 50 milyon kişinin öldüğü saptanmıştır. Ve bu ölümlerden intiharlar, cinayetler, kazalar ve kardiovasküler hastalıklara bağlı ölümlerde, ölüm aniden meydana gelirken; geri kalan olgularda ölümün, kronik olarak belli bir süreç aşıldıktan sonra ortaya çıktığı görülmektedir. Aynı çalışmada olguların çoğunun kronik ölüm olarak ortaya çıktığı da vurgulanmaktadır.

Son yıllarda ortalama yaşam süresinin artmış olması kronik olarak ortaya çıkan ölüm olaylarının sayısını artırmıştır. ABD'de yapılan bir çalışma, Amerika'da ölümden önceki bir yıl içinde kişilerin yüzde 73'ünün hastaneyi hasta olarak en az bir kez ziyaret ettiğini göstermektedir.

Geleneksel olarak ölümün ortaya çıktığı zaman hep belli bir an olarak ele alınmış ve ölüm belirli bir süreçte oluşan olaylar zinciri değil bir anda meydana gelen olay olarak kabul edilmiştir. Bu bakış açısı bazı durumlarda örneğin hukuk açısından doğru gözükebilir. Çünkü hukuk açısından ölüm için kesin bir zamana başka bir deyişle bir 'an'a ihtiyaç vardır. Özellikle kesinlik ilkesinin hukukun vazgeçilmez prensiplerinden oluşu ölüm kavramının net ve kesin tanımını gerektirmektedir. Oysa, ölümün olduğu an kavramı relatif bir kavramdır. Hukukçular, filozoflar, biyologlar, din adamları ve tıp adamları için farklı anlamları vardır.

İnsan organizması birbiri ile koordineli çalışan bir dizi olayla yaşamı sürdürmektedir. Zaman içerisinda bunlardan bazıları aksayabilir veya geçici olarak sona erebilir. Fakat organizma temel fonksiyonlarını devam ettirebildiği sürece canlı olarak kabul edilir. Organizmada temel fonksiyonlar bozulursa sonunda hücre ölümünün gerçekleştiği süreç başlar. Biyolojik olarak ölüm olgusu bu olaydır. Biyolojik açıdan olaya yaklaştığımızda ölümün bir anda oluşmadığı ve vücutta kısım kısım belli aşamalarda meydana geldiğini görürüz. O yüzden de ölüm anı, ancak yaşayan kişide geri dönüşümsüz olarak canlılık aktivasyonunun kaybolduğu kabul edilen an olarak tanımlanabilir.

Spontan solunum ve dolaşımın yaklaşık 4-5 dakika kadar durması beyinde geri dönülemez hasarlar yapar. Bunun sonucunda organizma yaşamsal fonksiyonlarını yerine getirme özelliğini yitirir. Geriye dönülemez bu olaya *somatik ölüm* denir. Bu aşamada vücut dokularının büyük çoğunluğu halen canlılığını korumaktadır. Oksijene olan gereksinimi ile doğru orantılı olarak bu süre dokudan dokuya farklı olarak birkaç dakikadan birkaç saate kadar değişebilir. En gelişmiş olan beyindeki ganglionlarda bu süre 3-5 dakika iken, bağ dokusu hücrelerinde bu süre birkaç saate uzamaktadır. Bu olaya da *hücre ölümü (biyolojik ölüm)* denmektedir. Somatik ölüm ve hücresel ölüm arasındaki sürede hücreler canlı oldukları için organ transplantasyonu mümkün olmaktadır.

Somatik ölüm başka bir söyleyişle vücut ölümü, yaşamsal sistemlerin geri dönüşümsüz olarak fonksiyonlarını yitirmesi olgusu, kanunun kabul ettiği ölüm tanımıdır. Bunun saptanmasındaki temel kriterler spontan solunumun ve kan dolaşımının durmasıdır. Bu iki sistemin durmasından en çok 4-5 dakikalık bir süreç sonunda beynin dolaşım ve solunum merkezlerinin bulunduğu bölgede geri dönüşümsüz hasarlar meydana gelir.

3 Aralık 1967 tarihinde Prof. **Chris N. Barnard** Cape Town'da Groote Schuur Hastanesi'nde ilk insandan insana kalp transplantasyonunu gerçekleştirince somatik ölüm tanımı gündeme geldi. Somatik ölüm ne kadar erken ve kesin olarak belirtilirse, organ transplantasyonu için daha uzun bir süre kalacaktır. Bu özellikle kalp nakillerinde önem kazanmaktadır.

Resusiftasyon cihazlarının kullanılması karmaşık sorunları gündeme getirmiştir. Bu aletlerin durdurulması, hastanın klinik durumunun değerlendirilmesi ile yapılmaktadır. Beyin ölümünün EEG'de düz çizgi olarak belgelenmesinin yeterli olacağı önerilmektedir. Bunun yanında elektriksel olarak "ölü" kabul edilen beyin bir müddet sonra düzelebilir. Beynin tekrar eski fonksiyonlarını sürdürebildiği olgular da saptanmıştır. Bu yüzden solunum ve dolaşımın geri dönüşümsüz olarak durmasının en güvenilir kriter olarak kabul edilmesi gerektiği görüşü yaygındır. Genellikle ölüm belgelerini pratisyen hekimler düzenlemektedir. Ölümün tespitinde temel teşhis kriterleri, solunum ve dolaşımın olmamasıdır. Bunların dikkatli incelenmesi ile yanlış tespitler en aza indirilir.

Ölümü kardiovasküler sistemin yani dolaşım sisteminin geri dönüşümsüz kaybı olarak açıklamak, beyin ölümünden sonra bile kalp atımlarının yapay yöntemlerle dahi olsa devam etmesi ve dokuları beslemeye devam ettiği gözönüne alındığında doğru bir tanımlama olacaktır. O yüzden ölüm veya yaşam hakkındaki en doğru kriteri dolaşım sisteminin değerlendirilmesi oluşturur.

Beyin ölümü terimi, tüm beyin korteksinin ölümü anlamına gelmemektedir. Solunum ve dolaşımın devamını sağlayan beyin sapındaki merkezlerin ölümü anlamında kullanılmaktadır. Beyin sapının bu bölümlerinde vital merkezler yani yaşamsal merkezler bulunmaktadır. Beyin ölümü genellikle solunum ve dolaşımın geri dönüşümsüz olarak durmasına bağlı sekonder olarak gelişir. Beyin ölümü EEG'de düz çizgi olarak görülür. Bunun yanı sıra derin anestezi ve MSS depresanlarının kullanıldığı durumlarda EEG'de düz çizgi tespit edilebilir. **Haidar** ve arkadaşları EEG'de düz çizginin görüldüğü ilaca bağlı beş koma olgusu yayınlamışlardır. Bu durum iki saate kadar sürmüş ve bir hasta ölmüş diğerleri ise tamamen düzelmişlerdir.

Burada altı çizilmesi gereken konulardan birisi beyin ölümü ile dönüşümsüz koma terimlerinin karışmaması gerektiğidir. Yüksek düzeyde beyinsel aktivitelerin kaybolduğu hipoksi, travma ya da zehirlenme gibi durumlarda kişi bitkisel yaşama girer. Burada spontan solunum devam edecektir. Ama kişi yıllarca derin komada kalabilir. Halbuki beyinde tentorium altı bölgede meydana gelen hasarlanmalarda (orta beyin, pons, medulla spinalisin üst kısmı) yaşam merkezlerinin kaybıyla solunum ve dolaşım durur. Bu durumda beyin sapında geri dönüşümsüz hasarda somatik ölüm meydana gelmiştir. Fakat hücresel düzeyde yaşam sürdüğü için organ nakli yapılabilir.

Ölümün nasıl meydana geldiği; intihar, cinayet veya kaza olup olmadığı, ölüm süresinin ne kadar olduğu gibi soruların cevabı ancak ölüm belirtilerinin değerlendirilmesi ile verilebilir. İlk saatlerde ortaya çıkan belirtiler erken, daha sonraki dönemlerde ortaya çıkan belirtiler ise çok geç olarak sınıflandırılmaktadır. Şüpheli ölüm olaylarında bilirkişilik görevini üstlenen doktor temelde iki sorunun cevabını vermek durumundadır. Bunlardan birincisi kişi nasıl ölmüştür, ikincisi ne zaman ölmüştür?

Rembrandt'ın "Doktor Joan Deyman'ın anatomi dersi" adlı ünlü tablosu.

ÖLÜM ZAMANI VE NEDENLERİ

Ölüm zamanının saptanmasında birçok faktör rol oynamaktadır. Bunlar hem keşif sırasında bulunan günlük yaşamla ilgili deliller hem de ölüm sonrası ortaya çıkan belirtilerdir. Ölüm olaylarında net ve kesin olarak zaman söylenemese de ölümün yaklaşık süresini başka bir deyişle ölüm zamanı sınırlarını belirlemek mümkün olabilmektedir.

Bunun yapılması için atılması gereken ilk adım ölümün meydana geldiği an'a karar vermektir. Güvenilir bir tanık tarafından ölünün en son canlı olarak görüldüğü an ve cesedin bulunma zamanı iki önemli başlangıç noktasıdır.

Ama ölümün sınıflaması yapılırken yazının başında anlattığımız meydana geliş süresine göre de ayrımın yapılması gerekir. Daha önce ölümün nedeni olan kronik olgulardan bahsetmiştik. Ölüm olgularının, uygarlığın gelişmesiyle uzayan ömrün kanser ve organizmanın yaşlanmasına bağlı olarak kronik bir formda meydana gelmesi çok yüksek oranda görülmektedir. Ancak doğal kökenli ani ölümler de önemli bir sebebi oluşturmaktadır.

Doğal nedenlere bağlı ani ölümler; ölümün birdenbire olduğu ve beklenmedik bir anda doğal kökenli olarak meydana geldiği olgulardır. Akut bir hastalığın ya da akut fazdaki kronik bir hastalığın birdenbire ölümle sonlanması şeklinde de tanımlanabilir.

Çoğu olguda kişi sağlıklı görünümde olup, günlük işlerini yapabilir durumdadır. Ölümün ani ve beklenmedik bir şekilde meydana geldiği durumlarda ölümü açıklayacak bir neden yoksa, ölümün nasıl meydana geldiğini açıklamak için post-mortem çalışma yapılması, otopsi ile bunun araştırılması gerekmektedir. Ani ve beklenmedik ölümlerin çoğunda daha önce saptanamamış hastalıkların, patolojilerin bulunduğu görülmektedir. Nonspesifik semptomlar olan göğüs ağrısı, bitkinlik, çarpıntı gibi üzerinde çok durulmayan subjektif bulguların olduğu ve ölümden sonra kişiye uygulanan otopsi çalışmalarında da önceden sessiz olarak geçirilmiş infarkta bağlı myokardiumda skarlara raslandığı gözlenmiştir.

Ani ölümü, ölümü gören kişilerin olduğu ortamda akut semptomların ortaya çıkışından sonra bir saat içerisinde meydana gelen ölüm olgusu olarak tanımlamak bizce en doğru tanım olacaktır.

Ani ölümler hiçbir bulgu ve belirti vermeden ortaya çıkabildiği gibi bilinen bir kronik hastalığın terminal döneminde de olabilir. En tipik özelliklerinden birisi hastaneden uzakta ve günlük yaşam içerisinde bir aktivasyon sırasında ortaya çıkmasıdır. Erişkinlerdeki ani ölümlerin çoğunu doğal koşullarda bir organın hastalığı sonucu ortaya çıkanlar oluşturur. Ölüme yol açabilecek her hastalığın beklenmedik ve ani bir şekilde ölüme de neden olabileceği unutulmamalıdır.

Ani ölüm dediğimiz zaman mutlaka olayın birdenbire ve aniden olması gerekmektedir. Bu terim içerisine sağlıklı görünümde olan ve ölümü o dönemde beklenmeyen bir kişinin, aniden ve beklenmedik bir şekilde ölümü girmektedir. Anatomik bölgelere göre olayı sınıflayacak olursak, en çok şu sistemlerde ani ölüme yol açan olayların meydana geldiğini görürüz: Kardiovasküler sistem, solunum sistemi, santral sinir sistemi, sindirim sistemi.

Beyin kanamaları da ani ölüme yol açan olaylar arasında yer alır. Travmaya bağlı olmadan bir patolojiye bağlı olarak meydana gelen subaraknoid ile intraserebral kanamalar ve serebellar kanamalar en sık görülen olaylardır. Ani ve beklenmedik ölümlerde olayı gören bir kişinin bulunmadığı olgularda büyük problemler ortaya çıkmaktadır. Özellikle ölümün meydana gelişi çok kısa bir süreçte olmuşsa o zaman olayı gören bir şahitin bulunma olasılığı da azalmaktadır. Evde tek yaşayanlarda meydana gelen ölümlerde olayın ani ölüm olup olmadığını saptamak imkansız duruma gelmektedir. Genel olarak yapılan çalışmalar göstermektedir ki, otopside yüzde 5-10 oranında hiçbir bulgunun bulunmadığı olgular mevcuttur. Bu durumda kalbin tekrar çok kapsamlı olarak araştırma incelemeden geçirilip, alınan kesitler üzerinde histopatolojik tetkik yapmak gerekir. Beyin de iyice araştırılmalıdır. Toksikolojik çalışmalar kontrol edilmelidir. Kişinin medikal geçmişi iyice araştırılmalıdır. Tüm bunlara rağmen ölüm sebebi hakkında fikir yürütülmediği durumlarda ölenin yaşı araştırılır. Yaşın genç olması açıklanamayan ölüm olgularında çok fazla raslanan bir olaydır. Tüm bunlara rağmen yüzde 1-5 oranında ölümlerde açıklama yapılamayabilir. Bu tip olaylarda ölümün; doğal kökenli olup olmadığı, koşullara bakarak saptanabiliyorsa o zaman ilk akla gelmesi gereken, etyolojisi saptanmamış kardiak aritmilerin araştırılmasıdır. Koşulların iyice araştırıldığı bir çalışmadan sonra hâlâ ölüm sebebi açıklanamıyorsa o zaman hem sebep hem de durumun (cause and manner) belirlenmemiş olduğu söylenir. Negatif otopsi ismi verilen bu tip olgularda zorlamalı olarak bir teşhisin verilmememesi gerekir.

Bir başka kategoride ani hemen fizyolojik ölümlerdir. İki temel özelliği vardır: 1) Hemen olması. 2) Fizyolojik yani demonstratif morfolojik bir anormallik ya da patolojinin bulunmaması. Bu terim gerçek anlamda yaşamdan 5-10 saniye içinde kopan ve ölümü açıklayacak bir sebebin gösterilmediği durumlarda kullanılmaktadır. Travma veya zehirlenme görülmez. Bu olayın olumlu noktası olayı gören bir şahidin varlığıdır. Bu tip olgulardaki özellikleri şöyle sıralayabiliriz. Kişinin herhangi bir hastalığı bulunmamaktadır. Konjenital bir anomali söz konusu değildir. Yaşı ölümün olmasına uygun bir yaş grubu değildir. Ölüme yol açan sebep bir hastalık değildir. Bu tip olaylarda hemen ölüm öncesi yaşanmış ve yaşanmakta olan yoğun bir stres söz konusudur. Ama stresin ne tip bir olaya yol açtığını da bilmek gerekir. Acaba sempatik sinir sisteminin etkisi mi yoksa parasempatik sistemin yoğun faaliyette olduğu bir anda mı stimulus olmuştur? Bunların dışında ventriküler fibrilasyon ve vasovagel refleksin etkisi olmuş mudur? Tüm bunların cevabının verilebilmesi gerekir.

Son olarak şunu söylemek istiyorum. Ölüm basit ve kolay anlaşılır bir olay değildir. Anlaşılabilmesi için anlamaya çalışmak ve araştırmak gerekir. Tıpkı yaşam gibi.

(*) Marmara Üniversitesi Tıp Fakültesi, Adli Tıp Anabilim Dalı Başkanı.

Makalede geçen tıbbi terimler:

Kardiovasküler Hastalıklar: Kalp hastalıkları.

Ganglionlar: Sinir sisteminde anatomik bölge.

Resusifasyon cihazları: Yaşama geri döndürme cihazı.

MSS depresanları: Sinir sistemi ilacı.

Hipoksi: Oksijen azlığı

Tentorium: Sinir sisteminde anatomik bölge.

Pons:Sinir sisteminde anatomik bölge.

Medulla spinalis: Omurilik.

Akut: Hemen olan.

Post Mortem çalışma: Ölümden sonra yapılan çalışma.

Nonspesifik semptomlar: Belirgin olamayan bulgular.

İnfarkt: Enfarkt (hasarlı doku).

Myokardium: Kalbin bir katmanı.

Skar: Yara izi.

Terminal dönem: Son dönem.

Subaraknoid kanamalar: Bir tip beyin kanaması.

İntraserebral kanamalar: Beyin kanaması tipi.

Serebral kanamalar; Beyin kanaması tipi.

Histopatolojik tetkik: Mikroskobik tetkik.

Toksikolojik çalışma: Zehirlenmenin araştırılması.

Etyoloji: Neden, sebep.

Kardiak aritmiler: Kalpte düzensiz atışlar.

Konjenital anomali: Doğumsal anatomik bozukluklar.

Sempatik sinir sistemi: Hızlandıran sinir sistemi.

Parasempatk sinir sistemi: Yavaşlatan sinir sistemi.

Stimulus: Uyaran.

Ventriküler fibrilasyon: Kalpte atım artışı.

Vasovagel refleks: Vagus sinirinin uyarılması

Düşten Düşünceye

Nedir "iyi yaşamak"?

Ahmet İNAM

Yirmi kadar felsefeci, "New School for Social Research" ün Ernest Wolff salonunda bir masa etrafında toplanmışız. New York'ta soğuk, yağışlı bir Mart sabahı. Türkiye'den yeni gelmişim. Saat farkından uykularım kaçmış. Gözkapaklarım kapanıyor. Alman aksanıyla İngilizce konuşan kıvırcık saçlı bir düşünür tekrar tekrar aynı soruyu soruyor "Nedir 'iyi yaşamak'?"

Bu soruyu sorabilmek için önce yaşamak gerek. Yaşayabilmek. İyi yaşamak, insan gibi yaşayabildikten, hayatta kalabildikten sonra sorulmalı. Böyle düşünüyorum. Karnı doymalı insanın. Hasta olmamalı. Geleceğin belirsizliği onu güvensizliğe itmemeli.

Yoksa bizim gibi ülkeler, henüz böyle bir soruya hazır değil mi? Önce "alt yapı" sorunlarımızı çözüp, sonra mı sormalı bu soruyu?

Önce bu soruyu sormalı, alt yapı sorunlarımızı da bu soruya aradığımız yanıtlar doğrultusunda vermeli. "Nedir iyi yaşamak?" İyi yaşamanın ardında oluşturmalı yaşamayla ilgi kuramları. Gelir dengesizliğinin, sömürünün, açlığın, zulmün olduğu bir dünyada "iyi yaşama" sorusu, sorumsuzca bir soru olmuyor mu? Diyebilirsiniz. Olmuyor. Derim ben de.

Alman aksanlı felsefeci konuşurken bütün bunlar geçiyor, kafamın içinden: Nasıl yaşamalı? İyi yaşamalı. Peki nedir iyi yaşamak?

Toplantıda sıra bana gelince, iyi yaşamanın, dış koşulları dönüştürmeye yönelik iç yaşam zenginliğinden çıkarak elde edilebileceğini savundum. **Yunus**'un bir şiirini anarak. Son iki dizesi çarpıyordu beni:

"Geçer iken Yunus şeş oldu dosta
Ki kaldı kapuda ondan içeri."

İyi yaşam, dış koşulların (toplumsal, ekonomik, politik, çevresel, bedensel...), bu koşullara anlam verebilecek iç dünya zenginliği ile bütünleşerek, dönüşümlerin yaşanabildiği bir yaşamdı. Böyle bir yaşam dostla, dostlarla birlikte, üleşilerek yaşanabiliyordu. **Yunus**, "geçer iken," böyle bir yaşamın içinde yolunda yürür iken, dosta rastlıyordu: İyi yaşamda, dostlara çok sık rastlayabiliyorduk. Dostlardan coşku, dostlardan muhabbet umuyorduk. Dostlarımıza *uzak* değildik. Uzaklığın soğukluğu yoktu, bizde. Dostun kapısında idik. Hem kapısında hem de içinde: Hem dışarıda hem içinde, en derin yerlerinde. Dışarıda idik, çağrı bekliyorduk. Hoyrat değildik, kocaman çizmelerimizle, dostun bahçesini çiğneyecek kadar: Dışında saygılı, sevgi dolu idik. Öylesine bir dıştalıktı ki bu, iç dünyasının en derin noktalarına girebiliyorduk. Ne onun uzağında, ona yabancı, ilgisizdik ne de onun içine girip, onu boyunduruk altına almak istiyorduk. Hem içte hem dışta idik, dost için. *Dostluk topolojisi* böyle birşeydi: İçim dışım birbirine dönüşmüştü: Kapıda dururken içerideydik.

Elbette birçoğu anlattıklarımı anlamadılar. Belki ben yorgun, uykusuz, bitkin, hiçbir not, kaynak olmaksızın konuşmamda, eksik, yetersiz kaldığımdan, kendimi anlatamamış olabilirim. Şu anda beni okuyanlar böyle bir dostluğu, iyi yaşamın olduğu dünyadaki dostluğu, anlayabiliyorlar mı?

Böyle bir yaşam "incelikler" gerektiren bir yaşamdır. Yaşamanın ayrıntılar üstünde, onlardaki zenginliği görerek incelebileceği unutulmamalıdır. İncelik, kendimizle, ötede olanlarımızla, öteki insanlarla birlikte yaşamayı bilmekten geçer. İşte **Yunus** bu "geçişte" dostuna rastlar. Ahlak dosta rastlayışta ortaya çıkan bir yaşam boyutudur. Bu boyutta, dosta "değer", "dokunur", "kapısında durur, onun". Öyle bir duruştur ki o, işte burada da yaşamanın bir diğer boyutu ortaya çıkar: Estetik boyut. Estetik boyut "iyi" yaşamı, "güzel" yaşamla bütünler. Artık dostun "içinde", dosttan da ötede bir yerdeyizdir: Onunla iyiyi ve güzeli yaşayabildiğimiz bir dünyada.

Ahlakın dosta rastladığımızda ortaya çıktığı, doğrusu bir dosta rastlama ve kapısında durma ahlakı olduğu, üzerinde yeterince düşünülmemiş bir konudur. "Dosta rastlama" ne demektir? "Şeş" olmadır. Mutlu bir rastlantıdır. Bir armağandır dost. Bir armağandır ama, emek isteyen bir armağan. Dostsuz, sevgisiz, gönül yoksunu, kendini dünyanın zulmüne bırakmış biri rastlayabilir mi dosta? Karşısına çıkan insanlardaki dostluğu görebilir mi? Dosta rastlayabilmek, bizim karşılaştığımız insandaki dostluğu görebilecek "ahlak" gözümüze bağlıdır. Nasıl bir insan olduğumuza. "İnsan insanın kurdu" imiş; sevgili dostum **Hobbes** böyle buyuruyor. İtirazım yok. Dünya gezegenindeki binlerce yıllık serüveninde insan, insana karşı kurt oldu. Kurtlar arasındaki kavga, doğada rastlanabilen bir kavgadır. İnsanın kurt olmayan bir yanı, yanları var. Dostları var. Üleşebildiği yaşantıları var. Yaşam paylaşımı, dikkat, incelik, adalet, dürüstlük gerektiriyor. Paylaşılamayan yaşam "iyi" olamıyor. Cehennem, paylaşılamayan yaşamlarda vuruyor alevini: Paylaşım beceriksizliğinde, sömürüsünde. Birbirimizin kapılarında duruyoruz, dost olarak rastlaşabilirsek, şeş olabilirsek: Kapıda durup, içeride oluyoruz. Durmasını biliyoruz çünkü. İçeri girip, içeriyi işgal etmiyoruz. Sömürüyoruz. İçeri girip, dostun bahçesinde yok olmuyoruz. Sindirilmiyoruz. Durmasını biliyoruz kapıda: Bu, estetik boyutu getiriyor bize; kapı ahlak ve estetiği birleştiriyor: Kapıda durmasını başarabilenler için.

Dünyadaki zulmün, haksızlığın ortadan kalkması için savaşanlara gönderilen mesaj bu, **Yunus**'tan: Dostlarla karşılaşmaya hazır yürek ve kafaların yaşayabilecekleri dünyada, bu hazırlık, ahlaksal *sorumluluğu* gündeme getirir; bu sorumluluğun gereği yapılırsa estetik yaşantıların zenginliğine kavuşma olanağı artar.

New York'taki o toplantıda, iyi yaşamı tartıştık. Ben ahlak ve ardından güzellik üstünde burada kısaca söylediklerimi gündeme getirdim. **Yunus**'tan söz ettim; kendi yorumumla: Yirminci yüzyıl biterken onu yorumlama gücümüzü yitirmemeliyiz. İyi yaşam, "güzel" ve "iyiyi" birbirinden ayırmamamız gerektiğini söylüyor. Dost kapılarında nasıl durulacağını, dostun nasıl en derin yerlerimizde yaşayacağını.

İyi ve güzel yaşamı haketti mi insan? Yoksa, zulüm makinalarının bitmek bilmeyen çalışmaları sürüp gidecek, iyiye ve güzele hiç kavuşamayacak mıyız?

İyi ve güzel üstüne düşünmeyen, düşünemeyenlerin yüzünden mi yoksa, iyiye ve güzele bir türlü ulaşamayışımız..

Kadın gövdesi neden tılsımlı bulundu?

Yıldız CIBIROĞLU

Her dünya görüşü duygu ve düşünceye, sözcüklere, kılık kıyafete, eşyalara, insanların davranışlarına, beslenmeye ve daha pek çok şeye damgasını vurur; onları değişikliğe uğratır. Anaerkil dönemdeki kadınla ataerkil dönemdeki kadını yan yana getirsek onların çok farklı dünya görüşüne sahip olduklarını görürüz. Yanı sıra onlardaki değişmeyen ortak değerleri de ayırt ederiz. Üretime egemen olan anaerkil dönemin kadını kendi gövdesinin tılsımlı olduğuna ya da tanrı-ananın tılsımlı gövdesinden bir parça olduğuna inanır. Dünya, yaşam, insan, hatta evrene ilişkin yorumlarını bu inancın üzerine kurar. Kendi cinsiyetine büyüteçle bakmayı ilk akıl eden cins kadındır. Erkek dünya görüşü daha sonra buna yanıt olarak Priapos ya da Bes'i yaratır ki bilindiği gibi erit cinsiyetli bu bereket tanrılarının cinsel organı bazen kendi boylarından büyüktür.

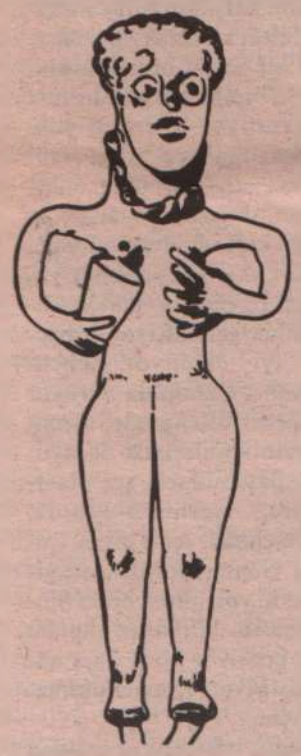

O, doğal bir pınar, bir süt imalathanesi, bir bebek yapımevi sayılıyor. Bronz, İÖ 1000'den sonrası, Dağıstan.

Bu yazının konusu dünyaya bir dönem damgasını vuran anaerkil dünya görüşünde kadın gövdesinin nasıl yorumlandığıdır. Bu yorumun bizim bugünkü görüşümüze yabancı olduğunu göreceğiz. Çünkü bizim kadın yorumumuzu çok uzun bir zamandır (binlerce yıl) egemen erkek görüşü belirlemektedir. Aneerkil görüşteki gerçek, gerçeklik olgusuyla ve kadınlarca yapılan dünya-yaşam yorumlarıyla, tarihsel zamanlarda değil de mitlerde karşılaşırız. Mitler tarih içermediği için yakın zamana kadar "düş zamanı" diye adlandırılmış, özellikle eski Yunan'da akılcı bakış açısıyla eleştirilmiş ve gerçek dışı sayılmış.

Ne var ki günümüzde çağdaş bilimciler mitlerin yaşanmış gerçekten ve gerçeklikten söz ettiğini kuşkuya yer vermeksizin kabul etmektedirler. Dünyaca saygın Romen dinbilimci **M. Eliade** de onlardan biri. **Mircea Eliade** mitlerin ne olduğunu çok iyi ortaya koyduğu yapıtı *Mitlerin Özellikleri*'nde "mitin başlıca işlevi, bütün kuttörenlerin ve bütün anlamlı insan davranışlarının (...) örnek oluşturacak modellerini ortaya koymaktır" der. Dünyanın başlangıcında, doğaüstü kişilerin örnekledikleri davranış modellerini ise avlanma, tahıl pişirme, cinsellik, eğitim, zenaat, bilgelik ya da en basitinden bir oturma biçimi vb. gibi olarak açıklar: "Navaholar'da kadınlar bacaklarını altlarına alıp yanda tutarak, erkekler bacaklarını önde kavuşturarak oturmak zorundadırlar, çünkü başlangıçta Değişken Kadın ile Canavar Öldüren Adam'ın bu durumda oturdukları söylenir." (1)

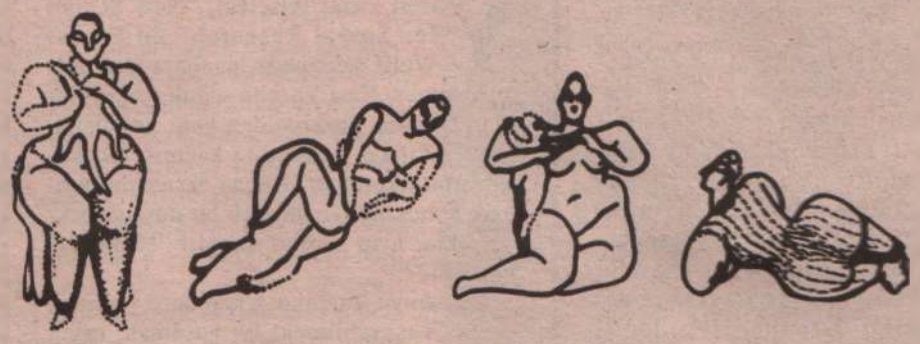

Soldan sağa: Tanrı-ananın önerisi acaba savaşın bilinmediği bir dönemde yalnızca kucaklaşma mı? İşte burada bir leoparla kucaklaşıyor. Ergenlik çağındaki genç erkekle... Küçük bir çocukla... Bu yüzükoyun uzanış biçimi ise bir sorunun halledilmesi için yapılan büyüsel bir uzanış olabilir; tanrı-ananın elleriyle göğüslerini tutuması ve sırtındaki çizgiler bu yorumu güçlendiriyor. Hacılar, VI. tabaka, İ.Ö. 5600'den eski.

İÖ 5600'lerde, Hacılar'daki badem gözlü tanrı-ananın heykelciklerindeki davranış ve oturuş biçimleri de halkına bir önerme miydi? Bence bir önermeydi. Saflık, rahatlık, kendine güven, karşısındakine güven, günahı ve ayıbı bilmeme... Bütün bunlar, en önemlisi de bu inanılmaz rahatlık nereden kaynaklanıyor? Bu tanrı-ananın figürünü her gördüğümde çok şaşırmış, onu anlamaya çalışmışımdır. O saflığı, saflığın bulunduğu cenneti simgeler gibi. Daha sonra tek tanrılı dinlere geçen cennetteki hurilerin esin kaynaklarından biri de olabilir. Hep bir kucaklaşma söz konusu! Leopar yavrusu, küçük bir çocuk ve ergenlik yaşında bir erkek çocukla kucaklaşma. Bir döneme damgasını vuran anaerkil çağın tinsel (ruhsal) yapısı bu figürlerde kristalleşiyor. Ondaki güvenin gizini nasıl çözeceğiz?

KADIN: DEĞİŞKEN VARLIK

Frobenius bir Habeş kadının anlattıklarını şöyle aktarmış: "Kadının yaşamı oldukça farklıdır. (...) Erkek sünnet olduğu günden ölene kadar aynıdır. İlk kez kadın bulmasının öncesinde de, sonrasında da aynıdır. Oysa kadının ilk sevgilisiyle buluştuğu 'gün' yaşamını ikiye böler. Kadın bundan sonra başkadır. Erkek geceyi kadınla geçirir ve geçer gider. Yaşamı ve gövdesi aynıdır. Kadın gebe kalır. Anne olarak çocuksuz bir kadından farklıdır. Gecenin işaretini dokuz ay karnında taşır. Bir şey büyür ve bir daha ondan ayrılmaz. Çocuğu ölse bile yüreğinden çıkmaz. Erkek bunu bilmez. Bunu ancak bir kadın anlatabilir." (2)

Habeş kadının söylediklerine bazı şeyler ekleyebiliriz: Gebe kadın çocuklu kadından da, çocuksuz kadından da başkadır. Çocuğunu emzirirken başkadır, emzirme sona erip o bağ koptuğunda başkadır. Her ay kanadığında, kanamadığı günlerden başkadır. Menapoza girdiğinde yine başkadır. Bu durumda, **M. Eliade**'den alıntıladığım Navaholar'a ait örnekte mitsel kadın kahramanın adının asla rastlantı olmadığına okurun dikkatini çekmek isterim. "Değişken Kadın", tıpkı Habeş kadının anlattığı gibi.

Bütün mitlerde, efsanelerde, masallarda, destanlarda (bunların tümü birbirinden ayrılır) "biçim değiştirmek" ya da "değişmek" daima bir tılsımla, büyüyle ilişkilidir. Kadın gövdesinin değişkenliği, gebelikle karnının, sütle göğüslerinin dolması, büyümesi de tılsımla ilişkilendirilmiş.

Paleolitik Çağın orinyasyen dönemi, İÖ 30.000. Fransa'nın güney-batısı, Lespuque Venüsü. Yüzü işlenmemiş ve ayakları mağarının içinde toprağa batabilecek biçimde sivri bitirilmiş. Ondan istenen mağarayı tehlikelere karşı, tılsımlı gövdesiyle koruması, avın iyi gitmesini sağlaması.

Kadındaki değişkenlik onun değişken doğa ile özdeş tutulmasına yol açmış. Doğa olaylarının değişkenliği gün, gece, mevsim, yıl gibi takvimi ortaya çıkartan sayısal değerlere nasıl olanak verdiyse, kadın gövdesindeki söz konusu değişiklikler de takvim düzenine, ritme sahip olduğundan gizemli yorumlara neden olmuş, sayısal değerlere olanak vermiş. Oysa erkek gövdesinde gebelik, âdet kanaması gibi sayılacak takvim değerleri, yorumlanabilecek değişimler, öğretilemelere yol açacak olaylar yok. Bütün bunlara bir de, o çağda erkeğin gebelikteki rolünün bilinmediğini de katarsak neden kadın gövdesinin tılsımlı bulunduğunu, doğayla, hattâ kosmosla eşdeğer bulunduğunu daha iyi anlarız.

Dikkat edilirse, **Frobenius**'tan yapılan alıntıda Habeş kadın, gebeliği sırasında gecenin işaretini dokuz ay karnında taşıdığını söylüyor. Böylece, tarım toplumlarının Ay mitolojilerinde kadın gövdesinde üremeye ilişkin değişimlerin yöneticisi bilinen Ay tarafından karnının işaretlendiğini ima ediyor. Bu mitolojilerde Ay, yanı sıra bitkileri, bebekleri büyüten güç; büyümek daima geceyle ve Ay ile bağıntılı. Gebe kadının karnına gecenin işaretinin konması, Ay'ın her gece biçim değiştirmesine de göndermede bulunuyor.

KADIN BEDENİNİN VE GÖKCİSİMLERİNİN RİTMİ UYUMLU MU?

Kosmos eski Yunan'da doğa olaylarına verilen ad. Kaos ne denli ayrışmamış dünya-evren ise; kosmos o denli ayrışmış, işbölümü yapmış, düzenli işleyen doğa. Genel olarak yaratılış öykülerinde kosmos, kadın gövdesinden erkek gövdesinin çıkması ile başlıyor. Kendi gövdesinden erkek cinsi çıkaran, doğaya düzen veren, ritm veren kim? Tanrı-ana. O çağların kadın yorumuna göre, bunun nedeni kadındaki doğumun Güneş'in ritmiyle, aybaşının ise Ay'ın ritmiyle aynı oluşu. Bizim iyi tanıdığımız gelenekte kadın ne denli mutfağına çekilerek alanını daraltmışsa, o çağda tersi söz konusu. Kadının etki alanları dünya ya da evren ölçeğinde. Öyle anlaşılıyor ki bu kadınlar kendi gövdelerini, doğayı, gökyüzünü iyi gözlemlemişler. Bu, onlar için gerekli, çünkü tarımla uğraşıyorlar. Tarım takvimini ve takvim matematiğini bulanlar da onlar. Bugün bize kadar ulaşan "Saatli Maarif Takvimi"nde belli bir tarihteki iklim değişiminin adı olan "kocakarı soğukları" takvim matematiğini bulan bu kadınlardan kalma. ("Dede soğukları" yok, "dede ilâçları" da yok.)

Bugün tıp bu bağıntının nedenini çözemiyor. Bilim raslantı dese de halâ gizemini koruyan bir konu: Gökyüzünün en önemli iki tanrısal varlığı Ay ve Güneş neden kadın gövdesiyle uyumluydu? Şunu da unutmayalım ki bütün coğrafyalarda en eskisi ay tapımları, sonra da Güneş tapımları. En eski öğretilerde insanların örnek alacakları en mükemmel yer olarak gökyüzü gösterilmiş; hemen her dilde bunun adı gök yolu. Ay, gece yıldızların çobanı, yöneticisi. Öteki ise bir ortaya çıktı mı ışıktan oklarıyla Ay'ı ve yıldızları avlayan Güneş.

Gökyüzünün iki yöneticisiyle kadın gövdesi arasındaki uyumun nerede olduğunu görelim şimdi: Kadındaki iki âdet arasındaki süre (âdet çevrimi) ortalama 28 gündür. Az da olsa 21 ile 35 gün arasında değişen çevrimlere de raslanır (3). Ay'ın yerden görülen ve tüm evrelerini içeren bir çevrimi (yeniay, ilk dördün, dolunay ve son dördün durumlarına gelmesi) 29 gün 12 saat 44 dakika 3 saniyedir. Ay'ın bir yıldızla art arda iki kavuşumu ise (yıldıza göre aynı konuma gelmesi) 27 gün 7 saat 43 dakika 12 saniyedir. Ay'ın dola-

nımlarına ilişkin başka sayılar da var. Hepsinin ortalaması 28 gün (4).

Kadının doğum saatindeki ritmi ise Güneş'inkiyle aynı. Çünkü kadınlar genellikle tan vaktine yakın ya da o saatte doğum yapıyorlar. Günümüzde ilaçların ve başka müdahalelerin etkisiyle kadınların doğurma saati Güneş'in doğma saatinden (tan vakti) uzaklaşmış olsa bile büyük çoğunluk bebeğini hâlâ Güneş'le birlikte doğuruyor.

Kadınlar bu bağıntıyı mitoslarda nasıl yorumlamışlar? Gözün gördüğü bütün gökyüzü tencere biçiminde kozmik tanrı-ananın rahmi. Bütün gökcisimleri ondan çıkıyor. Bu inancın Türkçe'deki izleri tan, tanrı, tansık (mucize), tanıma gitmek (Toros yörüklerinde tuhafıma gitmek anlamında), tencere, tana (dana, ineğin yavrusu, çünkü kozmik tanrı-ana 'tan' inekte bedenleşiyor), tün (gece), tin (ruh) gibi sözcüklerde sürüyor. Bu sözcüklerin tümü 'tanğ-ana' eksenli. **Bahaeddin Ögel**'e göre tangara, put. Oyun-tangasa, şaman giyimi (5). Tengere, eski genel Türkçe'de gök-tanrı. Çünkü gök tencere biçimli, bugün kubbe diyoruz. Tengere (ya da onunla eşdeğer tencere) sözcüğü, gök ile kadın rahmi ilişkisine sahipken, kubbe sözcüğünde bu ilişki kopar.

Sümer, Ur, İÖ 2.000. İki göğsünün arasında bir bardak tutuyor, bu simgesel duruş ve öğeler onun bütün suların ve sütlerin tanrıçası olduğunu anlatıyor.

M. Eliade mitolojilerde ana rahmindeki doğum öncesi karanlıkla, evrensel yaratılıştan önceki gecenin bir tutulduğunu söyler: "Gerçekten de her sabah içinden Güneş'in doğduğu Gece, en eski Kaos'u simgeler, Güneşin doğuşu da kozmogoninin bir kopyasıdır." (6) (Kosmogoni: Evrenin yaratılışı, kosmosun başlangıcı.) "Her gün yeniden doğan ışık, her yıl güneyden gelen ve yeri yeniden canlandıran güneş, insanda, doğumun yalnızca simgeleri değil ama aynı zamanda örnek oluşturan imgeleridir..." (7)

Demek ki Ay'ın takvimi ile, Güneş'in doğma saati ile kadındaki uygunluk, tanrıana mitlerine bu gökcisimlerinin katılmasını ve onun cinselliğiyle ortaklık içinde görülmesini sağlayan önemli etkenlerden biri. Erkek gövdesinde bunlara karşılık olabilecek bir nitelik yok. Binbir Gece Masalları'nda bu fark bir erkeğin ağzından açıklanır:

"Ayağa kalk arkadaş, bahar mevsiminin boşuna geçip gitmesine izin verme! Genç kız karşında duruyor! Evin içinde bir kadının, tüm yılı gösteren bir takvim olduğunu bilmez misin?" (8)

Şair, öyküde, genç bir adamı bu sözlerle evlenmeye çağırmaktadır.

TANRI-ANANIN SÜTÜ OKYANUS VE GÖKYÜZÜ BOYUTLARINDA

Hint mitolojisinde tanrı-ananın gövdesinden çıkan süt öyle gür ve bereketli ki onlardan "süt okyanusu" oluyor, hem de en mükemmel, en saf olduğuna inanılan yerde, gökyüzünde. Bu, gözün göremeyeceği boyutlardaki süt okyanusu yine de (topraktan yapılmış) bir süt kabının içinde gibi düşünülüyor ki, bir de sütü karıştırma çubuğu var. Sütü karıştırma çubuğunun da bu uçsuz bucaksız süt okyanusuna ve sonsuz büyüklükteki kabına lâyık olması gerek. O çubuk nedir dersiniz? Hint mitolojisinin en yüksek, en büyük dağı olan Meru Dağı, karıştırma çubuğu o. Gökyüzündeki süt okyanusunun karıştırılmasıyla oluşan köpükten ölümsüzlük içkisi yapılıyor. Yani nektar ya da kevser denilen içki. Buranın sahibi ve yöneticisi tanrı-ana(lar), yardımcıları ise Naga ya da Nagi adı verilen çok güzel genç kızlar ve genç oğlanlar. Hazreti **Muhammed**'in "Cennet anaların ayağı altındadır" sözünün temeli ve öteki tek tanrılı dinlerdeki cennet kavramının en eski örneği kadın tapımlarındaki gökyüzünde bulunan süt cenneti olmalı. Huriler (genç ve güzel kızlar) ve gılmanlar (genç ve güzel oğlanlar), kevser şarabı aynen var.

Süt okyanuslarının yerini başka mitlerde süt denizi, süt nehri, süt gölü alabiliyor. Eski Türk mitolojilerinde, Asya'da denizin yerini göl aldığı için, gökyüzünde de süt gölü bulunmakta. Orası da aynı zamanda cennet. Kanımca soyun kökü, türün kökü anlamındaki kök, gök ve göğüs sözcüklerinin arasındaki ilişki bu inançtan. Toprağı besleyen, bitkileri büyüten yağmurlar göksel tanrı-ananın göğüslerinden geliyor. **Bahaeddin Ögel**'e göre eski Türk mitlerinde göğün rengi; mavi, beyaz, siyah. Tanrı-ana eksenli varlıkların rengi beyazsa tanrı-ananın sütüyle ilişkilendirilebiliyorlar; kuğular, Ay, inci, köpük, gökyüzü gibi.

Bir başka abartılı örnek İngilizce bir sözcükte iz bırakmış: Milkway. Karşılığı Samanyolu ya da Galaksi. Milkway, kelimesi kelimesine çevrilince 'süt yolu' demek. Gala ise gala-aktos'tan; gala, süt anlamında. Hint, Yunan, Roma mitlerinde göksel-tanrı-ana oğlunu emzirirken, gökyüzüne saçılan süt damlalarıyla Samanyolu oluşur.

Kuran'da öngörülen emzirme süresi iki yıl. Antropologlar, uzak coğrafyalarda kadınların on yaşına kadar çocuklarını emzirebildiklerini belirtiyorlar. Kimse, kadın gövdesini sütle doldurmadığı halde bu nasıl oluyor? O çağın insanı bu soruyu sormuş olmalı. Göksel tanrı-ananın rahmi bütün gökyüzü, onun gövdesinden gelen sütler süt okyanuslarını, süt göllerini ve süt nehirlerini yapıyor. Yeryüzündeki kadınlar da sütlerini tanrı-anadan alıyorlar. Süt bu nedenle tılsımlı bir madde, büyütme nedeni o. Dikkat edilirse büyü ve büyüme sözcükleri aynı kökten. (Günümüzde de bilimsel verilere göre kadınlık hormonlarının özelliği büyütücü olmaları. Yani değiştirici nitelikler.)

Afrika sanatından bir kilit örneği. Kadın-erkek (sürgü dikkat edilirse fallus) birliğinin evin düzenini korumadaki simgesi. Koruyucu tılsıma sahip kadının karnı özellikle vurgulanmış.

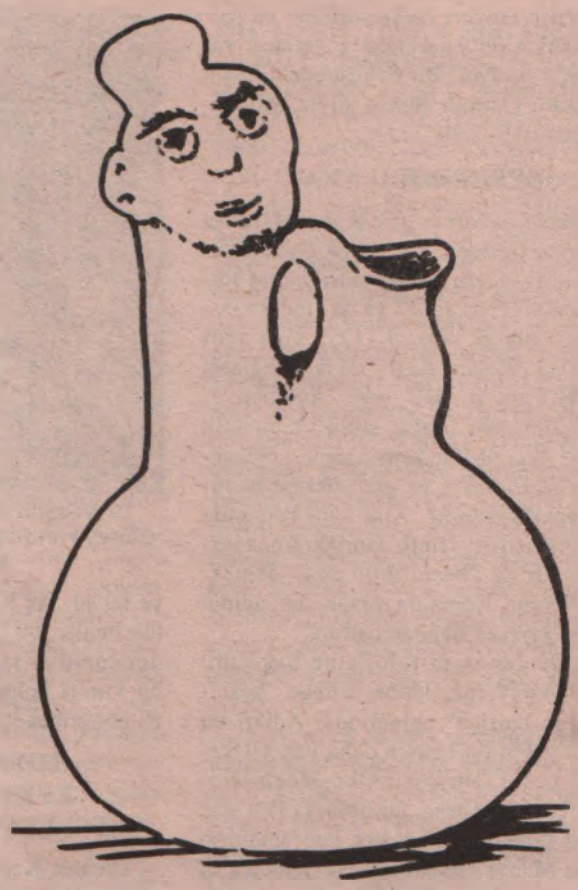

İlk Tunç çağına ait bir kap, Afyon. Kadının su, süt ya da besin kabı biçiminde yorumlandığı pek çok örnekten biri.

TILSIMLI KADIN GÖVDESİ SONSUZ BİR SIVI KABI

Sonuçta anaerkil dünya görüşünde kadın gövdesi tılsımlı olduğu için bitmez tükenmez bir sıvı kabı olarak kabul edildi. Kazıbilimin ortaya çıkardığı tanrı-ana ya da kadın gövdeli toprak kaplar bu inancın günümüze ulaşan en önemli kanıtları. Her coğrafyada onlara raslanıyor: Afrika'dan Asya'ya, Ön-Asya'ya, Avrupa'ya, Amerika'ya kadar. En çok da Neolitik çağın ürünleri olarak. Bu kaplar, bereketini yiyeceğe, içeceğe geçirsin, içindekiler çabucak eksilmesin diye, büyü amacıyla tanrı-ananın gövdesine benzetiliyorlar. Çömlekleri erkeklerden önce yoğuranlar, biçim verenler, bu türlü yorumlayanlar ise kadınlar.

Ancak kadın gövdesi yalnızca bir süt kabı değildi; aynı zamanda su ve kan kabıydı. Bir kadın çocuğunu her gün üç beş kez emziriyor ve on yıl sürebiliyor bu. Hiç kurumayan bir kaynak gibi. Hiçbir hazır besinin bulunmadığı bir çağda sütün ne denli önemli olduğunu söylemeye gerek var mı? Ama kanın önemi ondan daha az değil.

Emzikli bir kadın günde ortalama 375 mlt. süt üretse, bir yıl da 136 lt. süt eder. Bir kadının adet kanı bir kanama döneminde 280 mlt. dışarı atılsa, bu kadın otuzsekiz yıl adet görse, toplam 138 lt. kan eder. (Ancak Jinekolog Prof. Dr. **Selçuk Erez** bu rakamlara çok güvenilemeyeceğini, ölçmenin güç olduğunu ve kadından kadına değiştiğini belirtti. Burada belirtilen ortalama değerlerin alındığı kaynak Year Book of OB-GYN, s.17, 1989, USA)

Bu kaynakta belirtilen ortalamalara baktığınızda sütün ve kadının çok abartıldığını görürüz. Binlerce yıldan beri bu konunun gizemli bulunması, ona verilen aşırı önem, gösterilen duyarlılık mitlere bu türlü yansır. Sümer'de aşk ve bereket tanrıçası İnanna, kendisine uyurken tecavüz eden ve sonra da bütün aramalara karşın bulunamayan bahçıvandan ötürü halkını bakın nasıl cezalandırıyor: Şehirdeki bütün kuyuları, su kanallarını, su kaynaklarını kanla doldurarak. Halk içecek bir damla su bulamıyor. Mısır Tanrıçası Hathor'un da buna benzer bir öyküsü vardır. Hint tanrıçası Kali ise "Kanlı Kali" diye anılır. Hint inancında Kali can almasa insanlar için ölüm yoktur. Ama Kali toprak- ana, canlıları büyüttüğü için, onun çok kana gereksinimi vardır. İnsanlar bu nedenle kurban kanlarıyla beslerler onu, kana doymayan Tanrıçayı yatıştırmak, toplu ölümler getiren belalarından, gazabından kurtulmak için . Mitlerde kan denizlerine de rastlanır ki bütün bunların ilişkilendirildiği mitsel kahramanlar; kan, can, ruh veren tanrı-analar, tanrıçalardır.

Anne karnından doğumla gelen suyun ise çeşitli mitoslarda doğadaki 'sel' ile eşdeğer tutulduğunu görmekteyiz. Ataerkil döneme ait iki söylence, gerçekte eski kadın yorumuna ilişkin bu abartılı benzetmenin izlerini taşımaktadır: Birincisine göre efsanevi Macar Kralı Amos'u annesi Emesu doğururken kadının karnından boşalan seller coşkun çağlayanlar gibi akar (9). İkinci Örnek Pers Kralı Kyros'un annesinin gördüğü rüya: Karnından boşalan seller bütün Asya'yı kaplar. Öykünün her ikisinde de bilicilerin yorumu aynı; doğan çocuk bir dünya fatihi olacak. Bunun bizi ilgilendiren yanı, simgesel bile olsa, kadın gövdesinden gelen suyun sel olup akacak ve dünyayı kaplayacak kadar bol ve bereketli oluşu. Görüldüğü gibi bu gövde aynı zamanda bir su kabı, tıpkı yerden kaynayan pınar gibi. Kadın doğumda dölüt zarının içindeki sıvının (amnios) bilimsel tanımı bakın nasıl: "Amnios sıvısının normal rengi pınar suyu gibidir." (10) Amnios sözcüğü ise aynı kaynakta, eskiçağda Gökırmak'ın adı olarak belirtilmektedir. Burada kadının rahmindeki su ile bir ırmağın adının aynı sözcükle adlandırılması raslantı değil. Mitlerde genel olarak kadının ve suyun ilk yaratıcı sayıldığını, akarsuların, göllerin, denizlerin kadınlarla özdeş tutulduğunu, bütün varlıkların onlardan çıktığını görmekteyiz.

Mitlerin etkileri halkın dilinde ve halkın dilinden de yararlanan yazarların yapıtlarında sürüyor. Bir öyküsündeki kadın kahramanı **Osman Şahin** şöyle betimliyor: "göğüsleri selli" (11).

BESİN DOLU ANA

İrlandalı filozof ve şair **Robert Graves** *The White Goddess* adlı o çok önemli yapıtında, Ma-ri adlı Sümer tanrıçasının adını, "meyve veren anne" ya da "meyve dolu anne" olarak açıklar (12). Yine aynı kaynaktan: İrlanda, Kerry'de ikiz dağların adı "The Paps of Anu", yani "Anu'nun lapası" adını taşır (Lapa, sütlü ya da sulu yemek). İkiz dağlar tanrı-ananın göğüslerine benzetilmekte ve gögüslerine büyüteçle bakılmaktadır. Anu aynı zamanda Ay tanrıçasıydı. Hintli tanrıça Annapurna'nın adı da "besin dolu ana" demek. Anna-Perena, Roma'da toprak-ana, adının anlamı "yiyecek dağıtan tanrıça".

Bir de Japon mitolojisine bakalım: Waka-Uke-Nome, Japon dilinde "besleyen genç tanrıça" anlamında. Adları bu anlama gelen iki tanrıça daha var; UUke-Mochi besin tanrıçası; Uke-Mochi-No-Kami, besleyen besin tanrıçası (13). Daha geç bir dönemde ve erkek kahramanları anlatan Manas Destanında ise Semetey'in hatununun adı "Ay-Çörek"tir. Bu ad onun yiyeceğin yanı sıra Ay'la da ilişkili bulunduğunu, belki de eski bir Ay tanrıçasından izler taşıdığını göstermektedir.

Kadınların adlarının yiyecekle, içecekle ilişkilendirilmesi onların gövdelerinin besin dolu bir kap gibi anlaşılmasının doğayla bağıntılı nedenleri de var. Kadın aynı zamanda ürün veren toprak, bazen de ürün veren ağaç, tahıl başağı, şifalı bir bitki. Bazen de dişi koyun, keçi, geyik, inek, dişi kuşta bedenleşiyor. Bu hayvanların yavruları onun da yavrusu. Bu hayvanların sütü onun da sütü, yumurtası onun da yumurtası. Ağaçların yemişi onun da yemişi, tahılın tanesi onun da tanesi. Kısaca doğada ne varsa tanrı-ana onunla özdeş. O, kendini değiştirme yetisine sahip tılsımlı gövdesiyle kılıktan kılığa giriyor. Toprak, bütün sular, gökyüzü, gökcimleri... O çağda erkek cinse bir şey kalmamış gibi, kosmos ya da doğa eşittir kadın. Ölçülerin evren-dünya boyutlarında olması bundan.

Nasıl bütün gökyüzü tanrı ananın rahmi, Samanyolu onun göğsünden saçılan süt damlaları, ikiz dağlar tanrı-ananın sütlü lapa veren göğüsleri ise; uçsuz bucaksız tarlalar, dağlar, kayalıklar da onun gövdesidir. Derin yarlar ve uçurumlar, yeraltı yarıkları, mağaralar onun rahmidir. Derin suların dibi ve bataklıkların dibi de onun rahmidir. Demek ki benzetme ya da ilişki kurma ya ürün verme noktasında ya da "iç bükey" olma gibi fiziksel bir nitelikte kuruluyor. Tanrı-ana ile doğa arasında en bellibaşlı ortak noktalar bunlar. Bunlara bir de renk ögesini ekleyebiliriz. Renkler içinde daha önce de söylediğimiz gibi, en çok beyaz tanrı-ana ile ilişkilendirilmiş.

"Yakut mitolojisinde insan ve hayvanlara süt veren, bir Gök Anası da vardı. Beyaz renkleri, yani herkesin eşini bularak birleştiren hayvan ilâhesi." (14) Herkesin eşinin ortak renginin beyaz oluşu, Gök Anası'nın sütüyle beslenip büyümelerinden ötürü. Altay yaratılış mitinde de denizin dibinden çıkan Ak-Ana dünyanın nasıl yaratılacağını bilen tek kişidir. Yine Yakutlar'ın en büyük yaratıcısı "Ürüng-Ayığsıt" (yani Beyaz Kadın Yaratıcı) idi. Yunan mitolojisinde de Leukothea, İno'nun deniz tanrıçası olarak aldığı addır

19. yüzyıla ait kutsal vulva imgesi. Güney Hindistan'da ağaçtan oyularak hazırlanmış

ve bu ad 'Ak Köpük' anlamına gelir. Bütün bunlar, bu tanrı-anaların etki alanlarının canlıları sütle beslemek oluduğunu, bir kimlik belgesi olarak görülen adlarında göstermek içindir).

TOPRAK-ANANIN EVRENSEL RAHMİ DİPSİZ UÇURUM YA DA YAR

Domnu, Keltler'in en eski tanrıçası; bu sözcük Kelt dilinde uçurum, dipsiz derinlik anlamında, evrensel rahimle özdeş. Uçurum-evrensel rahim mitlerinden biri de Türk-Memlük yaratılış efsanesinden (15). Anlatıcı ataerkil bir yorumla anlatmış ama bu efsane anaerkil mitlerin güçlü izlerini taşıyor: Yüksek bir dağın tepesindeki mağaranın içine, gök delinmişçesine yağan yağmurlar, akan seller sonucu, mağaranın yarıkları bir yol bulup içine biriken çamurla dolar. Daha sonra olanları şiir biçimindeki metinden izleyelim:

"Yarıklarda bu toprak, sular ile hallolmuş,
Saratan burcu derler, bu burca gelmiş güneş,
Havalar çok ısınmış, ateş ile olmuş eş,
İnsan kalıbındaki, su ile toprak pişmiş,
Birbirine karışmış, zerreleriyse şişmiş,
Onlara göre sanki, mağara bir kadınmış,
İnsana vücud veren, içi de bir karınmış."

İlk insanın yaratılışını anlatan bu efsanenin çok eski bir kosmogoniden (evren-doğum) alındığı anlaşılıyor. Burada yaratıcı kadın yok ama onunla özdeş olan, dişil cinsel organa sahip doğa var. Dişil cinsiyetli doğa eril cinsin katkısı olmadan ilk insanı yaratıyor. Çünkü eril cinsin gebelikteki katkısının bilinmediği bir çağın miti. Türkçe'de uçurum anlamına gelen "yar" sözcüğü kanımca ilk önceleri mağaranın kadın cinsel organıyla aynı olan içini de gösteriyordu. Erkeklik organını gösteren yar-ak ondan üretildi. Yaruk sözcüğü ise ışık anlamında: Evren-doğumu anlatan mitin ilk biçiminde evrensel rahmin karanlığından doğan Güneş'ti. Yar-atma sözcüğü de aynı kökten; yani yar'ın dışarı attığı, çıkardığı... Yır, eski genel Türkçe'de türkü demek; yırlamak, türkü söylemek. Çünkü bütün coğrafyalarda ilk dişil yaratıcı, evreni ezgiyle birlikte yaratıyor. Bu da bir yaratma büyüsü aslında. (Varlıklar nasıl ilk önce dişil bir yaratıcıdan çıktılarsa, tanrı-ana eksenli sözcük ailelerinde sözcükler de ilk önce dişil cinsiyetli sözcük kökünden doğuyorlar.

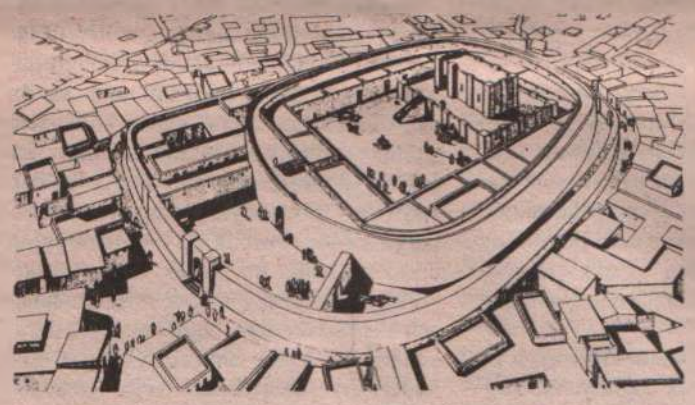

Tanrı-ananın Hafaca'daki (Irak) vulva biçimli tapınağı. İÖ yüzyıl. 4.000-3500.

KADIN ÜRETİM DEMEKTİ

Eski çağlarda üretici kadınları en tepede, en yetkin biçimde temsil eden tanrı-anaydı. Tarımcı kadınların başlattığı üretim çağında üretilen nesneler, kadındaki doğal üretme yeteneğinin sınırlarını aştı. Bu kadınlar toprağı yoğurup çömlek, oyuncak, tahılı pişirip ekmek, mayaları bulup yoğurt, peynir, içki yapmayı öğrendiler. Daha önce ineği evcilleştirip sütlaneyi oluşturdular. Yayığı bulup tereyağı yaptılar. Dokuma yapmak için ilk dokuma tezgahını, tarım takvimini, takvim matematiğini, yerleşim yasalarını, ilk yazı kamışını, ilk yazıyı, ilk sayıları, sayı ve harf gizemciliğini, ezgilemeyi, büyüyü buldular. Ürettiler ve ad verdiler.

Kadın gövdesindeki doğal üretimle, yine kadınların ürettiği öteki nesnelerin üretimi birbirinden hiç ayrılmadı. Çünkü bu gövdede, üretme yetisi ve her tür üretmenin vazgeçilmez koşulu olan maddenin değişimi niteliği vardı. Doğayla eşdeğer görülen ritlminden ötürü takvim ve matematik bilgisine sahip sihirli bir gövdeydi de. Tapınaklar bu tılsıma sahip olmak için planlarıyla kadınlık organına öykündüler. Hafaca ve Ubeyd'deki Sümer tapınakları ile Hindistan'daki tanrıçalara adanan tapınaklar bunlara örnek gösterilebilir. Bu tapınaklar kadınların yönettiği birer üretim merkeziydi, kadın kurumuydu, içlerinde atölyeler vardı (16).

Tapınakların yukarda saydığımız çok önemli özelliklerine bakarak, kadındaki doğal üretimle bazı nesnelerin ve günlük eşyaların üretiminin ayrılmadığını söyleyebiliyorum. Aynı zamanda, tanrı-ananın üreme organını temsil eden sivri ucu aşağıya doğru olan üçgen'den Sümer çivi yazısının işaretlerinin çıktığını, Sümer'deki altmışlı sayı sisteminin de aynı tılsımlı işaretten çıktığını, **Muazzez İlmiye Çığ**'ın 'Sumerli Ludingirra'sında verdiği bilgileri edindiğimizde görmemek olası mı? Bu organ ilk üremenin, ilk bereketin, ilk tılsımın kaynağıdır ve ondan çıkan ilk harfler, yazı göstergeleri, sayılar da büyük olasılıkla bereket büyüsü içindi, sayı ve harf gizemciliği de ondan çıktı.

ERKEK DÜNYA GÖRÜŞÜ

Erkekler çok haklı olarak geride kalan kendi cinsel kimliklerini ortaya çıkarmak istediler. Üretime katkıları döllemekle sınırlıydı, ki o da önceleri bilinememişti. Ancak erkekler dikkatlerini kendi gövdelerine yöneltiklerinde kadın gövdesindeki çeşitliliğe karşılık olabilecek pek az şey bulabildiler ve bunları değerlendirme yoluna gittiler. Meni'den ötürü gökte ve yerde bütün suların sahibi saydılar kendilerini. Gökyüzünden tanrıçayı kovdular, yere ya da yeraltına. Dişi cinsin yardımı olmadan ilk insanı yarattılar. Doğurduklarını iddia edenler oldu. Kendi bedenlerinde, kadındaki kanamalara öykünen kuttörenler düzenlediler. (*Bilim ve Ütopya*'nın Nisan 1997 tarihli 34. sayısında "Mitolojide Kadın Gövdesine Öykünen Erkekler" başlıklı yazımda bu konuyu geniş biçimde ele almıştım.) Doğadaki üretimin, insanın doğa dışı yarattıklarından daha aşağı düzeyde olduğu konusunda akıl yürüttüler. Bunların en iyi örnekleri Eski Yunan'da ortaya çıktı. Annesi ebe olan **Sokrates**'in ortaya çıkardığı "mayötik"in (kafadan doğum) en değerli doğum olduğu kabul edildi.

İneğin pabucu dama atıldı. Dünya artık ineğin değil, öküzün boynuzları üzerinde duruyordu. Erkekler sakaldan sonra bıyıklarının önemini keşfettiler ve onu kutsal boğanın boynuzuna benzettiler. Tanrı-ana tanrıçaya dönüştü, çünkü analığın eski önemi kalmamıştı. O, şimdi, tanrının ya eşi ya da kızıydı. Kadındaki üreme organı, erkeğin emaneti olan tohumu (!) bir süre saklayan mahfazaya indirgenmişti. Gökyüzündeki kara fırına bulutları öfkeli ve boğada bedenleşen Gök-tanrıya dönüştü. Kadınların bir zamanlar bilgi ve deney birikimine sahip oldukları unutuldu ve onlar yalnızca büyüleriyle anımsandılar. Kadınlar öyle gözden düşmüşlerdi ki erkekler artık onlara öykünme gereğini duymadılar bile. Bütün buluşları, üretimleri kendileri yapmışlar gibi efsaneleri, yazılı metinleri yeniden düzenlediler. **Kramer**, Sumer'deki yazıcı okulunda öğrencilerin erkek olduklarını ama yazı tanrıçası Nida-ba'ya ilâhiler söylediklerini belirtir.

İş alanları, okullar kadınlara gitgide yasaklandı. Sonunda kadın ya fahişe olarak buldu kendini ya da kocasının evindeydi. Yasakların yanı sıra şiddete de başvurdu erkekler. Kadınların bir zamanlar kosmogoniyle, bereket büyüsüyle ilişkilendirilen gövdelerini ve saçlarını dindışı kitaplar ya da dinsel yasalarla örtme yoluna gittiler. Eski Yunan'da başlayan bu anlayış tek tanrılı dinlere de geçti. Küfür aracılığıyla kadınları kendi cinsiyetlerinden utandırdılar ve cinsel kimliklerini aşağıladılar. (Bugün kadın gövdesinin çıplaklığı medya için para demek ki bu da bir aşağılanmadır.) Bu durum binlerce yıl sürdü. Kadınla erkeğin güven duydukları yeni bir dünya görüşüne gerek olduğu düşüncesi giderek taraftar toplamakta. Kadınlar ve erkekler bunun için tartışıyorlar, araştırıyorlar.

DİPNOTLAR

1) Mircea Eliade; Mitlerin Özellikleri, Simavi Yayınları, 1993, s.14.
2) Joseph Campbell; İlkel Mitoloji, İmge Kitabevi, Ankara,1992, s.374.
3) Ana Britannica, adet görme maddesi.
4) a.g.y. aynı madde.
5) Abdülkadir İnan; Şamanizm, Türk Tarin Kurumu Yay., Ankara, 1995, s.91.
6) M. Eliade; a.g.e., s.80.
7) M. Eliade; a.g.e., s.40.
8) Binbir Gece Masalları, Afa Yayınları, Cilt X, 1993, s.139.
9) Bahaeddin Ögel; Türk Mitolojisi, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1993, s.588.
10) Büyük Larousse, Amniyon ve kadın doğum maddesi.
11) Osman Şahin, Selam Ateşleri, Cem Yayınevi, İstanbul,1994, s.11.
12) Robert Graves; The White Goddes, Farrar, Stratus and Giroux, New York, 1996.
13) Mythologie Generale, Larousse, Myhologie Japonaise, s.375.
14) Bahaeddin Ögel; a.g.e. Cilt I, s.570.
15) a.g.e., s.484.
16) J. Campbell; Doğu Mitolojisi, İmge Kitabevi, Ankara, 1993, s.43. Philip Rawson; Tantra, Avon Books, New Yor, 1973, s.122. Muazzez İlmiye Çığ; Sumerli Ludingirra, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1996, s.101-105.

Fahişelik ve kilise

Ayhan KORKMAZ

Fahişelik için dünyanın en eski mesleği denir. Bu ne derece doğrudur bilinmez ama gerçek olan bir şey var, o da fahişelerin çoğunlukla başka seçeneği olmayan, çaresiz insanlar oluşudur. İlk genelevlerde çalıştırılanlar, genelde köleler, ailelerinden kaçırılmış ya da köle tacirleri tarafından satın alınmış kadınlardı. Ancak tarihin derinliklerinde istisnai olmakla birlikte şaşırtıcı, zıt örnekler de vardır.

ESKİ ROMA'DA FUHUŞ

Roma İmparatoriçesi **Messalina**, bedenini parayla satan bir kadındı. Mesleğini, diğer fahişe meslektaşları ile aynı yerde, genelevde icra ederdi. **Juvenalis**, İmparatoriçe'nin bu yönünü şöyle anlatıyor. "Geceleyin kapüşonlu bir pelerine bürünen İmparatorluk Fahişesi yanında tek bir hizmetçisiyle Palatinus sarayından gizlice ayrılırdı. Kara saçlarını sarı bir peruğun altına gizleyerek, yıpranmış perdeli genelevin ılık havasına girerdi. Özel bir hücresi vardı, kapısında kullandığı takma isim (Lycisca) yazardı. Asil **Britannicus**, seni taşımış olan karnını, altından bir fileyle örtülmüş göğüslerini açar, fahişelik yapardı. Müşteriye sevimli davranır, ücretini isterdi. **Leno** kızlarını yolcu ettiğinde, o da üzgün üzgün çıkardı. Tek yapabileceği şey, hücreden en son ayrılmaktı (...) Erkeklerden yorulmuş, ama hiçbir zaman doymamış, yanakları lambanın isiyle kararmış, iğrenç, çirkin, imparatorun yatağına genelevin pis kokusunu taşırdı."

Roma toplumu da günümüzdeki toplumlar gibi birbirinden sosyo-ekonomik olarak farklılaşmış kesimlerden oluşuyor ve bu durum genelevlere de yansıyordu. Fuhuş, Pompei'nin lüks genelevlerinden Suburre'nin batakhanelerine kadar değişik yerlerde görülürdü. Sözü edilen yerler arasında imparatorun sarayına bile rastlanabiliyor. Sözgelimi İmparator **Caligula**, Palatinus tepesinde bulunan sarayına gerçek bir genelev yerleştirmişti. Özgür doğmuş kadınlar ve çocukların çalıştığı bu genelev için imparator bir çeşit pazarlama sistemi de kurmuştu. Buna göre, imparatorun köleleri, onun genelevi için meydanlarda ve tapınaklarda müşteri avlamaya çıkarlardı.

Bazı insanların yaşam biçimi ve davranışları kimi zaman başkalarını etkileyebiliyor. Bu etkilenme Roma toplumunda ilginç sosyal manzaralara yol açabiliyordu. İmparatorluktaki bir kısım fahişelerin yaşantıları, özgür kadınlar için çekici gelebiliyordu ve bazı fahişelerin cinsel özgürlüklerini gören kimi kadınlar, zina yapanlara uygulanan ağır cezalardan kurtulmak için yetkili memurların düzenledikleri fahişe listelerine adlarını yazdırmaya başladılar. Bu kadınlar arasında yüksek devlet görevlilerinin eşleri de vardı. Örneğin, M.S. 19 yılında Güney Galya prokonsülünün karısı **Vistilla**, konuyla ilgili memurun huzuruna çıkıp fahişelik yapmak istediğini belirtti. Daha sonra bu tür gelişmelerden endişelenen yetkililer, belirli bir yasaklama yoluna gittiler; Senato ve Ordu görevlilerinin eşlerinin fahişelik yapması Senato kararnamesiyle yasaklandı.

Fuhuş ticaretinin kökleri Eski Yunanistan'a kadar uzanıyor. İlk genelev, Yunan ordusuna parasal katkı sağlayıp, yeniden yapılandırmak amacıyla, devlet tarafından işletilen bir kurum olarak, yaklaşık MÖ 504 yılında Atina'da kuruldu.

Genelevleri işletmeye açan **Solon** bu nedenle "devletin kurtarıcısı" ilan edildi. Bir "velinimet", "kötülükleri ve kargaşayı önleyen", bir insan olarak değerlendirilip övgüler yağdırıldı. "Kurtarıcı ve demokratik önlemler"den dolayı göklere çıkarıldı. Genelevlerin açılmasıyla zina önlenecek, genç kız ve oğlanlara saldırılma tehlikesi ortadan kalkacaktı.

Bu işten inanılmaz derecede "tatlı" kazançlar sağlanıyor; devletin gemileri ve silahları bu paralarla alınıyordu. Ancak zinanın, kadın ve kızlara ve erkek çocuklara saldırıların, genelevlerin açılmasıyla ortadan kalktığını söylemek pek doğru olmaz. **Plautus**, Curcilio komedisinde birine: "Kimse fahişelere gitmeni yasaklamıyor... Yeter ki özel mülkten geçme, evli bir kadına, bir dula, bir bakireye, özgür doğmuş bir delikanlıya ya da çocuklara dokunma, kimi istersen onu sev!" dedirtirken, Atina Edebiyatı, evli kadınlarla ilişki kuran erkeklere yönelik yalvarmalarla doludur.

"Korkunç bir şey bu, evet korkunç
Çekilmez bela bu kente yaptıkları genç adamların.
Pek çok dilber kız var genelevde
Bir erkeğin dilediğince gönül eğlendirebileceği...
Seçilmek üzere dizilmişler sıraya
Düşlerinde en ufak bir sıkıntıya yer yok
Bir merdivene gereksinmeleri yok tırmanmak için
Ne de pencerelerine gizlice bakmaya
Özgür erkeklerin evlerinin"
(Athenaeus, Bilgenin Şöleni)

GENELEV SAHİBİ SOYLULAR

Genelevlerin büyük paralar kazandıran kurumlar olması, onların sonraki yüzyıllarda da işletileceği anlamına geliyor. İlerde, adları akla gelmeyecek kurum ve kişilerce işletilecek ve sayıları iyice artacaktı.

Ortaçağ'da genelevler Avrupa'da büyük bir yaygınlık kazandı. İşletenler arasında zamanın yöneticileri de vardı. Bunlar soylulardı. 12. yüzyıldan itibaren Aquitaine Dükü **7. Guilluaume**, fahişeler için manastıra benzeyen bir bina yaptırdı. Londra belediye başkanı, Southwark'ta en az bir genelevin sahibiydi; Ayrıca özel randevuevleri sahipleri arasında senatörler ve o devir İngilteresi'nin başka yüksek mevki sahipleri vardı.

Krallar, hatta kraliçeler bir yandan ülkelerinin yönetim işleriyle uğraşırlarken diğer taraftan genelevler, randevuevleri yaptırarak kadın pazarlamaya başladılar. 14. yüzyılda **VI. Charles**, Toulouse kentine bir genelev yaptırttı; **VI. Charles** ile Napoli Kraliçesi ve Provence Kontesi **Jeanne** bir randevuevi açtı. Buraya yalnız Hıristiyan olanlar girebilirdi. Aslında bu yasak Yahudilere karşı konulmuştu; Ortaçağ'da özellikle Almanya'da Yahudilerin genelevlere gitmesi yasaktı. O zamanlar yayımlanan, Mainz kentine ait bir polis yönetmeliğinde "... eğer devriye, bir Yahudiyi bir Hıristiyan kadını ya da kızı ile bir arada ele geçirecek ve onunla ilişkisi saptanacak olursa, o zaman Yahudinin cinsel organı kesilecek ve bir gözü çıkarılacak, kadın ise kırbaçla dövüldükten sonra serbest bırakılacaktır." denilerek Yahudi erkekleriyle Hıristiyan kadınların ilişki kurması yasaklanıyordu.

KİLİSENİN GELİRİ FUHUŞTAN

Sadece soylular değil rahipler de fuhuşun örgütlenmesine katkıda bulundular. Hatta bunda önemli görevler üstlendiler. "Ortaçağ'da kadınlar papazlarla birlikte müzikçi, dansöz, sihirbaz olur, çarşı-pazarda çalışırlardı. Kadınlar yaşlarına, güzelliklerine göre loncalara verilirlerdi. Kendi loncası dışında bir erkeğe yüzveren kadın müthiş ceza görürdü. Derebeylerinin, şövalyelerin kadın değiştirme zevki ve bu ahlaksızlığın şehirlerde yayılması da, fahişelerin genelleşmesi ihtiyacını doğurdu. Bu dönemde her ticaret lonca esası üzerine kurulduğu gibi, fuhuş da bu esasa dayandı. Her şehirde belediyenin, devletin, kilisenin mülkleri bu işe ayrıldı. Bu genelevlerden gelen akar da, bunların kiliselerine ait olurdu."

1287'de St. Paul Katedralinin Papazı ve Ruhani Meclisi fahişeler için mülkler kiraladı. 1309'da Strasbourg Piskopusu bir genelev kurdu. Mainz Başpiskoposu 1457'ye kadar genelevlerden haraç aldı. Leonhard Manastırı'nın Mainz kapısının hemen yanında bir genelevi vardı.

Kilise bazan bir yerde bulunan genelevlerin tümünün sahibi olabiliyordu; Southwark'ta böyleydi. Burada bulunan ve kiralanan 18 yasal genelevin sahibi Piskopostu. Ayrıca başkalarının bu işten para kazanmalarını engellemek için önlemler de alınmıyor değildi. Kadınların buralardan başka yerlerde çalışma izinleri yoktu.

Kilisenin genelevler üzerinde büyük etkinliği vardı ve bu etkinlik daha da artarak yüzlerce yıl devam etti. İngiltere'de 1161 yılında bir fetva çıkarılarak Piskoposluğun yönettiği fahişelik kurumu için, "Southwark'taki tüm yasal düzenlemeler **II. Henry** zamanında kurulan Winchester Piskoposluğunca yürütülecektir." denildi. Bu düzenleme ile İngiltere'de genelevlerin mutlak hakimi kilise oldu. Kilisenin bu egemenliği 400 yıl boyunca sürdü.

Krallar, kiliselerin genelevlerle olan ilişkilerinde yardımcı oldular. Hatta "sermaye" temin etmelerine katkıda bulunanları bile görüldü. İngiltere'de Kral **V. Edward** öldürülmesinden bir kaç hafta önce bir buyrukla bütün fahişelerin ve "başıboş" kadınların piskoposun genelevine gönderilmesini emretti.

Genelev açılması, sadece ruhban sınıfının çeşitli kademelerinde bulunan din adamlarını ilgilendiren bir konu değildi; Bu işle dinsel hiyerarşinin en tepesinde bulunan kişiler yani papalar da bizzat ilgilenip, genelevler açabiliyorlardı. 1321'de Papa **V. Clement** tarafından kilise için bir genelev alınmak üzere özel bir temsilci İngiltere'ye gönderildi. **X. Leon, VII. Clement** ve daha sonra **II. Jules** genelev açan papalardı.

Genelevlerin kazandırdıkları paralar yüzyıllar boyunca bulundukları Avrupa şehirlerinin zenginleşmelerini sağladı. Buralardan elde edilen paralarla binalar, gemiler yapıldı; Kiliseler inşa edildi. Londra'daki kiliselerin yapımında Winchester Piskoposunun (sonradan St. Swithin denildi) genelevlerden aldığı kira ve para cezalarından elde edilen paralar kullanılıyordu.

Bu seks ticaretinin büyük paralar getirmesi bazen din otoritelerini birbirine düşürebiliyor ve bu durum halkın yakınmasına yol açabiliyordu. 1533'te Fransa'nın Loussanne kentindeki halk, din adamlarının şehirdeki genelev için rekabete girmelerinden dolayı şikayetçi oldu.

Genelev işleten ve bu işten muazzam paralar kazanan kilisenin düşüncesi elbette fahişeliğin devam etmesinden yana olacaktı. **St. Augustine**, fahişeliği savunuyor ve ortadan kaldırılmasının toplumun yapısını tamamıyla değiştirip, olumsuz etkileyeceğini söylüyordu: "Fahişeliği toplumdan defederseniz her şeyi şehvete bulamış olursunuz."

Kilise genelev işletir ve bunu savunurken karşı çıkanlar da vardı. 16. yüzyıldan itibaren **Martin Luther**, kilisenin gelir düzenine ve genelevlere karşı çıktı: "Biz Hıristiyanların böyle serbest, ortak evler sahibi olmamız utanılacak bir şey değil midir" diyor ve ekliyordu, "Böyle ortak evlerin olmadığı birçok şehir, kasaba ve köyler vardır. Öyleyse büyük şehirlerde de olmayabilir."

Kilisenin genelevlerden kazandığı paralar diğer faaliyetlerinden elde ettiğinden kat kat fazlaydı. Bu gelirler Almanya'da Cennet'ten yer satılması ve günah bağışlanmasından kazanılan paranın dört katını buluyordu. **Martin Luther**, bunlara karşı çıkması üzerine Hıristiyanlıktan afaroz edildi. Papalığın kullanılmış kağıtlarıyla kent meydanında yakılarak öldürülme cezasına çarptırıldı. Bu tavrıyla kilise içinde genelev işletmeciliği de olan bazı anlayış ve faaliyetlerine muhalefet edenlere ne kadar sert cezalar verebileceğinin bir örneğini daha ortaya koymuş oldu.

16. yüzyılda ortaya çıkan Protestanlık, fahişeliğin yasallaşmasına karşı çıktı. Bu mezhebin yerleşmesiyle genelevler önce kiliseden alındı, sonra geri verildi. İngiltere'de **VIII. Henry**'den başlayarak sürekli değişikliklere uğradı. 13 Nisan 1546'da dini kurumlara bağlı tüm genelevler yasadışı ilan edildi. Daha sonraları genelevlere ilişkin yasalar kraldan kraliçeye değişip dururken, bu durum 1647 ve 1649 yıllarında sona erdi. Bu yıllarda Piskopos, genelevlerini arazileri ucuz konut yapmak için alan emlakçılara sattı. O zamana kadar da işletti.

Son olarak şu söylenebilir: Antikçağ'da, kurum olarak fahişeliği devlet yaratmıştı. Bu Ortaçağ'da da değişmeyecekti. Ancak bir farkla, bu sefer yeni biri eklenecekti: Kilise. Ortaçağ Avrupası'nda genelevlerin arkasındaki güçler devlet ve kilisedir.

KAYNAKLAR

1) Jess Wells; Kadın Gözüyle Batı Avrupa'da Fahişeliğin Tarihi, çev: Nesrin Arman, Pencere Yayınları.
2) Georges Duby; Batı'da Aşk ve Cinsellik, çev: Ayşen Gür, İletişim Yayınları, 1992.
3) Füsun Tayanç/Tunç Tayanç; Dünyada ve Türkiye'de Tarih Boyunca Kadın, Tan Yayınları, 1981.
4) Andre Morali-Dannios; Cinsel ilişkiler Tarihi, çev: İbrahim Yakupoğlu İletişim Yayınları, 1991.
5) T. Kakınch, Şu Acayip Dünya, Altın Kitaplar Yayınevi, 1995.

Şeriat ve kölelik-3

Prof. Dr. İlhan ARSEL

Şeriat'ın köle azadlamayı öngören hükümler getirdiği, örneğin bedel karşılığı olarak kölelere özgürlüklerini elde etme olanağı sağladığı söylenir ve Kuran'dan ayetler gösterilir. Bunlardan biri şöyle: "Ellerinizin altında bulananlardan (köleler ve cariyelerden) mükatebe (andlaşma niteliğinde yazışma) yapmak isteyenlerle, eğer kendilerinde bir hayır (kabiliyet ve güvenirlik) görüyorsanız, hemen mükatebe yapın..." (K. 24 Nûr 33). Burada geçen "mükatebe" deyimi, belli bir bedel ödemek süretiyle köle'nin (ya da cariye'nin) özgürlük edinmek üzere efendisi ile yaptığı andlaşmadır. Bunu: "İslam'ın, asırlarca uygulanagelen ve bir çırpıda tasfiyesi mümkün olmayan kölelik müessesini ortadan kaldırmak için almış olduğu bir dizi tedbirden biridir" şeklinde görenler vardır (1).

KÖLE AZADI, KÖLE SAHİBİNİN KEYFİNE KALMIŞ

Ancak ne var ki şeriat, köle azadlamayı, köleliği ortadan kaldırmak için değil fakat, köle sahibinin keyfiliğine ve dolayısıyla çıkarlarına bağlamak suretiyle, hiç kalkmamacasına sürdürmek için öngörmüştür.

Çünkü bir kere köle sahibinin, belli bir hizmet süresi sonunda kölesini azadlaması diye bir zorunluk yoktur. Her ne kadar bedel karşılığında onu azadlaması mümkün ise de, bu onun kendi takdirine göre ayarlanmıştır. Örneğin biraz yukarda belirttiğimiz ayet'i ele alalım. Orada şöyle yazılı: "Ellerinizin altında bulunanlardan (köleler ve cariyelerden) mükatebe (andlaşma niteliğinde yazışma) yapmak isteyenlerle, eğer kendilerinde bir hayır (kabiliyet ve güvenirlik) görüyorsanız, hemen mükatebe yapın..." (Bir başka çeviri şöyle: "Kölelerinizden hür olmak için bedel vermek isteyenlerin, onlardan bir iyilik görürseniz, bedel vermelerini kabul edin...") (K. 24 Nûr 33)

Ayet'in anlamı şu: Köle ya da cariye, belli bedel ödediği takdirde efendisinden, kendisine özgürlüğünü vermesini isteyebilir. Eğer efendisi, onda bir "hayır" (kabiliyet ve güvenirlik) görüyorsa, belli olan bedeli almak suretiyle azadlama yoluna gidebilir.

Dikkat edilecek olursa azadlanma işi, köle bakımından son derece güç koşullara bağlanmış üstelik bir de köle sahibinin keyfine ve mutlak takdirine bırakılmıştır. Şu bakımdan ki, bir kere kölenin özgürlüğe kavuşabilmek için, efendisine belli bir bedeli ödemesi gerekiyor. Bedeli tespit edecek olan da efendisidir. Söylemeye gerek yok ki, köle sahibi olan kimse, bu bedeli az ya da çok tutmak suretiyle kölesinin özgürlüğe kavuşması olasılığını elinde tutabilir. Öte yandan bu bedel ne olursa olsun, köle bakımından bunu bulmak, sağlamak güç, belki de imkansızdır; çünkü kölelik süresince para kazanmış değildir. Olsa olsa bu bedeli, birisinden borç almak suretiyle, ya da birisinin bu bedeli ödemesi sayesinde sağlayabilecektir. Ancak ne var ki böyle bir halde kölelikten kurtulabildiği halde, kendisine karşılığını veren kimsenin "karabet-i hükmiyye"si altına girmiş olacak, yani o kişinin kendi üzerinde söz hakkına sahip olmasına razı olacaktır. Daha başka bir deyimle köle azadlama işi köleyi gerçek anlamda özgürlüğe kavuşturmuş olmaz; çünkü kölesini azad eden kimse, onun üzerinde "velayet" hakkını, ya da hiç değilse "karabet-i hükmiyye"sini muhafaza eder. "Velayet" sözcüğü başkasının üzerinde söz hakkına sahip olmak anlamını taşır. "Karabet-i hükmiyye" deyimi ise "yakınlar üzerinde hükmetmek" demektir. Bunun ilginç bir örneği **Ayşe** ile **Berire** arasında geçen şu olaydır ki, **Urve ibn-i Zübeyr**'in Ayşe'den rivayetine dayalıdır:

Berire adındaki bir cariye, günlerden bir gün kendi efendisinin takdir ettiği bedeli ödeyip özgürlüğünü kazanmak ister; fakat bedeli ödeyecek kadar parası yoktur. Bu nedenle Ayşe'den yardım ister. Ayşe de: "Karabet-i hükmiyyen bana aid olmak üzere bu bedeli veririm" der. Fakat **Berire**'nin efendisi bunu kabul etmez. Bunun üzerine Ayşe konuyu **Muhammed**'e açar; **Muhammed** de Ayşe'ye: "**Berire**'yi şunlardan al, istedikleri vela'yı da şart kıl" der.

"Vela" sözcüğünün anlamı, köle sahiplerinin, azad ettikleri kimseler üzerindeki haklarıdır. Güya **Muhammed** bu tavsiyede bulunurken: "Vela'yı şart kılmanın hükmü yoktur, çünkü vela şer'an mutike (azad eden kimseye) aiddir" demiş ve böylece "vela" hakkını eski sahipten yeni sahibe geçirmiştir. Bunun üzerine **Ayşe**, **Berire**'yi satın alır, ve sonra onu azad eder. Azad suretiyle onun eski sahibine olan nispetini kesmiştir. Kesmiştir ama **Berire** üzerindeki "karabet-i hükmiyye"sini (yani yakınlık hakkını) devam ettirmiştir (2).

> Köle sahibinin adam öldürmesi, şeriat sistemine göre, köle azadlamayı gerekli kılar; ancak ne var ki bu bazı koşullara bağlanmıştır. Eğer müslüman bir kişi, yanlışlıkla bir müslümanı öldürmüş ise elindeki kölelerden müslüman olan bir köleyi azad etmekle zorunludur. Bunu yapamadığı takdirde iki ay peşpeşe oruç tutmakla yetinir. (K. 4 Nisa 92).

Görülüyor ki **Muhammed**, böyle bir yoldan, **Ayşe**'nin sahibi tarafından azadlanmış olan **Berire** üzerinde hükmetmesini (söz hakkını sürdürmesini) sağlamıştır. Öte yandan köle sahibi, eğer kölesinin özgürlüğe sahip olabilecek yeteneğe erişmediği kanısında ise, azadlama yoluna gitmeyebilecektir: velev ki köle gerekli bedeli vermeğe hazır olsa bile. Bundan başka kölenin vereceği bedelin tespitinde dahi (her ne kadar bu konuda bazı kurallar rol oynamakta beraber) son karar köle sahibine aittir.

Söylemeye gerek yoktur ki bütün bu hususlar, hiç değilse köleyi, sırf efendisini hoşnut edebilmek için, daha iyi hizmette bulunmaya zorlayıcı şeylerdir. Bundan dolayıdır ki, köle azadlama işi, esas itibariyle köle sahibinin çıkarlarına ve keyfine bırakılmış bir iş olmaktadır.

Bu böyle olduğu halde şeriatçı zihniyete saplı olanlar Nûr Suresi'nde yer alan yukarıdaki hükmü alkışlanmaya layık bulurlar. Oysa ki bu hükmün biraz önce belirttiğimiz gibi köleyi özgürlüğe kavuşturmak bakımından imrenilecek hiçbir yönü yoktur. Hele köleyi, efendisinin takdir ettiği bir bedel karşılığında özgürlüğe kavuşmak gibi bir durumda kılması, gerçekten üzerinde durulması gereken şu soruyu ortaya koymaktadır: "Neden köle, yıllar boyu hizmetini gördüğü efendisine bedel vermek zorunda kalsın? Bedel vermesi gereken kimsenin köle değil, fakat onu parasız pulsuz yıllar boyu emrinde çalıştırmış ve sömürmüş olan efendisi olması gerekmez mi?"

Yine bunun gibi yukarıdaki hükmü alkışlanmaya layık bulanlar köleliği: "... asırlarca uygulanagelen ve bir çırpıda tasfiyesi mümkün olmayan" bir kuruluş olarak görmekte olup İslam'ın bunu kaldırmak için adım attığını söylemekle övünmekteler. Bunu söylerken Tanrı fikrini zedelediklerini farketmezler. Çünkü bir yandan Tanrı'nın her şeyi yapmaya kadir olduğunu iddia ederken, diğer yandan köleliğin, Tanrı bakımından "bir çırpıda tasfiyesi mümkün olmayan" bir kuruluş olduğunu eklemek demek, Tanrı'yı acz içerisinde kılmak demektir.

Şeriat'ın köle kullanma geleneğinin aleyhinde olduğunu öne sürenler, bu iddialarını destekleyici bir takım hikayeler uydururlar. Bu hikayelerden biri, **Muhammed**'in kızı **Fatima**'nın köle edinme isteğiyle ilgili olarak şöyledir:

Buhari'nin, **Ali İbn-i Ebi Talib**'den rivayetine göre **Fatima**, bir gün babasına başvurarak değirmen çevirmekten eline hastalık geldiğini ve bu nedenle kendisine bir köye hizmetçi vermesini ister. **Muhammed** bu isteği geri çevirir; çevirirken de **Fatima** ile kocası **Ali**'ye şöyle der: "Günde 38 defa Allahü Ekber, deyin; bu size hizmetçiden hayırlıdır" (3).

Bu örneği şeriatçılar, köleliği kaldırmak yönünde **Muhammed**'in atmış olduğu adımlarından biri olarak zikrederler (4). Oysa ki yalandır; çünkü bir kere bu örneğin uydurma olmaktan ileri geçen bir yönü yoktur, şu bakımdan ki **Fatima**'nın köleye ihtiyacı yoktur. **Muhammed** ona ve kocası **Ali**'ye, ganimet mallarından paylar dağıtırken esasen bol bol mal ve köle vermiştir. Bir an için yukarıdaki hadisin uydurma olmadığını kabul etsek bile, eğer **Fatime**'yi dilemiş olduğu köleyi vermekten kaçmadı ise bu, pek muhtemelen **Fatima**'nın sırf değirmen çevirmekten dolayı eline ağrı girdi diye gereksiz yere köle istemiş olmasına kızmış olmasındandır. Bu itibarla **Muhammed**'in bu davranışının köleliği kaldırmakla ilgisi yoktur.

Kaldı ki **Muhammed**, yaşamı boyunca bizzat kendisi köle kullanmak yanında, başkalarına (bu arada kendi eşlerine) köle hediye etmek, ya da başkalarını köle sahibi edindirmek bakımından da pek cömert davranmıştır. Kendisine sevindirici haber getirenlere, ya da kendisine süt anneliği eden **Halime**'nin kızı **Şeyma**'ya köleler hediye etmesi, ya da, **Ayşe**'nin köle satın almasını bir takım yollardan sağlanması, örneklerden sadece birkaçıdır.

İslam kaynaklarından edindiğimiz bilgilerden anlamaktayız ki **Muhammed**, köle sahiplerinin, acıma duygusuna kapılarak kölelerini özgürlüğe kavuşturmalarını dahi pek istemezdi. **Celalleddin** gibi sağlam bir kaynaktan gelen örnek şu:

Savaşlardan birinde elde ettiği kölesini **Muhammed**, elleri bağlı olarak getirip eşlerinden **Sevde b. Zam'a**'ya bırakır. Adamcağız öylesine büyük bir ıstırab içerisinde inleyip kıvranmaktadır ki, **Sevde** acıma duygusuna kapılır ve dayanamayıp zavallıyı, ellerini çözerek, serbest bırakır; yani kaçmasını sağlamış olur. Bunu duyan **Muhammed** büyük bir öfkeye kapılır ve **Sevde**'ye beddualar eder; ederken de onun kolunun kopmasını Tanrı'dan diler. Fakat muhtemelen biraz aşırı gittiğini ve kolsuz bir kadınla birlikte yaşamanın pek zevkli bir yönü olmadığını düşünmüş olmalıdır ki az geçmeden Tanrı'ya yalvarıda bulunur ve: "Ey Tanrım! Ben de nihayet bir insanım! Bu nedenle bedduamı inayete çevir" der. Dedikten sonra da Kuran'a insanın aceleci olduğuna dair şu ayeti koyar: "İnsan hayrı istediği kadar şerri de ister. İnsan pek acelecidir" (K. 1 İsra 11) (5).

"İnsan acelecidir" derken, hiç kuşkusuz bir yandan öfkesine hakim olmayıp beddua yoluna gitmiş olmak kadar, **Sevde**'nin acıma duygusuna kapılıp köleyi salmış olmasını da göz önünde tutmuştur.

KÖLE AZADLAMAKTAN KURTULMA YOLLARI!

Her ne kadar şeriat sisteminde köle azadlama usulü yer almış bulunmakta ise de, bu usuller, insancıl bir düşünceye oturtulmuş değil fakat köle sahibinin çıkarlarına göre ayarlanmıştır. Bunun böyle olduğunu kanıtlayan örneklerden biri şu hükümdür: "Her kim rakabe-i mü'mine'yi (müslüman köleyi) azad ederse (Tanrı da) azad olanın her uzvuna bedel, azad edenin bir uzvunu Cehennem ateşinden azad eder" (6).

Görülüyor ki köle sahibi, kölenin insanlık haysiyetini düşünerek değil, fakat sırf Cehennem ateşinden kurtulmak düşüncesiyle, yani kendi öz çıkarları adına köle azad edecektir. Fakat Şeriat'ın getirdiği düzende köle sahibinin, cehennem ateşinden korunmak için başvurabileceği başkaca yollar vardır ve bu yollara yönelmek pek kolaydır. Örneğin köle sahibi, yarım hurma sadaka vermek suretiyle kölesini azadlamadan cehennem ateşinden kurtulabilir. **Muhammed**'in söylemesi şöyle: "(Ey kölesini azad edemeyen kimseler) Cehennem ateşinden hiç olmazsa yarım hurma ile sadaka vererek korununuz" (7).

Şeriat sistemi, her ne kadar köle azad etmeyi öngören hükümler getirmiş olmakla beraber bu hükümleri insan sevgisinden doğma bir hisle ya da insancıl bir düşünce ile koymamıştır. Bundan dolayıdır ki köle sahipleri için azadlamayı, kaypak usullere ve daha doğrusu pamuk ipliğine bağlamış ve köleler için kölelikten kurtulma yollarını tıkamak üzere olmadık buluşlar ortaya koymuştur. Bir iki örnekle yetinelim.

Köle sahibinin adam öldürmesi, şeriat sistemine göre, köle azadlamayı gerekli kılar; ancak ne var ki bu bazı koşullara bağlanmıştır. Eğer müslüman bir kişi, yanlışlıkla bir müslümanı öldürmüş ise elindeki kölelerden müslüman olan bir köleyi azad etmekle zorunludur. Bunu yapamadığı takdirde iki ay peşpeşe oruç tutmakla yetinir. (K. 4 Nisa 92).

Görülüyor ki köle azadlama işi, köle sahibinin adam öldürmüş olması koşuluna bağlanmıştır. Söylemeye gerek yoktur ki eğer bu usullerle köleliğin ortadan kaldırılacağı düşünülüyorsa, dünyanın sonunun gelmesini beklemek gerekecektir, ki bu takdirde pek isabetli bir şey yapılmış sayılmayacaktır.

Kuran'da yeminini yerine getirmeyen, yani and'ını bozan kişinin yapması gereken şeylerden söz edilir ki buna "keffaret" denir. "Keffaret" sözcüğü, işlenmiş olan günahtan kurtulmak için ödemek gereken şeydir. Andını bozan kimse, günah işlemiş olacağı için bu günahtan kurtulmak üzere ya on fakir (düşkün) insanı yedirecek, giydirecektir, ya da bir köle azad edecektir. Bunu da yapamaz ise üç gün oruç tutacaktır. İlgili ayet şöyle: "Allah, size rastgele yeminlerinizden dolayı değil, (fakat) bile bile ettiğiniz yeminlerden ötürü hesap sorar. Yemini keffareti, ailenize yedirdiğinizin ortalamasından on düşkünü yedirmek, yahut giydirmek ya da bir köle azad etmektir. Bulamayan üç gün oruç tutmalıdır..." (K. 5 Maide 89) diye yazılıdır.

Görülüyor ki yerine getirilmeyen bir yemin vesilesiyle mutlaka köle azad etmek diye bir şey yoktur: Köle sahibi olan kişi, on fakiri yedirip içirmek ya da giydirmek suretiyle (yani kölesini azad etmeden) bu günahtan kurtulabilir:

Yine bunun gibi "zıhar" yapmak üzere and içen ve sonra andından dönmek isteyenler bakımından da, köle azadlama sorunu söz konusudur. Çünkü Kuran'ın Mücâdele Süresi'nde şöyle yazılıdır: "Kadınlardan zıhar ile ayrılmak isteyip de sonra söylediklerinden dönenlerin karılarıyla temas etmeden önce bir köleyi hürriyete kavuşturmaları gerekir..." (K. 58 Mücadele 3)

"Zıhar" yapmak demek, bir kimsenin kendi karısını, anasına, bacısına, halasına, teyzesine ve benzeri yakınlara benzetmesi demektir (8) ki boşamak anlamına gelir; örneğin bir kimse karısına: "Sen bana anamın sırtı gibisin" diyecek olursa, karısı ona haram kılınmış ve terkedilmiş sayılır. Kızgınlıkla bu sözü karısına söyleyen bir erkek, karısını boşamış olur. Eğer bu söylediği şeyden pişman olup, andından dönmek suretiyle karısına tekrar kavuşmak istiyor ise, bu takdirde keffaret olarak bir köle azad etmelidir. Eğer azad etme olanağını bulamaz ise bu takdirde iki ay boyunca oruç tutmalıdır. Bunu da yapamaz ise altmış yoksulu doyurmalıdır.

Yine görülüyor ki köle azadlama köle sahibinin "zıhar" yapmak gibi bir günah işlemesine bağlanmıştır; bu günahı işlemediği taktirde kölesini azadlama durumunda kalmayacaktır.

Köle azad etmenin köle sahipleri için, çok güç ve istenmeyen bir şey olduğunu Muhammed iyi bilirdi. Çünkü köle sahibi olmak mal, mülk sahibi olmak gibi çıkar sağlayan bir şeydi. Bundan dolayıdır ki köle azad etmenin sarp yokuşa tırmanmak kadar güç bir şey olduğunu söylerdi. Kuran'a koyduğu ayet şöyle: "Ama o sarp yokuşu tırmanmayı göze alamadı. Sarp yokuşun ne olduğunu bilir misin? 'Köle azad etmektir o'..." (K. Beled 11-16).

Batıl itikadlere saplanmışlıktan doğma bir düşünceyle şeriat sistemi, güneş tutulmasını ya da yer depremini ya da şiddetli rüzgar esintisini, tufan ve sel afetlerini Tanrı'nın gazaba gelmesinden doğma şeyler olarak kabul eder ve bu gibi haller vuku'unda namaza durulmasını emreder (9). Her ne hikmetse güneşin tutulmasıyla etrafın güpe gündüz karanlığa bürünmesinde bir hayırsızlık bulunduğunu ve Tanrı'nın gazabını yatıştırmak gerektiğini düşünmüş olmalıdır ki bu gibi hallerde namaz kılmaktan gayri bir de köle sahiplerine, müslüman kölelerinden birini azad etmeleri gereğini öngörmüştür. Bu konuda Muhammed'in eşlerinden Esma, şöyle der: "... (Resûlullâh) kusûf-ı şems dolayısıyla rakabe (köle) azad etmeyi ferman buyurmuştur." (10)

Söylemeye gerek yoktur ki köle azadlamayı, güneş tutulması gibi nadiren vuku bulan doğa olaylarına bağlamanın gülünç olmaktan ileri geçen bir yönü olamaz. Kaldı ki böyle bir halde dahi köle azad edemeyecek olanlar, yarım hurma sadaka vermek suretiyle köle azad etmiş sayılırlar ve dolayısıyla mükafatlara kavuşabilirler.

Daha başka bir deyişle şeriat sistemi, köle azadlamaya, yarım hurma sadaka vermek şeklinde pamuk ipliğine bağlamayı marifet bilmiştir.

Köle azad etmenin köle sahipleri için, çok güç ve istenmeyen bir şey olduğunu Muhammed iyi bilirdi. Çünkü köle sahibi olmak mal, mülk sahibi olmak gibi çıkar sağlayan bir şeydi. Bundan dolayıdır ki köle azad etmenin sarp yokuşa tırmanmak kadar güç bir şey olduğunu söylerdi. Kuran'a koyduğu ayet şöyle: "Ama o sarp yokuşu tırmanmayı göze alamadı. Sarp yokuşun ne olduğunu bilir misin? 'Köle azad etmektir o'..." (K. Beled 11-16).

Ve işte kölesiz kalmanın köle sahipleri bakımından pek zor bir şey olacağını bildiği içindir ki bir takım dinsel zorunluluklar karşılığı olarak bunu, bir tür "ceza" olarak tanımlamıştı. Biraz yukarda gördüğünüz gibi andını yerine getirmeyen ya da zıhar eden köle sahipleri, köle azadlama şeklindeki bir "ceza"ya katlanmak suretiyle günahlarından sıyrılmış olurlar. Şu durumda köle için özgürlüğe kavuşma şansı, efendisinin bu günahları işlemesine bağlı bırakılmış demektir. Örneğin oruçlu iken cinsi münasebette bulunmak yasaktır; oruçlu mümin bir kişi, kadınlarının her tarafından yararlanmak olanağına sahip bulunduğu halde onların avret yerine dokunamaz. Daha başka bir deyimle kadınlarını öpebilir, dillerini emebilir, göğüslerini ellleyip sıkabilir, fakat cinsi münasebette bulunamaz (K. 2 Bakara 187). Bulunacak olursa günah işlemiş sayılır ve günahının karşılığı olarak köle azad etmek zorunluğunda kalır. Köle'ye sahip değil ise iki ay oruç tutmakla yetinir. Oruç tutamayacak durumda ise altmış yoksulu doyurmakla, buna da gücü yetmez ise bir hurmayı yoksula sadaka olarak vermekte günahtan kurtulmuş olur (11).

Görülüyor ki oruçlu iken kadınlarıyla cinsi münasebette bulunan kişi, köle azadlamağa mahkum kılınmak suretiyle cezalandırılmaktadır. Şu durumda bu cezaya önlemek kadar kolay bir şey yoktur: oruçlu iken cinsi münasebette bulunmayıp kadının avret yeri dışında kalan yerlerinden yararlanmakla bu sağlanabilir. Ya da cinsi münasebette bulunma işini, akşam vaktini bekleyip, orucu bozduktan sonraya bırakmak mümkündür ki, bu da pek güç bir şey olmasa gerektir. Oruçlu kişi için kölesini azadlamaktansa bu kadarcık bir fedakarlığa katlanmaktan daha kolay ne vardır ki?

Öte yandan ibadet görevini gereğince yerine getirememekten doğma günahları da köle azadlamak suretiyle gidermenin mümkün olduğu anlaşılmaktadır. İslam kaynakları bunu "nefsi terbiye etmek" ya da "nefsi zorlamak" bakımından önemli bulurlar ve **Abdullah İbn Ömer** ile **İbn Ebi Râbla** örneklerini verirler. Söylendiğine göre **Abdullah İbn Ömer**, bir defasında iki yıldız görünceye kadar akşam namazını geciktirdiği için, iki kölesini azad etmiş, böylece günahtan kurtulma yolunu bulmuştur. Yine bunun gibi **İbn Ebi Râbla**, sabahın iki rekatını zamanında kılmadığı için bir kölesini azad etmiştir (12). Fakat hemen ekleyelim ki bu gibi hallerde mutlaka köle azad etmek diye bir şey yoktur. Köle azadlamak yerine bir yıl oruç tutmak, ya da yaya olarak hacca gitmek suretiyle de köle sahipleri günahlardan kurtulma yolunu bulabilirler.

Bütün bu söylediklerimizden çıkan sonuç şu olmaktadır ki İslam şeriatında köle azadlama, insanı insanlık şahsiyetine karşı duyulan bir saygıdan doğma bir şey değil, sadece köle sahibine bir takım çıkarlar sağlama amacına dayalı bir eylemdir. Bu tür usuller ve eylemlerle köleliği ortadan kaldırmanın mümkün olmadığını söylemek için kahin olmağa gerek bulunmadığı da ortadır.

ŞERİAT UĞRUNA ÇOCUK KÖLE OLSUN!

Bilindiği gibi Kuran'da, erkeklere dörde kadar kadın ve dilediği sayıda cariye hakkı tanınmıştır. "Hür" kadınlarla evlenme olanağına sahip bulunmayanlar, bu hükümden yararlanarak kendilerine cariye edinebilir ve böylece şehvet ihtiyaçlarını giderme olasılığını bulurlar. İslam dünyasının "büyük" üstadlarının yorumlarından anlamaktayız bu sistemde şehvet gailesini giderme amacı, köleliğin sürdürülmesine araç yapılmıştır. **İbn-i Abbâs** ile ilgili şu olay bunun kanıtıdır:

Gençten bir adam, bir gün **İbn-i Abbâs**'a başvurarak şehvet ihtiyacı içerisinde bulunmakla beraber "hür" bir kadınla evlenebilecek durumda olmadığını söyler. Günah işlemekten kaçındığı için evlilik dışı yollarla (yani zina yolu ile) ihtiyaç giderme şıkkını tercih etmediğini ekleyerek şu soruyu sorar: "Zina'dan korunmak için elimle istimna ediyorum, bunda günah var mı?"

Burada geçen "istimna" sözcüğü "abaza", yani el ile cinsel tatmindir (başka bir deyimle "masturbasyon"dur). Bu soruya karşı **İbn-i Abbâs**, el ile "istimna"nın çirkin bir şey olduğunu ve bundan kaçınmasını ona bildirir; fakat şunu da eklemekten geri kalmaz ki zina denen şey, el ile istimna'dan daha çirkin ve kötü bir şeydir, çünkü zinada dini temelinden yok eden bir kötülük vardır. Eğer hür bir kadınla evlenemiyor ise bu takdirde cariye edinmesini tavsiye eder. Bununla beraber cariye ile evlenmenin, cariyeden doğacak olan çocuğunun köle sayılıp "helak olacağını" kendisine hatırlatmaktan geri kalmaz. Ancak ne var ki çocuğun köle olarak doğmuş olmasının, dinin mahvolmasından ehven" olacağını belirtir. Olayı hikaye eden **Gazalli**'nin *İhyau Uluml'd-din* adlı kitabında şöyle yazılı: "Arap kavminde, şehvet galip olduğu için, salih olanları da (dinine bağlı olanları da) daha çok evlenme ihtiyacı duyarlar... Kalbin huzurunu sağlamak ve zinayı önlemek için cariye ile evlenmek mübah olmuştur. Halbuki doğan çocuk annesine tabi olduğu için, köle oluyor. Bu, bir nevi çocuğu helak etmektir... (Bununla beraber) çocuğun köle olması, dinin mahvolmasından ehvendir. Çünkü burada ancak bir müddet çocuğun yaşayışını tedirgin etmek var. Fakat zina etmekte uzun müddet ahiret saadetini kaybetmek vardır." (13)

Görülüyor ki İslam şeriatı, müslüman erkeğin şehvet gailesini gidermek uğruna, köleliğin devamını sağlarken, köleden doğan çocuğun "tedirgin olmasına" da aldırış etmemektedir.

DİPNOTLAR

1) Diyanet Vakfının çevirisinde, Nûr Suresinin 33. ayetinin açıklanması vesilesiyle yer alan satırlardan.
2) Urve İbn-i Zübeyr'in Ayşe'den rivayeti için bkz. Sahih-i... (Cilt IV, s.480).
3) Bu hadis için bkz: Sahih-i... (Cilt III, s.364, Hadis no. 1498).
4) Sahih-i... (Cilt III, s.366).
5) Yine Celaleddin'den öğrenmekteyiz ki bazı Kuran yorumcuları bu ayeti farklı bir olaya dayatırlar. Güya Tanrı Adem'i yaratıp da burnuna hayat nefesini üfürünce, Adem, nefesin bütün vücuduna yayılmasını beklemeden, yani vücudunun bir kısmı henüz çamur halinde iken, acele ile ayağa kalkmak istemiş fakat düşmüştür. Ve güya ayet, insanın daha Adem'le birlikte aceleci olduğunu anlatmak için konmuştur.
6) Sahih-i... (Cilt III, s.344).
7) Sahih-i... (Cilt III, s.344).
8) Turan Dursun, Kuran Ansiklopedisi, Cilt 7, s.202.
9) Sahih-i... (Cilt III, s.312-3).
10) Sahih-i... (Cilt III, s.343, Hadis No 552).
11) Bu konuda Ebû Hürfayre'nin rivayetine dayalı hadisler için, Sahih-i... (Cilt IV, s.275, Hadis No. 918).
12) Bkz: İmam Gazali, İhyau 'Ulami'd-din', Diyanet İşleri Başkanlığı Müfettişlerinden Ahmed Serdaroğlu'nun çevirisi, Bedir Yayınevi, İstanbul 1975, Cilt IV, s.734.
13) İmam Gazali, İhyau 'Ulami'd-din', Diyanet İşleri Başkanlığı Müfettişlerinden Ahmed Serdaroğlu'nun çevirisi, Bedir Yayınevi, İstanbul 1975, Cilt II, s.79.

(Devam edecek)

Bilimde geri kalmamızın nedenleri

Prof. Dr. Süleyman BOZDEMİR (•)

Ulusal kurtuluş savaşını kazandıktan sonra 10 Eylül 1922'de İzmir'de yakın silah arkadaşlarına "Asıl iş şimdi başlıyor. Düşmandan kurtulduk, öteki düşmandan nasıl kurtulacağız?" diyerek toplumu çağdışı bırakan unsurlara dikkat çeken ve hiç geçikmeden "çağdaşlaşma" hareketini başlatan **Atatürk**, Türk Ulusu'nun Batı'nın gerisinde kalışının nedenini, o güne kadar toplumun kadere dayalı bir inanç sistemine bağlı kalmaya zorlanmasına, inancı her zaman düşünceden, Akılcılıktan öne almasına, gerçek anlamda aklı ve bilimi rehber almış bir dönemi yaşamamış olmasına bağlıyor. Gerçekten 16. yüzyılda Akılcılık ve Deneycilik ile akıl çağına giren Batı'ya karşılık Osmanlı Devleti'nin "durgun bir çağa" girdiğini görüyoruz. Bu dönemde, tüm düşünürler ve müderrislere devletin resmi öğretisi olan kutsal kitap dışında birşeyler öğretmesi yasaklanmıştı. Onlara göre, çağdaş dünyanın insan aklının yapıtı olarak geliştirdiği tüm araç, gereç ve düzenlemeler kutsal kitapta vardır. Kitap dışındaki arayışlar, küfürdür, günahtır ve arayışa girenler kâfirdir.

Bu tutum nedeniyle, 17. yüzyıldan itibaren Osmanlı'da geriye gidiş daha da hızlanmış, Batı'daki bilimsel gelişmenin dışında kalınmış, ilim tek şeriat olarak okutulmuş, kısaca temel ve uygulamalı bilimler din öğretisi içinde yer almıştı. Oysa Batı, uyanışla başlattığı süreç içinde güzel sanatlarda, bilimde, felsefede, edebiyatta, sosyolojide, ekonomide, tıpta, teknolojide büyük bir ilerleme başlatmış, nice bilginin ve sanatçının yetiştiği bu süre, uygarlık tarihinde ışıklı bir dönem olmuştur. Neredeyse 300-350 yıl önce yaşanan bu uyanış döneminin en belirleyici özelliği fende, bilimsel araştırma yönteminin deneysel, akılcı, nesnel bir taban üzerine oturtulmuş olmasıdır.

Batı'nın hızlı bilimsel gelişmesi **Galileo, Newton** sonrası 18. yüzyılda başlamış, **Coulomb, Ampere, Faraday, Maxwell** gibi fizikçiler ve diğer fenciler ile devam etmiştir. Klasik mekanik ve elektrodinamik ile başlatılan bu ışıklı çağ 20. yüzyıl başlarına kadar sürmüş, **Röntgen, Becquerel, Rutherford, Einstein, Heisenberg, Schrödinger, Planck, Dirac** ve **Fermi** gibi daha nice fizikçiler ve fenciler ile kuantum fiziği adı altında günümüzde de gelişmesini sürdürmeye devam etmektedir.

Fiziksel bilimlerdeki bütün gelişmeler çağımızın üstün teknolojisini yaratmıştır. 19. yüzyılla kadar bilime hakim olan İngilizler, "üzerlerinde güneş batmayan bir imparatorluk" kurmuşlardır. Günümüzün Amerikan imparatorluğu ve Japon mucizesi ise çekirdek enerjisi, mikroelektronik, opto-elektronik ve üstüniletkenlik teknolojilerine dayanmaktadır.

Osmanlılar ise Araplardan devraldıkları inancı akıldan üstün tutan İslam felsefesi ve ilmi ile yetindiler ve sonunda tarih sahnesinden silindiler.

Şimdi, bu noktada durup, çağdaşlaşmada, bilim ve teknolojide, toplum ve insan ilişkilerinde yüzyıllar boyu süren geri kalmışlığımıza neden olan temel unsurları tarihi süreç içinde belirlemeye ve etkilerini değerlendirmeye çalışalım.

İSLAM'DA AKILCILIK VE NAKİLCİLİK

Hiç şüphesiz bu unsurların en başta geleni, insan aklını dışlayan, inancı aklın önüne koyan Gazali öğretisidir. Bunu daha iyi anlayabilmek için, İslamiyette Akılcılık akımlarının geçirdiği evrime kısa bir göz atmak gerekmektedir.

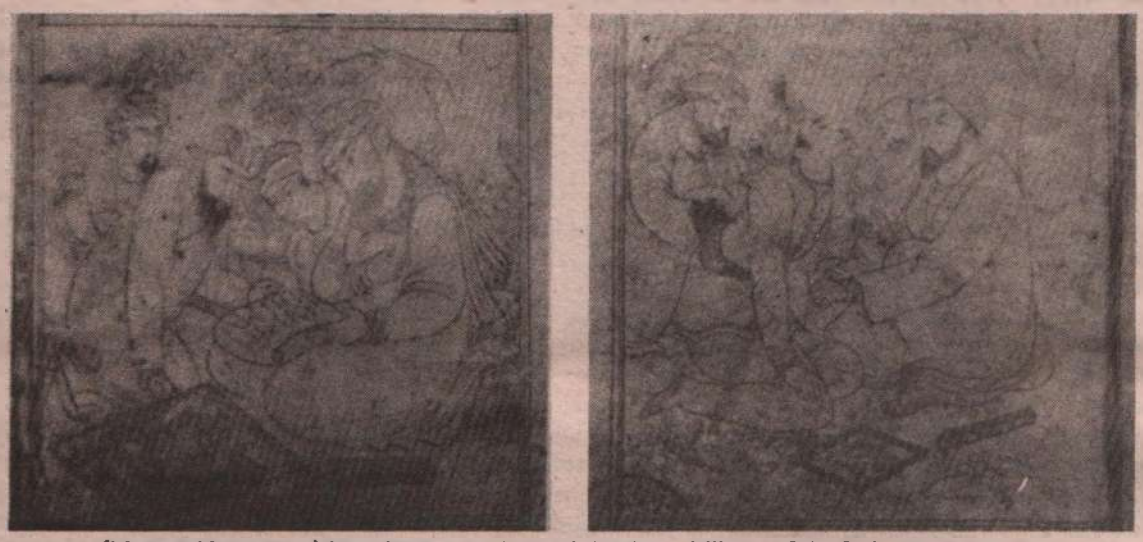

İki yüzyıl boyunca İslam düşüncesini zenginleştiren, bilim ve felsefede araştırma ve geliştirmeye akılcı yöntemi sokan Mutelize öğretisi, yandaşlarının ortadan kaldırılmasına karşın bir-birbuçuk yüzyıl daha etkisini sürdürdü. İbn-i Sina bu akımın en cesur temsilcilerinden biriydi.

Bilindiği gibi İslam dininin dünyaya yayılması çok hızlı olmuştur. Orta Asya ile Atlantik arasında adet ve gelenekleri birbirinden farklı topluluklar kısa zamanda müslüman olmuşlardır. Kur'an ve sünnet hükümlerinin zaman, iklim ve toplum şartları arasındaki farkları gözönüne alması gerektiği uyanık İslam bilginleri tarafından çabuk anlaşılmıştır. O günden bugüne kadar İslam dünyasındaki iki büyük akım birbiriyle çarpışır: Akılcılık ve Nakilcilik.

Kur'an ve hadis hükümlerinin zamana göre değişeceklerini ve her toplumun kendisine ait kanunları kendi gerçeklerine ve gereksinimlerine göre ayarlayacağı ve saptayacağı görüşündeki akıma Akılcılık, Kuran'da nasıl yazılmışsa ve Peygamber nasıl söylemişse veya bilgin sayılanlar nasıl yorumlamışsa onların olduğu gibi uygulanacağını savunan ve "kara kitapçılık" denen akıma Nakilcilik denir. İnsanların ve toplumların din düzeni içinde yönetilmeleri konusunda ise İslam bilginleri aynı görüşte birleşirler, yani hepsi şeriatçıdır. Bütün müslüman devletler teokratik bir nitelik taşırlar. Bu düzen içindeki koşulların pek çoğu ortaçağ Hıristiyan dünyasında olduğu gibidir. Şeriatçılar hak ve eşitlik gibi kıyımcılığın da yardımcısı olmuşlardır. Fetvasız, yani herhangi bir kararı Allah ve Peygamber emrine uydurmadan harekete geçmeyen padişahlar arasında en korkunç katiller çıkmıştır ve cinayetlerini Allah ve Peygamber emrine uyduran Şeyhülislamlar bulmuşlardır. Şeyhülislamların hepsi, müspet bilimlere gitgide daha az önem verilen medreselerden çıkma idiler.

İSLAM'IN ALTIN ÇAĞI VE MUTEZİLE AKIMI

İslamiyetin doğuşundan bir süre sonra, türlü nedenlerle mezheplere bölündüğü bilinmektedir. Bu mezheplerden yalnız biri, Hıristiyanlıktaki Reform hareketine benzer bir hareketi İslam dininde gerçekleştirmek ister. Bağdat'taki Abbasiler ve İspanya'daki Endülüsler, Eski Yunancanın düşünce ve kültür mirasçısı oldular. İslam dünyasında, o zamanki Hıristiyan dünyası ile asla kıyaslanmayacak bir düşünce ve eleştiri özgürlüğü vardı. Bağdat'taki akademide Yahudiler, Hıristiyanlar, Müslümanlar ve hatta Putperestlerin birarada toplanarak Tanrı ve din üzerine tartışma yaptıkları söylenir. Bu tartışmalarda bir kutsal kitabı veya Peygamber sözünü tanık göstermemek şartıyla yalnız aklın delilleri kullanılmaktadır. Bilimsel araştırmanın vazgeçilmez unsurlarından biri olan Akılcılık daha 8. ve 10. yüzyıl arasında Basra ve Bağdat'ta İslam düşüncesine katıldı. Bu akımın adına Mutezile denir. **Harun** ve oğlu halife **Me'mun** (786-833) bu akımın temsilcileri oldular ve kardeşleri **Mutasım** (833-842) ve **Vasık** (842-847) da yönetime geldiklerinde bu öğretiyi izlediler. Bu akıma göre, insanları hareketlerinde özgür kılmayan, eylemlerinin önceden bilinmiş ve kararlaştırılmış olduğunu söyleyen mezhepler insan aklına aykırıdırlar. İnsanlar hayırı ve kötülüğü yeğlemekte özgürdüler. Eylemleri için ezeli bir kanun olamaz. Kuran hükümleri dahi değişmek ve yenilenmek zorundadır. **Me'mun** ancak bu mezhep altında İslam uygarlığının devam edebileceği inancındaydı.

Önceleri hoşgörü ile karşılanan ve halife **Me'mun**'la iktidara gelen Mutezile akımı, zamanla imanı akıldan üstün tutan bağnaz ve gerici akımlara yenildi. Nakilcilik öğretisi medreselerde aldı yürüdü. **Aşari** (873-936) gibi Mutezile'den Sünniliğe geçen düşünürler Mutezile öğretisine ve Akılcılığa karşı şiddetli bir saldırıya geçtiler. **Aşari**'nin ve daha sonra gelen **Gazali**'nin (1058-1111) Akılcılığa karşı olan düşünceleri, iktidarlar tarafından donmuş, tartışılmaz bir öğretiye çevrildi, düşünce belli kalıpların içine sokuldu. Müslüman "ortaçağ" böyle başladı.

Mutezile akımının bilginleri Eski Yunan bilim ve felsefesini kavradılar ve yeni katkılar yaparak geliştirdiler. Basra'da ortaya çıkan ve doğa bilimlerine ilişkin ansiklopedileri ile bilinen **İhvan-i Safa** bu akımdandır. Yunan felsefesi Batı'nın 400-500 yıl sonra kullanabileceği bir düzeye ulaştırıldı. Matematik, fizik, kimya, astronomi ve tıp Hindistan'dan İspanya'ya kadar yayılan merkezlerde tartışıldı ve geliştirildi. İslamın bu ilk 350 yılına bilimin altın çağı denir. Bu altın çağ, Mutezile akımının ilk yüzyılda yarattığı bilim ve felsefe ortamının sonucudur.

İki yüzyıl boyunca İslam düşüncesini zenginleştiren, bilim ve felsefede araştırma ve geliştirmeye akılcı yöntemi sokan Mutelize öğretisi, yandaşlarının ortadan kaldırılmasına karşın bir-birbuçuk yüzyıl daha etkisini sürdürdü. **Farabi** (870-950), **İbni Sina** (980-1047) ve **İbni Rüşd** (1126-1198) bu akımın ve Akılcılığın cesur temsilcileri oldular. Ama sonuçta müslüman dünyada, dondurulmuş bir felsefe, dogmalaşmış bir bilim, belli sınırlar içine hapsedilmiş bir düşünce kaldı.

GAZALİ DÜŞÜNCESİ

Türklerin İslam ve kurumlarını benimsemeleri Abbasiler dönemine rastlar. **Selçuk**'un torunlarından **Tuğrul Bey**, 1055'te Bağdat'a girer. Evlilik yoluyla Abbasi halifesinin siyasal ve askeri gücü zamanla Selçukluların eline geçer. **Tuğrul Bey**'in oğlu **Alparslan** 1071'de Anadolu'yu Türklere açar. **Alparslan** ve oğlu **Melikşah**'ın veziri **Nizamülmülk** Türklerin Arap-bilim ve felsefesini öğrenmesini sağlar: a) Din bilginlerine tek tip eğitim verme amacını güden devlete bağlı eğitim örgütlenmesini kurar. b) 1085'te **Gazali**'yi sarayına davet eder. c) 1091'de **Gazali**'ye Bağdat'taki Nizamiye medresesinde görev verir ve kendine danışman yapar. **Gazali** bu görevi sırasında, **Farabi**'yi, **İbni Sina**'yı ve Eski Yunan felsefesini inceler ve çağın dinsel ve

düzensel akımlarıyla tanışır ve yirmiye yakın eser verir.

Gazali, **Aristo**'nun Akılcılığına, onun yorumcuları **Farabi** ve **İbni Sina**'ya karşı çıkar. Aklı sorgular; aklın gerçeğe ulaşmasının olanaksızlığını gösterir; akıl ile inancın uzlaşamayacağını vurgular; akıl ile inancın karşıtlığını kabul etmeyen, ikisini bağdaştırmaya çalışan Mutezile okuluna karşı Aşari akımının yanında yer alır. **Gazali**'ye göre Tanrı'yı akılla açıklamaya çalışmanın sonucu Tanrı'yı yadsımak olur; neden sonuç araştırması da Tanrı'nın iradesini yadsıma sonucu verebilir; Tanrı iradesi dışında doğa yasalarından söz edilemez. Selçuklu iktidarı ve onu izleyen Osmanlı iktidarı özellikle **Fatih**'ten sonra temelde Gazali öğretisini benimsemişlerdir.

OSMANLI DÖNEMİ

Tarihi kaynaklardan öğrendiğimize göre, **Fatih** İstanbul'u aldıktan sonra, ilk iş olarak, çağdaş bir kuruluş olan Fatih medreselerini kurar ve buralarda gerçek anlamda ilim yapılmasına izin verir. İlim adamlarına çok itibar eder. Büyük yetkilerle donanan bu medrese hocaları zamanla bozulmuşlar, bilim ortamını çevreden ve dünyadan ayırmışlar ve gelişmelere ayak uydurma bilincinden mahrum etmişlerdir. O sıralarda Hıristiyan dünyası İslamın elindeki bilim sancağını alarak Rönesans'ın doğuşunu hazırlıyordu. Matbaa bulunmuştu. Osmanlı Devleti, bu tutucu softalar yüzünden, her iki gelişmeye de kapılarını kapatmak zorunda kalır ve matbaanın gelmesi Lale Devri'ne kadar geciktirilir. Onların tutuculuğu Osmanlı eğitim sistemini Batı'ya kapamış ve ülkeyi yeni gelişmelerden yoksun bırakmıştır. Bu nedenle yüzyıllar boyunca Osmanlı devlet yönetimi ve Türk toplumu, karşılaştıkları sorunlara, çağın gelişmelerine uygun akılcı ve gerçekçi çözümler arayacakları yerde, onları teokratik kurallar içinde, bu kurallarla bağdaşmak üzere çözümlemeye çalışmışlardır. Geç de olsa bunun farkına varan bazı Osmanlı aydınlarının çabaları sonucu, Tanzimatla birlikte (1838) başlayan bir yenileşme hareketi olmuştur. Bu sırada İstanbul'da Edebiyat, Hukuk ve Fen Fakültelerinden oluşan "Darülfunun" (üniversite) kurulmuş ve dilin Türkçe olması kararlaştırılmıştı. Darülfünun'un açılış töreninde, Maarif Bakanı **Saffet Paşa**'nın (1814-1883) söyledikleri bugün için bile geçerlidir:

"Osmanlı tarihinin ilk ikiyüz yılında bilim ve fen alanlarında gösterilen himaye, saygı ve teşvik, ikiyüz yıl daha sürdürülmüş olsaydı, Avrupa'nın uygar uluslarıyla ilişki kurulmuş, bu ulusların ilerlemesiyle başbaşa gidilmiş olsaydı, bugünün Türkiyesi bu durumda olmazdı."

KURAN'DA BİLİM ARAMAK!

Genelde İslam aleminin özelde Türk toplumunun çağın gerisinde kalmasına neden olan diğer bir düşünce de Kuran'da bilim arayışı olmuştur. Bilimsel bulguların pek çoğunun Kuran'da bulunduğunu ileri süren, bilim hurafeciliği, bu kutsal kitabı amacından ve özünden saptırmış görünüyor. İslam dünyasında bilimde ve teknolojide geri kalışın neden olduğu psikolojik eziklik, Kuran'ı (onda bilim arayarak) bir çıkmaza sürüklüyor. Özellikle pozitif bilimleri ve onun ürünleri olan teknolojiyi, Kuran'da bulmaya çalışmak, bu dini hiç anlamamak demektir. Çünkü pozitif bilimler dediğimiz fizik, kimya, biyoloji ve bunların uygulama alanları olan ziraat, tıp ve mühendislik bilimleri alanındaki bilgilerimiz sürekli bir biçimde değişmekte ve yenilenmektedir. Bugünkü bilgiye göre yorumlanan bir ayetin, o bilgi gözden düştüğü zaman ne duruma düşebileceği hiç düşünülmemektedir. Kuran insan aklının erişebileceği tüm bilgilere sahip olsaydı: "İlim Çin'de de olsa gidip arayınız" hadisine ne gerek vardı?

DİN İLE BİLİM UZLAŞIR MI?

Çağımızda bilimin attığı dev adımları yadsımanın güçlüğü içinde, Batı'da ve Doğu'da din çevreleri, uzunca bir süredir, bilimle dini uzlaştırma çabaları içindedirler; bu çevreler bilimsel buluşların kutsal kitaplarda yazılanlarla çelişmediğini söyler dururlar. İslamcı çevrelerin bu bağlamda "İslam dini akıl dinidir ", "bilimsel buluşların hepsinin Kuran'da yeri var" gibi savlarının arkasında yatan, "din ile bilim aynı şeydir" düşüncesidir. Bir başka deyişle, "kutsal kitabımızda bütün bilimler vardır, onu anlamasını öğrenirsek tüm bilimleri yutarız" safsatasıdır. Varsayalım ki bu sav doğru, 14 yüzyıl boyunca müslümanların bu gerçeğin farkına varmaları gerekmez miydi?

Ne yazık ki bu çağdışı kalmış düşünceleri günümüzde de savunan devlet adamları ve üniversite hocaları vardır. "İslamda karanlığın başlangıcı ve Türk islam sentezi" kitabının yazarı **Ali Nejat Ölçen**'in de ifade ettiği gibi "Kutsal kitaplarda bilimsellik aramak, Materyalizmin kapsamını genişletmek anlamına gelir. Çünkü bilim, ancak Materyalizmin öncülüğünde gelişebilir. Dinse Materyalizme karşıdır. Kimi bilim adamları pozitif bilimlerin bulgularını, Kuran'da bulabilmek için, ayetlere farklı yorumlar getirmeye çalışıyorlar. Kuran'ın sanki bilime ihtiyacı varmış gibi".

Din ile bilim birbirlerine zıttır, uzlaşmalarının mümkün olmadığı konusunda gerçek din bilimcileri birleşmektedir. **Server Tanilli**'nin "İslam Çağımıza Yanıt Verebilir mi?" başlıklı kitabında bu konu ayrıntılı bir biçimde ele alınmıştır.

İnsanlık tarihinin büyük kısmında, erkekler ve kadınlar sadece ahlaki kılavuzluk değil, varoluşun temel sorunlarına cevap verdiği için de dine büyük önem vermişlerdir. Evren nasıl yaratıldı ve onun sonu nasıl olacak? İnsanlığın ve hayatın kökeni nedir? Niçin doğa yasaları böyle olduğu gibidir? Evren niçin onu oluşturan şeylerden ibarettir? Bu nesneler nasıl ortaya çıktılar? Evren organizasyonu nasıl başardı?

Sadece son birkaç yüzyılda bilim böyle soruların yanıtlarına kendi katkılarını yapmaya başladı. Uyuşmazlıkların sonuçlanması çok iyi belgelenmişti. **Galileo**, **Kopernik**, **Newton** ve **Maxwell** ile onlardan sonra **Darwin**, **Heisenberg**, **Dirac** ve **Einstein** aracılığıyla yüksek teknoloji ve bilgisayar çağına girerken modern bilim, dini inançların derin kökleri üzerine bir soğukluk ve bazen de gözdağı veren bir ışık saçmıştı. Bundan dolayı, bilim ve dinin asıl olarak birbiriyle uyuşmaz ve zıt olduğu duygusu gelişmişti. İnsanlık tarihine baktığımızda şunu görüyoruz: Din kurumlarını ele geçirmiş bir takım çıkarcı bağnaz insanların oluşturduğu bir takım organizasyonlar, bilimsel gelişmenin önünü tıkamak için dini kullanarak ona kötülük yapmaktan hiçbir zaman çekinmemişlerdir. Bu durum yerleşik dinlere karşı büyük bir soğukluğa neden olmuştur, özellikle bilimsel topluluk içinde yerini din hakkında derin bir şüpheye terk etmişti. Onların bir kısmı için, bilimciler el üstünde tutulan dini inançların bir bölümünü tahrip etmiş ve çoğu tarafından inanç kazazedeleri olarak kabul edilmeye başlanmıştır.

Bununla birlikte bilimsel metodun başarısı konusunda şüphe yoktur. Fizik, birkaç yüzyıl önce umulmayan bir biçimde insan anlayışının alanlarını genişletmişti. Atom araştırmalarından, karadeliklere, fiziksel doğanın karanlık gizlerinden bazılarını kavramış olmak ve çevremizdeki birçok fiziksel sistemin üzerinde kontrol sağlamak için bize güç vermişti. Bilimsel akıl yürütmenin gücü, modern teknolojinin birçok harikalarıyla günübirlik gösterilmişti. Bilimcilerin dünya görüşünde de birtakım gizlerin var olduğu, bugün olduğu gibi o zamanlar da akla uygun gibi görünüyordu.

Bilimci ve dinci, tamamen farklı başlangıç noktalarından, varoluşun derin sorunlarına yaklaşır. Bilim dikkatli gözlem ve farklı deneylerle ilişkili olan kuramların kurulmasına olanak veren deneyimler üzerine dayandırılır. Doğaya ilişkin çalışmalarda madde ve güçlerin davranışlarını yöneten temel yasaları ortaya çıkaran düzenlilikler aranır. Bu yaklaşımın merkezi, eğer kanıt ona karşı kurulmuşsa, kuramı bırakmamak için bilimcinin duyduğu isteklilliktir. Tek tek bilimcilerin, biraz elüstünde tutulan bir fikre kararlı olarak sıkı sıkı sarılmalarına rağmen, bir grup olarak bilimsel topluluk yeni bir yaklaşım benimsemeye daima hazırdır. Buna karşı olarak din, vahiye ve kazanılmış bilgeliğe dayandırılır. Değişmez bir doğruluğu içermekte olduğu savunulan dini dogma, sıkı bir şekilde değişen fikirlere uymaya ayarlanabilir. Kesin, inatçı birinin, ona karşıt görünen kanıt ne olursa olsun, imanıyla ayakta durması gerekir. Bu "doğruluğun" doğrudan doğruya inananla bağlantılı olduğu söylenir. Onun yanlış anlaşılmasından sorumlu olan, vahyedilmiş gerçeklik konusundaki sıkıntıdır ve doğruysa bile öteki insanlar, inançlı kimseyle paylaşmak için iyi bir nedene gereksinim duyarlar.

Görünüşlerine rağmen, yine de esas olarak dini olan bir dünyada yaşıyoruz. İslamın etkin bir güç olarak kaldığı, İran, Pakistan, Libya, Afganistan, S. Arabistan gibi ülkelerden başlayarak, dinin zaman zaman belli belirsiz sözde bilimsel batıl inançlar şeklinde parçalanmış, değişime uğramış olduğu sanayileşmiş Batı'ya kadar, yaşamın daha derin anlamına ilişkin araştırmalar sürer gider. Bu araştırmayla alay da edilmemelidir. Bilimciler de bir anlam için araştırma yapıyorlar: Evrenin birleştirildiği yol ve nasıl çalıştığı, yaşam ve bilincin doğası hakkında daha çok şey bularak, dini inançların şekillendirilebileceği hammaddeyi sağlayabilirler. Bilimsel ölçümler dünyanın yaşını 4.5 milyar yıl olarak açıklıyorsa, yaratılışın tarihinin MÖ 4004 mü yoksa 10 bin mi olduğunu tartışmak yersizdir. Yanlış varsayımlar üzerine inançlarını dayandıran hiçbir din, uzun zaman hayatta kalmayı umamaz.

Bilimle Kuran arasında bağ kurmak, zaman zaman ünlü fizikçilerin de ilgisini çeken bir konu olmuştur. Din ile bilimin bağdaşmaz olduğuna inananlar için bu son derece garip görünebilir. 22 Ekim 1996 tarihli Cumhuriyet gazetesinde **Hüseyin Batuhan**'ın "İslam ve Bilim" konulu makalesinde de belirttiği gibi bu, dinden ve bilimden ne anladığımıza bağlı. Aslında soyut biçimde dinden ve bilimden söz etmek anlamsız olabilir. Belki de tek tek din ve bilim adamlarının düşünüş ve davranışlarına bakmak en doğrusu. Tarihe baktığımızda, filozof ve bilimciler arasında pek çok dindar, din adamları arasında da birçok ün yapmış bilimci olduğunu görüyoruz. Öte yandan, dini inançlarını bilimsel görüşlerle uzlaştıramayan, hatta bilime düşman olan dindarlar olduğu gibi, aynı nedenlerle dini küçümseyen, hatta tümüyle yadsıyan bilim adamları da vardır. Bir bilim adamı müslüman olabileceği gibi, Hıristiyan, Musevi de olabilir; "dinsiz" de. Nitekim, Eski Yunan'da filozoflarla bilim adamlarının ezici çoğunluğu dinsizdi. Ancak bir bilim adamı "dindar" olduğu zaman bile bilim yaparken "dinsizmiş gibi" davranmak, yani dini inançlarını bir yana bırakmak zorundadır. Anlaşılıyor ki, bilimle dinin "uzlaşmaz" olduğu inancı daha çok dini dogmalara körü körüne bağlanan (bağnaz dediğimiz) din adamlarıyla, dinsiz bilimcilerin uzlaşmaz tutumlarından kaynaklanıyor. Ancak dini inançlarını bilimsel fikirleriyle uzlaştırabilen insanlar da var. Bunlardan biri Nobel ödüllü ünlü fizikçi **Abdusselam** ve **Einstein**.

Bilindiği gibi, **Einstein**'ın başlattığı ve henüz çözümü bulunamayan fiziğin en önemli problemlerinden biri, Genel Görelilik Kuramı ve Kuantum Kuramının birleştirilmesidir. Kuantum Alanlar Kuramı, kütle çekim kuvveti dışındaki fiziğin üç temel kuvveti olan kuvvetli ve zayıf çekirdek kuvvetleri ile elektromanyetik kuvveti içine almaktadır. Bu birleştirme başarılabilirse, dört temel etkileşme kuvveti uzay-zamanın dinamik geometrisinin ortak kavramlarıyla betimlenebilecektir. **Einstein** bu sorunu çözebilmek için bütün bir ömrünü verdi, fakat başaramadan arkasında bir yığın çalışma bırakarak öldü. 1968'lere kadar bu dört kuvvetin birleştirilmesiyle ilgili tüm çabalar onların uyuşmaz olduklarını daha çok ortaya koymaktan öte bir işe yaramadı. Ancak 1979'da Nobel ödülünü bu alandaki çalışmalarıyla alan **Weinberg**, **Abdusselam** ve **Glashow** zayıf çekirdek kuvveti ile elektromanyetik kuvveti birleştirerek "elektrozayıf" kuvveti buldular. Müslüman İlim Öncüleri Ansiklopedisi'nden öğrendiğimize göre, **Abdusselam** bu buluşunu, Kuranın "tevhit" (birlik) ilkesinden yola çıkarak başardığını söylüyor... Her ne kadar, "Tanrı'nın fiilleri, sıfatları ve zatında birlik vardır" ilkesi İslamın özünü oluşturuyorsa da, buradan hareketle **Abdusselam**'ın "niçin bütün eşyalardan birlik tecelli etmesin" sorusuna ulaşamayız. Hatta, günün birinde, pozitif bilimleri bir bütün olarak tevhit eden bir felsefe doğsa bile, nesnelerin tevhidini zihinsel koşulda dahi sağlayamayız. Sonsuzluk kavramıyla da çelişir bu.

Einstein, edebiyat eleştirmeni **Ale-**

☞

xander Mozkowski ile **Newton**'un dini inançlarını tartışırken diyor ki: "Her gerçek doğa araştırmacısında bir dini saygı vardır: Algılarını birleştiren son derece ince ipliklerı ilk düşünenin kendisi olduğuna inanamaz. Bilginin henüz açığa çıkarılmamış bir yanı araştırmacıya, büyüklerin davranışlarındaki ustalığı kavramaya çalışan bir çocuğunkine yakın duygular verir (Alexander Moszkowski, Conversation with Einstein, s.46).

Einstein, insan kaderinin belirlenmesinde Tanrı inancına tutarlı biçimde karşı olmasına rağmen, yaşamı boyunca "ihtiyar" diye adlandırdığı Tanrı'ya sürekli ve hoş atıflarda bulunmuştur. Bu anlamıyla Tanrı, evrenin davranışını yöneten akılcı bağlantı ve yasaları; böyle yasaların hem var görünmeleri hem de belirli ölçülerde tarafımızdan kavranabilir olmaları gerçeğini temsil eder.

Einstein, 1940'da bilim, felsefe ve din üzerine bir konferansa yazdığı mektubunda bu duygularını şöyle dile getirir: "Din ile bilim arasındaki, günümüzdeki çatışmanın temel kaynağı kişisel Tanrı kavramında yatar. Bilimin amacı nesnelerin uzayda ve zamanda karşılıklı bağlantılarını saptayan genel kuralları çıkarmaktır... Bu amaç, tamamlanmamış bir plandır. İlkesel olarak tamamlanabileceği inancı yalnızca kısmi başarılara dayanır. Ancak kimse kolay kolay bu kısmi başarıları reddedemez ve onları insanın kendi kendini kandırması diye niteleyemez... İnsan tüm olayların düzenliliğini öğrendikçe bu düzenliliğin farklı nitelikte nedenlere yer bırakmayacağına ilişkin inancı pekişir. Böyle bir kişi için ne insani ne de ilahi kurallar doğal olayların bağımsız bir nedeni olamaz. Elbette ki doğal olayları etkileyen kişisel Tanrı doktrininin bilim tarafından gerçek anlamıyla geçersizleştirilmesi hiçbir zaman mümkün olmayacaktır. Çünkü bu doktrin bilimsel bilginin henüz yerleşiklik kazanmadığı alanlarda kendine her zaman bir sığınak bulacaktır. Varlık dünyasında geçerli düzenin akılca, yani mantıkça kavranabilir olduğuna inanç, dinin alanına girer. Bu derin inancı taşımayan akıllı bir bilim adamı düşünemiyorum. Durum şöyle bir benzetmeyle ifade edilebilir: Bu inanç olmadan bilim topal, bilimsiz din ise körtür." (Alıntı: Philip Frank, *Einstein: His Life and Times*, s.285)

SONUÇ

Bilimde gerikalmışlığımıza yüzlerce neden bulmak olasıdır. Ancak hepsinin, zaman içinde aklı dışlayan bir anlayışa sahip çıkmaya, kutsal kitabın buyruklarını tartışmasız benimsemeye ve onu yaşam biçimi olarak seçmek zorunda bırakılışımızdan kaynaklandığını artık kesin biliyoruz. Buna neden olanları tarih affetmeyecektir. Mutezile akımıyla başlayan Aydınlanma düşüncesine Aşari ve Gazali yeni bir yön vermemiş olsalarda, bilim meşalesini Batı'ya kaptırmazdık.

Bugün bir kere daha anlıyoruz ki, **Atatürk**'ün tarihimizde Akılcılık, Bilimcilik ve Gerçekçilik akımını, laikliğe dayanarak başlatmasının nedeni gerçek İslam dini ile ilgisi olmayan akıl dışı bir takım hurafelere, batıl itikatlara ve Mistisizme tutsak olan Osmanlı Türk toplumunun akıl ve bilim dışı tutumudur. Bizi bilimde ve çağdaşlaşmada Batının gerisinde bırakan bu unsurlardan, ne yazık ki geçen şu 74 yıllık Cumhuriyet döneminde de Türk toplumu henüz kendini tam kurtarabilmiş değildir. Toplumumuzu asırlardır geri bırakan bu çağdışı düşünceleri iyice yok etmeden, **Atatürk**'ün gösterdiği hedeflere ulaşmak hep bir hayal olarak kalacaktır.

(*) Çukurova Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Fizik Bölümü öğretim üyesi ve Niğde Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dekanı.

Felsefenin kimlik sorunu

Cemal YILDIRIM

Felsefenin ne olduğu sürgit tartışma konusu bir sorundur. Bu yazının amacı soruna açıklık getirmek, felsefenin kimliğini genel bir belirleme çerçevesinde ortaya koymaktır. Ama önce bir fizikçinin felsefe, matematik ve fizik arasında yaptığı bir karşılaştırmayı verelim:

"Felsefe çağlar boyu süregelen bir kafa etkinliğimizdir; amacı evreni kavramak, gerçeğe ulaşmaktır. Ama bu çetin arayış sürecinde felsefecilerin ulaştığı sonuca baktığımızda ne görüyoruz: Herşey hakkında hiçbir şey bilmemek! Aynı yolda uğraş veren matematikçilerin başarısı ise hiçbir şey hakkında herşeyi bilmek. Fizikçilere gelince, bu zavallıların tüm didinmelerine karşın elde ettikleri şey bazı olgularla sınırlı kalan bir kaç bilgi..." (1)

Şimdi bu "alçak gönüllü" fizikçinin değerlendirmesine gülüp geçebiliriz; ancak felsefeye oldukça yaygın bir bakışı yansıtan bu sözlerde bir önyargı varsa, bunu tümüyle yersiz görebilir miyiz? Göremeyiz, çünkü felsefenin ne olduğu, sıradan kimseler bir yana, felsefeciler için bile yanıtı net ve açık bir soru değildir.

Gerçekten, bir düşün türü olarak felsefeyi nasıl niteleyebiliriz? Felsefenin, amacı, konusu ve yöntemi bakımından teoloji, bilim ve diğer düşün etkinlikleriyle karşılaştırıldığında ayırıcı özelliği nedir? Felsefe insanın hangi gereksiniminden doğmuştur; uygarlığın gelişim aşamalarına koşut bir ilerlemesinden söz edilebilir mi? Bilimin egemenlik kurduğu çağımızda felsefenin işlev ve konumu nedir?

Bir yazının dar çerçevesinde soruyu sıraladığımız tüm boyutlarıyla ele almaya olanak yoktur, elbet. Biz burada yalnızca önemine öncelik verdiğimiz kimi değinmelerle yetineceğiz.

FELSEFENİN ÜÇ ANA BOYUTU

Sözcük anlamında "bilgelik sevgisi" demek olan felsefe, dönemlere ve kullanım bağlamlarına göre farklı anlamlar almıştır. Geleneksel yaygın kullanımında, "yaşam ve dünya anlayışı" diye geçen felsefenin, akademik kimliğinde üç ana boyutlu (metafizik, ethik, epistemoloji) bir düşün etkinliği olduğu söylenebilir. Felsefe, metafizik boyutunda gözlemlerimize açık görüntüler gerisinde varsaydığı asıl gerçekliği kavramaya; ethik boyutunda evrensel değer yargılarıyla özgür istenç, görev, sorumluluk gibi kavramları, kişisel ya da sosyal davranış kurallarını irdelemeye; epistemoloji (bilgi kuramı) boyutunda bilgi-inanç ilişkisini, bilgilerimizin kaynak, nitelik ve dayanaklarını açıklamaya yönelik kavramsal bir çalışmadır. Ne var ki, bu çalışmanın hemen her boyutunda "İdealizm", "Realizm", "Empirisizm", "Pragmatizm" vb. adlarla bilinen değişik eğilim, yaklaşım ve bakışları yansıtan öğretilerle literatürde yer aldığını görmekteyiz. Öyle ki, felsefeyi basit bir kavram düzeyinde tanımlamaya kalkmak yanıltıcı olmaktan ileri geçmez. Bir kez, "felsefe nedir?" sorusunun kendisi felsefeye konu bir sorudur. Sonra, tarih boyunca filozofların verdikleri tanımlar arasında ortak bir kesit bulmak kolay değildir. Ama gene de, bu güçlüğü göze alarak, tartışmamıza yön çizmesi bakımından genel bir belirlemeye gitmede yarar görmekteyiz.

Felsefeye genelde dünyayı ve dünyadaki yaşam deneylerimizi belli bir görüş (ya da öğreti) açısından anlamlı kılma uğraşı diye bakabiliriz. Kuşkusuz, daha çok geleneksel anlayışı yansıtan bu nitelemede, felsefenin özellikle çağımızda ön plana çıkan dil, bilim ve matematik konularındaki mantıksal çözümlemelerinin yeterince gözönüne alındığı söylenemez. Ancak vurgulamaktan kaçınamayacağımız nokta şudur: Felsefenin evrensel amacı, dünya ve yaşam anlayışımızı ussal düzeyde işlemek, ilgi alanımızda bize kavramsal açıklık sağlamaktır. Felsefe, "çözüm" diye getirdiği sonuçlardan çok evren ve insana ilişkin ele aldığı sorunlar, sorunlara yaklaşım biçimiyle kimlik kazanır. Aradığımız çözümleri versin ya da vermesin, önemli olan felsefenin belli bir deneyim birikimine dayanan açıklama arayışıdır. Öyle bir arayış bizi teolojik ya da siyasal ideolojilerin tutsaklığına düşmekten kurtarmakla kalmaz, bize düşün deneyimlerimizi zenginleştirmeye elveren yeni ufuklar açar, dünya görüşümüzü kendi çabamızla kurma özgürlüğünü sağlar.

FELSEFENİN YÖNELİŞİ

Başlangıç döneminde felsefe varlığın doğasını belirlemeye, evrende olup biten herşeyi açıklayan asal ilkeleri bulmaya yönelik düşünsel bir etkinlikti. Daha sonra, Ortaçağ kilisesinin etkisinde felsefenin teolojik bir işlev yüklendiği, evseni tanrısal bir dizayn olarak kavrama, insan yaşamını da bu doğrultuda anlamlandırma tutumuna dönüştüğü bilinmektedir. Son dörtyüz yıllık dönemde ise özellikle bilimin giderek güçlenen etkisi altında felsefenin daha ölçülü bir yaklaşım içine girdiği, bütüncül metafiziksel spekülasyondan kavramsal çözümlemeye yöneldiğini görmekteyiz. Öyle ki, felsefenin çağımızda evrenin olgusal açıklamasını bilime, tanrısal dizayn türünden öğretileri teolojiye ya da astroloji gibi sözde bilimlere bırakarak, asal işlevini, bilim ve teolojiyi de kapsayan tüm düşünsel etkinlikleri varsayım, anlam ve amaçları bakımından eleştirel çözümleme olarak algılama yoluna girdiği söylenebilir.

Bu belirlemeye koşut belirtilmesi gereken iki temel nokta vardır: 1) Felsefeyi din, sanat, edebiyat, vb. kültürel etkinliklerden farklı tutan ussal niteliği. 2) Felsefeyi bilimden ayıran; a) Nesnel gözlem veya deney verileriyle yoklamaya bağlı olmayan öğreti özelliği, b) Bilgi üretme özentisinden anlam yükleme işlevine yönelen kavramsal yaklaşımı. Bu özellikleri gözönüne alındığında felsefenin, hiç değilse çağdaş felsefenin, ayırıcı özelliğini imgesel atılımla mantıksal çözümleme yönteminin el ele vermesinde bulduğumuzu söyleyebiliriz. İmgesel atılım, evren içindeki konumumuza geniş bir perspektiften bakılmasına; mantıksal çözümleme sorunlarımıza daha güvenilir, daha kalıcı çözümler bulmaya bizi yöneltir.

Geçmişte felsefenin özellikle metafizikte kendisini açığa vuran başlıca saplantısı, gerçekliğin bir bütün olarak ancak salt akıl ya da sezgiyle kavranabileceği inancıydı. Bilimin gelişmesiyle bu tutumun geçerliğini yitirdiği; felsefenin doğruları tekelinde tutan bir üst-bilim konumundan çıkarak bilişsel sorunlarda açıklık arayışına giren kavramsal çözümleme etkinliğine dönüştüğü söylenebilir. Filozofa artık ne bir bilge, ne de bize yol gösteren bir "akıl hocası" olarak bakmaktayız. Onun misyonu bize kapsamlı bir dünya görüşü sunmaktan çok, ilgi alanında kavramsal açıklığa ulaşmak, ortaya sürülen tez ve değer yargılarını eleştirel yaklaşımla yoklamaktır. Ama bu yöneliş felsefenin klasik misyonundan tümüyle uzaklaştığı anlamına gelmez. Nitekim, çağımızda egemen analitik felsefenin öncüsü **Russell** bile felsefenin işlevini, son çözümlemede, kişiye bilgeliğe yönelik bilişsel bir anlayış kazandırma olarak belirtmekten kendisini alamamıştır:

"Felsefenin çağımız için de geçerliğini sürdüren asal işlevi, kişiye yaşamında ne kesinlik arayışına girip dogmalara sarılmanın, ne de, evrenin sonsuzluğu karşısında korkuya kapılıp paralize olmanın kaçınılmaz olmadığı bilincini kazandırmadır." (2)

Bilim bize güvenilir bilginin kapısını açmıştır; ama öğreneceğimiz şeylerin sınırsız olmadığını biliyoruz. Teoloji herşeyi açıkladığı savındadır; oysa yaptığı temelde cehaleti beslemek, kitleleri uyutmaktır. Evrenin ve yaşamın gerçek anlamını kavramak peşine düşen kişi, aradığını ancak bilimle kucaklaşan felsefede bulabilir!

DİPNOTLAR

1) Felsefe literatüründe yer alan bu parçanın kaynağı belli değildir.
2) Bertrand Rusell, A History of Westem Philosophy, Simon and Schuster, New York, 1964, s. XIV.

Sangarios kıyısında tanrı sohbetleri

Kürşat BAŞDEMİR

Sangarios Irmağı'nın kıyısında, bir ağaç gölgesinde oturan iki tanrı ilk kez bir araya geliyorlardı. Yazın ilk günleri olmasına rağmen yakıcı sıcak gölgede bile etkiliydi. Dionysos, Apollon'a göre daha rahat ve neşeliydi. Biraz sonra başlayacak gergin ve amansız tartışmaya aldırmaz bir tavrı vardı. Apollon ise Dionysos'a öfkesini nezaketen de olsa gizlemiyordu. Dionysos'un sunduğu kırmızı şarabı tadınca yüzünde hafif bir gülümseme belirdi.

"Şarap insanlar için olduğu kadar tanrılar için de iyidir. Şarap olmazsa hayatın tadı kalmaz. İnsanlar şarabı içerken tanrıya yaklaşır, günlük dertlerini ve üzüntülerini unutur, tanrısal sırlara erişir. Bu büyülü güç sayesinde yaratıcılık aklın ve bilginin kapılarını açar. Buğdaydan sonra en kutsal gıdadır üzüm suyu." dedi Dionysos.

Bu sözlere içerleyen Okçu Tanrı Apollon karşı tepeleri işaret ederek, "Sen değil misin ki, şu karşıki tepelerde insanları kendinden geçirip tanrılara eş tutan, onları coşturan?" dedi. "İnsanlar çılgınlık derecesinde vahşileşip hayvanlara saldırıyorlar ve sen onların bu sayede tanrıya ulaştıklarını savunuyorsun. Şarap ve kaval sesleri ile sarhoş olup uyuyan insanların uyandıklarında neler yaptıklarını gördüm. Akıl almaz şeyler. Benim ışığım insanları aydınlatır. Onlara akıl verir, doğayı algılamalarını sağlar. Benim aydınlığımda doğanın karanlık sırları çözülür. İnsanlar benimle algılar ve bilgiye ulaşır. Sen ki şarapla insanları aldatmakla kalmadın tanrıları da aldattın. Şu kıyısında oturduğumuz ırmakla, Kybele'nin kızı Nikaia'yı kandırmadın mı? Kız oğlan kız kalmaya ant içen kızcağızı derede yıkanırken içtiği suya şarap karıştırıp sarhoş edip gebe bıraktın. Nice kötülere tarih boyunca örnek oldun bu davranışınla."

"Kötü mü oldu yani. Ömrünün sonuna kadar öyle mi kalsaydı Nikaia. Birçok çocuklar doğurdu bana. Onun adına bir şehir bile kurdum. Ya sen! Nasıl unutursun su perisi Defne'yi. O da Nikaia gibi bir ırmak kızıydı. Ona gönül verdiğinde kendini Gaia Tanrıça'ya adadığı için sürekli kaçmıştı senden. Amansız takibinden kurtulamayan kızcağız sonunda babasına yakarıp defne ağacına dönüştürmüştü kendini." diye yanıtladı Şarap Tanrısı. Apollon'u bu sözler hüzünlendirdi. Defne ağacının rüzgarda hışırdayan yapraklarını anımsadı. Şarabından bir yudum alarak söze başladı.

"Uygarlık, benim açtığım yolu takip etmiş ve yürümüştür. Sen Anadolu'da kabuğuna çekilip küçülürken, benim bilicilik merkezlerimde insanlar doğruya ve gerçeğe ulaştı. Bu sayede akıl ve algılama yetisine dayanan yöntemler keşfedildi. Temelleri sağlam olan insanlık tarihi bu sayede ayakta kalabildi. Nice krallıklar, imparatorluklar bilgi ve akıl temellerinde yükseldi. Aklın gücü zayıfladığında zaaflar arttı ve yıkılıp tarihe gömüldüler. İnsanlar için gerekli hukuk, yasalar ve hatta dinler bu yolla evrimleştiler." dedi Apollon.

"Şarap insanlar için olduğu kadar tanrılar için de iyidir. Şarap olmazsa hayatın tadı kalmaz. İnsanlar şarabı içerken tanrıya yaklaşır, günlük dertlerini ve üzüntülerini unutur, tanrısal sırlara erişir. Bu büyülü güç sayesinde yaratıcılık aklın ve bilginin kapılarını açar. Buğdaydan sonra en kutsal gıdadır üzüm suyu." dedi Dionysos.

MİDAS'IN UTANCI

"Uygarlık, insanların ortak ürünü değil otoritenin yönüdür. Otorite kendi çıkarları doğrultusunda doğrular üretmiş, onları insanlara kabul ettirmiştir. Bense insanları zenginiyle, fakiriyle hep birlikte kucaklamak istedim. Amacım insanı doğa ile birleştirmekti. Coşkun bir hayat sundum onlara. Yaratıcı yönlerini bu sayede kaşfettiler. İnsan olduklarını hissettiler, asıl aklı yönlendiren yaratıcılıktır. Senin bilicilik yöntemlerin daha sonra gelir. Şu karşıki şehirde yaşayan kral Midas bana yaptığı bir iyilik karşılığı dokunduğu her şeyin altın olmasını istedi. Daha iyisini neden istemedi diye üzüldüm ama bu dileğin ne kadar anlamsız ve tehlikeli olduğunu bildiğim halde kabul ettim. Şehre, saraya dönerken yolda ağaçtan kırdığı, yeşil dalın yaprakları altına dönüştü. Yerden bir taş aldı, altın oldu. Bir avuç toprak aldı sıktı pırıl pırıl altına dönüştü. Dokunduğu ekinler, elma, yemişler hep altın oldu. Elini yıkamak için dokunduğu su, azgın dişleriyle çiğnediği et altına dönüştü. Varlık içinde yoksuldu artık. Bolluk içinde aç ve susuz kalmıştı. Ellerini göğe kaldırdı ve bana yalvarmaya başladı. Bağışlamamı ve kendisini bu durumdan kurtarmamı istedi. Ona, önce Sardes yakınlarındaki ırmakta yıkanmasını, daha sonra dağın doruğundaki ırmak kaynağından başını ve gövdesini yıkamasını söyledim. Dediklerimi yaptı ve kurtuldu. Böylece Midas hırsından arınıp normal insana dönüştü."

Dionysos'un bu sözleri ile Midas'ın kulaklarını anımsayan Apollon, Midas hakkındaki öyküsünü anlatmaya başladı.

"Bir gün Tmolos Dağı'nda düzenlenen müzik yarışmasında Pan'ın kavalı ve benim lirim çalındı. Pan büyülü kavalıyla güzel sesler çıkardı. Güzel Nymphaları övdü melodilerle. Daha sonra ben aldım lirimi elime. Tellerine dokunmaya başladığımda Tmolos dağında bütün canlılar dinledi ezgilerimi. Bu ilginç yabancı türküler büyüledi Frigya Kralı Midas'ı da. Kutsal Tmolos herkesin oyunu sordu tek tek. Yenik düştü Pan'ın kavalı ezgilerime. Bir tek Midas karşı çıktı genel oya. Çok kızmıştım. Bir insanda böyle sarsakça kulaklar nasıl olabilirdi? Midas'ın kulaklarını uzattım ve ak tüylerle doldurdum. Tıpkı bir eşeğin kulaklarına dönüştü. Ancak bir eşek anlamayabilirdi aradaki farkı." diye bitirdi sözlerini Apollon. Öyküye Midas'ın dostu Dionysos devam etti:

"Zavallı Midas'ı bu aşağılama çok etkiledi. Sürekli kırmızı bir başlık giydi, kulaklarını gizlemek için. Şakaklarına kadar örtmek zorundaydı bu başlığı. Bir gün saçlarını kesmekle görevli uşağı uzun kulaklarını görüverdi. Bu uşak güvenilir bir kimse değildi. Bu utanç verici durum karşısında susmak ona ağır geldi. Nitekim gizli bir çukur açtı ve kralın kulaklarını ne şekilde gördüyse çukura fısıldayarak söyledi. Çukurun üzerini kapadı ve aklısıra gizemi örttü. Bir çalılık yetişti orada. Aradan bir yıl geçti. Tarlayı süren bir köylü güneyden gelen mırıltıları dinledi. Toprağa gizlenen sözcüklerden sezdi durumu. Kısa sürede herkes öğrendi kralın eşek kulaklı olduğunu."

Apollon
I.Ö. V. yüzyılda tunçtan yapılmış Piombino Apollonu

Dionysos.
Kırmızı figürlü bir Yunan vazosundan detay (M.Ö. IV. yüzyıl).

Apollon'u hem çok kızdıran hem de güldüren bu öykü belli ki Dionysos'u fazlaca üzmüştü. Midas Anadolu toprağına özgü şarap tanrısına yakından bağlı idi. Kral Dionysos'un bağışladığı nimetlerden fazlasıyla pay almış, tanrının peşinden giden alaya karışmış ve sırlarına ermişti. Onun yoluna baş koymuş ve törelerini Frigya'da yaygınlaştırmıştı. Dionysos sözlerine devam etti.

"Sen çok ağır bir ceza vermiştin Midas'a. Aslında o kendisi için doğru olanı tercih etmişti. Kaval Frigya topraklarının vazgeçilmez ezgilerini rüzgarla bütün bir Anadolu'ya yaydı. Büyülü türküleri bebeklerin kundaklarına taşıdı. Ana sütü emen bebekler Anadolu yaylalarında koşuşturan çocuklar lir ile değil çobanların kaval sesleri ile tanıdılar doğayı ve tanrıları. Tanrıyı bu ezgilerle algıladılar ve ona eriştiler."

"İnsanlar hiçbir zaman tanrısal güce erişemezler" dedi Apollon kibirlice. "Bakkhalar ne kadar coşsalar da kendilerine ve çevrelerine rahatsızlık vermekten öteye gidemezler. Tanrı gücü ile dolu olmak, insanların kaldıramayacağı taşkın bir yüktür. Bu taşkınlık tanrıların hoşuna gitmediği gibi, insanlar için de tehlikelidir. Sonuçta toplum kurallarını hiçe sayıp vahşileşirler. Ayinlerde erkek kadın ayrımı gözetmeksizin avare bir şekilde kendinden geçen insanlar bağlı bulundukları gelenek kurallarını aşarlar. Aşırı sevgi ve yırtıcılık birbirine karışır.."

Dionyssos, Apollon'un bu ifadelerini son derece sert ve kaba bulmuştu. Ses tonunu biraz daha yükselterek; "Bir kez olsun insanca düşünsen sen de anlayacaksın onları. Doğanın coşkunluğu içinde sevince kapılarak, birbirlerine diş bileyenler, düşman olanlar birbirleriyle dost olur, kaynaşırlar. Bu dostluk havasında topluluk türküler söyler, oynar. Herşey unutulur hep birlikte göklere yükselinir. Hayvanlarla konuşulur, toprak süt verir, bal akıtır. İnsan kendini tanrı gibi hisseder."

Dionysos'un konuşmasını alçaktan uçan bir uçak uğultusu böldü. Apollon gözleriyle uçağı ufukta kayboluncaya kadar izledi ve söze başladı. "İşte farklılığımız burada. İnsanoğlunun bütün eserleri akıl ve algılama yetisinin ürünleridir. Bu sayede insanlar araçlar yapıp tanrıların dahi ulaşamayacağı göklere ulaştılar ve bu araçlara da benim adımı verdiler. Bu nedenledir ki insanoğlu beni tanrısal erdeme, seni de şeytana dönüştürdü."

"Aslında insanları göklere taşıyan onların içindeki tanrısal coşkuydu. Aklın ve bilginin gücü coşkunun hizmetinde olduğu sürece gelişir. Eğer ikimiz arasındaki karşıtlığın birliği olmasaydı, insanoğlunun gözünde senin saygınlığın bugünkü gibi olmayacaktı." diye karşılık verdi Dionysos.

Akşam güneşi dağların ardında kaybolurken vakit epeyce geç olmuştu. Işık tanrısı yerinden kalktı, Dionysos'la vedalaşırken, alacakaranlıkta sanki bir heykel gibi dimdik duruyordu. Yol kenarındaki siyah cadillac marka otomobiline doğru yürüdü. Otomobilin yanında bekleyen şoför, ırmağın ilerisindeki asma bahçelerinde, ardına bakmadan ilerleyen Dionysos'u gözden kayboluncaya kadar izledi.

Başkentin on milyon yıl öncesinden bir görüntü

Ankara Maymunu

Prof. Dr. Berna ALPAGUT (*)

Günümüzden yaklaşık on milyon yıl önce, Ankara'nın doğal çevresinin nasıl olduğunu hiç düşündünüz mü? Bugün güneye doğru yol alırsanız bozkır bitki örtüsü önünüzde uzar gider ama kuzeye yönelirseniz, Kızılcahamam ilçesinden itibaren başlayan ormanlıkla kendinizi yeşilin kucağında hissedersiniz ve bu da size huzur verir.

Ankara'da yaşayanların yeşillik özlemi kent dokusu içinde bir ölçüde yeşil alanların varlığı ile giderilmeye çalışılıyor, ama bu yetiyor mu? Kuşkusuz hayır! Acaba uzak geçmişimizde çevremiz günümüzden çok daha yeşil miydi? Bunun yanıtı ise, bilimsel verilere göre evet!

ANKARA DOĞA TARİHİNDEN BİR KESİT

Ankara'nın doğa tarihine baktığımızda; üçüncü jeolojik zamanın başlarında, yaklaşık 65 milyon yıl önce dünya çapında Alp dağlarının oluşumu ve yükselişi sırasında görülen tektonik hareketlerden Anadolu'nun birçok yeri gibi Ankara çevresinin morfolojik yapısının da etkilenmiş olduğunu geniş alanlarda izlerken, yerkabuğundaki kırıklı olan bu morfolojik yapının, jeotermal enerji yönünden olumlu sonuçlar doğurduğunu ve birçok kaplıcanın çevremizde yer aldığını görmekteyiz.

Miyosen dönemin ortalarında (III. Jeolojik zamanın II. Yarısı) Anadolu yarımadası; güneybatısında ağaçlı bozkır ve savanna-orman örtüsü ile; Ankara ve çevresinde ise kurak savanna, orman bozkırı ve galeri ormanları ile örtülü idi.

Miyosen dönemin sonlarında ise; karasal şekillenmelere paralel olarak iklim kuşakları ve bitki örtüsü, günümüz koşullarına benzer bir duruma geldi. Şöyle ki, günümüzden 6-7 milyon önce Akdeniz'in aşırı buharlaşması ile ortaya çıkan iklim kuraklaşması sonucunda, Orta Anadolu'da yarıkurak, kurak, ağaçsız otluk-bozkır bir bitki örtüsü hakim oldu. Kuraklık sonucunda görülen savanna bitki örtüsü, doğudan batıya doğru Avrupa'ya yayıldı.

Kuzeye doğru çam ormanları, güneye doğru açık bozkır ve yarı-nemli mezotermal bir iklim karakterine sahip olan başkent ve çevresinin, bir vakitler ormanlık alanlarla kaplı olduğunu bilmek ve bu ormanlarda yaşamış hayvan topluluklarını tanımak üzere bir araştırma yaptığınızda, şaşkınlık yaratacak görüntüler sizi beklemektedir. Bugün artık çevrenizde hiç göremeyeceğiniz soyu tükenmiş nice hayvan türlerinden, örneğin; atgiller, gergedangiller, hortumlular, etçiller, büyük ve küçük otçullar, küçük memeliler, maymungiller, çok büyük kara kaplumbağaları... Bize bugün arta kalan sadece onların "fosil kalıntıları"dır. Şayet nereyi kazacağınızı iyi biliyorsanız, milyonlarca yıl geriye giderek eskiden yaşamış canlıların fosilleşmiş kalıntılarına ulaşabilir ve bu eşsiz doğa belgelerini gün ışığına çıkarabilirsiniz; tabii bir bilimsel ekip eşliğinde.

Ankara maymunu önden görünüm

Ankara çevresinin geçmişteki orman bitki örtüsünde hangi hayvan türleri yaşamıştı? Ve bize ulaşan fosil örnekler nelerdi? İşte bu soruların yanıtlarını verebilmek üzere 1989 yılında başlayan Ankara Çevresi Yüzey Araştırması, doğa tarihi belgelerini gün ışığına çıkarmayı amaçladı ve Ankara çevresinde 100 adedin üzerinde fosil yatağı tespit edilerek, beşbinin üzerinde fosil toplandı ve envanterlendi (1). Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi Müdürlüğü'nün başkanlığında, Ankara Üniversitesi işbirliği ile 'Kurtarma Kazıları Projesi' çerçevesinde 1993 yılında kazı çalışmaları başlatıldı. Müzemizin bu yaklaşımı, Ankara Doğa Tarihi'nin aydınlatılmasında önemli bir bilimsel dayanışmayı göstermektedir. Ankara'nın, bir başkente yakışır biçimde her yönüyle doğal ve kültürel tarihi açısından gerektiği ölçüde araştırması için uzatılmış bir yardım elidir.

ANKARA MAYMUNU NEREDE BULUNDU?

Ankara'nın doğal çevresine ait araştırmalarımız bizi 15 milyon ile 1 milyon yıllık tarih diliminde belgeleriyle aydınlatmaktadır. Bu fosil belgeler kazı ve yüzey araştırması sonucunda ele geçmiştir. Kazı yapılan fosil yataklarından birisi, Kazan ilçesine bağlı Yassıören köyünün 2.5 km. kuzeyinde yeralan Delikayıncaktepe'nin en güneyinde Lokalite 12 olarak adlandırdığımız yerdir. Yassıören köyünün kuzeyinde uzanan Sinaptepe ise, adını bünyesinde barındırdığı Miyosen karasal memeli hayvan fosilleriyle tanımlanan Sinap Formasyonuna vermiştir. Miyosen karasal memeli hayvan fosilleri, Ankara çevresinde günümüzden 40 yıl öncesinde araştırmacıların dikkatini çekmişti. Ankara Maymunu ilk kez 1957 yılında (Ozansoy) (2) ve ikinci fosil örnek 1967 yılında bulundu, ancak 1980 yılında yayımlandı (Andrews ve Tekkaya) (3). *Ankarapithecus meteai* adı verilen ilk altçene fosil buluntusu bir kuyruksuz maymun türüne ait idi ve Anadolu'yu dünya literatürüne bu konuda ilk kez dahil etmişti.

İkinci buluntu olan ve yine bir kuyruksuz maymunun altyüz-üstçene kısmını içeren fosil, yapılan bilimsel incelemeler sonucunda, cins (genus) ismini değiştirerek *Sivapithecus meteai* tanımlaması ile, Asya'nın çağdaş fosilleriyle ilişkilendirildi.

1995 yılının kurtarma kazıları ve yüzey araştırmaları tarafımızdan yapılırken, böylesine önemli bir bulguya üçüncü kez bizim de ulaşacağımızı kim bilebilirdi? Nitekim, yüzey araştırmaları ve kazılarımıza katılan yabancı meslekdaşlarım ile, adı geçen Lokalite 12'nin kazılarının devamı için uyuşmazlığa girmişken; fosil yatağının verimini göz önüne alarak, 1995 yılı kazılarının bu noktada yoğunlaşması üzerinde ısrarlı oldum. Yedi günlük bir süreyi bu alana hasrederek dikkatle çalışmalarımızı sürdürdük ve yedinci günün sonunda, 21.06.1995 tarihinde, öğrencim **Zeynep Bostan** ve Araştırma Görevlisi **Asuman Mermer** ile birlikte fosil maymun kafatasına ve bazı önemli vucut kemiklerinden bir kaçına ulaştık.

ANKARA MAYMUNU NASIL BULUNDU? NASIL KAZILDI?

21.06.1995 günü sabahı yedi kişilik bir ekiple, son çalışma günü başladığında oldukça yoğun bir fosil topluluğu, ben ve **Zeynep Bostan** tarafından kazılmaktaydı. **Zeynep Bostan**, sert sedimanı (fosilin içinde bulunduğu toprak) kazmaya uğraşırken, birden durdu ve bulduğu fosili bana gösterdi. Koyukahverengi parlak dişlerin sıralandığı bir üstçene ve bir altçene tersyüz toprağa gömülü idi. Öğrencimin duyduğu heyecana karşın son derece soğukkanlı bir yaklaşımla "paniklemeden sessiz kalmasını" yavaşça söyledim. Çünkü bu durumlarda -ender bulunan fosillerin- heyecana kapılıp, sedimandan acele ile kazılarak çıkarılmasının, fosile büyük zarar vereceği bilindiğinden, dikkatli ve sakin hareket etmek gerekiyordu. Fosili kaplayan sediman temizlenmeden önce, **Asuman Mermer** tarafından bilimsel çizimleri yapılarak, ilgili konservatörün gelmesi beklendi.

Akşam üzeri tüm ekip kazı alanına gelinceye kadar fosile hiçbir müdahale yapılmadı. Öte yandan ani başlayan kum fırtınası nedeniyle fosilin çıkarılması ertesi güne bırakıldı. 22.06.1995 günü sabah erken saatlerde bütün ekip alanda büyük bir heyecan ve merakla çalışmaya koyuldu. İnsanlık tarihini yakından ilgilendiren bu fosilin çıkarılması her dakikası ile kaydedildi.

Fosil konservatörü **Hürkan Çelebi** (Ankara Üniversitesi) ve Dr. **Bill Sanders** (Michigan Üniversitesi) öğrencilerin de yardımını alarak fosilin önce etrafını kazdılar ve sonra kırılmadan taşıyabilmek için, alçıdan bir kalıp (ceket) yaptılar. Bu kalıbın içinde emniyette olan fosil maymun kafatası ve altçenesi AS500 envanter numarası ile, doğruca Ankara Medeniyetleri Müzesi Laboratuvarı'na getirildi. 12.12.

Ankara maymununun çıktığı Delikayıncaktepe'deki kazı çalışmaları

Ankara maymununun kazıda insitu görünüşü

1995 tarihinde, Dr. W. Lindsay (Natural History Museum, London) ve Araştırma Görevlisi Hürkan Çelebi tarafından, laboratuvarda 15 günlük bir çalışmanın sonunda, Ankara Maymunu ilk kez tüm yüzünü dünya paleoantropoloji literatürüne gösterdi.

ANKARA MAYMUNU NE ZAMAN YAŞADI?

Doğa tarihi araştırmalarında fosil belgelerin kronolojik (yıl-birim) yaşlandırılması çeşitli yöntemlerle mümkün olmaktadır. 1989 yılında başlayan Ankara çevresi yüzey araştırmamızda Biyostratigrafi'den bağımsız olarak gerçek bir kronoloji üretebilmek için Paleomagnetizma ve Radioizotopik Örnekleme yöntemleri kullanıldı. Bu da bize eski dünyanın (Avrupa, Asya, Afrika) en uzun Biyokronostratigrafi'sini (katmanlarda bulunan canlıların yılbirim tarihlemesi) üretme şansını verdi. Kronostratigrafi'yi oluşturabilmek için 100'ün üzerinde fosil yatağında GPS (Global Positioning System), Infrared Tachometer Teodolite ile 3D teknolojisi uygulandı (4). Bu çalışmaların sonunda 15 milyon-1 milyon yıl aralığı belgelenirken en detaylı tanımlanabilen tarihlememiz 11 milyon yıl-6 milyon yıl zaman diliminde gerçekleşti. İşte bu en iyi bilinen zaman aralığında elimize geçen Ankara Maymunu 9.8 milyon yıl (yaklaşık 10 milyon yıl) eskiye tarihlenerek çağdaşı olan Asya ve Avrupa örnekleriyle kıyaslanma imkanına kavuştu.

Anadolu Medeniyetleri Müzesi Laboratuvarı'nda konservasyon çalışmaları: Dr. W. Lindsay ve H. Çelebi

HANGİ MORFOLOJİK ÖZELLİKLERİ TAŞIYOR?

Fosilin yüzüne dikkatle bakarsanız şu özellikleri görürsünüz: (5)

- Üst kesici dişler, heteremorfi Pongo (orang-utan), Ouranopithecus ve Sivapithecus'ta olduğu gibi belirgindir.
- Göz çukurları (orbita), Goril ve Şempanze ve Ouranopithecus'ta olduğu gibi geniştir. Bu durum Sivapithecus ve Pongo'dan farklıdır.
- İnterorbital (göz çukuru aralığı) bölge dardır, yani Pongo'ya benzer ve de Şempanze'nin (Pan paniscus) varyasyon aralığı içindedir.
- Nasale (burun) kemik keskin sırtlıdır.
- Lacrimale (gözyaşı kemiği), Goril, Ouranopithecus ve Afropithecus'ta olduğu gibi öne doğru çıkıntılıdır.
- Frontal sinusların (alın kemiğindeki sinüs) yana doğru 24 mm. genişlemiş olarak dar Interlorbital bölge ile combine bulunması Sivapithecus'lara uymaz iken, bu özelliğin Şempanze'de bugün mevcut olması her iki türü benzer kılmaktadır.
- Canine fossa (köpek dişi çukuru) oldukça belirgindir.
- Frontal (alın) kemikte Glabella (kaş kemerleri arası) bölgesi çöktük, orta derecede gelişmiş supraorbital tori (kaş kemerleri) oluşumu Şempanze ve Goril'in kaş kemerlerinden farklıdır.
- Frontal Squama açısı (alın kemiğinin eğim açısı), Ouranopithecus ve Dryopithecus'a benzemektedir.
- Tüm yüz profiline bakıldığında dik inen Frontal kemik (alın kemiği), Pongo (Orang-utan) ve Sivapithecus'dan daha çok Afrika'nın Şempanzelerine benzemektedir.
- Molar diş minesi kalınlığı (azı dişinin mine tabakası kalınlığı) Dryopithecus hariç çağdaşlarının varyasyon aralığına girmektedir.
- Alt çene gövdesinin üçüncü azı dişi hizasındaki iriliği, Sivapithecus'a benzemektedir. Oysa bu bölge Ouranopithecus ve Dryopithecus'ta narin yapılıdır.

NEDEN BU KADAR ÖNEMLİ

Maymunumuzun en önemli özelliği, çağdaşları arasında morfolojik açıdan farklı özellikleri bir arada taşımasıdır. Dünya üzerinde yaklaşık hemzaman yaşamış olan Yunanistan'ın (Quranopithecus macadoniensis) İspanya'nın (Dryopihtecus laietanus), Kenya ve Pakistan'ın (Sivapithecus) maymun fosili örneklerinden önemli ölçüde yukarıda sayılan "karma karakterleri" bir arada taşıması nedeniyle ayrılır. İşte bu nedenle, Ankara Maymunu fosilimiz bugüne kadar bulunan örneklerinden farklı bir evrim çizgisi göstermektedir.

İnsan ve kuyruksuz maymunların ortak kökenleri hakkında geçmişe göre çok daha fazla bilgi sahibiyiz ve her yıl artan fosil buluntular bu konunun daha iyi anlaşılmasını mümkün kılmaktadır.

1957 yılında bulunmuş olan ilk örnek türe dahil ettiğimiz Ankara Maymunu, insan ailesinin (Homnidae), kuyruksuz maymun ailesinden (Pongidae) evrimsel olarak dallanma yolu ile ayrılma tarihi hakkında bugüne kadar bildiklerimize yeni ve önemli bir boyut katmıştır ve katmaya devam etmektedir.

Ankara Maymunu, çevredeki ormanlık alanda bulduğu meyva türlerini yiyerek yaşamını sürdüren muhtemelen bir "dişi" örnekti. Daha önce bulunanların (1957, 1980) anatomik ve morfolojik özellikleri gereği "erkek" örnek olabilecekleri ileri sürülmüştü.

Ankara maymununun kazıda konservasyonu

ANKARA'NIN TÜKENMİŞ BİYOLOJİK ÇEŞİTLİLİĞİ

Ankara çevresinde bu denli biyolojik çeşitliliğin bir zamanlar varlığı çok çarpıcı gelmektedir. Atgiller, gergedangiller, filgiller, etçiller, otçullar, küçük kemirgenler, dev boyutlu kara kaplumbağları ve maymungiller hep bir arada Ankara ormanlarında uyumlu bir yaşam sürdürmekteydi. Bu sayılan türlerin, eski çevremizdeki gölsel-ormanlık alanlarda yaşamış olması, Anadolu'nun Asya-Avrupa-Afrika kara parçaları arasında doğal bir köprü görevini üstlenmesiyle yakından ilintili görülmektedir. Geçmişteki hayvan topluluklarının göç yollarının üzerinde olan yarımadamızın bu canlı gruplarının evrimine, çeşitlenmesine büyük katkıları olmuştur. Hepimiz çok iyi biliyoruz ki canlılar çeşitlendikleri ölçüde varlıklarını sürdürebilmektedir. Çevrelerinin değişen koşullarına iyi uyum yapabilenler yaşamaya devam eder ve türünün devamını sağlayabilir; değişen çevre koşullarına uyum yapamayanlar ise yok olur. Ankara çevresinde sözü edilen iklim ve bitki örtüsü değişimi, Miyosen dönemin sonlarında adı geçen türlerin tükenmesine ve yerine yeni doğal koşullara uyum yapabilecek türlerin ekolojik nişlerlere yerleşmesine neden olmuştur.

Anadolu yarımadasının biyocoğrafik konumu ve zengin fosil yataklarında saklı bulunan bu doğa belgeleri, paha biçilmez değerde birer bilim hazinesidir. Evrim tarihimize ancak, insanlığın yeryüzünde ortaya çıkışını hazırlayan doğal ortamların, çevrelerin çok iyi tanımlanması ile ışık tutulabilir. Kıyaslamalı anatomi ve moleküler genetik araştırmaların verilerine bakıldığında, bugün yaşayan insan ve kuyruksuz maymunların yaşayan canlılar arasında birbirlerini akraba türler olarak desteklediği görülür. Örneğin DNA farklılıklarına yüzde olarak bakıldığında; insan-şempanze yüzde 1.2 iken, insan-goril yüzde 1.4 ve insan-orangutan ise yüzde 2.4 farklılık göstermektedir.

Bu bakış açısından hareketle, geçmişte evrim süreçlerinin sayılan türler üzerinde işleyişini ve doğal seçilim mekanizmasının nasıl etkili olduğunu anlamak için, dökümantasyonu iyi yapılmış fosil belgelere son derece ihtiyacımız vardır.

Öte yandan, Ankara Maymunu ile çağdaş yaşamış olan Afrikalı fosil maymun örneklerine ulaşma şansımız yok denecek kadar azdır; çünkü o dönemlerin fosil katmanları henüz Afrika karaparçasında açığa çıkmadığından ulaşılması güç derinliklerde gizlidir. Oysa her üç kıta arasında Anadolu yarımadası özellikle Ankara çevresi, fosil yatakları açısından çok zengindir ve geniş yüzeylerde gözlenebilmektedir.

Dünyadaki bu ayrıcalığımızı çok iyi değerlendirmek için, eldeki doğal değerlerimize sahip çıkmalıyız. Ülke bizim, doğa belgeleri de bizim; onları dünya kamuoyuna tanıtmak yine öncelikle biz Türk bilim insanlarına düşmektedir. Doğa belgeleri olan fosil kalıntılarımız Kültür ve Tabiat Varlıklarımızı koruyan 2863 sayılı yasanın koruyucu kanatları altında doğal varlıklarımız olarak güvenceye alınmıştır. Onları bulmak, bilimsel yöntemlerle gün ışığına çıkarmak ve en iyi şekilde korumak bizlerin görevidir.

Bugün Ankara ve çevresine bir göz atarsanız, on milyon yıllık yeşili yeniden arama ve yaşatma çabalarına şahit olursunuz. Bu konuda üniversiteler, bakanlıklar ve çeşitli sivil toplum örgütleri yoğun bir ağaç dikme trafiği içindedirler. Kaybettiğimiz yeşil örtünün ne kadarını geri kazanırız onu bilemem ama bildiğim tek gerçek gelecekte varolabilmek için biyolojik çeşitliliğin korunması ve sürdürülebilmesidir.

Ankara Maymunu çok yakında Ankara Medeniyetleri Müzesi Müdürü Sayın **İlhan Temizsoy**'un destekleriyle, Müzedeki Ankara Seksiyonu'nda sergilenecektir.

Bazı yabancı sözcüklerin açıklanışı

Tektonizma: Yer kabuğunun yapısı ile ilgili doğal olaylar, yerkabuğu hareketi.

Savanna bitki örtüsü: Ağaçlı bozkır bitki örtüsü.

Galeri ormanı: Tropikal ve sub-tropikal iklim kuşaklarının savanna ve step bölgelerinde akarsular boyunca, geniş otluklar arasında ağ biçiminde uzanan sık, gür sarmaşıklı ormanlar. Vadi tabanında ve yamaçlarda yer alan nemcil ormanlık alanlar.

Konservatör: Gün ışığına çıkmış belgeleri koruma altına alan kişi. Örneğin, fosillerin bilimsel ortamlarda saklanması, sergilenmesi için, bir dizi kimyasal ve mekanik olarak temizleme, onarım ve tamamlama gibi işlemlere ihtiyaç olduğundan, bunları yerine getiren kişi.

Heteromorfi: Farklı morfoloji, farklı şekilli.

Pongo: Güney Asya adalarında yaşayan bir kuyruksuz maymun türü; Orangutan, kızıl maymun.

Ouranopithecus: Ankara Maymunu ile çağdaş yaşamış bir maymun cinsi. Yunanistan'da fosili bulunmuş.

Afropithecus: Günümüzden yaklaşık 17 milyon yıl önce yaşamış ve Kuzey Kenya'da (Afrika) fosili bulunmuş bir kuyruksuz maymun cinsi.

Drypithecus: Günümüzden 9-11 milyon önceki yıllarda yaşamış ve Avrupa'nın koruluk ormanlarında evrimleşmiş, ilk fosilleri Güney Fransa'da ve daha sonra İspanya ve Macaristan'da bulunmuş olan bir kuyruksuz maymun cinsi.

Ekolojik Niş: Canlıların yaşaması ve üremesi için gerekli tüm koşulların bulunduğu yer.

(*) Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Paleoantropoloji Anabilim Dalı Başkanı.

KAYNAKLAR

1) Alpagut, B.; Martin, L.; Araştırma Sonuçları Toplantısı VIII, 55-67 (1989).
2) Alpagut, B.; Andrews, P.; Fortelius, M.; Kappelman J.; Temizsoy. İ.; Çelebi, H.; Lindsay, W.; 1996. A new specimen of Ankarapithecus meteai from the Sinop Formation of central Anatolia, Nature, vol. 382. 25 July. 1996 pp.349-351.
3) Ozansoy, F.; Bull. Miner. Res. Explor. Inst. Ankara 49, 29-48 (1957).
4) Alpagut, B.; Fortelius, M.; Kappelman, J.; 1993. 1994. 1995 Araştırma Sonuçları Toplantısı, XII, XIII, XXIV, Kültür Bakanlığı, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.
5) Andrews, P. ve Tekkaya, İ.; Paleontology, 23, 85-95 (1980).

İnsan klonu üzerine ahlaki bir tartışma

Geçtiğimiz ay içinde İngiltere Dördüncü Kanalı'nda bilim insanlarının ve din adamlarının katıldığı bir TV açık oturumu gerçekleştirildi. Genetik kopyalamanın toplumsal ve ahlaki boyutlarıyla ele alındığı tartışmaya, 1996 Nobel Barış Ödülü sahibi ***Joseph Rotblat****, İskoçya Kilisesi'nden* ***Donald Bruce****, Glasgov Üniversitesi'nden* ***Sheila Mclean****, Oxford Üniversitesi'nden* ***Richard Dawkins****, eski Baş Haham* ***Lord Jacobivits*** *ve Dolly'nin yaratıldığı İskoçya Roslin Enstitüsü'nden Prof.* ***Graham Bulfield*** *katıldı. İlginizi çekeceğini düşündüğümüz tartışmayı biraz kısaltarak sunuyoruz. Açık oturumu TV'den izleyip dergimiz için Türkçeleştirerek yazıya döken* ***Başak Akın*** *arkadaşımıza teşekkür ediyoruz.*

Joan (TV sunucusu): **Graham**, bu koyun konusunda nasıl bir karara vardın? Ne türden bir araştırma yaptın? Niye ve hangi güdülerle böyle bir tekniğe başvurdun?

Graham: Bu denemekte olduğumuz bir projeden ortaya çıktı. Kültürleme yoluyla hücre yetiştirme yaklaşık 8 yıldır yapılıyordu. Kültürle hücre yetiştirme tekniğinde amaç; söz konusu hücrelerde, birincisi kesin genetik değişimleri sağlamak, ikincisi bu değişiklikleri bir hayvana vermek.

Joan: Özellikle büyük bir başarı değil demek mi istiyorsun?

Graham: Yaklaşık 18 ay önce, hatta geçen yıl Mart ayında çıkan bir yazıda en azından böyle bir çalışmadan söz etmiştik. Ancak, şimdi ortada bir hayvan olunca durum farklı oluyor. Gösterebiliyorsunuz işte, klonlamayla yapılan bir hayvan! Böyle bir tekniği deniyoruz değil, olmuş bitmiş bir şey.

Joan: Sayın **Lord Jac** böyle bir gelişmeden ne zaman endişelenmeye başladınız?

Lord: Uzun zamandan beri endişe içindeyiz. İlk atom bombasının patlatıldığı sıralarda, **Einstein** birçoklarınca atom çağının babası olarak değerlendiriliyordu. Kendisi de Manhattan projesinin (ilk atom bombasının yaratılması projesi) hararetli bir destekçisiydi. Bir kere bomba patlatılınca bundan **Einstein** da müteessir oldu. Ve "bu bilimsel katkının 120 bin kişinin ölümünü getireceğini, hatta insanlığın yerküre üzerinden tümüyle silinmesi tehlikesini barındırdığını bilseydim böyle bir şeye girişmezdim" dedi.

Richard: Nükleer silahların kullanılması milyonlarca insanın ölümüne yol açıyor. Ancak burada milyonlarca insanın ölümü üzerine değil, bazı insanların dünyaya getirilmesi üzerine konuşuyoruz. Birilerinin bunun neresi yanlıştır açıklaması gerekir.

Donald: Benim ilgilendiğim, meraklandığım nokta: Bütünüyle bir insan ortaya çıkıyor. Sanırım temel sorun bu Bir bireyden bazı şeylerin alınması ve ona, "senden aldıklarımızla şimdi senden başka bir sen yapacağız" denmesi.

Richard: Bunun neresi yanlış, sorun bunun neresinde?

Donald: Özel bir kişiden Tanrının kendisine verdiği bireyselliğinden bazı şeylerinin alınması.

Richard: Aynı yumurtadan olma ikizler var.

Donald: Onlar aynı değiller, doğal seyrinden dolayı iki ayrı birey olarak büyüyorlar.

Richard: Klonlar da öyle. Daha yaşlı bir kişinin klonu da çok farklı (hatta ikizlere göre daha da farklı) koşullarda yetişecek. O zaman bu da tek yumurta ikizi gibi birşey aşağı yukarı.

Donald: Ancak sanırım durum farklı. Çünkü, tek yumurta ikizleri birlikte büyüyor, neye benzeyeceklerini bilmiyorsunuz. Klonlamada ise siz herhangi bir kişinin neye benzeyeceğini söylüyorsunuz ve işte bu tipten başka bir tane daha istiyorum diyorsunuz. Sanırım bu ahlaki olarak farklı bir sorun.

Richard: Hayır, tamamen aynı şey. Çünkü klonun da neye dönüşeceğini bilmiyorsun. Yeni olanın eğitimi, çevresi, yetişme koşulları büyük olasılıkla varolandan farklı olacaktır.

Donald: Ama şu anda zaten bildiğiniz birşey üzerine konuşuyorsunuz, halihazırda ne olduğu bildiğiniz...

Sheila: Burada iki farklı sorun var. Birincisi belki fiziksel olarak aynı ama kuşkusuz farklı deneyimlerden dolayı farklı olacak ikizler var. Tabii bunlar da şöyle ya da böyle birbirlerinin aynısı. Sorun ise gerçekte, sizin böyle bir kişiyi peşinen, bilerek yaratmak istemenizde. Farklı olan niyet burada. Bir süre önce aynı yumurta ikizi olup da birbirleri arasında 22 ay olan bir doğum oldu. Okuyan herkes bu haberden heyecanlandı. Bu kişilerin aynı yumurtadan olduklarını nasıl açıklayacaksınız. Her ikisi de farklı zamanda doğdular ve farklı deneyimlerden geçtiler. Bunu ancak çok iyi bilgiyle donanabilirsek açıklayabiliriz. Bunun mümkün olmadığını söylemek istemiyorum, fakat konu hakkında iyice bilgi sahibi olmamız gerekecektir.

Joan: İnsan ırkı herşeye alışabiliyor. Buna niye alışmıyalım ki? Örneğin birbirlerinden yıllar sonra doğabilen ikizlere ne demeli?

Lord: Aynı tepkiye sahip, aynı tipte iki insanı yaratmaya çalışma girişimi felaket olur. Çünkü insanı, kendi etkinliklerinin yol açacağı sonuçlardan kendisinin sorumlu olmasından yoksun bırakacaksınız. Kendi tepkilerinin sonucundan sorumlu olmayan biri; şu anda kendisi gibi değil de başka biri gibi davranacak biri. Olması gerekenden farklı bir varlık yaratılıyor.

Joan: Belki sorumluluktan sıyrılmak anlamında büyük bir rahatlama olabilir!

Lord: Ancak sahip olduğumuz bir sorumluluk üzerine ahlaki bir kural geliştirebiliriz. Bu sorumluluğu alıp götürürseniz, o zaman seçme özgürlüğü artık bizim değildir.

Richard: Halihazırda aynı yumurtadan olma ikizler var ve bu sorun hiçbir zaman gündeme gelmedi.

Lord: Aynı yumurta ikizleri aynı durumlar karşısında aynı kararlar alıyorlar, ancak buna rağmen onlar hâlâ bütünüyle özgürler, kesinlikle özgürler.

Richard: Benim bir klonum olsaydı, elli yıl daha genç, kendi kararını verme konusunda özgür olurdu, tamamen tek yumurta ikizlerinde olduğu gibi.

Lord: İşte benim sorum da burada. Yeni bir klon kesinlikle özgür mü olacak, yoksa o sadece ve sadece kendi denetimi dışındaki etkenlerce denetlenecek bir robot mu olacak?

Graham: Bir genetikbilimci olarak, her zaman çevrenin genetikten çok daha fazla etkisi olduğunu düşünürüm. Bununla birlikte sanırım son derece ilginç bir nokta şu: Klon hemen hemen geleceğini görecek.

Lord: İnsan bir laboratuvarda bir araya getirilen ya da belli bir hareketi yapmak üzere hazırlanan herhangi bir mekanik etmenden çok daha fazla karmaşık bir yapıdır. İnsan, yaşam amacına uygun olarak belli ahlaki unsurlar da içermelidir. Kendi kendimizi desteklemek için yaşamıyoruz. Tarihin gidişatına katkıda bulunmak için yaşıyoruz ve miras aldığımızdan daha iyi bir dünyayı geride bırakmaya çalışıyoruz.

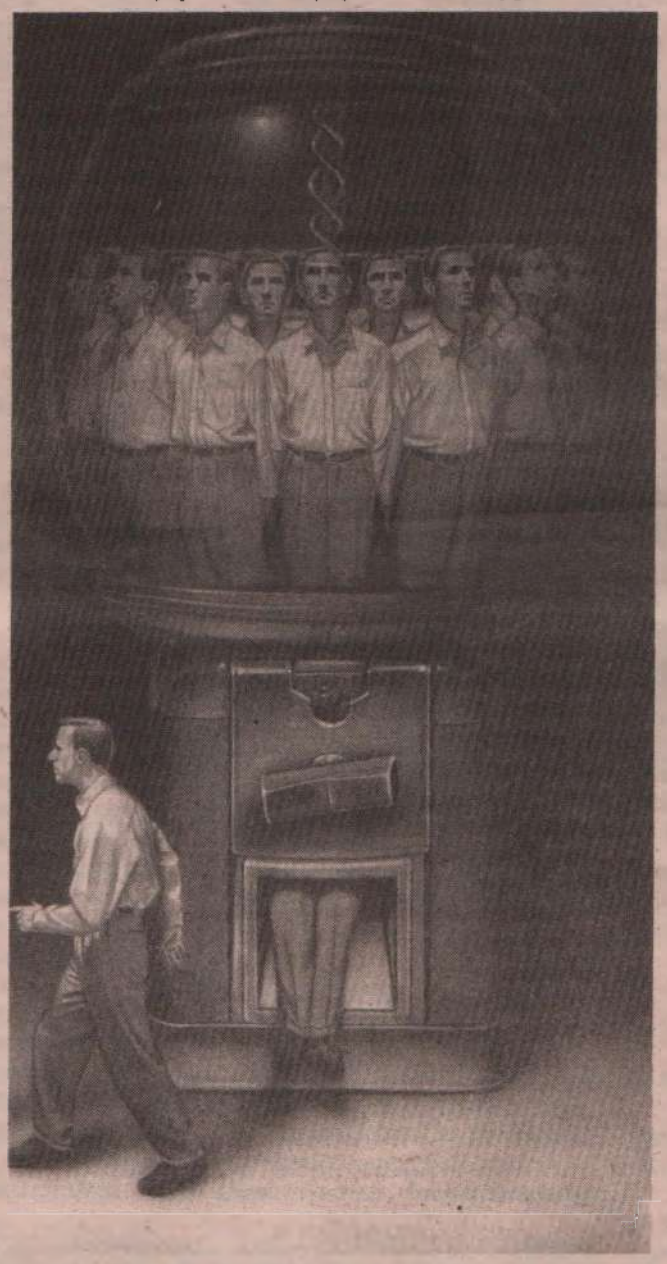

Joan: Hayattaki amacımızın ne olduğu konusunda bir konsensus var mı **Richard**?

Richard: Klonlamayla ilgili söyleyeceklerim, **Lord Jacobivits**'in hakkında konuştuğu şeylere bir tehdit oluşturmayacaktır. Klonlama, tek yumurta ikizi ne gibi bir değişikliğe yol açtıysa ondan daha fazla bir değişikliğe yol açmayacaktır. İnsanların ruhları var, tek yumurta ikizlerinin de. Ve sizin klonunuzun da bir ruhu olacak. İnsanların bir ruhu olduğuna inanmıyorsanız, o zaman klonda da durum farklı olmayacaktır.

Lord: Evet ama tehlike, bizim ruhun üstesinden geleceğimiz ve onlara artık hissetme izni vermeyeceğimizle ilişkili.

Richard: Böyle bir durum klonlamayla olmaz, belki başka bir şekilde...

Lord: Sanırım özellikle klonlamayla...

Donald: Siz klonlamayla gerçekte bir insanı yeniden insanlaştırıyorsunuz. Bir insanın doğasına ilişkin temel bir nokta var; ruhsal bir şey...

Richard: Bu söylediklerniz, tek yumurta ikizlerine hakaret etme anlamına gelmiyor mu?

Donald: Hayır. Bu noktayı daha önce tartıştık. Kesinlikle farklı bir durum söz konusu.

Joan: Bu ruh meselesi ilgimi çekiyor. İsterseniz yazgı diyelim buna. Bu noktada, bilimin sahip olduğumuz içgüdülerin, duyuların üstesinden gelebileceğini anlıyorsunuz.

Lord: Mekanik bir yaşam, kendimizi sadece mantığın fiziksel ürünü olarak gördüğümüzden değil. Tek insanda olan ne, nedir bizde olup da hayvanlarda olmayan? Onların kaybetmiş olduğu şey ne?

Sheila: Bir soru sorabilir miyim? Bir insanın kopyasını yaparak onu nasıl yeniden insanlaştırıyoruz, bu noktayı anlayamıyorum. Burada herhangi bir sorun göremiyorum. İkincisi, sizin dediğiniz gibi tanrının bir planı varsa ve o bizi kendi istediği gibi yarattıysa, söz konusu klon da, o klona temel olan kişi de zaten yaratılmış bulunuyor. Ancak anlamadığım nokta şu, biz zaten başka birinin planının parçasıysak niye farklı oluyoruz ki **Donald**?

Donald: Hıristiyanların anladığı şekliyle Tanrının dünyayı yaratma biçimi bir kopyalamadan ziyade bir farklılıklar tablosu gösteriyor. İnsanlarda ve yüksek hayvanlarda, bana öyle geliyor ki her birey Tanrının varlıkları yaratmasının özelliklerini gösteriyor. İşte bu yüzden, yani siz Tanrının yarattığı bir varlık olduğunuz için, ondan birşey alıyorsunuz. Yani ne olacağımız üzerine yazılmış birşeyden birşeyler alıyorsunuz.

Joan: Burada size Prof. **Joseph Rotblat**'ı takdim ediyorum. Nükleer fizikçi. Bilim ve bilim insanlarının ahlaki görevleri üzerine bir yaşam boyu çalışmalarından dolayı 1996 Nobel Barış Ödülünü kazanmıştı.

Joseph: Bilim açısından temel sorun şudur: Bilim insanı yapmak istediği herhangi birşeyi yapmak konusunda bütünüyle serbest mi olmalı, yoksa bir denetim olmalı mı? Kuşkusuz bilimin üzerinde bir kontrol mekanizması kurmak da kendi içinde aykırılık taşıyan bir terim. Çünkü bilinmeyen birşeyi araştırıyorsanız gerçekte bunu denetleyemezsiniz. Ancak benim belirtmek istediğim şu: Günümüzde bilim insanları da dahil tüm insanlığın yazgısı bilimdeki ilerlemelere bağlı olabiliyor. İşte bu koşullar içinde,

bilim insanlarının kendilerini fildişi kulelerinde yaşamaya devam ediyor sanmaları imkansızdır.

Joan: Bilim tarafsız olsa bile, bilim insanları gerçeği keşfediyor ve bu keşiflerle ne yapıldığına karar vermek toplumla bağlı. Bu nokta sizin için artık açık değil mi?

Joseph: Artık değil. Hiroşima'ya atılan atom bombasıyla bu fildişi kuleler paramparça oldu. Şimdi herkes, nükleer silahlar örneğinden yola çıkarak, bir bilimsel keşfin, nasıl tüm insanlığın yararına olabileceğini ya da insanlığı nasıl yıkıma götürebileceğini görebilir. Nükleer silahlar meselesi üzerinde durmak istiyorum. Çünkü bir buluşun, tek bir hareket-te, insanlığın bütününü nasıl yıkıma götürebileceğini en açık şekilde nükleer silah olayında gördük.

Joan: Peki klonlamayı da böyle önemli bir olay olarak mı görüyorsunuz?

Joseph: Bir anlamda olabilir. Tabii bu benim kişisel görüşüm. Bu alanda uzman değilim. Bu tekniği geliştirip insan kopyalamaya geçeceğimize inanmıyorum. Kopyalama ile evrimin çok önemli bir parçasını kaybedebiliriz. Bitkilerden hayvanlara ve oradan insana sürekli bir değişim ve evrim olmasaydı biz insanlar olarak burada bulunmuyor olacaktık. Klonlama bu değişime karşı. Bu nedenle içgüdüsel olarak yanlış olduğunu hissediyorum.

Joan: Nükleer araştırmayla ilgilendiğiniz sırada bir bilim insanı olarak ahlaki bir karar aldınız ve çalışmanızın yönünü değiştirdiniz. Bu sizi emsalsiz yapıyor. Diğer bilim insanlarında da benzeri ahlaki bir bilinç var mı?

Joseph: Ahlaki bilinç var. Belki basit bir yol seçtim kendim için. Bir atom bombası üzerinde çalıştıktan sonra bazı sonuçlara vardım ve daha sonra ne olabileceğini gördüm. Yani, nükleer silah yarışının tüm tehlikelerini ve olası sonuçlarını önceden görebildim. Kendim, herhangi birşeye sahip olmak istemiyorum. Bu nedenle araştırma yönümü tıbba yönelteceğim. Bu kuşkusuz tek bir kişi için kolay bir çözüm. Herkes için geçerli olamaz. Ancak tüm bilim insanları bu konu hakkında düşünmelidir. Bilim insanı, herşeyden önce bir vatandaştır. İşte bu yüzden ne yaptığının farkında olması gerekir. Doğrudan ya da dolaylı, topluma zarar veriyor mu vermiyor mu bunları hesaba katması gerekir. Bilim, bir bilim insanının sadece kendi egosu için yapılmamalıdır. Bilimin bir amacı var ve bu amaç insanlığın yararına olmalıdır.

Joan: İnsanlığın yararına mı, değil mi, buna kim karar verecek? Kopyalama tekniğinin sağlıkla ilgili olarak geliştirildiği iddia ediliyor.

Joseph: Umarım öyle olur. Günümüzde bilim, çoğunlukla insanlığın yararını düşünmüyor. Ne yazık ki, sadece ve sadece kurumların ürünlerini satmaları ve bundan para kazanmaları için yapılıyor. Ancak bilim insanlarının böyle bir ölçüyle hareket etmelerine izin verilmemelidir.

Joan: Bilirsiniz bilimkurguda yaygın bir düş vardır. Ne keşfedilirse keşfedilsin, bunun bir yerlerde insanlığa zarar verecek biçimde kullanıldığı işlenir.

Joseph: Bu yanlış bir düş değil. Maalesef böyle şeyler olabilir. Bunu **Hitler** olayında gördük. Herkes bu konuda genel bir eğitimden geçirilmelidir. Onlara bu toplumun üyeleri oldukları hissi verilmeli, geleceklerinin bilimin ilerlemesiyle tehdit edilebileceği anlatılmalıdır.

Joan: Eninde sonunda taşacak olan kaynar suyla dolu tencerenin üzerindeki kapağı tutmaya mı çalışıyorsunuz?

Joseph: Umarım kaynama noktasına gelmez. İşte bu yüzden tartışıyoruz. Yıllardır bilim insanlarının bilincini yükseltmeye çalışıyoruz. Yavaş yavaş da bir zemin kazanıyoruz. Sanırım bugün daha az bilim insanı, sadece kendi kendilerini tatmin edecek olan şeylerin yapılması gerektiğine inanıyor. Her geçen gün daha çok bilim insanı, yaptıkları çalışmanın toplum üzerindeki etkilerine daha fazla önem veriyor.

Joan: Çok fazla idealist olduğunuzu düşünmüyor musunuz?

Joseph: Herkes yıllardır benim idealist olduğumu söyler durur Ancak ütopya olarak kabul edilenlerin şimdi gerçek olduğunu görmek beni büyük ölçüde tatmin ediyor. Şu anda söylediklerim de umarım günün birinde hayata geçer.

Joan: **Joseph** bir bilim insanının, önce vatandaş sonra da bilim insanı olması gerektiğine inanıyor. Aslında bilim insanları, ne yapacakları ya da ne yapmayacakları konusunda kendilerine özgü ölçüler geliştirmelidir. **Graham** bu senin için bir anlam ifade ediyor mu?

Graham: Evet, gerçekte öyle. Esas sorun bilimin karmaşık bir olgu olmasıdır. Ayrıntılarında şeytanlar yatıyor. Bilim insanları olarak zorunluluklarımız var. Bir soruna rasgelir gelmez büyük ya da küçük farketmez, hemen kamuoyuyla iletişim kurmaya çalışmamız ve bu konular üzerinde uygun bir görüşme ve tartışma yapabilmememiz lazım.

Joan: Ama iki Amerikalı 1993 yılında insan hücreleri bağışladığı zaman böyle birşey olmadı, değil mi?

Graham: Ancak sanırım böyle şeyleri diğer bilim insanlarından saklamak son derece zor, özellikle aynı alanda çalışanlardan. Sanırım herkes kendi alanında ne olup bittiğini biliyor. Eğer bir alandan endişelerin varsa, en azından göz kulak olursun ve istediğin an gündeme getirirsin. Kamuoyuna gelince... Bir iletişim sorunu var. Gerçekten bir hayvan üretene kadar söylüyorsunuz "işte bu bir klon olacak" diye, ama hiç kimse ilgilenmiyor. Ancak gerçekten bu başarıldığı zaman, bir ilgi odağı haline geliyor.

Joan: Ancak burası, işte onu başarayamayacağınız bir nokta. Ne yaparsın **Richard**?

Richard: Uluyan bir kurda karşı uyarıda bulunmak isterdim bu tartışmada. Klonlama hakkında konuşuyor olmamız gerekiyor ve hâlâ herkes içinden çıkılmaz bir şekilde hidrojen bombası hakkında konuşmaya devam ediyor. Gerçekten çok ciddi meseleler hakkında konuşmaya devam edeceksek tamam gelin hidrojen bombaları hakkında konuşalım. Klonlamayı, sanki hidrojen bombaları ölçüsünde ciddiymiş gibi göstererek sorunu içinden çıkılmaz hale getirmeyelim. Her şeyi doğrulama konusunda, uluyan kurt olduğumuz konusunda herhangi bir kuşkum yok. Çünkü uluyan kurt tehlikeli olabilir. Öyle bir dünyada yaşıyoruz ki genelde bilim insanları özelde tıp bilimcileri yaşam ve ölümün en temel unsurlarını denetim altında tutuyorlar. Bir şırıngayla hayat yaratıyorlar ve yaşamı sonuçlandırabiliyorlar. Ve bu yüzden toplum, bazı denetimleri teminat altına alma zorunluluğuyla karşı karşıyadır.

Joan: **Graham**, günün birinde yaptıklarından dolayı üzüntü duyabileceğini düşünüyor musun?

Graham: Hayır, sanmıyorum. Çünkü bilimin kendisini denetleyemezsiniz ve hatta düzenleyemezsiniz. Çünkü bilim dünya ölçeğinde bir etkinlik olmaya devam edecektir.

Joan: Görüyorsunuz, işte sorun bu değil mi? **Donald Bruce** bilimin ne yaptığı konusunda ne söyleyebiliriz? Bilimsel etkinlik her yerde ve artarak oluyorsa, cini artık şişeye koyamayız değil mi?

Donald: Evet; bilgiyi tersine çevirmezsiniz, ama teknolojiyi tersine çevirebilirsiniz. Nükleer endüstrideki geçmişimden hareketle söylüyorum; birçok insan bunu tersine çevirebileceğini düşünüyor. Teknoloji alanında geriye dönmek için, ya da nereye gitmek istiyorsanız o tarafa gitmek için bir olanak var. Kişisel olarak bu noktaya katılmıyorum. Ancak pek çok insan böyle düşünüyor.

Joan: İnsan yaşamının geliştirilmesinde büyük ilerlemeler kaydedildi mi?

Graham: Evet, bu türden biyolojik araştırmaların iki yönü var: Hem insanın avantajına, hem de yanlış kullanılması durumunda tehlikeye sürükleme yanı var. Benim dikkat çekmek istediğim nokta bizzat araştırmanın kendisi değil. Araştırmanın kullanım alanına bir düzenleme, bir kural getirilsin.

Joan: İşte bilim insanlarının söylediği hep bu. Bilim saftır, ahlaki olarak tarafsızdır. Karar vermesi gereken toplumdur.

Graham: Bilim insanlarının yalnız bırakılması amaç değil. İstediklerini yapsınlar demek istemiyorum, ama bir düzen, bir kural getirmek çok zor. Bundan sonra hangi ilerleme olacak onu bilemiyorum, hangi yönden hangi alandan gelecek. Ve işte sorun da bu. Bununla birlikte ne türden bir kullanımın iyi ya da kötü olabileceğini biliyorum. Bu yüzden bilimi düzenlemek son derece zor ve göreceli bir durum. Daha iyisi, uygulama alanına bir düzenleme getirebiliriz.

Joan: Girişimin merkezindesiniz ve bunu düzenlemenin çok zor olduğunu söylüyorsunuz?

Donald: Bunun da demokrasiyle uygun olmayan bir yanı var. Yani kamuoyu önünde tartışma için yeterince bir faaliyet alanı vermiyor. Benim gibi birçok insanın basit olarak klonlamanın yanlış olduğunu söylemesi, bizatihi bir tartışmaya götürüyor.

Joan: İlginç olan kuşkusuz hepimizin özel ahlaklara sahip olması. Şimdi niye siz **Graham**'ı yönetmeye kalkasınız, niye onu engelleyesiniz? Demek istediğim, hangi ahlak geçerli olan?

Sheila: Sanırım sorun doğru bir ahlakı bulup uygulama meselesi değil. Burada hiçbirimiz bu konu üzerinde ben doğruyum diye iddia etmiyor. **Graham** haklı. Bilim insanlarının sorularını denetleyemeyiz. Dışarıda bir insan size soru soruyor ve siz gelin de buna bir kural koymaya çalışın. Bir şeyin kazayla öğrenilmesi, normal yoldan öğrenilmesinden daha kötü bir duruma yol açabiliyor.

Joan: **Lord Jacobivits**, dünya dinlerinin burada bir kuralı var mı?

Lord: Çok hem de. Kesinlikle, benim konumumdaki bakış açısından oldukça önemli bir katkıda bulunabiliriz. Klonlama doğru ya da yanlış olsun, sanırım şimdiden kabul edilmiş bir nokta var. İnsanlığa hizmet edip etmeyeceği meselesi. İnsan hastalıklarını azaltabiliyor mu? Eğer organ yetmezliği ya da eksikliği varsa, biz de bu eksikliği gidermek ve organ bulmak amacıyla sınırlı sayıda klonlama programı yapacaksak, buna tanam deriz. Bir itirazda bulunmayız.

Joan: **Richard**?

Richard: Sanırım aynı zamanda geçmişe dönüp bir düşünmemiz lazım. 20. yüzyıl ilaçları 19. yüzyılda düşünülmüş olsaydı sonuçları son derece dehşet verici olurdu. Örneğin nüfustaki korkunç artış. Bu da şu anda sahip olduklarımızın doğrudan sonuçlarından biridir. Gelişmeler yavaş yavaş geliyor ve biz de bunları kabul ediyoruz. Ben yine 'uluyan kurt' örneğime dönüyorum. Bir insanı klonlamanın çok etkisi olacağını sanmıyorum. Büyük olasılıkla tıp biliminden daha az etki yapacak. Tıp insanı hayatta tutarak dünya nüfusunun artmasına önemli bir katkıda bulunuyor. Bundan daha önemli bir şey olacağını sanmıyorum. Her zaman doktorları desteklerim, doktorlar olmamalıydı demiyorum. Ama onların üzerimizde çarpıcı bir etkisi var. Klonlama da etkili olacak ama hidrojen bombası kadar değil.

Lord: Bu noktaya bir katkıda bulunabilir miyiz? Bizim (Yahudilerin) resmi tatil günümüz var (sabbath günü, cumartesi günleri). Bu, Tanrı'nın dünyayı altı günde yarattığını ve yedinci günde dinlendiğini hatırlatmak için.

Richard: Ama yaratmadı. (Gülüşmeler.)

Lord: Ama buradan bir yere geleceğim. Bu çok ilginç. Pazar'ı, Pazartesi'yi veya Salı'yı, yani Tanrı'nın yaratma işlevini yaptığı günleri kutsal ilan etmiyoruz. Yedinci günü, yaratma işini durdurduğu günü kutsal ilan ediyoruz. Yani yarattığını denetlediği günü. Bir başka deyişle yaratıcıda eleştirel bir unsur görüyoruz. O ne zaman duracağını, yarattığı herşeyi nasıl kontrol altında tutacağını da biliyordu. Sabbath, kutsal gün, bizim perhiz yaptığımız, oruç tuttuğumuz gün, yaratmadan uzak. Demek istediğim, nerede duracağımızı da öğreneceğimizdir. Hatta kısa bir an, kısa bir zaman için bile olsa. Ancak körcesine herşeyi araştırmak, her şeyi incelemeden yaratmak, nereye gittiğimizi görmeden ve ne öğreneceğimizi bilmeden; bizi çok yakın bir gelecekte felakete götürebilir.

Joan: Gerçek ya da değil, güzel bir allegori.

Richard: **Lord Jacobovits** eğitim görmüş bir insan. Çok iyi biliyor ki dünya altı günde yaratılmadı. Bu allegori bile olsa niye bunu gündeme getirdi, ne yararı oluyor?

Joan: Yaptığınızı takdir etmek için bilge olma kavramına her zaman başvurulacak.

Richard: Şimdi durup tartışmada ne kadar bir yol aldık diye sormak da son derece bilgece (akıllıca) birşey. Devam etmeli miyiz? Kuşkusuz devam edelim, ancak niye allegori üzerinde konuşup da zamanımızı boşa geçiriyoruz?

Donald: Bu özel allegoride temel bir yaşam ritmi ifade ediliyor: Tüm yaşamını kendini yakarak tüketmiyorsun. Duracak zamanlar var, başka şeyler yapacak zamanlar da var.

Richard: Olmayan birşey üzerinde, uydurmalar üzerinde konuşup da suları niye bulandırıyorsunuz ve böyle düşünen insanların kafalarını da...

Joan: Son bir yorum **Graham**.

Graham: İster inanın, ister inanmayın bilim çok yavaş ilerliyor. Şimdi bir durma anındayız. Bu deneyi koyun üzerinde bile yeniden gerçekleştirebilmemiz için uzun bir zaman gerekiyor. Gelin bunu sığırlara ya da ne olursa olsun birşeylere uygulayalım. Sanırım durmak ve bunu yansıtmak için zamanımız olacaktır.

Heaven's Gate ve ölüm kültleri

Dr. Ümit SAYIN

22 Mart 1997, Cumartesi gecesi "Heaven's Gate" (Cennetin Kapısı) kültünün 39 üyesi siyah spor takımlarını ve siyah Nike spor ayakkabılarını giyerek ölüme yattılar. "İntihar Projesi" üç safhada gerçekleştirildi: Önce 15 kişi yüksek doz fenobarbital ve votka içerek intihar etti, sonra arkadaşları onların yüzlerini ve vücutlarını mor bir örtüyle örttüler (mor, New Age'de farklı bir boyuta geçenlerin sembolik rengidir), sonra 15 kişi sonra da geri kalanlar aynı yöntemle intihar etti (1, 2). Gün astrolojik olarak ideale yakın seçilmişti, bir kere İsa'nın göğe yükselmesinin kutlandığı Easter'a az kalmıştı, Hale-Bopp kuyruklu yıldızının dünyaya en yakın olduğu gündü, üstelik dolunay vardı ve Amerika'da kısmî ay tutulması olmaktaydı. Hale-Bopp kuyruklu yıldızının arkasında gizlice geçmekte olan dev bir uzay gemisindeki uzaylılara "oto-stop yapmanın" tek yolu da bu dünyadaki etten kemikten yapılmış "container"ları (kap) geride bırakmaktı. Hem kültün lideri **Marshall Herff Applewhite**, müritlerine karaciğer kanseri olduğunu, yakında öleceği yalanını söylemişti. 1970'lerde New Age (Yeni Çağ) akımıyla başlayan "Heaven's Gate" kültüne 1000'ne yakın taraftar değişik zamanlarda katılmış, ayrılmıştı. Geri kalan 26 yaşla 72 yaş arasındaki 39 kişinin (21 kadın, 18 erkek) çoğu yaklaşık 20 yıldır kültün içindelerdi. Sonuçta kültün tüm üyeleri, kurdukları Internet Web Site'da da söyledikleri gibi Apokalips' in (Apocalypse: dünyanın sonu) veya Armageddon'un (iyi ile kötü arasındaki son savaş) yakında geleceğinden bahsediyorlar, hazır UFO'lar da dünyaya yakın geçmekteyken, bir "sıçrayışla" "yüksek boyutlara" atlıyorlar; Sirius gezegenindeki ebedi vücutlarına geçiyorlardı. Üstelik giderlerken çektikleri video filmlerinde çok mutlu olduklarından bahsediyorlar, birbirlerine mutluluk gülücükleri dağıtıyorlardı. Erkek üyelerden 7'si **Applewhite** gibi uzun süre önce kastre edilmişti. Aslında homoseksüel eğilimleri yüzünden (genç çocuklara sarkıntılık yapma) 1970'lerde **Marshall Applewhite**'in başı bayağı belaya girmişti. Cinsel frustrasyonunu sonunda kendini kastre ederek yok etmeye çalışan **Applewhite**, tüm müritlerinin de "yüksek boyutlara" çıkarken cinsellikten arınmasını istiyordu. Müritleri ona bir tanrı gibi tapıyorlardı, onsuz yaşamaktansa ölmeyi seçecek kadar hipnotize olmuşlardı. Onun ikinci İsa olduğu inancı tüm grupta hakimdi.

İşin ilginç yönlerinden birisi; ömür boyu hapse mahkum ünlü kült lideri katil **Charles Manson**, Heaven's Gate üyeleri intihar ettiğinden bir gün sonra affedilmesi için mahkemeye başvuruyor; ertesi gün de televizyonlara çıkıp, Internette WEB sayfası açtığını açıklıyordu. Heaven's Gate'in niye intihar ettiği sorusuna da "Bu ermişler bizim zamanımızın çok ötesindeler, siz onları anlayamazsınız" diyordu; acaba, UFO'lardan bir mesaj da **Charles Manson**'a mı gelmişti? Aslında uzun süredir internette Hale-Bopp kuyruklu yıldızının arkasında bir şeyler görüldüğü yazılmaktaydı. Ama astro fizikçiler Hubble teleskobundan elde ettikleri görüntülerle bunun sadece başka bir yıldız olduğunu söylüyorlardı. Ama şu bir gerçek ki Amerika'da en az bir kaç milyon insan, UFO'ların sürekli geldiğine, Hale-Bopp'un arkasında UFO olduğuna ve "Heaven's Gate"in üyelerinin bu UFO aracılığıyla başka bir boyuta gittiğine inanıyor. Bunun nedenlerinden birisi hemen her kanalda sürekli UFO'larla ilgili dizilerin, filmlerin ve yayınların olması. Artık bu kanallar sıradan insanları UFO'ların varlığına inandırmış durumda. UFO'lar Amerikan hükümetinin 1950'lerde başlayan Arthichoke projesi gibi bir "zihin kontrolü" projesinin parçası olmasın? (3) UFO'ların varlığını reddeden tek kanal bilimsel "Discovery Channel" (Buluş Kanalı). Bu kanala göre UFO olgularının çoğu insan uydurması, yanılgısı, halüsinasyonu. Tespit edilen gerçek UFO vakaları da aslında Amerikan hükümeti, istihbarat örgütleri ve NASA tarafından kontrol ediliyor. Yani aslında UFO'lar özel kovert operasyonlar için geliştirilmiş uçan disk biçimindeki cisimler. UFOLOJİ ve "ALIEN"lar (Alien: Başka gezegenlere ait yaşam biçimleri) sanki yeni yaratılan mistik bir din! Amerika'da Hıristiyanlığın gücünü iyice yitirmesinden sonra mantar gibi New Age dinleri ve UFO hikayeleri bir alternatif olarak birileri tarafından sunuluyor ve insanlara ölüm sonrası ile ilgili umutlar veriyor. UFO'lar ve uzaylılara ait bilgiler o kadar günlük hayatın içinde ki saf, inanmaya yatkın bir insan çok kolay bu kültlerden birinin içinde bulup kendini yitirebilir. Bir yanda Amerikan kapitalizminin getirdiği katı materyalizm ve acımasız koşullar, yalnızlık, bir yanda da bu kültlerin sunduğu geleceğe hatta ölümden sonraya ait umutlar vaat eden ve sıcak ortam...

Aslında 2000'li yıllara yaklaştığımızda intihar vakalarının çok daha fazla artacağına şahit olacağız. Yani daha pek çok "Apokalips"çi kült intihar edecek. Örneğin, 1994'ten beri "The Order of the Solar Temple" (Güneş Tapınağı Düzeni) isimli New Age (Yeni Çağ) kültüne ait 74 kişi Kanada, İsviçre ve Fransa'da intihar etti. Yine gerekçe dünyanın sonunun gelmek üzere olmasıydı. New Age peygamberleri yaklaşık 20 yıldır, 2000 yılının ilkbaharında dünyanın ekseninde değişiklik olacağından ve büyük doğal felaketlerin insanları beklediğinden bahsetmekteler. Amerikan TV'lerinde UFO'lar tarafından kaçırıldıklarını söyleyen insanlar da uzaylıların onları uyardıklarını Orta Amerika'ya (Puerto Rica'ya) dev bir göktaşının düşeceğini ve Amerika'yı seller basacağını söylüyorlar.

18 Kasım 1978'de **Jim Jones**, Guyana'da kurmuş olduğu Halkın Tapınağı isimli mezhepten 911 kişiye siyanür içerek intihar etmeleri emrini verdi, onlar da bu emri yerine getirdiler. 911 kişi hiçbir mantıklı neden olmadan, önlerine konan zehiri itirazsız içtiler ve intihar ettiler. **Jim Jones** onları birer zombi, yaşayan ölü ve kayıtsız şartsız köle haline getirmeyi başarabilmişti. **Jim Jones** da sonra beyninde bir kurşunla ölü bulundu. **Jim Jones** hem **Lenin**'in hem de **Manson** gibi İsa'nın ruhunu taşıdığını iddia ediyordu. **Jim Jones**'un CIA hesabına çalıştığı ve Jonestown'ın CIA'ın bir zihin kontrolü projesi olduğu yıllarca iddia edildi, bu konuda kitaplar yazıldı (4, 5, 6).

Yapı bakımından "Heaven's Gate" ve "The Order of Solar Temple" ile Jonestown birbirinden çok farklı, yani Heaven's Gate'in benzeri bir CIA deneyi olma olasılığı çok düşük. Bir kere intihar eden 39 kişi kendilerini hem ailelerinden hem de toplumdan iyice soyutlamış bir biçimde San Diego'daki evi 1996 Sonbaharı'nda kiralamışlar, ama birlikte herkesten soyutlanmış olarak uzun yıllardır yaşamaktalar. Sadece internette yayın yapmaktalar. Benzer biçimde 1978'de Halkın Tapınağı da ideal bir komün oluşturmak için Guyana'da ormanların içinde normal toplumdan soyutlanmıştı, ama Halkın Tapınağı'nda sonradan ortaya çıktığı üzere bazı gizli deneylerin yapıldığı imajı vardı. Bu Kıyamet Günü kültlerinin hepsinin ortak savunusu, dünyanın sonunun hazin bir biçimde yakında geleceği; ama neden, ölmek istiyorlarsa, kıyamet gününü bekleyip de ölmedikleri, intiharı seçtikleri pek kendi kaynaklarında bile açıklanmış değil!

Benzer bir deneyin "Aum Shinrikyo" tarikatının kurucusu **Shoko Asahara** tarafından 1994-1995'te Japonya'da tekrarlandığına şahit oluyoruz. Çoğunluğunu bilim adamlarının ve üniversite öğretim üyelerinin oluşturduğu bir tarikat kuran yarı kör, **Hitler** hayranı, Budist **Shoko Asahara** 30 bin kişiyi arkasından sürükleyecekti (7). **Asahara** yine aynı "armageddon" saçmalıklarını savunuyordu; dünyanın sonunun yakında geleceğinden, büyük savaşların olacağından bahsediyor; buna önlem olarak da kurduğu mezhepteki insanlara tonlarca sarin gazı imal ettiriyordu. 1995'te Tokyo'daki metroda gerçekleşen sarin gazı saldırısı büyük ihtimalle, olayı yakından izleyen başka istihbarat örgütleri tarafından kültün bazı üyelerine düzenlettirildi ve **Asahara**'yı ortaya çıkarmayı hedefliyordu. Aum Shinrikyo da Halkın Tapınağı gibi Manchurian Kobayı yetiştiren bir külttü. **Reverend Sun Myung Moon**'un kurmuş olduğu "Uniterian Church" (Birleştirici Klise) de 1970'lerde benzer bir kült oluşturmuştu ve yaklaşık birkaç yüzbin kişiyi etrafına toplamıştı. Moonistlerin amacı dinleri birleştirmekti, **Reverand Moon** ikinci İsa olduğunu iddia ediyordu. Ama çok geçmeden bu mezhebin bir CIA projesi olduğu anlaşılacaktı. Moonistler Türkiye dahil pek çok ülkede aktiftirler ve binlerce üyeleri vardır. Bu kültün üyeleri sadece Moonistler ile evlenebilirler ve eşleri **Reverend Moon** seçer. Her yıl dünyanın bir yerinde insanları bedava ağırlayıp, bir dizi konferanslar verirler, konferanslara her dinden insan katılır. Amaç sözüm ona dinleri birleştirmek ve yeni müritler kazanmaktır. Fakat bu konferanslarda "değirmenin suyunun nereden geldiği" meçhuldür.

BU KÜLTLER NASIL VAR OLDULAR?

Bu kültleri kuran liderlerin büyük çoğunluğu ruh hastası, psikopat, türlü hezeyanları olan ve kendilerini peygamber sanan psikotik insanlar. Benzer biçimde kültlere katılanlar da arayış içinde, mistik eğilimleri olan, bilimsel düşünemeyen, hezeyanlı ve psikotik, umutsuz, bunalımlı, hayatları boyunca çeşitli frustrasyonlara uğramış, toplu telkine müsait, Manchurian Kobayı olmaya uygun kişiler (3). Ama Batı toplumları ve Batı toplumlarını yönetenler ateizmden, insanların ruhlara veya bir dinsel mistik sisteme bağlı olmamasından çok korkuyorlar. Mistisizm formu ne olursa olsun toplum içine pompalanıyor ve insanlar dinsel inançlar veya UFO-Uzaylı masalları ile uyuşturuluyor. Üstelik Amerika'da dinsel aktivitelerle uğraşan kurumlar vergiden muaf tutuluyorlar. Örneğin Scientology gibi üçkağıtçı ve skandallar yaratan bir kült bile 20 yıllık bir mücadele sonucunda klise olduğunu ve dinle uğraştığını kanıtladı ve IRS'e (Internal Revenue Sevice) açtığı davayı kazanarak vergiden muaf kaldı. Bu tip kültleri ve dinsel kurumları Amerika'da devlet bir anlamda destekliyor.

Amerika'da II. Dünya Savaşından sonra dine eğilim iyice azaldı. Katolik Kilisesinin veya Protestanların İncil'inde yazılan saçmalıklara insanları inandırmak iyice zorlaştı. Tek tanrılı dinler tüm Protestan Anglo Sakson kül-

Damarlarına zehir enjekte ettikten sonra votka içen tarikat üyeleri gruplar halinde ölüme gittiler.

türlerde iflas bayrağını çekti. O tanrı adına, daha geçen gün 20 milyon insan bir savaşta ölmüştü, kim insanları artık onları gözeten Sakallı bir Tanrı Baba kavramına inandırabilirdi ki? Üstelik gerek İncil'de gerekse diğer din kitaplarında yazılanlar, son bulunan bilimsel gerçeklere hiç uymuyordu. Derken 1950-60'larda başta New Age (Yeni Çağ) jenerasyonu ile birlikte, Tanrı kavramının yerini "Kozmik Bilinç" ve Uzaylı gelişmiş beyinler kavramları almaya başladı. Bir güce tapınmaya yönelen ve artık "kısmi de olsa" bilimsel düşünebilen insanlar, çocukluklarından beri beyinlerine sokulmaya çalışılan Gospel'ın Esop Masallarına büyük tepki göstermeye başladılar. İnanmak gerekiyorsa, doğaya, kozmik bilince ve evren ile içiçe olan bir tanrı kavramına inanmaya yöneldiler. Böylece, paganist, WICCA (Cadı) grupları, Budist mezhepler ve kültler, New Age kültleri akın akın türedi. Devlet bunların bazılarını resmi olarak destekledi, geri kalanları da engellemedi. Amerikan hükümeti "inanmaya" yönelten herşeyi korumak stratejisine yöneldi. Çünkü CIA teorisyenlerine ve hükümete göre, inanmak ideoloji ve zihin kontrolü için, özellikle de komünizme karşı son derece önemliydi. Hatta bazı kültleri CIA kendi kurdu (Uniterian Church/Moonistler, Children of God tec). İnsanların "kendini bırakma", bir grupla birleşip bütünleşme, kendine yeni bir aile arama isteği ve zayıflığı hep bu kültler tarafından sömürüldü.

New Age (Yeni Çağ) Felsefesi aslında ateist Doğu felsefelerinden çok etkilenmiştir. Ama bir yandan bilimsel gerçekleri vurguluyor, bilimi kabul ediyor, bir yandan da astroloji, alternatif tıp (makrobiotik, hemeoterapi vb), büyü, parapsikoloji, Ufoloji gibi bazı gayrı bilimsel konularla uğraşıyordu. Tüm New Age felsefeleri ve kültlerdeki ortak özellik şuydu: İnsanın yaşantısının bu hayatla ve bu dünya ile sınırlı olmayıp, öldükten sonra devam edeceği. Tamam, din kitaplarında yazılan cennet-cehennem palavraları saçma idi, ama insanın bir devamının olması ve bir şekilde evrimleşmesi ve başka boyutlara (!) intikal etmesi gerekirdi; kısaca ölümünden sonra yaşaması gerekirdi. New Age felsefesine göre, o başka bir evren, bir başka boyuttu ve orada bu hayatı hissedecek, geçmişimizi hatırlayacaktık. Yani hafızamız ve bilincimiz ölümden sonra varlığını sürdürecekti. New Age'in parapsikoloji ve Ufoloji'ye yönelmesini bu gerekçelerde aramak gerekir. Fakat New Age ile birlikte "bilincin ne olduğunu" açıklayabilecek tek tutarlı bilim dalı olan Nörobilim, 1970'lerde ve 1980'lerde bilincin aksiyon potansiyelleri, sinapslar ve nörotransmitterler yumağından başka bir şey olmadığını iddia edeekti; yani New Age felsefecilerinin açıkladığı gibi vücudumuz bilgisayardaki hardware'e, ruhumuz da software'e karşılık gelmiyordu. Ve vücuttan ayrılmayı becerebilen bir software olamazdı, oksijen ve glikozun olmadığı yerde bilinç de bitiyordu. Dolayısıyla ölümden sonra bilinç de, hafıza da olamazdı. **Roger Penrose** gibi fizikçiler bilincin aslında nöronal mikrotübüllerde var olan, manyetik bir alan gibi bir kuantum etkisi olduğunu iddia edeceklerdi (8, 9). İşi kuantum fiziğine nakletmek belki durumu biraz daha kurtarabilirdi; halen hafızanın, bilincin gerçek mekanizması tam olarak çözülebilmiş değil! Bugün için bilime göre ölümden sonra hayat devam etmiyor. EEG 24 saat düz bir çizgi çizdi mi, artık geçmiş olsun...

HEAVEN'S GATE'İN FELSEFESİ

İnternetteki yayınlarından anlaşıldığı üzere, **Marshall Applewhite**, ya da "uzaylı ismiyle" "DO", İsa'nın vaad ettiği gibi müritlerine "Gökyüzü Krallığına" birer uçak bileti sunuyordu. DO'nun felsefesi İncil'deki Kıyamet (apokalips) lakırdıları ile, New Age ve bilim kurgunun içiçe geçtiği bir "uzaylı çorbası" idi. DO'nun dini kitabı 1970'lerde yazılmaya başlanmış ve son 25 yılda evrimleşerek son halini almıştı. Children of God (Tanrının çocukları) mezhebinin iddia ettiği gibi, dünyanın sonu yaklaşmış ve İsa'nın ikinci kez görünmesine az kalmıştı. DO, İsa'nın New Age kültürünü almış reenkarnasyonuydu.

DO, ya da "Peygamber Applewhite", şöyle diyordu kısa dini kitabında: "Bir zamanlar Tanrılar, fiziksel dünyada Gökyüzü Krallığını (Kingdom of Heaven/İsa'nın lafıdır) yarattılar. Tanrılardan aldıkları emirlere göre, Krallığın görevlileri, insanı bir deney olarak dünyaya ektiler. Aslında benzer deney pek çok hayat olan gezegende yapıldı, dünya da bunlardan birisiydi. Arada bir bu deneyi gözlemlemek için elçiler yolladılar. Bu elçiler, özel bir teknikle çocukken veya ana karnındayken insanların beynine kondular; bu elçilerin görevi, insanlara mesajlar vermek, onları "insanın üstündeki seviyeye" ulaştırmak, evrimleştirmekti. Hasat zamanı gelince, elçi bazı seçilmiş insanları alıp, intergalaktik cennete götürecekti. Bu planın bir parçasıydı. 2000 yıl önce gönderilen elçi İsa idi, uzaylı ruhu, İsa 30 yaşında iken, vaftiz sırasında onun beynine girdi. Şimdi de bu görev için seçilen kişi **Marshall Applewhite**'tı ve DO, **Applewhite**'ın beynine girip "Cennetin Kapısı" kültünü kurdurdu. DO, 2000 yıl önce söz verilen tekrar geri dönüşün ta kendisiydi".

İşaret geldiğinde, Hale-Bopp kometinin arkasındaki dünyanın üç katı büyüklüğündeki dev uzay gemisiyle, seçilmiş kişileri ebedi cennete götürdü. DO'ya göre organize dinlerin tümü, Şeytanın kontrolü altındaydı, kilise, cami ve onların tüm kurumları Lucifer'ın (Şeytanın) emrine girmişti, ve İsa'yı gerçekten kimse anlamamıştı. DO İsa'yı tekrar anlatmak için geri gelmişti, ama İsa adına yapılan herşey yanlış, dinlerin hepsi Şeytanın eseri idi. O nedenle "container"ları (kapları) terk edip, herşeyi burada bırakıp DO ile bağımsızlığa kavuşmaktan başka yol yoktu. DO kesin bir kıyametten bahsetmiyordu, ama yakında bu gezegenin tekrar çevrime (recyle'a) gireceğini söylüyordu. Bu hipotezlerin çok benzerleri, Scientology tarikatını kuran **L. Ron Hubbard**'ın hayal ürünü felsefesinde de mevcut. Ama dikkat edilirse bilim kurgusal öğeler her şeye hakim ve anlatılanlar dini kitaplarda yazılan masallardan çok daha inandırıcı, akla yakın ve bilimsel.

DİĞER TEHLİKELİ KÜLTLER

The Order of Solar Temple (Güneş Tapınağı Düzeni, Avrupa ve Kanada): 1970'lerde New Age felsefesiyle kurulmuş, esoterik ve çok gizli bir kült. Dünyanın sonunun yakında geleceğini söylüyor. 1994'ten beri Kanada, İsviçre ve Fransa'da bu külte ait yaklaşık 74 kişi intihar etti. Bu külte ait intiharların süreceğine kesin gözüyle bakılıyor.

Children of God (Tanrının Çocukları): 1970'lerde Hıristiyanlığın ilkelerine göre kuruldu. Dünya'nın sonunun yakında geleceğinden ve İsa'nın yakında tekrar görüneceğinden bahsediyorlardı. Tüm dünyaya yayılan ve dağıttıkları minik broşürlerle tanınan bu kült Hindistan'da işledikleri cinayetler nedeniyle yasaklandı. Bu grup İstanbul'da da 1970'lerde oldukça aktifdi ve masum masum dolaşıp minik el broşürleri dağıtırdı.

Scientology: Tüm Amerika'da yaygın olan bu tarikatın da DO'nun söylediklerine benzer, yaratılış teorileri vardı. Amerika'da pek çok skandala yol açıp, mahkemelik oldular. Kendilerinin İsa'nın gerçek temsilcisi olduklarını iddia ediyorlar. Onların hipotezlerinde de UFO, uzaylı, ölümden sonra hayat, parapsikoloji, bilimsel görünme hevesi mevcut.

The Church of Universal and Triumphant (Evrensel Zafer Klisesi, Corwin Springs, Colorado): Kültün kurucusu **Elizabeth Clare**, bir kaç bin müridi ile apokalipse (kıyamete) hazırlanıyor. Kültün sloganı "Kemerlerinizi bağlayın, bombalar geliyor". Yakında büyük savaşların olacağından ve tüm dünyanın bombalarla yok edileceğinden bahsediyor.

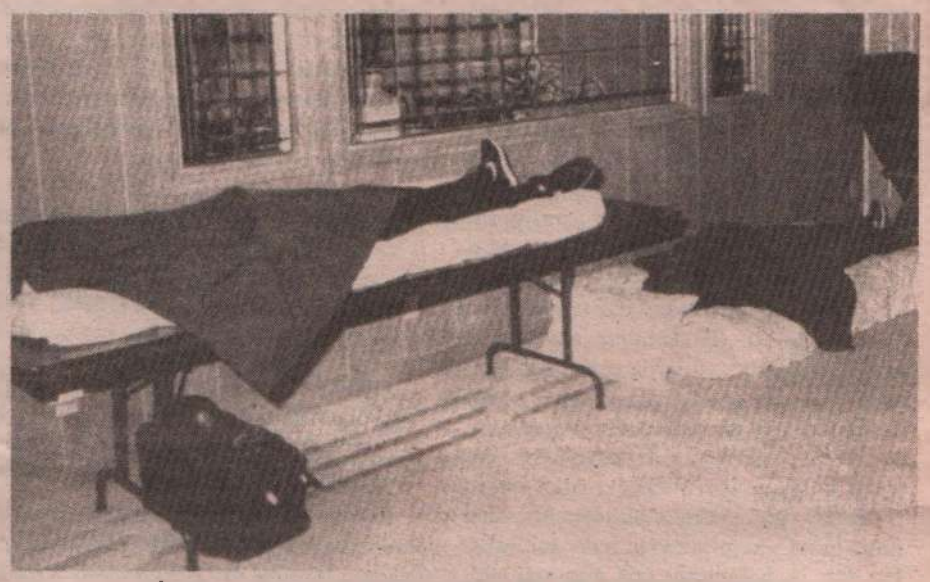

İntihar eden tarikat üyeleri lüks bir villada kalıyorlardı.

The Brotherhood (Kardeşlik, Eugene/Oregone): Eski Ahiti yorumlayan çok gizli bir kült, **Jim Roberts** isimli, eski bir denizci subayı kurmuştu. Dünyanın çok yozlaştığını ve yakında felaketlerin geleceğini iddia etmekte. Bu külte ait hiçbir erkekle kadın, liderlerinin izni olmadan birbirleriyle konuşamıyor. Kültte **Roberts**'ın İsa olduğuna inanılıyor. Cinsellik yasak. Paraya kirli gözüyle bakıyorlar.

The Uniterian Church (Birleştirici Kilise): Tüm Amerika, Türkiye ve dünyanın her yerinde branşları mevcut. Koreli **Reverend Sun Myung Moon** tarafından 1970'lerde dinleri birleştirmek amacıyla kurulmuş. Müridleri **Moon**'un neredeyse kölesi haline gelmişler, yüzbinlerce müridi var. **Moon**, ikinci İsa'nın kendisi olduğunu iddia ediyor. Bu kült kıyametin yakında geleceğinden pek bahsetmese de, hedefi dinleri tek çatı altında toplamak. Müritlerin evlenmesi **Moon**'un özel izni olmadan yasak, eşleri **Moon** seçiyor, toplu evlilikler büyük törenlerle yapılıyor. Her yıl dünyanın bir yerinde çeşitli dinlerden insanlara konferanslar düzenleniyor, insanlar bedava ağırlanıyor. Moonistler Türkiye'de de pek aktifler. Bu toplantılara sürekli Türkiye'den katılanlar, bildiri sunanlar mevcut. Moonistler Türkiye'deki çeşitli tarikatlarla pek sıkı fıkılar.

La Porte Church of Christ (La, Porte, Colorado): Kilisenin lideri, **Pastor Pete Peters**'a göre ırklar arası bir savaş kapıda. Sadece bu kültün üyeleri yaşayacak. Bölgedeki bir sürü sivil gerilla grubu bu külte üye, hepsi silahlı ve sürekli savaş eğitimi yapıyorlar. **Applewhite** ile **Peters**'ın ortak yönlerinden birisi hükümetin kesinlikle güvenilmez olduğunu iddia etmeleri.

The House of YAHWEH (Abilene, Texas): Bu şehir 150 kiliseden oluşmuş bir yer. Kilisenin lideri **Yisrael Hawkins**'in mesajı dünyanın sonunun geldiği ve son iki şahitten birisinin kendisi olduğu. İncil'e göre, dünyanın sonu gelince iki şahit dünyayı kısmen yoketme gücüne erişecekler. Bir kaç bin müridi var, müridler **Hawkins**'in her dediğini yapmaya hazırlar. Bu kült baştan sona silahlı ve sürekli gerilla eğitimleri yapıyor.

Witnesses of Jehovah (Yehova'nın şahitleri, ABD, Kanada, Avrupa ve Türkiye): Çok tehlikeli ve çok gizli bir kült, dünyanın her yanına yayılmış; işledikleri gizli cinayetlerle meşhurlar. İstanbul'da da aktif, Feneryolu-Kadıköy'de merkezleri var. Ev ev dolaşıp İsa'nın öğretilerini yeni yorumlarla anlatan broşürler dağıtırlar. Bu kültte cinsellik oldukça baskılı, kan alıp vermek, organ transplantasyonu yasak. Onlar da dünyanın sonunun yakında geleceğini ve sadece gerçek Hıristiyanların (Yehovanın Şahitlerinin) cennete gidebileceğini iddia ediyorlar. Cennetteki yerlerin sınırlı olduğunu ve Jehova'ya hizmetle burada bir yer ayırtılabileceğini söylüyorlar.

Bunlar haricinde Ananda Marga (Denver/Colorado), International Churches of Christ (Los Angeles/California), The Way International (New Knoxville/Ohio), The Nation of Yahweh (Miami/Florida) gibi yüzlerce irili ufaklı mezhep ve kült. "gerçek Hıristiyanlık" (!) ve New Age vaazları veriyor. Bu kültlerin çoğu insanlardaki "psikotik olmaya yönelik" eğilimleri ustalıkla kullanıyorlar; zaten din ve mistisizm de bir çeşit psikoz değil mi?

DİPNOTLAR

1) "Inside the Web of Death Cult", Time Magazine, April 7, 1997, s:28-36.
2) "The Web of Death, The Next Level", Newsweek, April 7, 1997, s:28-43.
3) "CIA, İstihbarat Örgütleri ve Zihin Kontrolü", Ümit Sayın, Bilim ve Ütopya, Şubat 1997.
4) Beyond Jenostown: sensitivity training and the cult of mind control, Ed Deickman, Noontide Press, 1981, Torrence, CA.
5) The Suicide Cult, Kilduff Marshal and Ron Javers, Bantam Books, 1978, N.Y.
6) The Untold Story of Reverend Jones and his People. Tim Reiterman, E.P. Dutton Boks, 1982, N.Y.
7) "The Prophet of Poison", Time Magazine, April 3, 1995, s: 27-34.
8) The Shadows of the Mind, Roger Penrose, Oxford University Press, 1994.
9) The Emperor's New Mind, Roger Penrose, Penguin Books, 1991.

Yaşlanan beyin ve bunama

Dr. H. Tuğrul ATASOY

Yaşlanma ile beyinde oluşan değişikliklerin tüm beyini içermediği, bölgesel değişiklikler şeklinde oluştuğu bugün için kabul edilen görüştür. Örneğin beyindeki hipokampus (limbik sistemin bir parçası), ön beyin lobu gri cevheri (korteksi), lokus serolous (beyin sapında br bölge) adlı bölgelerde hücresel bir azalma olurken yine bazı beyin sapı çekirdeklerinde (alt oliver çekirdek, 4. ve 6. Kafa çifti olan sinirlerin çekirdekleri gibi), mamiller cisimcikler gibi beyin bölgelerinde bu çeşit değişimlere raslanmaz.

BEYİNDE YAŞLANMA İLE OLUŞAN DEĞİŞİKLİKLER

Beyinde yaşlanma ile oluşan makroskobik değişimlerden başlıcaları şunlardır; beyin ortalama ağırlığı yüzde15, beyin kan akımı yüzde 20, sinir liflerinin sayısı yüzde 37 oranında azalır ve sinir ileti hızı yaklaşık yüzde 10 oranında düşüş gösterir. Bir beyin bölgesindeki örneğin yüzde 10'luk hücre ve ağırlık kaybı o bölgenin fonksiyonunda yine yüzde 10'luk bir düşüş ya da kayıp olacağı anlamına gelmez. Parkinson hastalığının ortaya çıkması için belirli bir beyin bölgesindeki hücrelerde yüzde 70 oranında kayıp olması gereklidir. Fakat aynı bölgede yüzde 30-40'lık hücre kaybı olan normal sağlıklı yaşlılarda parkinson hastalığı bulgusu gözlenmez. Tam tersi bir örnek ise şöyledir: Belirli bir yaştan sonra bazı beyin bölgeleri örneğin üreme ile ilgili hormonların merkezi olan beyin bölgeleri (hipotalamus-pitüeter bez aksı gibi) tama yakın işlevsiz hale gelebilirler, ama bu bölgelerde çok minimal hücre kaybı gözlenir.

İşlevsel değişiklikler daha anlamlıdır ve bize beynin yaşlanması konusunda daha objektif bilgi verebilirler. Gözlerde ışık reaksiyonunda azalma, yakını görme zorluğu, gözleri birlikte koordine hareket ettirebilme ve bir noktaya odaklama gücünde azalma, bir cismi gözle takip yeteneğinde azalma, yukarı bakış kısıtlılığı, duyma, koku alma ve tad alma yeteneklerinde azalma, kas gücü ve hızında azalma, ince el becerisinde azalma, ayaklarda reflekslerde ve titreşim duyusunda azalma görülebilir. Vücut duruşu ve yürüyüş şekli hafif bozulabilir. Burada toplumdan topluma kişiden kişiye çok büyük farklılıklar olabileceğini tekrar anımsamalıyız.

Ayrıca yaşla birlikte beyinde mikroskobik bazı değişiklikler oluşur. İlk görülen değişiklik; Lipofüksin Granüllerdir. Bu granüller hücre içinde oluşan sindirimin ürünleri olan yağ parçacıklarıdır. Beyinde belirli bir bölgeye has olup olmadıkları ya da örneğin bunamalarla bu granüllerin varlığının ilişkisi bugün için tam olarak açıklık kazanmamıştır. Diğer değişim Granülovakouler Dejenerasyon adını alır. Bunlar ise yaklaşık 5 mikron çapında içlerinde argirofilik parçacıklar içeren baloncuklardır. Gözlenen üçüncü mikroskobik değişiklik Nöritik Plaklar olarak adlandırılır. Gri cevherde yaygın 20-150 mikron çaplı, sinir hücresinin yıkım ürünlerinin oluşturduğu plaklardır. Son mikroskobik değişiklik ise Nörofibriler İğcikler adı verilen yapılardır. Bunlar ise sinir hücresi içinde stoplazmada bulunan ve hücre çekirdeğini yanlara doğru iten küçük iğciklerdir.

Beyinde yaşlanma ile birlikte bazı enzim oran ve aktiviteleri de değişime uğrar. Enzimler küçük ama hayati öneme sahip protein parçacıklarıdır. Ve canlı organizmalarda oluşan tüm kimyasal tepkime ve etkileşimlerde etken rol oynarlar. Örneğin tirozin hidroksilaz ve glutamat dekarboksilaz gibi enzimlerin oran ve işlevlerinde azalma olurken monoamin oksidaz enzimi aktivitesinde tam tersi bir değişim olur.

Yaşlanma ile birlikte beyinde bir sinirden öbürüne akımı ve uyarıyı sağlayan aracı maddelerde de (nörotransmitterler) bölgesel azalma ya da artışlar olur. Kuadat ve putamen adı verilen çekirdeklerde Dopa adlı aracı madde, hipokampusda Noradrenalin denen aracı madde azalır. Serotonin adı verilen aracı madde ise medullada artarken hipotalamus, singulat girinti, hipokampus ve kaudat çekirdekte azalır. Tüm bu değişimler için unutulmaması gerekli ana nokta, bu değişimlerde kişisel ve bölgesel çok büyük farklılıklar olduğudur.

> Beyinde yaşlanma ile oluşan makroskobik değişimlerden başlıcaları şunlardır; beyin ortalama ağırlığı yüzde15, beyin kan akımı yüzde 20, sinir liflerinin sayısı yüzde 37 oranında azalır ve sinir ileti hızı yaklaşık yüzde 10 oranında düşüş gösterir. Bir beyin bölgesindeki yüzde 10'luk hücre ve ağırlık kaybı bölgenin fonksiyonunda yine yüzde 10'luk bir düşüş olacağı anlamına gelmez.

En önemli değişim etkenleri ise DNA sentez ve onarım hızlarıdır. Zamanla zedelenen bozulan DNA'yı onarım hızında yaşla bir azalma olur. Hücrede bulunan ve hücrenin enerji organı olan mitokondriyaların kendi küçük DNA'ları vardır. Mitokondriya DNA'sı zedelenmeye karşı hücre çekirdeği DNA'sından daha duyarlıdır ve zedeleyici etkenlere daha çok maruz kalır. Son zamanlarda hücre içi hücreye zararlı madde birikimlerinden bu mitokondri DNA'sındaki bozulmalar ve onarım yetersizlikleri sorumlu tutulmaktadır. Çünkü bozuk DNA, bozuk ve zararlı olabilecek proteinler üretir. Yaşla birlikte hücre içi proteinlerin ve hücre zarlarının yapılarında da bazı değişimler oluşur. Fakat normal yaşlıda oluşan ama fark edilebilir bilişsel yıkıma yol açmayan değişimler, nasıl ve neden, bunama olan vakalarda önemli ve yıkıcı hale geliyorlar, bu nokta halen karanlık.

Yaşlanma ile birlikte tüm bilişsel faaliyetlerde aynı oranda yavaşlama ya da kayıp olmaz. Birçok işlev tama yakın korunur. Örneğin sözcük dağarcığı, bilgi birikimi, anlama-kavrama yetileri yaşlanmadan kolay kolay etkilenmezler. Ama artan yaşla birlikte görsel algılama, şekil çizme, geometrik yapılar oluşturma yetilerinde kayıplar oluşur. Sözel iletişim testleri ileri yaşlarda tamamen normaldir, buna karşın soyutlama testlerinde, tepki zaman ve hızını ölçen testlerde yaşla birlikte düşen bir performans gözlenir.

Yaşlanma ile kişilik yapısında da bazı değişimler olabilir. Önyargılarda biraz artış olur, ayrıca yinelyicilik sık görülür. Düşünsel anlamda esneklik azalabilir. Fakat bunun yanı sıra enerjik, çok sayıda hobisi olan kişiler yaşlılığın getirdiği zorluklarla daha rahat başa çıkabilmektedirler.

BUNAMA VE ALZHEİMER HASTALIĞI

Bunama (Demans); bilişsel işlevlerde, bellekte ve edinilmiş entelektüel becerilerde ilerleyici bir kayıp olması durumudur. Sağlıklı bir yaşlıda görülmez, yaşlılığın bir sonucu değildir. Yaşla birlikte şiddeti artarak etkili hale gelen bazı hastalıkların sonucunda oluşur. Bunamaya yol açan hastalıklar beyinde gri cevher ve kısmen bazal çekirdekler adı verilen bölgeleri tutarlar. Şimdi bunamaya neden olan hastalıkların başlıcalarına değinelim.

Alzheimer Hastalığı: Bugün için hastalığın tam nedeni bilinmiyor. Vakalar yüzde 5-10 oranında ailesel olarak görülür. Yüzde 90-95 vakada herhangi bir aile öyküsü yoktur. Genetik bir bozukluk olan Down sendromlu kişilerde 45 yaş üstünde bu hastalık ortaya çıkar. Down sendromunda üç tane 21. kromozom vardır. Normalde 21. kromozomdan iki tane bulunur. Alzheimer hastalığında da sapkın genetik bozukluk 21. kromozomdadır. Bu gendeki bozukluk betaprotein birikiminden sorumludur. Beta-protein ise damarlardaki ve plaklardaki amiloid madde birikiminden sorumlu maddedir. Bu değişimlere tekrar değineceğiz.

Makroskobik olarak ön beyin lobu (frontal), alt-yan beyin lobu (temporal) ve üst-yan beyin lobunda (pariyatal) küçülmeler görülür. Mikroskobik olarak nörofibriler iğcikler, nörotik plaklar ve amiloid damar değişiklikleri görülür. Amiloid damar değişikliğinde gri ve beyaz cevher damarlarında, damar duvarlarında amiloid yapıda bir madde birikmesi görülür. Bu amiloid birikim içinde bulunan Beta-Piptid adlı madde mikroskobik incelemede hem alzheimer hastalığı olan beyinlerde hem de normal sağlıklı yaşlı beyinlerde görülür. Bir de hipokampus denen beyin bölgesindeki bazı hücrelerde Hirano cisimcikleri denilen küçük cisimciklere rastlanır. Bu cisimciğin tam olarak önemi ve bileşimi netlik kazanmamıştır (Aktin denen madde birikimi). Amiloid damar değişikliği gibi Hirano cisimciği de normal sağlıklı beyinde bulunabilir.

Alzheimer hastalığında beyinde gri cevherde ve hipokampus ve amygdal çekirdek adlı bölgelerde Asetil kolin denen aracı madde miktarında ve bu maddenin yapım ve yıkımında rol alan bazı enzimlerin (Asetilkolinesteraz ve Kolinasetiltransferaz) miktarlarında azalma olur.

Hastalık bellek bozukluğu ile başlar. İlk önce normal yaşlanmada görülen hafif tip bellek bozukluğu şeklinde iken, zamanla günlük hayatta sorunlar oluşturacak denli ileri boyutlara varır. Sonra klinik tabloya dikkat azalması, dikkat eksikliği ve yer-zaman-kişi bilgisinin yitirilmesi eklenir. Hastaların büyük çoğunluğunda görülen lisan bozuklukları (afazi) bir sonraki aşamada belirgin hale gelir. Buradaki lisan bozukluğu (afazi tipi) atipiktir. Diğer lisan bozukluklarından isimlendirme ya da duyusal tip lisan bozukluğuna (afaziye) benzer. Giderek davranış bozuklukları görülür ve bu klinik tabloyu daha sorunlu hale getirir. En son aşamada hastalar dünyadan kopuk bilinçsiz bir halde ve yardımsız yaşayamaz hale gelirler. Tamamen bakıma muhtaçtırlar. Araya giren bir enfeksiyon ya da başka bir hastalık nedeniyle ölüm görülür. Hastalığın ayırıcı tanısı ve tanısı oldukça zordur. Beyinde tümör gibi bir yer kaplayan kitlenin olmaması beyini lokal ya da genel olarak etkileyen bir enfektif, metabolik ya da toksik ajanın olmaması tanı için şarttır. Ayrıca birçok beyin alanında farklı zamanlarda oluşmuş beyin damar hastalığı sekeli olmamalıdır. Bunların dışında bir hastaya alzheimer diyebilmek için beyni etkileyen diğer dejeneratif hastalıklardan herhangi birinin bulunmaması da gereklidir. Bu durumlarda bunamanın nedeni olası diğer hastalık ya da hastalık yapıcı etkendir. Tanıda yardımcı uluslararası kriterlere metnin uzunluğu ve ayrıntılı oluşu nedeniyle burada yer vermeyeceğim. Meraklı okur herhangi bir nöroloji ya da psikiyatri tanı kitabından bu kriterleri bulabilir. (Örneğin O.Tanrıdağ'ın *Davranış Nörolojisi* adlı kitabı sayfa 133).

BUNAMAYA YOL AÇAN DİĞER HASTALIKLAR

Pick Hastalığı: Alzheimerden daha az görülür, fakat ona kıyasla daha hızlı ilerler. Genellikle hastalık ön beyin lobu (frontal lob) ile yan-alt beyin loblarını (temporal loblar) asimetrik olarak tutar ve tutulan alanlarda hücre kayıpları gözle görülür küçülmeler gözlenir. Mikroskobik olarak sinir hücrelerinde balonlaşma (Pick hücreleri adı verilir) ve bu balonlaşan hücrelerin içinde de hücre içi sıvıda (stoplazmalarında) yer alan madde toplanma alanları (inklüzyon cisimcikleri) gözlenir. Alzheimere göre daha erken yaşlarda başlar ve daha hızlı seyreder. Bölgesel (fokal) zedelenme dolayısıyla yine fokal nörolojik bozukluklar daha sık görülür. En sık rastlanılan ilk fokal bulgu lisan bozukluğudur. Son yıllarda Yavaş İlerleyici Afazi hastalığı olan birçok hastanın aslında pick hastalığının başlangıcındaki bireyler olduğu anlaşılmıştır. Hastada klinik olarak hücre kaybı gözlenen alanın görev aldığı bilişsel işlev ile ilgili bilişsel bozulmalar, işlev kayıpları gözlenir.

Huntington Hastalığı: Genetik baskın geçişli bir hastalıktır. Gen bozukluğu 4. kromozomun üzerindedir. 20-50 yaşları arasında başlar. İlerleyici bunamanın yanı sıra koreatetoz adı verilen istemsiz zorlayıcı hareket bozukluğu vardır. Bazal ganglionlar adı verilen beyin çekirdeklerinden olan kaudat çekirdeklerde ve ön beyin lobunda hücre azalması ve küçülme vardır. Mikroskobik olarak bazal ganglionların arka iç (dorsomedial striatum) kesimlerinde de hücre kaybı vardır. Bunama tablosu bellek kayıpları ve yer-kişi-zaman bilgisi yitimi ile orta-

ya çıkar ve ilerleyici karakterdedir.

BEYİN DAMAR HASTALIKLARINA BAĞLI BUNAMA

Beyindeki damarsal zedelenmelerin tekrarlaması sonucu oluşur. Çok tipik bulguları yoktur. Beyin sıvısının dolaştığı iç bölgelerdeki beyin boşlukları (ventriküller) çevresindeki beyaz cevher (myelinli sinir uzantılarında) anomalileri ve damarlarda amiloid madde birikimleri gözlenir. Hastaların hepsinde kronik yüksek tansiyon ve kronik beyin damar hastalığı vardır. Bölgesel (fokal) nörolojik işlev yitimi ile birlikte ilerleyen bilişsel işlev yitimi ve bunama görülür. Bu tip bunama ile alzheimer tip bunamayı kabaca ayırabilmek için Hachinski İskemik Skalası kullanılır. Hastanın bulguları, özgeçmişi, risk faktörleri puanlanır. Skor 7 ve 7'nin üstünde ise damar hastalığına bağlı bunama, 4 ve daha altında ise alzheimer tip bunama lehine yorumlanır. Ayrıca damar hastalığına bağlı bunama denebilmesi için nörotik plak ve nörofibriller iğciklerin çok yoğun olmaması, bunamaya yol açabilecek diğer bir hastalığın ya da etkenin bulunmaması gereklidir. Kronik tansiyon etkili tedavi ile kontrol altına alınabilir. Bu tip bunama risk faktörünün erken tanımlanması ve etkin tedavi ile büyük oranda önlenebilir.

Parkinson hastalığının ileri safhalarında da bunama görülebilir. Parkinson hastalığında esas hücre yitimi ön beyin lobu ile de yoğun dolaylı bağlantıları bulunan bazal ganglionlar denen çekirdeklerdedir. Lokus serolous denen beyin sapı bölgesinde de hücre kaybı olur. Ayrıca bu hastalıkta da bazı beyin aracı maddelerinin (Dopa ve lokus serolous bölgesinde noradrenalin gibi bazı transmitterlerin) çok azaldığı bilinmektedir. Ön beyin lobunda bir enzim olan kolin asetiltransferaz miktarı azalır. Ön beyin lobunda bir başka azalan madde ise somatostaindir. Öncelikle görsel agılama yeteneği azalır, sonra bellek kayıpları sorun haline gelir ve tabloya zamanla ön beyin lobu işlevlerinde özlenen kayıplar eklenir. Kısmen tedavi edilebilir.

ENFEKSİYON HASTALIKLARINA BAĞLI BUNAMALAR

Beyin zarlarını ya da beyin dokusunu zedelenmeye uğratan yavaş ilerleyen hastalıklar bunamaya, bilişsel işlev kayıplarına yol açabilirler.

Sifiliz bulaştıktan 10-15 yıl sonra kişilik değişiklikleri, bilişsel işlev ve bellek bozuklukları ortaya çıkarabilir. Bu durumda beyin zarları (meninksler) kalınlaşır, beyin boşlukları ve girintileri genişler, derinleşir. Mikroskobik olarak damar çevrelerinde ve beyin zarlarında inflamasyon vardır. Beyin dokusunda demir pigmenti birikimi ve etken organizma saptanabilir. Epileptik (sara nöbetleri) nöbetler görülebilir. Kas gücü giderek azalır. Titremeler (tremor), seyirmeler olur. Konuşma bozuklukları olur. Bu hastalık önlem alınabilir ve tedavi edilebilr bunama nedenlerinden birisidir.

Yavaş ilerleyen viral hastalıklar ayrı bir grup oluştururlar. Bunların başında SSPE (subakut sklerozan pan ensefalit) denilen, küçük yaşta geçirilen kızamık hastalığı ile ilişkili olan ve kızamıktan 8-15 sene sonra ortaya çıkabilen bir yavaş virüs hastalığı gelmektedir. Hastalık kişilik değişimi ile başlar. Ani sıçrayıcı istemsiz vücut ve el-ayak kasılmaları (myoklonik nöbetler) ortaya çıkar. Ve hızlı bir beyin işlev yıkımı görülür. Hastalar aylar, bazen 1-2 yılda tamamen bakıma muhtaç hale gelirler.

PML (Progresiv Miltifokal Lökoensefalopati) denen hastalık ise vücudun bağışıklık sisteminde bir zayıflama olduğu durumlarda görülür. Oligodendrositlere yerleşen bir papovavirüs (JC strain adlı virüs) etkendir. Yoğun bir beyaz cevher (myelin kaplı sinir hücresi) yıkımı olur. Kişilik değişiklikleri, motor fonksiyon bozuklukları (felçler), sara nöbetleri (epileptik nöbetler), görme merkezinin ağır hasarı görülür ve bilişsel yıkım giderek artar. Ve ne yazık ki 3-6 ay içinde ölümle sonuçlanır.

Creutzfeld-Jacob Hastalığı: Kişilik değişimleri ile başlar. Bilişsel yıkım ve bunama hızla ilerler. Pick tipi bunamaya benzer, yalnız tablo çok daha ağırdır. Lisan kaybı burada da çok belirgin önde gelen bulgudur. İstemsiz kasılmalar (myoklonik kasılmalar) oluşur. Beyinde yaygın yıkım vardır. 6 ay-3 yıl arasında ölümle sonuçlanır.

METABİLOK-TOKSİK NEDENLİ BUNAMALAR

Karaciğer yetmezliği, böbrek yetmezliği, şeker hastalığı, kan elektrolitleri ve kan asit-baz dengesi bozuklukları, vitamin B12 yetmezliği, kronik madde kullanımı (özellikle alkol), beynin kronik-akut oksijen yetersizliğine uğraması, ilk akla gelen ve en sık raslanılan nedenlerdir. Bu grup özellikle önemlidir, çünkü bu olası durumların yakın takibi zamanında ve etkin tedavisi bu nedenlere bağlı bunama ve bilişsel işlev kayıplarını rahatlıkla önleyebilir. Yani öngörülebilir ve engellenebilir nedenlerdir. Yukarıda sayılan nedenler önce akut beyin faaliyetlerinin bozulmasına yol açarlar (örneğin şeker koması, alkol koması gibi) yani ensefalopati oluşur, bu akut durum düzeltilebilir ama koruyucu sağaltıcı tedaviler devam ettirilmezse akut ensefalopatiler kronikleşir ve her geçen gün ve her yeni akut atakla birlikte hastanın bilişsel yetilerinde ilerleyici bir kötüye gidiş meydana gelir. Sonuç ağır bir bunama tablosuna dönüşebilir.

Son olarak ağır depresyon durumlarında yalancı bunamaya (psödodemans) raslanılabilir. Ayrıntılı ve dikkatli bir psikiyatrik yaklaşım ile diğerlerinden ayırt edilebilir ve etkin tedavi ile tamamen düzelebilir.

KAYNAKLAR

1) Tanrıdağ O.; Davranış Nörolojisi Nobel Tıp Kitabevi, 1994.
2) Rossor M.; Dementia as part of other degenerative diseases OI.: Bradley WG; Darof R. B., Fenichel G. M., Marsden G. D.; Neurology in clinical practice, Butterworth-Heinemann 1991, Vol. 2, pg.1423-1424.
3) Hershey L. A.; Neurological problems of the elderly In: Bradley WG Darof R. B. Fenichel G. M. Marsden G. D. Neurology in clinical practice Butterworth-Heinemann 1991, Vol 1, pg.818-837.
4) Baysal A. İ.; Nörogerontaloji: Genel Bir Bakış, Türk Nöroloji Dergisi Cilt 1, Sayı 3, 1995, s.116-119.
5) Dennis J. Selkoe; Aging Brain, Aging Mind.

Yeni Kitaplarımız

İLHAN ARSEL
Şeriat'tan Kıssa'lar 2
Prof. Dr. İlhan Arsel, Kur'an'daki kıssaları incelemeyi sürdürüyor. Kitap, 29 kıssayı Diyanet Yayınları'ndaki belgeleriyle birlikte okura sunuyor.
276 sayfa, 650 000 TL

Susurluk Komisyonu Tutanakları 1
Doğu Perinçek ve Mesut Yılmaz'ın Açıklamaları
Kitap, Perinçek ve Yılmaz'ın TBMM Susurluk Komisyonu'na yaptıkları açıklamaların tamamını, devletin kurumları arasındaki yazışmalarla birlikte okura sunuyor.
165 sayfa, 400 000 TL

Atatürk'ün Armstrong'a Cevabı
"Bozkurt" Kitabındaki Yanlışlar ve Çarpıtmalar
(Derleyen: Sadi Borak)
125 sayfa, 300 000 TL

Atatürk'ün Resmi Yayınlara Girmemiş Söylev Demeç Yazışma ve Söyleşileri
(Derleyen: Sadi Borak)
448 sayfa, 1 000 000 TL

ŞEFİK HÜSNÜ
Türkiye'de Sosyal Sınıflar
Dr. Şefik Hüsnü Değmer'in Aydınlık'ta 1921-1925 arasında çıkan yazılarının tamamı... Memet Türkkan'ın Türkçesi ve Turhan İçli'nin sunuşuyla...
246 sayfa, 500 000 TL

Ülkücü Komando Kampları
AP Hükümeti'nin 1970'te Hazırlattığı MHP Raporu
Emniyet Genel Müdürlüğü Önemli İşler Dairesi'nin "Çok Gizli" damgalı raporu... MHP'nin faaliyetleri ve faşist fikirleri... Kamplardaki silahlar, öldürme ve yaralama olayları...
64 sayfa, 150 000 TL

İLHAN ARSEL
Aydın ve "Aydın"
Eklemeler yapılmış, gözden geçirilmiş ve yeniden düzenlenmiş 3. basım.
557 sayfa, 1 250 000 TL

FERİT İLSEVER
Cumhuriyet Devrimi Kanunları
Emperyalizme ve Şeriatçılığa Teslim Edilmeyecek Mevziler
136 sayfa, 300 000 TL

KAYNAK YAYINLARI
İstiklal Caddesi, 184/4 80070 Beyoğlu İstanbul
Telefon ve Faks: (0212) 252 21 56 - 252 21 99

Satranç, briç, bilardo, derken...

Ergun ADAKLI

Bilim ve Ütopya'nın geçtiğimiz sayılarından birinde, Sayın Ali Nesin'in briç sporunu "hiçbir işe yaramayan" bir oyun olarak değerlendirmesi, elbette tüm briçseverleri üzdü. Bir kaç sayıdır, üzüntü ve tepkilerini ifade eden okur mektupları yayınlandı. Yalnızca tepki duymak tek başına çok anlaşılır olmaz. Bunun yanı sıra bricin insan hayatındaki, mesleki ve toplumsal-politik eylemindeki katkısını ortaya koyabilmeliyiz. İnsanın zihinsel ve kültürel gelişimine katkıda bulunan, kuşkusuz, sayısız alan veya hobi var. Biz burada sadece bir bölümü, satranç-briç-bilardo üzerinde duralım. Üçü de, IOC tarafından olimpik spor kapsamına alınmış durumda ve kardeş sayılırlar; birbirlerini tamamlarlar.

GÖRÜNÜŞ BATILI, KAFA ŞARKLI

Türkiye toplumu olarak, çok karmaşık ve problemli bir toplumuz. Hâlâ sağlam bir kimliğe sahip değiliz. Daha doğrusu, biz kendimizi özümüzden farklı tanımlamaya çalışıyoruz, ama o da olamıyoruz. Bizler Ortadoğunun insanlarıyız, şarklıyız. Şarklılık bir ayıp ya da zul değil. Tersine, dünyanın en köklü uygarlık tarihine ve kültür zenginliğine sahibiz; farkında olmasak da zihinsel "gen"lerimizde taşıyoruz. Ancak sanayi devrimiyle girilen çağda, Şark toplumları kendini yenilemede ve aşmada geciktikleri için, "geriliklerimizi" de beraberimizde taşıyoruz.

20. yüzyılın başından bu yana, Şarklı bir toplum olarak, kendimizi aşmaya, yenilemeye çalışacağımıza, "saf değiştirmeye", Batılı olmaya çalışıyoruz. "Batının muassır medeniyeti"ni önümüze temel hedef koymuşuz. Halbuki aynı yıllarda **Lenin**, "Geri Avrupa, İleri Asya"dan söz ediyor. 18. yüzyıl başında **Büyük Petro**, Rusya'daki tüm gericiliği, Ortodoks kilisesinin dayandığı örümcek zihniyeti aşmak, modern bir toplum yaratmak için, bütün gücüyle Batı'ya yönelmiş, tüm yenilikleri ülkesine taşımıştı. Ama, o dönemde, Batı gerçekten ilerici ve lokomotif bir işleve sahipti. 20. yüzyılda ise, emperyalist Batı, dünyaya sermaye ihracıyla birlikte, gericilik, yobazlık, sömürgecilik ve nihayet faşizm kusuyordu.

Bu yanlış zamanlama, bize pahalıya maloldu. Batının bütün biçemini, görüntüsünü aldık. Zihniyet, muhakeme tarzı, bir işi ele alış yöntemi, yani "yoğurt yeme" ise Şarklı kaldı. Örneğe gerek yok, etrafınıza bakın, binlercesini görürsünüz. Görünüş Batılı, ama kafa Şarklı. Tersi olmalıydı. Görünüşümüz Şarklı da olsa, kafamızı, kendi yolumuzdan, Batı'yı taklide kalkmadan, yenileyebilmeliydik.

70 yıllık "Batılılaşma" çabalarının sonunda geldiğimiz düzeyi ortaya koyan, çok düşündürücü üç temel saptama var. Birincisi, emektar araştırmacı-öğretim üyesi **Burhan Oğuz**'un 1980'de yaptığı vurgulama: Türkiye'de burjuvazi yoktur! Sermaye sahibi ve müteşebbis vardır, ama burjuvazi başka birşeydir. Sanayi devriminden imbiklenerek gelen kültürel bir olgudur.

İkinci saptama, mimarlığımızın yüz aklarından, Prof. **Doğan Kuban**'dan: İstanbul'da kent ölmüştür. Tarihte tek bir köylü uygarlığı yoktur. Uygarlık, kentleşme ve kent kültürü üzerine yükselir.

Üçüncü saptama, STFA patronlarından, **Sezai Türkeş**'e ait. 1981'de *Hürriyet*' in *8. Gün* ekindeki röportajında, "Ortadoğu'daki inşaat ihalelerinde, bizim 9 şirketimizin toplamından büyük Daewoo gibi bir Güney Kore tekeli varken, neden bizimkiler tek bir şirkette güçlerini birleştiremiyorlar" sorusunu cevaplıyor: Bizde en büyük holdingler bile, gerçekte, aile şirketleridir. Anonim şirketlerde birleşmeye yanaşamazlar. Türk insanı, bireysel yetenekte, dünya sıralamasının başlarında yer alır. Ama kollektif yetenekte belki de dünya sonuncusudur.

Evet, 70 yıllık serüven sonunda daha burjuvazimiz bile yok. En "batılı" görünüşlü holdingcilerimiz bile, zihinsel, kültürel ve vicdan olarak alabildiğine yavan! Artık Osmanlı'dan kazandığı değerleri de kaybetmiş. Gerçek anlamda burjuvalaşma sürecinden geçemeyen toplumumuzun emekçileri, işçileri nasıl proleterleşecek? 70'lere kadar gelişen kentlerimiz ve kent kültürümüz de gidiyor elden. Kırda çok büyük değer ifade eden köylülük, kentleri ayakları altına almış eziyor; ortada her şeyi yüzeysel bir sürü kalıyor. İnsanımız, Şarklı mirasından gelen çok büyük değerleri, rantiye kapitalizminin bütün kirletmelerine rağmen, hâlâ özünde taşıyor. Duyguları güçlü, körelmemiş; vicdanı hâlâ tümüyle cüzdana bağlanmamış; insan sevgisi, yardımlaşma duygusu ölmemiş. Tarihi ve doğası nedeniyle, bireysel zekası ve kavrayış yeteneği yüksek. Oysa Batı, bireyselin ötesine geçmiş, kolektif zekayı geliştirebilmiştir. Kurumlaşmayı başlıca yaşam tarzı yapmışlardır.

ŞARK İNSANINA TÜM ZEKA VE TAKIM OYUNLARI YARAR

Asıl sorun; toplumsal bilinci, kollektif zekayı, ilkeli ve planlı çalışma tarzını, çok yönlü muhakeme yeteneğini geliştirebilmektir. Giderek, toplumumuzda nereye baksak, "kendini kurnaz sanan aptal"larla kaynadığını görürüz.

Aziz Nesin "Türk halkının yüzde 60'ı aptal" dediğinde, bir dolu tepki almıştı. Anlaşılmamıştı. Nesin usta, ülkesinden mizah fışkırdığını, mizahın zeka gerektirdiğini, Türkiye insanında bunun fazlasıyla bulunduğunu bilmiyor muydu? Ama, bireysel zeka, toplumsal yarar için, kolektif değerler uğruna kullanılırsa, bir anlam taşır. Bizdeki gibi, ufacık bireysel çıkar için, koca toplumsal ilkeler, kolektif çıkarlar, sistemler ve kurumlar kepaze edilirse, böylesi bir zeka, aptallıktan başka birşey değildir. Türk insanı zekasını kötüye kullandığından, kaybetmektedir.

İnsanımızın hayata bakışı, çevresine yaklaşımı hep kısa vadeli, küçük çıkarcı, plansızdır. Tek yönlü bakar, bütünü göremez. İlkesizdir; önce kuralları koyar, sonra büyük bir iştahla onları çiğner. Duygusaldır, bir olgunun ilk görünüşüne tepki verir; sabredip, olguyu kavrayacağı en iyi bakış açısını aramaz. Bizim ülkemizde, farklı yeteneklere sahip üç kişi bir araya geldiğinde, birbirini tamamlayıp kolektif organ oluşturamaz. Tersine, ayrılıkları öne koyup, çatışıp dağılırlar. Eh, zaten aynıların bir araya gelmesiyle de kolektif oluşmaz. Kolektif yetenekler ve kurumlaşmalar zayıf kaldığı için, şeflere, önderlere; Ulu Önder'e, Milli Şef'e, Cemal ve Kenan Agalara, Baba'lara hep ihtiyaç duyulur. Rezalet Hoca'ya, Ana'ya kadar varır.

İnsanımızın sahip olduğu bireysel zekanın, ilkeli, planlı, kurumsal, kolektif yaşam ve çalışma tarzını esas alan çağdaş kültürle yeniden yoğrulması, günümüzün en önemli uğraşıdır. Bu çok yönlü bir uğraştır. Bir yanı, üretim sürecinde kazanılan yeteneklere dayanır. Diğer bir yönü, eğitim sorunudur ve bu ülkenin aydınlarının egemen sınıfın tüm eğitim çarpıtmalarına karşı, alternatif çağdaş eğitim mücadelesi borçları vardır. Diğer bir yön ise, insanlarımızın, özellikle gençlerimizin, hobilerinin ve sportif yaşamlarının geliştirilmesidir.

Çalışma saatleri dışında zamanın çoğunu kahve ya da kantinlerde bıktırıcı "muhabbet"lerde, ya da "okey" gibi bol şakırtılı oyunlarda "değerlendiren" insanımız, kolektif zekayı nasıl geliştirecektir? Yeni kanallar açmak durumundayız. Bu ülkede daha fazla, polisiye roman okunmalıdır (tüm ihtimalleri bir arada gözleme ve bağlantıları içinde muhakeme etme yeteneği kazandırır), bilgi ve zeka bulmacaları çözülmelidir, takım sporları yapılmalıdır (kolektif davranış ve yardımlaşma). "Aman ha, futbol uzak kalsın" mı dediniz? Neden? Onbir kişinin örgütlü ve uyumlu davranışını, farklı işlevlerin kolektivitesini, yardımlaşma ve kardeşliği içeren bu sporu, elimizin tersiyle itip, egemen sınıfların at oynatmasına ve kitleleri uyutmasına terketmişsek, suç futbolun mu? Hemen, Portekiz'de Salazar faşizminin "fado, fiesta, futbol" üçlüsü örnek gösterilecektir. Neden, 1930-40'lardaki Bulgar Dimitrovcu Gençlik Birliğinin spor klüpleri örgütlemesi, futbol sahalarını anti-faşist eylemin dayanaklarından biri haline getirmesi, örneği hatırlanmaz? Neden, G. Afrika'da ANC'nin futbol maçlarındaki kitle toplantıları akla gelmez?

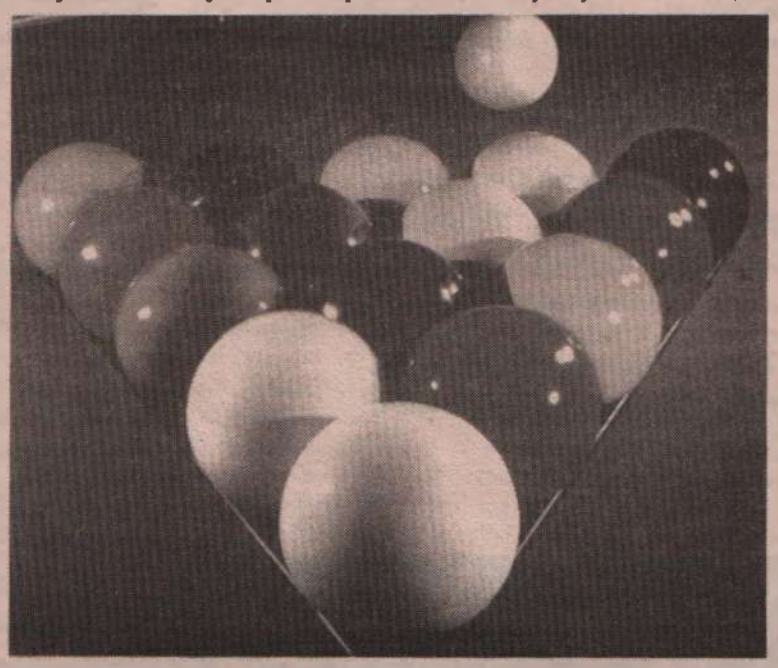

Sosyalistlerin ve ilerici gençliğin, sadece futbolda değil tüm spor dallarında, kapitalist piyasa yerine amatör ruhu, kazanma hırsı yerine paylaşma zevkini, rakibini ezme ve güç gösterisi yerine dostluk ve dayanışma ruhunu yeniden esas alacak, yeni bir spor anlayışını geliştirme ve tüm alanlara taşıma görevi, öylece önümüzde durmaktadır. **Coubertine**'in "olimpizmi" yerine, paylaşma kültürü!

AVARE ADAM İŞİ DEĞİL!

Satranç-briç-bilardo üçlü-

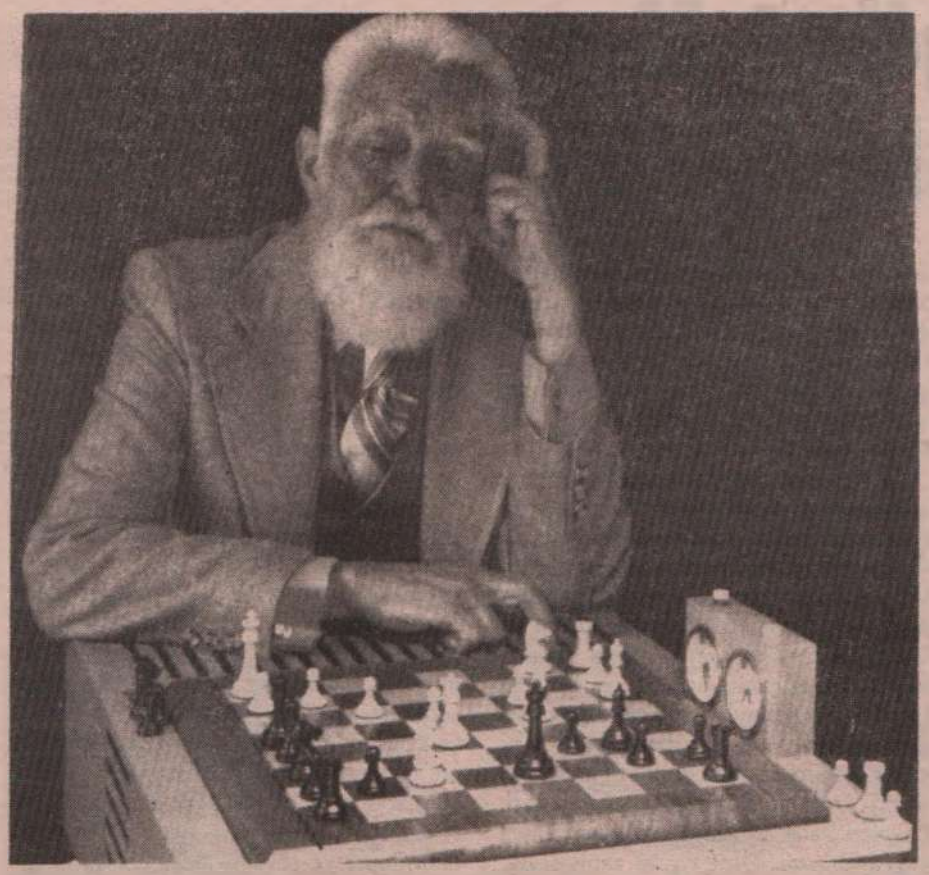

sü de, boş zamanlarda vakit doldurulacak oyunlar değildir. Herbirinin insan zekasının ve kişiliğinin gelişimine önemli katkıları vardır. Planlı ve sistemli oynanmalıdır.

Önce satranç... Şark insanının tarzına daha yatkındır. Zaten Hint'ten çıkıp, İranlılar aracılığıyla dünyaya taşınmıştır. Şimdi taşıyıcılığını en başta Sovyet halkları yapmaktadır. Satranç oyuncusu, başta kendine stratejik bir yöneliş belirlemeye (açılış ve savunma) ve sonra bu yönelişi, çok yönlü ve iyice hesaplanmış taktik zenginlik içinde hedefe ulaştırmaya çalışır. 64 kare, 32 taş ve 6 ayrı işlevin karmaşık ilişkilerinde, bir seferde onlarca kombinasyonu ve yüzlerce hamle ihtimalini bütünlüğü içinde değerlendirmek, genç bir insanın geneli görebilme ve muhakeme yeteneğini alabildiğine geliştirir.

Briç... Batılı uygarlıkların sanayi toplumlarından kaynaklanmıştır. Satrancın ötesinde, kolektif bir oyundur. Partnerler birbirini iyi tanımalı, karşılıklı anlaşmayı sisteme oturtabilmeli; paylaşmayı en üst düzeyde yaşamalı; takım disiplininden kopup bireysel gösteriye girişmemelidirler. Kapalı elleri, deklarasyon sırasında tanımak ve sonunda ulaşılacak hedefi önceden belirlemek... Genel oyun stratejisi oluşturmak ve tüm kağıtları muhakeme ederek yerlerini belirlemek, akılda tutmak, taktik zeka ve manevra yeteneği; sistemli, ilkeli ve kolektif bir çalışma tarzı isteyen her genç insan, zekasını briç oyunuyla bilemelidir.

Ve bilardo... Tabii üç topla oynanan üç bant, tek bant, karambol, brikol ya da kombine oyunlarından bahsediyoruz. Yoksa, kovboyların (sığır çobanlarının) zeka düzeyleri ve dakiklikleri yetmediği için, bol top ve çok delikle oynadıkları, Amerikan bilardodan değil.

Toplar öyle pozisyonda (özellikle, karot) kalır ki, en doğru çözümü bulmak, en olanaklı vuruşu yapmak, en doğru ve objektif bakış açısını yakalamak için, masanın etrafında dönüp durursunuz. Hayata, insanlara, olgulara, eylemlere bakışta, en doğru açıyı bulmak. Sağlam bir perspektif oluşturmak... Çünkü her yerde, hangi açıdan bakarsanız, ayrı bir perspetiften görürsünüz. Duruş ve vuruş pozisyonları tam bir vücut disiplini ister. Topun neresine vurursanız o kadar çözüm vardır. Bantlar ise trigonometrik zekayı bilemek için karşımızdadır. Hele **Raymond Coulemans**'ın geliştirdiği "Diamond" hesaplama sistemi, üç bant sporunu tam anlamıyla bilimsel bir temele oturtmuştur.

Her üç sporun, bir de çok önemli ortak özelliği vardır. Sporcu, daha masanın başına geçer geçmez, kişiliği kendini ortaya koymaya başlar. Kaç ayar olduğu açığa çıkar. Centilmenlik, vicdan ve adalet duygusu, paylaşım ve hoşgörü, bu sporların insan kişiliğinden beklediği başlıca özelliklerdir. Hırs, yalan, kin, yobazlık, faşist kafa, bu sporların camialarına yabancıdır ve ortaya çıktığında ayrık otu gibi kalır.

Her üç spora da, bizim toprağımızdan kaynaklanmış bir küçük kardeşi daha eklemek gerekir: Dama... 15 taşı planlı olarak yedirip, tek kalan damayla 16 rakip taşı birden yemek, rasgele ve savruk değil, sistemli çalışan bir beyin ister.

Sonuçta, bu toprağın insanı için, zekasını kolektif, ilkeli, planlı ve sistemli çalışma temelinde eğitme gereği vardır. Bunu besleyen hiçbir eğitim yolu, spor dalı ya da hobi hor görülmemelidir. Ne yazık ki, ülkemizde, satranç-briç-bilardo üçlüsünü eğitim sistemi içinde özel olarak teşvik eden eğitim kurumlarının başında, askeri okullar gelmektedir. Ve yine maalesef, bu ülkenin en iyi çalışan "Plan ve Prensipler Dairesi", Genelkurmay'da bulunmaktadır. "Sivil toplum" şiarları atmak kolay, ama ona ulaşmak güçtür.

BÜTÜNÜ GÖRMEK, DENİZ OLMAK

Bu güçlüklerin üstesinden gelebilmek, çok yönlü olmayı, toplumsal yaşamın bütün alanlarına açık olmayı, insana ait hiçbir şeye yabancı kalmamayı gerektiriyor. Fazladan bir yükümüz daha var. Başta belirttiğimiz gibi, Türkiye sağlıklı bir burjuvalaşma süreci yaşayamadığından, o dönemin pek çok görevleri de omuzlarımızda... Toplumsal ve sınıfsal mücadele, sağlıklı bir kültürel gelişimle oluşmuş bir proleter ve kentli zemine dayanmıyor. Bu zemini kültürel ve bilimsel yönden pekiştirmek, sosyalistlerin ve tüm ilericilerin işi. Çağdışı kültürlerin ve geriliklerin aşılması, artık sistem içinde mümkün değil. Görüldüğü gibi, bu ülkede bütün yobazlıkları, gerilikleri, ilkellikleri Batı emperyalizmi ve onun işbirlikçisi tekelci kapitalistler besliyor, destekliyor.

Toplumsal mücadeleyi bu kadar geniş cephede sürdürmek, bütünü kucaklayabilecek bir zenginliği, kolektif yeteneği ve örgütlenmeyi şart kılıyor. Bu koşullarda, ilerici insanın önünde en büyük tehlike, tek yönlü uzmanlaşma ve parçaya kapılmadır. Bütünü görebilen bir bakış açısı bulunmalı, "deniz olunmalı"dır. Hiçbir sayısal sistem, hiçbir süper bilgisayar evreni, doğayı, toplumsal yaşamı ve onun içindeki insanı, bütün yönleriyle algılayamaz, kavrayamaz, açıklayamaz. Matematik ve fen bilimleri, ancak ana koordinatları, iskeleti kavrayabilir. Bunun ötesinde, yaşamın tüm renklerini ve detaylı kıvrımlarını, karmaşık düzenini anlamak, edebiyatı, güzel sanatları, felsefeyi gerekli kılmaktadır.

Bir bilim insanı, evrene, hayata ve insana salt kendi uzmanlık alanından baktığı sürece, bütünü algılayamaz, kavrayamaz ve açıklayamaz. Kendi uzmanlık ekseninin dışından, diğer tüm ilgi alanlarından baktığında, yaşamı daha renkli görebilecek, "balık" olmaktan kurtulabilecektir.

Bu açıdan Fransız matematikçi **Rene Thom**'un değerlendirmesine dikkat çekmek gerekir. **Thom**'a göre: Son yıllarda büyük bilimsel sıçramalar yaşandığı doğru değildir. Çığır açan buluşların çoğu 1860-1940 arasındadır. En son 1940'da, antibiyotikten bu yana nicel türevlerin geliştirilmesiyle uğraşılıyor. Bilgisayar dahi bir türevdir. Düşüşün bir nedeni, bugünün bilginlerinin, çok daha fazla gözlem, deney ve veri birikimine sahip olmasına rağmen, bunların arasındaki ilişkiyi kavrayabilecek, yeni buluşlara taşıyabilecek muhakeme yeteneğini kaybetmesidir. Arşivi bilgi kaynıyor, ama açıklayamıyor. Bunun nedeni, matematiği temel alan ve uzmanlaşmayı tek yönlü geliştiren bir eğitim sisteminin salgın hale gelmesidir. Okullarda dört işlemi öğreten bir matematik eğitimi yeterlidir. Matematikçi olmak isteyen, seçmeli alabilir. Bunun yerine sağlam bir edebiyat eğitimine dayalı sisteme yönelmek, insanın kavrama, açıklama ve muhakeme yeteneğini çok daha geliştirecektir.

Evet, hayat, hiçbir uzmanın penceresinden kavranamayaak kadar, bol renkli, ışıklı, gölgeli... Tümünü görebilmek, geleceğin insanı olabilmek için ilk adım. Ülkemizin batılı giysiler içindeki şark kafalı insanlarının zeka ve yetenekleri bütünü görmeye yeterli. Yeter ki; zekasını ilkeli, planlı, kolektif davranış doğrultusunda geliştirebilsin.

Söz briçten açılmıştı. İyi bir haber (tabii, briççiler zaten biliyor): Bu sene briç Olimpiyatlarında ilk defa, iki uzak Asya ülkesi, Çin (bayanlarda) ve Endonezya takımları, yarı-final oynadı. Darısı başımıza.

Aydınlık
HAFTALIK HABER YORUM DERGİSİ

Sürekli Aydınlık İçin
Her Hafta Bir **AYDINLIK**

✔ Mafya-Tarikat diktatörlüğüne karşı, temiz devlet isteyenlerin dergisi
✔ Şeriata karşı, Laik Türkiye'nin dergisi
✔ Özelleştirmeye karşı, eylemdeki işçinin dergisi

Yeni Dünya Düzeni'ne karşı direnme hattı

- Siyasal ve toplumsal gelişmenin Bilimsel Sosyalist analizi -

Başyazılarıyla:
Doğu Perinçek

İnceleme ve polemikleriyle:
Burçay Anger, Bedri Baykam, Nejat Birdoğan, Gökhan Cengizhan, Yıldırım Koç, Emcet Olcaytu, Baskın Oran, Hasan Yalçın

HER PAZAR BAYİLERDE

'Mekanik' ve 'göç' ile Utopia'ya yolculuk

Prof. Dr. Nilgün ÇELEBİ(*)

Hocam **Doğan Ergun** "bilim yöntemdir" derdi. Bilim gerçekten bir yere kadar yöntem. Yöntem bilimin efradını cami kılmaya yetmese de ağyarını mani kılmaya yarıyor. Doğanın, insanın, toplumun, insanın doğaya kattıklarının ve bunlar arası ilişkilerin belli bir tarzda incelenmesine, betimlenmesine, açıklanmasına, anlamlandırılmasına, anlaşılmasına, yorumlanmasına bilim diyoruz. Buradaki anahtar "belli bir tarzda" ifadesidir. Zira tüm bu etkinlikler çeşitli tarzlarda gerçekleştirilebilir: Sanat gibi, felsefe gibi, din gibi, mitoloji gibi, ideoloji gibi, gelenek gibi... Bilim bu etkinliklerden ya da bu dillerden sadece biri. Ve bilim diğerlerinden, konusunun neliğine ilişkin söylemelerinin nasıl olması gerektiği üzerine getirdiği kurallar itibarıyla ayrılır. Bu kurallar epistemolojik yaklaşımlardan veri toplama tekniklerine kadar çok geniş bir alana yayılır. Bilimi bilim kılan bu kurallardır. Bilimi bilim kılan anlatının kendisi değil, anlatının içine döküldüğü kabın çapıdır, boyudur, enidir, yüksekliğidir, normlarıdır, kurallarıdır. Bu bağlamda bilimin yöntem olması kadar felsefenin de, dinin de, mitolojinin de, ideolojinin de, sanatın da yöntem olduğunu ileri sürmek mümkündür.

Bilim ile bilim olmayan arasındaki çizgiyi yöntem sayesinde çizmek, görüldüğü gibi çok kolay. Ne var ki işimiz burada bitmiyor. Tersine, burada başlıyor. Zira amacımız doğa bilimi ile sosyal bilim arası ilişkiye dikkatleri çekmek. (Daha fazla ilerlemeden hemen şu tesbiti yapalım: Doğa bilimini lütfen 'doğal bilim' olarak adlandırmayalım. O 'doğal' olunca sosyalin 'yapay' olması gerektiği gibi bir çağrışım uyanıyor. Ayrıca 'sosyal'i de 'toplumsal' olarak çevirmekten vazgeçelim. Çünkü o zaman 'social' ile 'societal' karışıyor.) Doğa bilimi ile sosyal bilimin ortak ve farklı yönleri üzerine bugüne değin çok söz söylenmiştir. Bir açıdan, ortaklıkları her ikisinin de bilim ortak paydasını paylaşmalarına, yöntemlerinin aynı olmasına; farklılıkları ise konu ve veri toplama tekniklerinin özgünlüğüne dayandırılmıştır. Diğer bir açıdan ise, bu iki etkinlikten birinin, sosyal olanın, aslında bilim olarak nitelenmemesi gerektiği zira sosyalin içindeki insan faktöründen dolayı determine edilemeyeceği, genelleşirmeye elverişli olmadığı ileri sürülmüştür. Yaklaşık 200 yıldır süren bu tartışmanın gelecek yüzyılda da devam edeceği söylenebilir. Ben burada sözkonusu kadim tartışmayı zihnimin bir yerinde paranteze alarak ve iki bilim türünün temsilcileriyle bir süre önce çıktığım uçuk kaçık bir yolculukta başımdan geçenleri aktaracağım.

* * *

Yolculuğa niçin kalkıştığımı anımsamıyorum. Ama yol arkadaşlarımın fizik ve sosyoloji olmasında ısrar ettiğimi biliyorum. Gideceğimiz yerin adı Utopia. Kalkış yerine geldiğimde fizik olduğunu tahmin ettiğim yaşlı biri beni bekliyordu. Üzerinden soyluluk akan yol arkadaşıma elimi uzattım. Adımı söyledim. "Siz de fizik olmalısınız" dedim. Değilmiş. Fiziğin çocuklarından mekanik imiş. Fizik, Nobel ödülü almak için Stockholm'e uçuyormuş. Yerine oğlu mekaniği göndermiş. Aşağılandığımı hissettim. Ama bozuntuya vermedim. Biraz kendisini anlatmasını istedim. Kısa ve öz bir biçimde geçmişini anlattı. İlk çağ filozofu **Aristoteles** hareketi doğrudan doğruya cismin özünü ilgilendiren bir süreç olarak görürmüş. Sözgelimi bir kuleden boşluğa bırakılan bir taşın yere düşmesinin o taşın içindeki düşme potansiyelinden dolayı olduğunu söylermiş. Düşme potansiyeli düşme anında kendini ortaya çıkarma fırsatını bulurmuş. Taşın içinde düşme potansiyelinin bulunmasının nedeni ise taşın doğal evinin yer olmasıymış. Hareket ile cismin doğasının birleştirilmesi, hareketin cismin doğasına dayanılarak açıklanması **Aristoteles**'e göre bir nedensel açıklama örneğiymiş de. Daha sonra **Galileo Galilei** gelmiş. **Galileo** hareketi cismin doğasından ayırmış. Ona göre hareket cismin doğası üzerinde ne herhangi bir etkide bulunurmuş ne de hareketin gerçekleşmesi cismin doğasının bir ereğiymiş. **Galileo** "Düzgün yatay hareket cismin içinde hiçbir şeyi etkilememektedir. Hareket sadece bir cismin kendini içinde bulduğu bir durumdan ibarettir ve cisim dururken de hareket ederken de aynıdır" demiş. Mekaniğin sözlerinin burasında araya girdim. "**Galileo**'nun bu tesbiti sadece makanik biliminde değil fakat nedensellik anlayışında da bir değişmeye yol açmıştı galiba" dedim. Sözlerinin ilgiyle dinlendiğini görenlerin duyduğu memnuniyeti yansıtan bir ses tonuyla beni onayladı. "Evet" dedi. "Neden **Galileo**'dan sonra cismin içinde, doğasında değil, dışında olan ve fakat cisme dışarıdan etkide bulunan bir güç olarak görülmeye başlandı". Mekaniği bayağı sevmiştim. Konuşulabilecek az sayıdaki kişilerden biri diye aklımdan geçirdim. Kendimi **Forster**'ın yıldızcıklarına benzettim. Gülümsedim. Neye gülümsediğimi kavramadığını boş bakan gözlerinden anladım. Hayal kırıklığına uğradım. Tam o anda hızla valizlerini bizi Utopia'ya götürecek Yağcıbedir'in üzerine yerleştirmeye kalkıştığını gördüm. Kendime müthiş kızdım. Hâlâ akıllanmadım diye söylendim içimden. Sen misin her düzgün cümle kurana gülümseyen, mekanik ne anlasın senin içinde geçenlerden.

* * *

Muhteşem mazoşistliğimin zembereğini tam kurmaya başlamıştım ki alı al moru mor biri çıkıp geldi. "Kusura bakmayın geç kaldım, sizi beklettim, ben sosyal mobiliteyim" dedi. Genellikle geç kalmazmış, yolculuk terbiyesine sahipmiş ama bugün annesi sosyoloji yeni bir doğum yapmış. Benimle randevusu olduğunu da o telaş içinde unutmuş, neden sonra anımsamış, kendi yerine hemen bunu göndermiş. Senin adın sosyal hareketlilik değil miydi diye sordum. Öyleymiş ama annesi sosyoloji bir süre önce sosyal hareketler diye yeni bir kardeş daha doğurunca bunun adını değiştirmişler. "Böylesi daha Avrupai oluyor" dedi. Sinirime gitti. Zaten mekanik ile ilişkimin sonunda bir bozum yaşamışım. "Benim için sen hâlâ hareketliliksin, desem desem sana en fazla göç diyebilirim" dedim. Anlaştık. Valizlerini sordum. Yokmuş. Ömrü yolculukla geçtiği için pratikleşmiş, sırt çantasıyla idare ediyormuş. Yağcıbedir'e atladı. Ben de sıçradım.

Yolculuğumuz başladı. Yolda mekanik hemen hiç konuşmadı. Bizim göçü pek beğenmedi herhalde diye düşündüm. Ne de olsa tüp bilimi. Kaldı ki annesi de Nobelli. Aslında göçün annesi de kraliçedir. Ama o kadar çok çocuk yapıyor ki ne kraliçeliğinin gereğini yerine getirip saltanatın keyfini çıkarabiliyor ne de çocuklarına yabancıların yanında çok konuşulmaması gerektiği gibi kimi basit terbiye kurallarını öğretebiliyor. Yolculuk boyunca göç sürekli konuştu. Ne de olsa laf bilimcisi. Önceleri kulak asmadım sözlerine. Zaten keyfim bozuk. Dinler gibi yapıyorum. Ama bu göç ne de olsa çok çocuklu aile çocuğu. Böyle durumlarda ne yapılacağını sosyalizasyonunda edinmiş. Hemen taktik değiştirip monoloğunu diyaloğa dönüştürmeye başladı. Sürekli soru soruyor. Birine olmasa ötekine takılmak kaçınılmaz. Soruları da az buz şeyler değil. Bakın neler soruyor?

Sosyologlar göçü incelerken nasıl kavramsallaştırıyorlarmış, göçü Webercil aktörlerin aksiyonları temelinde mi yoksa içinde Parsonscıl aktörlerin rollerini ifa ettikleri bir sosyal süreç olarak mı kavramsallaştırıyorlarmış, giderek, bazı göç incelemelerini Webercil aktörleri diğer bazılarını Parsoncıl aktörleri vurgulayarak gerçekleştirebilir miymişiz? Bu soruyu şöyle de sorabilirmişiz: Göç incelemelerinde bizim analiz birimimiz göç eden bireyler mi yoksa göçün bizatihi kendisi miymiş? Göç sözlerinin bu noktasında mekaniği de işin içine katıp kendine dinleyici kılmak için müthiş bir atılım yaptı ve sorusunu şöyle geliştirdi: "Analiz birimimiz göçün bizatihi kendisi ise yani mekanikteki karşılığı ile hareketin kendisi ise, göçe ilişkin informasyonu sadece göçmen rolünü ifa eden Parsonscıl aktörden almanın böyle bir inceleme için yeterli olduğunu kabul edebilir miyiz? Yoksa göçenin dışındaki başka aktörlere, giderek göçle birlikte bulunan diğer değişkenlere (kentleşme, sanayileşme, makinalaşma gibi süreçler, zorunlu iskan gibi idari tasarruflar, tehcir gibi ırkçı uygulamalar, doğal afet gibi coğrafi faktörler) de dikkat yöneltmemiz gerekir mi?" Cevabını kendi verdi. "Benim görüşüm analiz birimi olarak göçü alan bir araştırmanın bireye değil fakat yapıya odaklanması gerekir" dedi. Birey burada sadece informant olarak kullanılmalıymış. Bu bağlamda göç toplumsal yapı çözümlemesi olarak incelenmeliymiş. Böyle bir inceleme ise bize ister yapısal (dönüşümcü) ister evrimci (değişimci) tarzda fakat her halükarda toplumsal düzlemde etkili olan kurumlar, süreçler ve yapıları gözönüne alan bir nedensellik zinciri kurma imkanını verecekmiş. Böyle bir zincirin kurulması ise Galileocu hareket anlayışının benimsendiğini gösterirmiş.

Bizim göç sonunda turnayı gözünden vurmuş, kendini beğenmiş mekaniğin ilgisini üzerine çekmeyi başarmıştı. Göçün kazandığı bu ilgiyi zafermiş gibi görmekte pek istekliydim nedense. Göçün mekaniğin ilgisini çekmiş olmasından ben de memnun olmuştum. Nedense mekaniği edebiyat bilmezliğinden ötürü acımayla seyreder olmuştum. Ama göç bendeki bu duygu değişimlerinden habersiz entelektüel birikimini dökmeye devam ediyordu. "Analiz birimimiz Webercil aktörler ise" dedi "o zaman toplumsal yapıyı ikincileştirmek Webercil aktörü (göçe kalkışan, göçmekte olan ve göçmüş olan aktörü) öne çıkarmak gerekir". Webercil aktörlerin mekanikteki karşılığı hareket eden cismin kendisi imiş. Bu tarz bir çalışmada sorulması gereken sorular şunlarmış: "Göçe kalkışan aktörler kimlerdir, göç kararının verilmesi süreci hangi etkileşim ağları kurularak gerçekleştirilmektedir, göç süreci aktörlerce nasıl algılanmaktadır, sorun tanımlama ve sorunla başa çıkma nasıl gerçekleştirilmektedir, vb." Bu sorular bir noktada Aristotelesci mekanik anlayışına uyan sorularmış. Zira göç olayının aktörlerin sosyal etkileşimleri ile kurulduğu ve bu kurmaya bağlı olarak davranıldığı düşünülmekteymiş. Bu bağlamda göç bir toplumsal yapı çözümlemesi olarak değil fakat bir etkileşim ağı olarak incelenmiş olacakmış. Böyle bir çözümlemede bireyi göçe iten toplumsal yapıya ilişkin süreçler değil fakat bu süreçlerin birey tarafından algılanması, anlamlandırılması, kavramlaştırılması, okunması asıl odak noktası olarak alınmalıymış. Böyle bir çözümleme Galileocu anlamda bir hareket açıklaması örneği olmayacakmış. Zira odak noktası hareket ettirten neden değil fakat ondan bağımsız bir varoluşa sahip olan cismin kendisiymiş. Yani aktörmüş. Bu ise bizim Aristotelesci mekanik anlayışını benimsediğimizi gösterirmiş. Göç sözlerinin burasında durup gözlerini bana dikti ve şu soruyu sordu: Hem Galileocu mekanik-Parsonscı aktör geleneğini hem de Aristotelesci mekanik-Webercil aktör geleneğini birleştirerek göçü ve göçeni tek bir çözümlemenin nesnesi yapamaz mıyız? Bu soruyu cevaplamak benim için çok kolaydı. Cevapladım da zaten.

Ama benim asıl aklıma takılan konu başkaydı. O da bizim Parsonscıl aktör başka bir ifadeyle toplumsal yapının biçimlediği ve nesneleştirdiği aktör temelli açıklamalarda bulunma alışkanlığımızın kökenleriydi. Toplumu sorgulamakla yükümlü sosyolojinin neden bizde hâlâ bireyi ikincilleştiren yaklaşımların takipçisi olmayı sürdürmeye bu kadar istekli olduğuydu. Sosyologlarımızın neden kendilerini de nesneleştiren bu yaklaşımları yüceltmeye bu kadar istekli olduklarıydı. Bu yüceltmenin sonucu muydu kamusalı devlet olarak okuma alışkanlığımız? Ben kendimi bu sorulara kaptırmışken birden mekaniğin sesini duydum. Yolculuğumuzun bittiğini söyleyeceğini sandım. Yanılmışım. Nasıl olduysa zihnimden geçenleri okumuş. Sorularım için cevaplarının olduğunu söyledi ve ekledi "yolculuğun bundan sonrasında zihninizden geçen sorularla birlikte cevap arayabilir miyiz?" Siz olsanız ne derdiniz?

(*) Ankara Üniversitesi DTCF Sosyoloji Bölümü öğretim üyesi.

Matematiksel bilgi nedir?

Bayram KAYA

Pisagorcular, evrende olan bitenin sayılarla açıklanabileceğine inanıyorlardı. Günümüz matematikçileri ise devasa hesaplamalara konu ettikleri matematiksel nesnelerin nasıl davrandıklarını bilgisayar üzerinde görselleştiriyorlar. Ramsey sayısı ya da Riemann diferansiyel geometrisinin eğilim gösterdiği modelin tahmini insanın sezgi gücünü artırıcı estetik bir ışıltıya dönüşüyor: Next terminaller karşısında sonsuza dalan fraktallerin göz alıcı güzellikleri üzerine kafa yormak el yazma modellerden çok daha anlamlı ve çekici. Bu "yapay-zekalar"ın, işlemsel formüllerle soyutlandıkları nesnel doğanın hareketi arasındaki bilgiyi anlık vermesi, matematikte de vazgeçilmezliklerinin bir göstergesi.

Matematik kuralları, düşünme ile varlık ve hareket ile maddenin birbiriyle ilişkilerini yöneten kuralların soyut bilimidir. Soyutlama, uzaysal-zamansal ve duyumsaldır. Uzay-zaman kavramları maddi evrenin hareketinin bir soyutlamasıdır ve maddi evreni tam değil yaklaşık olarak yansıtırlar. Matematiğin işlemsel formülleri de nesnel doğanın yaklaşık bir soyutlamasıdır. Ama düşünme ile varlık ve hareket ile madde arasında iletişimin zayıf olduğu noktada belirsizlik başlar: Deney araçları yetersiz olan bir araştırmacıyla deneye konu olan nesnellik arasındaki ilişki bir belirsizlik ilişkisidir. Çünkü bir yerden sonra ölçülememezlik ile tanışılır. Burada devreye felsefi tercih girer. Örneğin Materyalist Epistemoloji nesneyi irademiz dışında varlık olarak alır ve bilgisini yaklaşık olarak edinebileceğimizi söyler. Bu yönüyle, günümüz bilimlerinde çokça görülen, irademiz dışında varolan bir nesnelliği reddeden Öznel İdealizm ve dışımızdaki dünyanın varlığını kabul etse bile, bilinebilirliğini reddeden Bilinemezcilikten temelde ayrılır. Günümüzde Öznel İdealizm ile Bilinemezciliğin sınırları birbirine karışmış durumdadır. Araştırmacının felsefi tercihi ve ideolojik seçimi şu "niyet" veya, bu "işaret" şeklinde öznel amaca dönük olarak matematiğe girdiğinde matematiksel bilgi değişir. Öznel niyet sonucu etkiler.

YÜZYIL BAŞINDA MATEMATİK TARTIŞMALARI

Felsefeci **Thomas S. Kuhn** ve onun izleyicileri bazı yönleriyle matematiğin gerçek temellerinden uzaklaştığı konusunda hem fikirler. **Kuhn**; bilimsel teoriler objektif anlamda doğru olmaktan çok toplumsal nedenlerden dolayı geçerlilik kazanır, diyor. **Kuhn**'a katılmamak mümkün değil, ama o, gerçek bilimde ilerleme diye bir şey olmadığına inanır. Onun düşünesine göre Descartes matematiği ilkçağ matematiğini daha da mükemmelleştirmiştir. Ama bunlarda ontolojik bir ilerleme doğrultusu yoktur. **Kuhn** göreceliği savunurken döngüselcilikten kurtulamıyor. Eskiyi yüceltmeyi ve postmodernliği çekicileştiriyor. Bizden bağımsız bir nesnel dünyayı, duyu verilerini gözlem önermelerine çevirerek bilebileceğini söyleyen pozitivistlere, kendi de bir pozitivist olan **Karl Raimund Popper**'ın "Eleştirel Akılcılığı" büyük bir darbe indirir. **Popper**'a göre bilim doğruyla özdeş tutulamaz, çünkü hem **Newton**'un hem de **Einstein**'ın teorilerini bilim sayıyoruz, ama ikisi birden doğru olamaz, üstelik her ikisi de pekala yanlış olabilir. Ona göre bilim Akılcılıktan soyutlanamaz. Matematik de öyle. Akıl yanılır ise onu Eleştirel Akılcılık düzeltir. **Thurston** ise matematiği doğadaki doğruların keşfi olarak tanımlar. **Heisenberg**'in yeni matrisi, **Kurt Gödel**'in eksiklik teoremi de bu alanda bilinmeyen şeyler değil. Kuantum fiziği ve eksiklik teoreminde odaklaşan **Roger Penrose**'ın "yeni aklı" ise, 90'lı yılların gözatılması gereken bir eseridir. Materyalist **G. H. Hardy** ise nesnel yaklaşımı ile dikkat çeker. **Hardy**, matematiksel bilgi kimilerine göre zihinsel (onu akıl yaratır), kimilerine göre insan iradesinden bağımsızdır diyor ve matematiği zihinden bağımsız doğada keşfedilecek bir nesnel gerçeklik olarak tanımlıyor.

F. Hegel (1770-1831).

Ernst Mach (1838-1916).

Yüzyılımızın başında, **Frege**, **Whitehead**, **Russel** ve **Moore** ile başlayan, Pozitivizmi biçimselleştirilmiş mantıksal kesinliğe oturtma çabası, matematikte herşeyin mantığa indirgenmesine yol açmış ve matematiksel bilginin, akıl ile mantığın "özgür yaratmaları" olduğu yaklaşımı ağırlık kazanmıştı. Ama **Gödel**, bir sistem hiçbir zaman kendi üzerine yükselemez diyerek bu çabalara set oluşturur. Bunu yaparken mantıkçı **Russel**'ın kümeler kuramının kendine gönderme sorununa ilişkin mantıksal çelişkilerinden yararlanır. **Gödel**, bilgi zihinde saklıysa metafizik hakikatın gizi nasıl görülemez derneye getiriyordu. Matematikte bir mantıksızlığa işaret ederken sığ, metafiziksel bir sisteme ulaştı. Aksiyonlarda ve teoremlerde salt aklın özgür yaratmalarını gören mantıkçılar matematiği "ve", "veya", "ise", "ancak ve ancak" gibi bağlaçların istilasına uğratarak durağan bir dil oyununa dönüştürdüler. Oysa nesnel dünya akıl'ın kendi yaratımlarının ve imgelemlerinin tüm nicelik ve niteliklerinin ilk verilerini içinde barındırır. "Sayı ve şekil kavramları gerçeklik dünyasından başka bir kaynaktan çıkarılmamıştır... Bütün öbür bilimler gibi matematik de insan gereksinmelerinden doğmuştur: Toprak ölçümlerinden, kapların oylumundan, zamanla ilgili hesaplamalardan ve mekanikten. Ama, her düşünme dalında olduğu gibi, belirli bir gelişim aşamasında, gerçek dünyadan soyutlanmış yasalar, ona karşı bağımız bir şeymiş gibi, yasalar dışarıdan geliyormuş, dünya onlara uymak zorunda imiş gibi konur". (**Engels**, *Anti-Dühring*)

DÜŞÜNCE, DOĞA KADAR SONSUZ

Biçimselciler de matematiği ezberlenecek bir kurallar yığınına çevirerek bilimdeki rolünü önemsizleştirirler. Yeni Kant'çı pozitivist eğilimliler ise matematiğin içeriğini soyut-önsel sezgiye indirgerler. Kısaca bunlar ve benzeri metafiziksel ve idealist yaklaşımların hiçbirisi matematik ile maddesel hareketin arasındaki bağı ve onun gelişim yasalarını anlayacak durumda değildir. Onlar gerçekliğin bir yanıyla ilgili kalırlar ve varlık ile bilinç arasındaki ilişkiyi çarpıtarak yansıtırlar.

19. yüzyıl matematiğinde belirsizlik kalkmıştı. Bilim ve felsefede herşeyin geliştiği-değiştiği anlayışı ve dünyanın bilinebileceği ağırlık kazanmıştı. Yüzyılımıza girerken Pisagorcu mistik gelenek, **H. Poincare** ile geri geldi. **Poincare** herşeyi simgelere indirgeyen bir uzlaşmacıydı. Onun olumlu yanı pratiğin ölçütüne başvurmasıdır. Fakat bu ölçüt öznel de yorumlanabiliyor. **Poincare**, "düşünülmemiş olan herşey salt hiçliktir; çünkü biz, ancak düşünmeyi düşünebiliriz" derken **Gödel**'den **Heisenberg**'e yüzyılımızın bütün matematikçilerinin üzerinde derin bir iz bırakır. **Mach**; hareketin, göreceliğin, sürekliliğin ve sonsuzluğun temel çelişkilerini gizemselleştirmişti. Doğrusal olmayan sistemlerin incelenmesinde öncü kabul edilen **Poincare**, **Mach**'ın öznel yorumunu yeniden dirilterek, **Mach** ile günümüz öznel idealist ve bilinemezcileri arasında köprü işlevi gördü. **Poincare**'yi göklere çıkaran **Heisenberg**, "gözlemlenmemiş olan hiçtir" der. **Heisenberg**'in materyalist **Bohm**, **Shrodinger**, **de Broglie** vb'leri ile Kuantum fiziğinde odaklaşan tartışmaları onun öznel idealist ve bilinemezci yaklaşımını ortaya koyar. **Heisenberg** nesnel gerçeği yadsıyarak bilimin öznel gerçeğin yanında inancın öznel gerçeğini de öne çıkarır. Onun asıl kaynağı; maddesel hareketin bilgisinin sezgi ile önsel olarak alındığını ifade eden ve "inancı" güçlendiren Kant felsefesidir.

Öznel İdealizm düşüncenin kaynağının doğasal hareket olduğunu yadsır. Düşüncenin de doğa kadar sonsuz olduğunu göremez. Düşüncenin sonsuzluğunun kaynağı **Hegel**'de sonsuz ruh veya "mutlak ide", **Marx**'ta sonsuz maddesel hareketin en yüksek biçimi olan "sonsuz yaşantı"dır. "Bütün gerçek doğa bilgisi, öncesizin-sonrasızın, sonsuzun bilgisidir. Bilinebilir doğa sonsuzluğunun tümüyle sonlu şeylerden oluşması gibi, düşünce sonsuzluğu da sonsuz sayıdaki sonlu insan düşüncesinden bileşir" (**Engels**, *Anti-Duhring*)

Hegel'in büyüklüğü maddesel hareketin çelişkisini görebilmesindendir. "Matematiksel bilgi" diyor **Hegel**, "dışsal bir etkinlik olarak, salt maddesele doğru kendinden hareketli olanı, onda aldırmaz, dışsal, cansız bir içerik kazanacak biçimde indirger". **Hegel** bilimin nesnelliğindeki "inancın" dış nesnelerin nesnel varlığındaki "inanç" ile aynı şey olduğunu biliyor ama düşüncenin açılımında matematiksel kavramlara soyut cansız bir işlev yüklüyor. Ama matematiğin konusu ve rolünü doğru belirliyor, özünde nesnel bir matematik tanımı yapıyor. Ayrıca **Hegel** Kuantum'un nesnel doğumunu kestiren ilk kişi oldu. "Koca **Hegel** öyle iyi matematik bilirdi ki, ölümünden sonra ardında bıraktığı bir yığın matematiksel el yazmasını yayınlamaya öğrencilerinden hiçbiri yetenekli değildi. Böyle bir işi yapabilmeye yeter matematik ve felsefe bilgisi olan tek kişi **Marx**'tır." (**Engels**). **Marx** doğa yasalarından ekonomik yasalara kadar bilgi için matematiksel uygulamayı hem olanaklı hem de zorunlu gördü.

Marx'ın matematik incelemeleri, matematik problemleri felsefi açıklaması ve matematiğin felsefeye etkisi üzerinedir. Onun ekonomik mekanizmaların "istatistiksel" açılımları ile "olasılık hesabı" bugün de anlamlıdır. Uzaklık kavramını da uzay-zaman boyutunda ele alarak maddesel hareketin "göreliliği" ve "kesintisizliği" kavramını geliştirmişti. İnsanlık tarihinin diyalektiğini bulan, kapitalist üretim sistemini ayrıntılı çözümleyen **Marx**, *Matematiksel Elyazmaları* incelendiğinde görülecektir ki bu alanda da büyük buluşlara imza atmış.

Marx, *Matematiksel Elyazmaları*'nda: aritmetiğe (fiyat değişim oranı, artı-değer, kâr oranı, kredi ve yeniden üretim, indirimler, iskontolar, denklemin kökünü çıkarma, logaritma alma), cebire (sonsuz seriler, fonksiyon kavramı, cordon kuralı, denklemler temel teorisi, diziler, belirsiz katsayılar vb.), geometriye (trigonometri, çözümsel geometri, kronik kesitler) ve diferansiyel-integral hesaba (farklılaştırma, sonsuz küçük kuantum, Taylor teoremi vb.) değinir. **Marx**'ın doğa bilimler, teknoloji ve bunların tarihi üstüne yorumlarının bütün ilksel başlangıçlarını *Matematiksel Elyazmaları*'nda görmek mümkündür.

Sonuç olarak, matematiksel bilgi, soyut nicelik belirlemelerinin ve kendileri de "gerçekliğin yansımaları olan düşünce yaratmalarıyla ilgili soyut bir bilgi" olarak tanımlanabilir. Kaynağı doğada olan soyut duyumsal algılarla ilgilidir.

KAYNAKLAR

1) Karl Marx, Matematiksel Elyazmaları, çev. Öner Ünalan. Başak Yay. İstanbul 1990. 1. baskı.

Yeni yaşam

Prof. Dr. Aydın KÖKSAL

Bir kitap okudum, bütün yaşamım değişti.

Gerçekten değişti. Hem de bir roman başkişisinin yaşamı değil, benim kendi öz yaşamım değişti. Bu etkiyi çoktandır sezinler dururdum. Ama bugün, 37-38 yıl sonra, bunun böyle olduğunu, açık-seçik bir biçimde düşünüyorum.

19 yaşındaydım. Lise son sınıfta Fransızca öğretmenimiz **Patrice Thompson** bize, 322 yıl önce yazılmış bir kitaptan alınmış bir sayfalık bir metin okuttu: **Descartes** gerçeği öğrenme amacı güden usçu felsefenin ilk ilkesini buluyordu: "düşünüyorum öyleyse varım". Bu metnin yer aldığı ders kitapçığının kapağında yazarın bir resmi vardı (1). Tek sayfalık metin beni öylesine etkilemişti ki, okulumuzun kitaplığından, birkaç yüzyıl önce, o zamanın Fransızca yazım kurallarına göre basılmış olarak kitabın özgün bir basımını arayıp buldum. İki parmak kalınlığındaki bu kocaman kitabı birkaç günde içer gibi okudum. Yazarın "yöntem" üzerine düşüncelerini açıkladığı uzun giriş bölümünden sonra, kitap, bu yöntemin uygulamalarını sergiliyordu. Okulda okuduğumuz geometri, optik, gökbilim ve öteki konularla ilgili pek çok bilginin temellerini açıklayan olağanüstü değerli bir yapıttı bu! Bir küp altından daha değerli bir gömü bulmuşçasına gözlerim kamaştı. Günlerce, haftalarca sınıf arkadaşlarımla yalnızca bu kitabı konuştum durdum. Sanırım bu eski kocaman kitabın iç kapağında da, yazarın bir gravürü bulunuyordu (2). Buradaki genç adam ne denli yakışıklı, sağlıklı ve güleryüzlüyse, öteki resimde betimlenen kazan kulpu kaşlı orta yaşlı adam o denli asıkyüzlü, düşünceli, yorgun ve yıpranmış gözüküyordu. Arada yalnıza 15 belki 17-18 yıl bulunduğunu sandığım bu iki resmin aynı kişiyi gösterdiğine inanabilmek için bu resmin ve gravürün çizgilerini saatlerce incledim. Adam kuşkusuz o adamdı. O sağlıklı, güleryüzlü adam, doğayı, nesneleri, sayıları, yüreğimizi, ışığı gözlemiş, bilmenin yöntemini düşünmüş, **Aristoteles**'in daha o zaman yaklaşık 1800 yıllık, skolastik (okullu demek) ama yine de usçu düşünesine (3) karşı çıkan o olağanüstü yapıtı 15, belki 17-18 yılda yoktan var etmiş ve o bitkin, düşünceli, asıkyüzlü yaşlı adama dönüşmüştü. Ben kitaptan, hele hele ders kitabımızda öğretmenimizin bize okuttuğu, haftalar boyu didik didik edip çözümlediğimiz o tek sayfalık özgün metinden öylesine büyülenmiştim ki, arkadaşlarıma açıkladım: "Ben böyle bir yapıt üretebilmek, insanlığa böyle bir hizmette bulunabilmek uğruna, bunun karşılığı olduğu anlaşılan böylesine bir tükenmeyi göze alırdım." Arkadaşlar ikiye ayrıldı. İkinci resmin karanlık, ürkütücü görüntüsü karşılığında kazanılmış bilimsel düşüncenin parıltısını yıl boyu tartıştık.

Fransızca dersinin Lise Bitirme Sınavında, bana yöneltilen soru, rastlantı mıydı bilmem, o tek sayfalık metin üzerindeydi. **Thompson, Dubois** ve sınava giren öteki öğretmenlerimiz metin üzerindeki eleştirisel tartışma sonucunda beni kışkırttılar: Yazar yanılmıyor muydu, yöntemi gerçekten bugün için de doğru muydu? Hiçbir kuşku duymadan açıkladım: "Hayır, ben Descartes'çıyım (cartesien), yazarın yönteminin doğru olduğunu düşünüyorum! Çünkü, ..." Sonradan o anda duyduğum özgüvene şaşmışımdır.

Baskı uygulanmayan özgür bir ortamda, aşırı ödev yükü altında ezilmeden, kendi kişisel ilgilerimize yönelerek zamanımızı kullandığımız bir ortamda, ana-baba baskısıyla da sınırlanmadan, iyi bir okulda, zengin kitaplığı, özgürce düşünme, düşündüğünü söyleyebilme gibi demokrat ve cumhuriyetçi, ezber'den uzak bilimsel yöntem ve gelenekleri olan bir yatılı okulda delikanlılık çağımın sekiz yılını geçirmiş olmanın ne denli büyük bir şans olduğunu, yıllarca sonra 40-45 yaşlarında ancak kavrayabildim. Gençliğimin çiğlik çağında, kavrayışımı, bilimsel düşüncemi, ilericiliğimi, kendi çalışkanlığıma, yeteneğime, tek sözcükle iyi öğrenciliğime bağlardım. Olgunlaştıkça, yeteneğin alıştırma olduğunu, **Patrice Thompson, Pierre Dubois, Goodman, Liberman, Faruk Kurtuluş, Esat Mahmut Karakurt, Ferruhzat Turaç** gibi öğretmenlerimizin ne denli büyük ustalar olduklarını, kendim de önünde sonunda bir öğretmen olarak, karşılaştırmalı biçimde şimdi daha iyi anlıyorum (4).

★ ★ ★

Bugün 1596'daki doğumunun 400'üncü yıl dönümünü Cumhuriyet Gazetesindeki anma yazısından anımsadığım **Descartes**'ın 1637'de basılan "Yöntem Üzerine Söylev" başlıklı kitabından alınma 1-1,5 sayfalık metni 1959'da 19 yaşındayen derste okuduğum için tüm yaşamımın değiştiğini açık-seçik anladım: "Düşünüyorum öyleyse varım" ya da "je pense donc je suis" ya da "cogito ergo sum". "Credo" değil, "cogito" "İnanıyorum" değil, "düşünüyorum".

Özellikle bugün. Çünkü bugün 11 Ocak 1997'de, 3 Kasım 1996'dan beri iki ayı aşkın süredir, bütün TV yayınlarımızda, yazılı basınımızda Susurluk'taki kamyon-otomobil çarpışmasında yaşanan "kaza"yı (=kader'i=alınyazısı'nı) (5) yaşıyoruz. Bütün basın-yayın kuruluşlarımız, kamusal-özel örgütlerimiz, üniversitelerimizde öğretim üyelerimiz, okullarda öğretmenlerimiz, düşünürlerimiz herkes "Kamyondan sonra Yeni Türkiye"de artık hiçbir şeyin aynı kalamayacağından söz ediyor. Gazetelerimizde, bütün sayfa, renkli duyurularda "Yeni Türkiye" var. Artık devlet ile elele çalışan "çete"lerin durumu toplumsal bilinç dışında karanlıkta saklanamayacak! Kamyon, çirkin "öldürücü mafya-soygun-çağdışı ilkel yönetim" koalisyonuna çarptı! Kamyon kazasını oluşturan çarpışmanın ışığını Melek gördü. Öldüreni bir türlü bulunamayan ölülerin gövde parçaları, kimlikleri, anıları dört bir yana saçıldı. 20 yıldır oynanan, nereye gittiğimizi bilmeden sürüklendiğimiz otobüsle ölüm yolculuğumuzda trafik kazalarının ışığıyla yaldızlanan tiksindirici, mide bulandırıcı, öğürtücü "Yeni Hayat" bu: **Orhan Pamuk**, söylemini eleştirmenlerimize bir türlü beğendiremedi, ama kaza'ları kendi kanıyla ödeyerek bir alınyazısıymışçasına yaşayan yurttaş kalabalığımız, kitapta kendini bulmuş olmalı ki, onu en çok satan kitap yaptı.

İsveçli Christine'in Descartes'ı kabulü Dumenil'in eseri Versailles şatosu, Paris.

Ey **Orhan Pamuk**! Bilici misin, nesin? İşte Melek de sonunda etiyle kemiğiyle göründü gözümüze, karşıdan bir ışık yumağı gibi yaklaşıp otobüsümüze çarptı: başörtülü üniversite mezunu **Fadime Şahin** bu. Kaza, kader, alınyazısı önemsiz artık. Şimdi Aczimendi Şeyhi **Müslüm Efendi, Cinci Ali Kalkancı** Hoca, Melek yüzlü **Fadime**'nin gözyaşları, cinler, onlarla iletişimimizi sağlayan **Medyum Memiş, Medyum Keto**, falcılar, ruh çağıranlar, inanmış iyi insanlar, dörtlü evlilikler, gizli nikâhlar, geçici süreli nikâhla (muta) kadın tazelemeler, cin çıkarmalar, açık oturumlar gündemde: Ramazanda kadının dilini emmek oruçlu kocaya haram mıdır? Canı genç kadın isteyen er kişi, Meleği (**Fadime**'yi) koynuna almadan karılarından olur almak zorunda mıdır? Çözümler, bilimsel açıklamalar: "kesinlikle hayır, zorunluk yoktur, ama olur alırsa da iyi olur!"

★ ★ ★

"19. yüzyıl sonunda Paris'te uluslararası bir sergiyi gezen **İbrahim Ethem** (Dirvana), geri kalmışlığımızın ve her alanda başarısızlığımızın ülkemizde bilim ve felsefe yokluğundan kaynaklandığı tanısını koymuş, **Descartes**'ın ünlü "Yöntem Üzerine Söylev"ini Osmanlıcaya çevirerek felsefeyi ve onunla birlikte usçuluğu ülkemizde tanıtmayı kararlaştırmıştı. Yurda dönünce bu çeviriyi gerçekleştirmiş ve basım izni için ilgili devlet dairesine başvurmuştur" (6). Kitap, içinde "felsefe" sözcüğünün asla geçmemesi, tüm "felsefe" sözcükleri yerine "hikmet" yazılması koşulu ile (Abdülhamit döneminde) 1895'te yayınlanmıştı. Kitabın "felsefe" sözcüğünün kullanıldığı gerçek çevirisi ise, Cumhuriyet'ten sonra, 1928'de yayınlanabilmiştir.

Orhan Pamuk'un olağanüstü yapıtlarını, örneğin Kara Kitap'ını kim, neden yadırgıyor, anlayamıyorum. O biziz işte: 1895'te yasaklanan felsefe, 1928'de ilk kez yasak değil. Bizim gençliğimizde, 1959'da da yasak değildi. Ama 1990'larda, şimdi artık yeniden yasak: okullarımızdan felsefe dersi kaldırıldı, yerine din dersi konuldu. "Sözde felsefe" ve "tefsir" artık yalnızca İmam Hatip Liselerinde öğrenilebiliyor, doğal olarak bilim değil, inanç çizgisinde. 400 yıl önceki **Descartes**'ın "düşünüyorum, öyleyse varım" ilkesine karşı 2319 yıllık Aristoteles mantığının da gerisine düşen "inanıyorum, öyleyse varım" çizgisinde. Haftalardır TV kanallarımızda, basınımızda ne çok feylesof ortaya çıktı, gerçekten Orhan Pamuk'sal (hem de kamyon-sal ve cin-sel ya da cins-el) "Yeni Hayat"ımızda.

★ ★ ★

Bugün, dinlence olsun diye Ankara'nın Abidinpaşa, Aşık Veysel Mahallesi, Akdere, Tuzluçayır, Doğukent yörelerinde uzun bir yürüyüş yaptım yalnız başıma. Gecekondu bölgelerinde kent dokusu hızla değişiyor, koca koca apartmanlar hızla örtüyor bu bölgeleri; geniş caddeler, dükkanlar- mağazalar, başörtülü-başörtüsüz işinde-gücünde iyi insanlar, işleriyle ilgili, istekli, devingen, tertemiz, zamlara, enflasyona karşı yaşam savaşımında. Çankaya-Mamak köprüsünün yapım yerine dek uzandım. Doğukent planlanıyor buralarda, geniş yollar açılmış bile.

Ben bu iyi insanlardan, bütün insanlığın ve benim yaşamımı değiştiren, 400 yıllık **Descartes**'ın düşünme yöntemiyle ilgili düşüncelerinin gizlenmesine karşıyım. Cinci Hocalara, Aczimendilere, öldürücü çetelere, trafik kazalarında gözümüzü kamaştıran ölüm ışığına karşıyım; özellikle bütün bunları kullanarak, bugün Ankara'nın dere-tepe dümdüz dağlarını derelerini kapladığını gördüğüm bu değişen kent dokusunda yaşam savaşımı veren bu iyi insanları bilgisiz bırakarak böylesine kullanan ve bundan hiçbir tedirginlik duymayan yöneticilerimize karşıyım.

★ ★ ★

Ben bir kitap okudum, bütün yaşamım değişti. 360 yıl önce Hollanda'da Fransızca halk diliyle basılan bu kitaptan seçilmiş bir sayfa okudum, bütün

yaşamım değişti.

Gerçekten değişti. Hem de **Orhan Pamuk**'un anlattığı gibi bir roman başkişisinin yaşamı değil benim kendi öz yaşamım değişti.

Bunu hep sezinler dururdum. Ama bugün, kitabı okuduktan 37-38 yıl sonra, bunun böyle olduğunu, bir gazetedeki anma yazısı, bir kamyon kazası üzerine kamuoyunda uyanan düşünceler, Aczimendi feylesofların, öteki sözde feylesofların ve softaların yorumları ve Ankara içinde yaptığım birkaç saatlik bir dinlence yürüyüşünden sonra, şimdi açıkseçik bir biçimde düşünüyorum.

Yürüyüş bitti, eve geldim. Bu anı ve düşüncelerimi, Yeni Yaşam'a uygun bir davranışla, hemen yazdım. Kim bilir belki de "kamyon'dan çıkanları, Meleğin (**Fadime**'nin) ışığında işinde-gücünde iyi insanlarımız bir kez gördükten sonra, Türkiye'de oynanan oyun gerçekten ters tepecek, **Orhan Pamuk**'un kitabındaki "Yeni Hayat" değil, bunun tümüyle tersi olan ve 37-38 yıl önce **Dercartes**'ı okuyan 19-20 yaşındaki gençte uyanan bilimsel düşüne bilincinin egemen olduğu "Yeni Yaşam" dönemi başlayacak ülkemizde. Tıpkı "ilim" ile "bilim", "talim-terbiye" ile "öğretim-eğitim", "idare" ile "yönetim" sözcüklerindeki anlam ayrımı gibi. Küçücük bir ayrım söylemde, ama özde, yepyeni bir yaşam.

Ankara, 11.1.1997
Cumartesi

YENİ YAŞAM'A EK (ERTESİ GÜN SABAHLEYİN)

Ben dün gece bu yazıyı yazarken sanki uzaktan ilişki yöntemiyle (telepati mi ne, cinler artık bize de mi yardım eder oldu?) **İlhan Selçuk**'la iletişim kurmuşum gibi, o da belki aynı saatlerde "Eşinin Dilini Emen Oruçlu Koca" başlıklı yazısını yazarmış. 12 Ocak 1997 günkü Pencere'de, çoğu kişi gibi okulda tarih öğretmeninden aldığı ilk ibret dersini anımsıyor: "Türkler İstanbul'u kuşattıklarında Bizans içinden çürümüştü. Kilisenin papazları meleklerin kanatları var mı, yok mu diye tartışıyorlardı."

Benim gibi, tartışma uzadıkça o da sonunu bekleyememiş, televizyonu kapatıp yatağa yatmış, uykuya dalarken aklına bir sorunun çengeli takılmış, düşüne girmiş; "Biz de İstanbul'da yaşıyorduk, değil mi?/Sahi, meleklerin kanatları var mıydı?.." diye soruyor "düşünmek" isteyen okurlarına.

Biz Türküz, hem Avrupalı, hem Asyalı. Biz Türküz, Atatürkçü, Cumhuriyetçi laik, hem de Osmanlı. Biz hem Selçukluyuz, hem Romalı (Rumi); hem müslüman, hem Bizanslı.

Dün ben, yurttaş olarak, bir bunalım geçirmiş olmalıyım, bir kimlik bunalımı: Türk olmanın dayanılmaz karmaşıklığı!

Ankara, 12.1.1997
Pazar

YENİ YAŞAM'A İKİNCİ EK (BİR SONRAKİ GÜN SABAHLEYİN)

Uşçu bilimsel düşünceye alışık olmayan kaderci kişi, belirsizlik karşısında her şeyde bir "hikmet", bir büyü, bir giz arar; rastlantıları bu yolda değerlendirir. İşte size canlı bir örnek: dün değil önceki gün yazdığım bu yazıda yalnızca birkaç sayı var, ama **Orhan Pamuk**'un roman kişisi olan Osmanlıların düşünceleriyle bakınca gizli bir im (bir işaret) hemen gözüme çarptı: okulda 322 yıl önce basılmış bir kitaptan bir sayfa okumuştuk, metin, kitabımızın 321 ve 322. sayfalarında yer alıyordu, **Descartes**'ın karşı çıktığı, kendisinden 1800 yıl önce yaşamış **Aristoteles** İÖ 322 yılında ölmüştü, günümüzden tam 2319 yıl önce, başka bir deyişle, 3 yıl kalan 3. binyıl'a girişimizden 2322 yıl önce.

Descartes'ın sözcüklerini kullanalım: "Usunu iyi yönetmeyi" (ya da aklını kullanmayı) bilmeyenlere ve "bilimlerde gerçeği aramak" yerine "açık-seçik" olmayan gizli imlere "inanmak" isteyenlere işte benden yeni bir tartışma konusu: 322 sayısının, hele hele 3. binyıla girerken, 2322 sayısının gizlerini başka yerlerde de araştırmamalı mıyız? **Descartes**'ın *Yöntem Üzerine Söylev*'ini okullarda bu anlayışla okutmayı sürdürsek bile zaten bir işe yaramazdı! Kaldı ki Milli Eğitimimizin Talim Terbiye Kurulu'na göre bugün okullarımızda Descartes okutmak yasaktır; çünkü felsefe dersi toptan kaldırılmıştır. Kendi kendime sorup duruyordum: nereden çıktı bu Aczimendiler? Oysa biliyorum ki ta Roma'dan kalma, bizde de bilinen atasözüdür: Ne ekersen onu biçersin!

Ankara, 13.1.1997
Pazartesi

DİPNOTLAR

1) Bu metin hem 12 Fen'de okuduğumuz Fransızca kitabımızın 321-322. sayfalarında (Desgranges, Ch.-M.et Boudout, J.: *Morceaux Choisis des Auteurs Français*, Classe de Lettres, Quatrième Edition, A.Hatier, Paris, 1952, 1472 s.), hem de ek kitap olarak satın aldığımız anlaşılan *Descartes, Discours De La Méthode* başlıklı, kapağında Frans Hals'ın Paris Louvre Müzesinde bulunan 1649'da yapılmış yağlı boya tablodan alınma resmi bulunan 94 sayfalık kitapçığın 45-46. sayfalarında yer almaktaydı (Librairie Hachette 1937).

2)Gravürün bulunduğu kocaman eski kitap, birkaç yüzyıl korunduğu gibi son 37-38 yıldır da korunabilmişse, İstanbul'da Galatasaray Lisesi Kitaplığındadır. Kitabın özgün adı şudur: *Discours de la Méthode, Pour bien conduire sa raison, & chercher la vérité dans les sciences. Plus La Dioptrique, Les Météores et la Géométrie, Qui sont des essais de cette Méthode* (Usunu İyi Yönetmek ve Bilimlerde Gerçeği Aramak için Yöntem Üzerine Söylev. Artı, bu yöntem'in sınandığı ışığın kırılımı, göktaşları ve geometri).

3)1800 yıl boyunca ilkçağ ve dinsel ortaçağ geleneğinin başöğretmeni Aristoteles bile, yaşlılığında, "dinsizlik"ten yargılanmış, suçlu bulunacağı kesinlik kazanınca, "Atinalıları felsefeye karşı (Sokrates'in ölüm cezasına çarpılmasından sonra) ikinci bir günaha girmekten korumak için Atina'dan, kuzeydeki Khalkis'e kaçmış, çok geçmeden de İÖ. 322'de orada ölmüştü.

4) Ustalarımız saydığım bu öğretmenlerimizden birkaçının daha adını anmaktan kendimi alamayıp listeyi biraz uzatınca, yalnızca orta öğrenimde bu adlar 44'ü buldu. Dipnotta bile sayılamayacak denli uzun bu listeyi belleğimden başka bir kağıda döküp kendim için sakladım, onlara büyük bir borçluluk duyarak, anıları karşısında duyduğum sevgi ve saygıdan yüreğim titreyerek. (Öğrenim anılarımı ayrıca yazmalıyım.)

5) "Kaza, kader, kadı" Arapça aynı kökten sözcükler olup /d/ ile /z/ arasında /th/ gibi okunur (zel, noktalı z). "Kaza" yargı anlamına geldiği gibi, ilçe anlamına gelen "kaza" da bu sözcüktür (kadılık).

6) "Descartes, Usçuluk ve Biz", Prof. Dr. İlhami Çetin, *Cumhuriyet*, 11 Ocak 1997.

S.S. DİDİM MAVİ BELDE ARSA VE KONUT YAPI KOOPERATİFİ

EGE'NİN KIYISINDA DOSTLARIN ARASINDA

DİDİM ŞEHİR GİRİŞİNDE, ÇEVRE YOLUNA 150 m.
DENİZ MANZARALI VE DENİZE 800.m. UZAKLIKTA
YÜZME HAVUZLU, ÇOCUK PARKI, SOSYAL TESİSLER
90 m 2 DUBLEKS + ÇATI

ÖDEME ŞEKLİ — **Peşinat : 200.000.000.TL.**

Mart	:20.000.000.TL.	Nisan	:20.000.000.TL.	Mayıs	:20.000.000.TL.	Haziran	:20.000.000.TL.
Temmuz	:20.000.000.TL.	Ağustos	:20.000.000.TL.	Eylül	:20.000.000.TL.	Ekim	:20.000.000.TL.

Arsa payı ve taksit ödemeleri sabit olup, 360.000.000.TL. Bu koşullar 1 Mayıs 1997'ye kadar geçerlidir.

Ülkemizin son yıllarda hızla gelişen en önemli turizm merkezlerinden olan Didim'de arsa ve konut fiyatları hızla artmaktadır. Sizlere kârlı çıkacağınız bir yatırım olanağı sunuyouz.

ÜYE KAYITLARIMIZ DEVAM EDİYOR

İZMİR ADRESİ : Kıbrıs Şehitleri Cad. No: 151/9 Alsancak Tel.: (0232) 464 15 71 Faks:(0232) 422 35 18

DİDİM ADRESİ: Yeni Mah. Park Cad. Kıray Pasajı No : 14 Tel.: (0256) 813 39 02 Faks : (0256) 813 10 73

İSTANBUL İRT.: Zehra Ada Tel - Faks: (0216) 327 14 92 - 93

ARSAMIZ KOOPERATİF ADINA TAPULUDUR.

Türkiye'den Rudolf Bahro geçti

Nesrin TİMUR

Rudolf Bahro; Kızıl ve Yeşil'i yanyana getiren ilk kişi; ilk "reel sosyalizm" eleştirisi yaparak bu kavramı oturtan bir entelektüel ve "Yeni Sol" hareketlerin içinde anılan "radikal ekolojizm"in teorisyen babası. Doğu Almanya'da doğan ve 70'lerin sonuna doğru yazdığı "Alternatif" isimli kitabından ötürü önce hapse girip sonra da sınır dışı edilen ve Duvar yıkıldıktan sonra ise Batı'ya inat, eski Parti'sine üye olduğu gibi aynı zamanda da Doğu Almanya'ya yerleşen ve "Sosyal Ekoloji" üzerine üniversitede ders veren **Bahro**, ilk kez Türkiye'ye geldiğinde, henüz onu yeterince tanımıyorduk. Oysa o, hem sosyalist ve entelektüel dünyada tanınıyordu, hem de Avrupa'da fırtınalar estiren Alman Yeşil Parti'sinin üyesi ve büyük umuduydu.

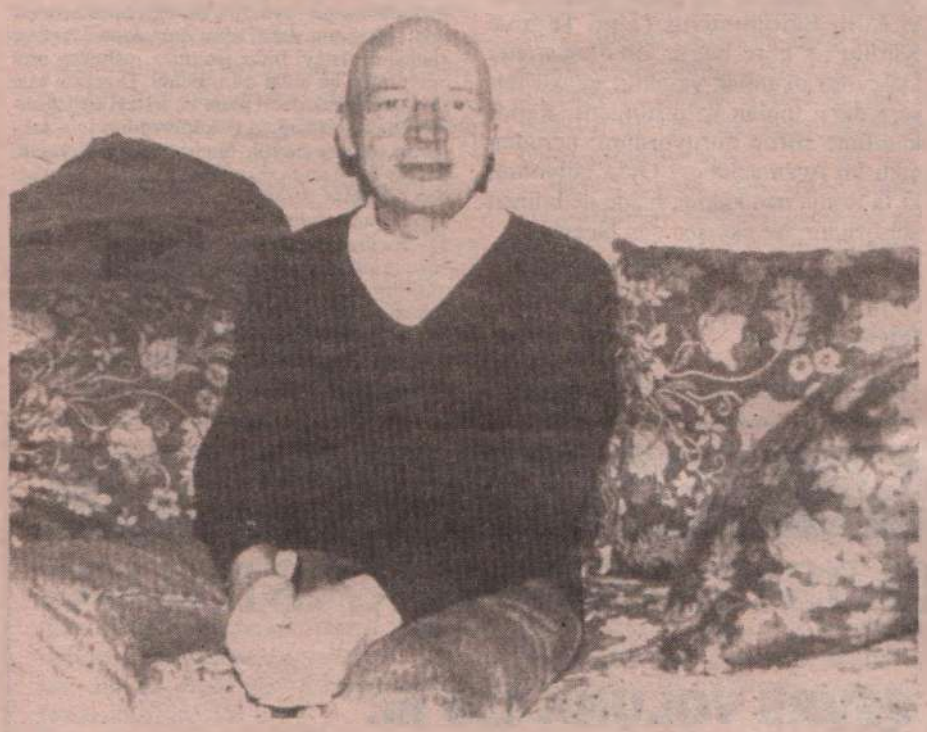

Ardından Mart 1997'de Türkiye'ye ikinci kez geldi. **Bahro** 62 yaşına girerken, geçen 15 yıl içinde de çok şey değişmişti: **Bahro**'nun üyesi olduğu Yeşil Parti, beslenen büyük umutlara karşın, radikalleri içinde eritip sistemle uzlaşırken, **Bahro** uzlaşmayı reddetti ve Parti'den ayrıldı. Bu arada Türkiye'de onunla yapılan söyleşilerden oluşan iki derleme kitap yayımlandı: *"Kızıldan Yeşile"* ile *"Nasıl Sosyalizm? Hangi Yeşil?"*. Ardından hakkında "mistik" hatta "faşist" bir çizgiye kaydığı ve sosyalizmden giderek uzaklaştığı söylencesi buralara kadar ulaştı. Bu arada, 90'lerin sonuna doğru ekolojik yıkım gerçeği ile yüz yüze gelen Türkiye'de de "Yeşiller Partisi" kurulmuş ve kapanmış; ayrıca da onlarca dernek ve grup kurulmuş ve hatta, çeşitli ekolojist, yeşil ve çevreci (EYÇ) (*) fraksiyonlar oluşmuştu. Ve **Bahro** da Türkiye'de EYÇ'ler ve çok yaygın olmamakla birlikte sosyalistler arasında tartışılan biri haline gelmişti. **Bahro**'nun gelişi Türkiye'deki yeşil ve ekolojistler arasında bir heyecan ve **Bahro**'nun en önemli iki kitabının, *Alternatif* ile *Kurtuluşun Mantığı*'nın, Türkçe'ye böylece kazandırılabileceği üzerine umut yarattı. (Bu iki kitabın Türkçe'ye çevrilmemesine karşın kendisinin iyi tanınması, **Bahro**'yu çok şaşırttı.) Tabii bu heyecanın asıl mimarı "eski sosyalist"in ağzından uhrevi hayata ilişkin duymak istediği övgü nedeniyle İstanbul Belediyesi'ydi. Ancak **Bahro** onlara, "din" ile "tin"i ayırdığını, İslami kimliğin peşine düşenlerin, bilim-teknik ve sermayeyi tanrısallaştıran anlayıştan hiç de uzak olmadıklarını, yani aslında kendisinin mücadele verdiği endüstriyalizmden yana olduklarını söyledi.

Bu arada **Bahro** ile iki kez görüşme olanağı bulduk ve pek çok soruyu doğrudan sorabildik. Mütevazi, sevimli ve hatta biraz utangaç görünen ve yüzünden gülümsemesi eksik olmayan **Bahro** bir kaç yıldır kan kanseriymiş. Bu nedenle olsa gerek, ufak tefek kalmış ve kafası dazlaklaşmış. Hastalığı onu yormuşsa da derin düşünce yeteneğini hiç kaybetmemişe benziyordu. Öyle ki, onun bir sözcüğe bin anlam katan felsefi tümcelerini çevrimeye çalışmak bizim için çok ciddi bir sorun oldu.

BAHRO'NUN ÖNEMİ

Doğu Almanya'da 1960'lardan itibaren Batı Almanya ile ekonomik yarış başlamıştı ve bu yarış Doğu Almanya'yı 70'lerde dünyada 8. büyük ekonomik güç haline getirdi. Giderek daha merkezileşen ve çok daha önemlisi, yönetim yapısı teknokratlaşan D. Almanya; sonuçta, tüketim maddelerini daha çok üretmek ve kapitalizmden daha gelişkin bir teknolojik sistem oluşturmak gibi bir çabaya yöneldi. Tam da bu süreci yaşayan ve Doğu Alman Sosyalist Birlik Partisi'nin yıllarca çeşitli görevlerinde çalışmış olan **Bahro**, kısaca *Alternatif* de denilen *"Mevcut Reel Sosyalizme Alternatif"*i yazdı. **Bahro** bu kitabında, kapitalist Batı ile reel sosyalist Doğu'nun ortak paydası gördüğü üretici güçler ile üretim ilişkilerini yani endüstriyalizmi ele alarak, endüstrileşen reel sosyalizmin, olması gereken sosyalizme yönelmesinin mümkün olamayacağını belirtti. **Bahro**, bu konuda (çoğu kişiye ütopik gelen) kültür devrimini savundu ve "kalkınma"nın tüm ülkeler için bir ana hedef olduğu bu dönemde, (gerçi şimdi de bu konuda pek bir değişiklik yok) Üçüncü Dünya'nın kalkınması gerektiği biçimindeki yaygın düşünceye karşı, Üçüncü Dünya'nın sömürülmesinin telafisinin, üçüncü dünya gibi yaşayarak gerçekleşeceğini savundu. Çünkü, endüstriyalist sistem ancak ve ancak, eşit olmayan kaynak kullanımı ile mümkün olabilirdi ve ne insanların, ne doğanın ne de her ikisini gözeten bir sosyalizmin, bu yapıya uyması mümkün değildi. Bu nedenle başta parti olmak üzere tüm yapı değişmeli ve "komün" ya da "otonom" denilebilecek ekonomik kararlarını elinde bulunduran "cemaatler" oluşmalıydı.

Tüketimi ve kapitalist bir anlayıştaki bolluk toplumunu vaat eden sosyalizmin kaçınılmaz olarak endüstriyelleşmesi ile var olan sosyalizmin artık devlet kapitalizmine yöneldiği biçimindeki görüşlerini yazan **Bahro** casuslukla suçlanarak hapse atıldı. Bu durum üzerine **Althusser**, **Mandel** gibi pek çok Marksist bir araya gelerek **Bahro** için kampanya başlattılar ve 1978'de "Bahro Kongresi" düzenlediler. 1979 yılında Batı Almanya'ya gitmesine izin verilen **Bahro**,1980-1985 yılları içinde bir sosyalist olarak Yeşiller Partisi içinde yer aldı. Cephe biçiminde örgütlenen Yeşiller Partisi içinde, emek-sermaye çelişkinin kapitalizmin çelişkilerini görmek açısından önemli olduğunu ve ekolojinin insan-toplum ilişkilerini her alanda sorgulama itkisi olduğunu savunuyordu. Ayrıca reformist düşüncelere prim vermeyen ve uzlaşmayı reddeden **Bahro**, konsensüslarla bir araya gelen Yeşiller Partisi'nde "radikal" konumda kaldı.

İlk kez, Doğu Almanya'da hapiste iken Fransızca öğrenmiş ve İncil'i incelemişti. Ve sosyalistlerin Tanrı'yı insan üstülükten çıkararak Hıristiyanlarla ideolojik bir bağlantı kurmasını savunmuştu. Altta da görülebileceği gibi hala dini, tinsellik içinde ele alıyor. Bu düşünceleri nedeniyle hem Yeşillerce hem de sosyalistlerce tepkiyle karşılandı ve 1985 yılında Parti'den ayrıldı. Ardından da 1987 yılında "Kurtuluşun Mantığı" kitabını yazdı ve bu kitapta sanayi uygarlığını tümüyle ele aldı. Ekolojik felaketin geldiği aşamanın insanlık için artık var ya da yok olma noktasında olduğunu ve bu nedenle ekolojik bunalımın kapitalizme vedayı zorunlu kılacağını belirtti. (Sözünü ettiğimiz bu savları kendisiyle tartıştığımız için altta daha detaylı olarak veriyoruz)

Artık kendini sosyalist olarak tanımlamamasına karşın komünizme sahip çıkan, ancak geçiş sürecinin adını koymaktansa tinsel değişimi şart gören hatta "antropolojik bir devrim"in gerçekleşmesi gerektiğini söyleyen **Bahro** için, giderek "papaz-dinci" ya da "kafayı yemiş" türünden tanımlamalar yapıldı. Buna karşın, kapitalizme radikal bir tutumla direnmesi, bağımsız bir entelektüel olması ve en önemlisi "endüstriyalizm-ekoloji" çatışması tahlili nedeniyle hiçbir zaman tümüyle saf dışı edilemedi.

'ALMAN YEŞİLLERİ SİSTEME ENTEGRE OLDULAR'

Bahro, yakın geçmişini, Alman Yeşil Hareketini ve ona yönelik eleştirileri şöyle aktardı:

"Almanya, ekoloji hareketinin doğduğu yer, ama bugün baktığınız zaman, sadece ve sadece atık nakliyatı gibi olaylara odaklandı. Oysa ekolojik krizi aşmak, dünyanın kurtuluşunu düşünmek, bunu tartışmak gibi bir görev varken, Almanya'daki Yeşiller maalesef, kendini nükleer atıklara endeksledi. Tabii ki bu sorunlar da önemli ve bunun arkasında tabii ki geniş bir enerji politikası var. Ama probleme yüzeysel yaklaşıyorlar.

20 yıl önce, yeşil ve ekoloji hareketi birlikteydi ve o zaman ufku çok genişti. Yeşil Hareket 68 hareketinden doğdu ve oradan yola çıktı; sonrasında bir noktaya geldi ve tıkandı. Çünkü, klasik politika tıkanmıştı ve ne yazık ki Almanya'da ekolojik krize karşı felsefi görüş gelişmedi. Yeşillerin de politikası iflas ettiği için ben Yeşillerden ayrıldım ve o zamanlar yaptığım çalışmalar, tam belirgin değildi. Ayrıldıktan sonra nedenler ve çözümleri üzerinde durdum. Çok önemli bir deneyim geçirdim son yıllarda. 87'de *Kurtuluşun Mantığı* adlı bir kitap yazdım ve orada ekolojik krizi aşmanın yollarını tartıştım. *Alternatif*'le karşılaştırıldığında bu kitap daha az satıı. Çünkü, *Alternatif*'te soğuk savaşı ve D. Almanya'daki durumu yazmıştım. Almanlar için soğuk savaş çok önemliydi. Ama *Kurtuluş* kitabında bütün insanlar için çıkış arıyordum ve şehir ekolojisiyle ilgili bir şey yazmadım. Bu da tabii onların ilgisini çekmedi."

Bahro'nun sözünü ettiği "şehir ekolojisi"nden anlaşılması gereken şey, şehrin kendi varlığı sorgulanmaksızın, yaşamını devam ettirmek için yapılan iyileştirme talepleri: Sokakların temizliği, az katlı binalar, az gürültü, atık, çöp vs. Ama bu konular ekolojik krizle doğrudan ilişkili olmadığı gibi, ekolojik krizi doğuran tüm nedenleri de saklıyor.

Bahro, devam eden konuşmamızda, kendi bakış açısını ve "kurtuluşun" karşısındaki güçleri şöyle tanımladı:

'SİSTEM BİZİ YANLIŞ YÖNLENDİRİYOR'

"Kurtuluşun Mantığı" adlı kitabımda, 'insan kendisini nasıl kurtarabilir'i yanıtlamaya çalışıyorum. Buna yaklaşabilmek için şunun yanıtını aramaya çalıştım: İnsanın kendisini yok etmesindeki mantık nedir? İnsanların yok olmaları katmanlar şeklinde mi ya da hangi katmanlar şeklinde yok oluyor? Bunu açıklayacağım. İnsanın insanla savaşı, milletlerin savaşları, sınıf savaşları delilikten başka birşey değil. Dünya küçük ve bunları kaldıramıyor. Dünyanın sınırları bu savaşları taşıyamaz. Tabiatta bir barışa ulaşmak, toplumsal olarak doğayla barışmak için galiba insanların doyuma ulaşması gerekiyor. Aksi taktirde doğayla barışmaları

mümkün değil. Şu anda ülkeler ve milletler arası savaşın arttığını görüyoruz ve bu en büyük sorun. **Edward Thompson**'un atom silahları için kullandığı terimlerinden biri olan uygarlığın son halkadaki gelişmesi anlamına gelen "ekstermism" (Örn: Tarım için aşırı oranda zehirin kullanılması ve sonuçta kendine zarar vermesi) sözcüğünü daha geniş bir anlamda kullanmak için ondan izin aldım. Batı'nın bütün mantığında bu yatıyor ve bu kelimeyi genel olarak Batı'nın mantığı için kullanıyorum. İnsanlar yanlış yerlerde çözüm arıyorlar, sonuçlarıyla uğraşıyorlar ama esas sorunu çözmüyorlar. Sistem bizi yanlış yönlendiriyor, çöpler, uranyuma karşı mücadele veya deniz kirliliği gibi yüz alanda uğraşmaya kalkarsanız; bunların tümünü oluşturan sistemi gözardı edersiniz. Bir tanesinden yola çıkıp, genel sonuca varmak ancak çok küçük bir olasılık. Karşılaştığınız ilk büyük tabaka endüstriyalist sistem; ekonomi ve teknolojinin belirlediği bir sistem. SSCB kapitalist sistemi aşmak için uğraşırken aynı hatayı yaptı ve böylelikle onlar daha çok endüstrileşmek konusunda kendilerini yordular. Bir kısır döngüye girmişlerdi. Çok üzülerek gördük ki biz de kapitalist sistemi yaratmanın peşinden koşuyorduk. Sosyalizm maalesef kapitalist sistem için çalıştı."

'KAPİTALİZM İNSANLARIN SONUNU GETİRECEK'

"Batı'da da bir işçi sendikası sadece kendilerinin az şeyi olduğundan yakınıyor, gerekli olan haklarını alamadıklarından söz ediyorlar ve sistemi sorgulamayı hiç düşünmüyorlar. Bu tutumun değiştirilmemesi durumunda yok olacağımızı görüyorum. Bu çok net. Kapitalist sistem, kâr arzusu ile sınırsız bir tüketime doğru gidebiliyor. Kapitalist sistemin büyümesi için daha fazla maden, daha fazla enerji, daha fazla kaynak kullanılması gerekiyor. Bu çok aptalca; kapitalist kâr sistemi sonunda insanların sonunu getirecek. Bu gereksiz rekabet durdurulmazsa, doğa ve insanlar bunu kaldıramayacak. Batı insanı kültürünü unuttu, daha çok kapitale ve ticarete eğildi ve insanlığın nereye gideceği ile ilgilenmemeye başladı. Kısacası; ekolojik krizi çözmek istiyorsak, endüstriyalist sistemi, kapitalizmi ve bu sistemler içinde oluşan insan tipini aşmayı göze almak zorundayız. "Üç katman" olarak da belirleyebileceğimiz bu üç ataerkil özellikte yapı, beşbin yıldan beri sürüyor. Kurtuluşun mantığını ancak böyle oluşturabiliriz."

Bahro'yla sohbetlerimiz bir ara "Derin Ekoloji"ye geldi. Ekoloji düşüncesinin bir "fraksiyon"u olan derin ekoloji'nin, sistem gibi bir sorunsalı yoktur ve o tek tek tüm insanların dönüşümü ile yani doğal yaşama doğru evrimi ile- ekolojik krizden çıkıp mutlu bir dünya ulaşacağımızı öngörür. Bu arada da özel mülkiyete karşı değildir. **Bahro**'nun tinselliğini, derin ekolojistlerin tinselliğine benzettiğimizde, kesinlikle farklı olduğunu söyledi. **Bahro**, derin ekolojistlerin toplumsal olarak değil de tek tek kişilerle uğraştığını, bunun bir faydası olsa bile, sorunun, toplumsal boyutu yani sistemleri görmezlikten gelerek çözülemeyeceğini söyledi.

Pek kavramadığımızı düşündüğü tinselliği, bir kaç kez açıklamaya çalıştı: "Başlangıçta insanlar eşitti. Ancak, bu eşitlik bozuldu. Şimdi, öne çıkan sadece bilinç ve akıl. **Lenin**, bir şey çok önemli diyordu: 'bilinç, bilinç, bilinç'. Oysa insan sadece bilinç ve akıldan oluşmuyor. Bilincini ve aklını ancak tinselliği ile uyumlulaştırdığı zaman doğayla barışabilir ve doyumlu olabilir".

BAHRO'NUN MANEVİYATÇILIĞI

Bahro, sistemin yıkılmasının ancak tinsel bir evrimle olabileceğini savunuyor. Çünkü, sosyalist önermelerin "maddi çıkar" üzerine inşa edildiğini ve bu vaat olmaksızın bir sistem oluşturmak üzere örgütlenmenin olanaklı olamayacağını ve halbuki bu vaadin dünyanın talan edilmesi demek olduğunu düşünüyor. **Bahro**'ya göre, vaat edilen "bolluk" ve buna uygun toplum modeli, daha çok tüketme ve dünya kaynaklarından daha fazla pay vermeyi içeriyor. Oysa, dünyanın kaynakları ve sınırları bunu kaldırabilecek durumda değil ve öyle olduğu için de zaten şu anda krizde. Öte yandan bu bolluk ve tüketim vaatleri verilmezse, sosyalist bir örgütlenmenin ve devrimin mümkün olmayacağını düşünüyor. Oysa hem bu endüstriyalist-kapitalist sistem yıkılmalı, hem de kurulacak yeni sistem dünyayı talan etmemeli. Bahro böyle bir örgütlenme konusunda umutsuz. Böyle bir örgütlenmenin, ancak yeni bir tinle, yeni bir etiğin oluşmasıyla mümkün olduğunu düşünüyor. Bu düşünceleri özellikle de bizim gibi Güneylilere anlaşılmaz geldi. Biraz açmak için şunları anlattı:

"1980'de Fransa'ya gittiğimde bir seçim kampanyası vardı ve Fransız Komünistleri şöyle bir vaadle kampanya yürütüyorlardı: 'Artık küçük araba yerine citroen kullanacaksınız'. Küresel planda bunu gerçekleştirmek mümkün değil. Batı sendikalarının böyle bir çizgi izlemeleri Sol'da olmadıklarını gösteriyor. Esasında şu gerçek var: Tarihe baktığımız zaman sorunun biraz da tinsellikte olduğunu görüyoruz. 1990'dan beri verdiğim derste bir başlık olarak, 'neden insan kendini ve dünyayı mahvediyor ve sonuçta bir kez daha kendini mahvediyor?' sorusunu tartışıyorum. Neden özellikle de Avrupa'nın savaşan bir toplum haline geldiğini, kapitalist sürece girdiğini irdeliyorum. Tarihsel olarak bakarsak, bunun çok daha kökende bir nedeni olması gerekiyor. Toplumsal bir bilincin ve tinselliğin evriminde bu sorunun ipuçları olabilir. Bunları araştırırken şunu görüyorum, bir yandan dünya mahvolurken diğer yandan insan kendi bilincini de yok ediyor. Bütün bu teknik bizim beynimizden çıktı; kaya zaten vardı, beton yoktu, bilgisayar yoktu, bunlar beynin ürünü. Öyle ilginç bir şey bulduk ki müthiş bir silah. Beynin araçları ve teknik, uygarlıkta meta olarak ortaya çıkıyor. İnsanın yaratıcılığı meta olarak karşımıza çıkıyor ve iktidar tarafından kontrol ediliyor."

Görüldüğü gibi **Bahro**'nun tinselliği, Batıcılığı çağrıştırıyor. Çünkü Kuzey ülkeleri neredeyse insani tüm değerleri parçaladı ve parçalanmış kişilikler, bireysel çıkış kapısı olarak Budizm, Taoculuk gibi sistemi alaşağı etmeyen Doğu Felsefesini modalaştırdı. Yalnız, **Bahro**'nun bu "Doğucu" modadan ayrılan önemli bir farkı var: **Bahro**, sorunu bireysel değil toplumsal olarak ele alıyor ve toplumsal değişimde sosyalizmle çelişkisi nedeniyle, bir çıkış kapısı olarak görüyor tinselliği. Ancak, acil çıkış kapısı arayan ve ölümkalım savaşı veren ülkelerin durumunu pek de göz önünde bulundurmuyor.

BAHRO VE MARKSİZM

Biz, ne kadar "eski sosyalist" olup olmadığını anlamak için, daha doğrusu bildiğimiz **Bahro**'dan ne kadar farklılaştığını anlamak için Marksizmden tamamen uzaklaşıp uzaklaşmadığını sorduk. *Kızıldan Yeşile* adlı kitapta, bu soruyu "teoride ve pratikte sanayiciliğe ve devletçiliğe bağlı" olduğu için sosyalist olmadığını ama "özyönetim" gibi sosyalizmin iyi kavramlarını bir Yeşil olarak devraldığını söylemiş ve hatta "ütopyacı bir sosyalist olduğumu yadsıyamam" diye eklemişti. Bu soruya da öncekinden pek farklı olmayan bir biçimde yanıt verdi:

"Benim esasında çıkışım Marksist teoriden değil onun sınırlarından.. Tabii Marksizm çok fazla maddeci ama ben **Marx**'ı tamamıyla bir kenara atmıyorum. Fakat Marksizmin de yetersiz kaldığı noktalar var, ekoloji konusunda. Marksizm bolluk toplumu üzerine kuruluyor; artan ihtiyaçlar üzerinde kurgulanıyor."

Bahro'nun yaşam felsefesinin Diyalektik Materyalizm mi yoksa başka bir şey mi olduğu sorusuna yanıtı şuydu: "Bu soru kolay değil. Ben diyalektik materyalist sistemi terk ettim. Fakat aynı zamanda **Marx**'ın yanlış olduğunu da kolayca söyleyemem."

Bu arada şunu belirtmek gerek: Sosyalizm-Ekoloji üzerine tartışmalarda **Bahro**'nun ekolojik görüşüne ve sanayi uygarlığı eleştirisine tümüyle katılmakla birlikte, ülkemizde ilk kez "devrimci ekolojist bir hareket"i savunan ve bu konuda önderlik yapan **Y. Savaş Emek** ile yaptığımız sohbetlerde; **Bahro**'nun Kuzey'den baktığı için mistik bir çizgiye düşmüş olabileceğini söylemişti. Yani, yaşamından hoşnut ve iç çelişkileri fazla derin olmayan Almanya'dan devrimin gerekliliği anlaşılamayabilirdi. Oysa dönüşüm için bir çıkış kapısı olmalıydı. Bu Türkiye için kaçınılmaz olarak bir devrimle mümkündü. Çünkü, Güney için "kalkınma" yani endüstriyelleşme, ekonomik ve ekolojik açıdan yıkım demek iken, Kuzey'de yaşanan ekonomik değil ekolojik yıkımdı. Yani "kalkınma" Güney'den farklı görünüyordu, Kuzey'den ve Avrupa'dan farklı. Ekolojik krizin çözümü, insan ile doğa üzerindeki sömürünün sona ermesi hayatlarından hoşnut Avrupalıların tinsel gelişimini beklese bile, Türkiye'nin bunu bekleyecek zamanı yok. Emperyalizmin yoğun sömürüsü altındaki ülkemizde, "kalkınma paradigması" ile toprak ve insan yaşamı da geri dönülemez bir aşamaya geliyor.

İşte bu bakışı, **Bahro**'ya iletmeye ve tartışmaya çalıştıysak da lisan ve zaman gibi nedenlerle pek mümkün olmadı. Sınırlı olarak yaptığımız tartışmada **Bahro**, bizim gibi ülkeler için devrimin kaçınılmazlığını kuşkuyla karşıladı ve şunları söyledi: "Devrimi çok yanlış buluyorum. Herkes Batılılaşmak istiyor. Bu yüzyılın başındaki en başarılı devrimlerden biri Türkiye'de gerçekleşti. Ancak Batılılaşmak isteyen bir devrimdi. Bu yolun çıkışı yok."

(*) Yeşil, çevreci ve ekolojist tanımları birbirinden ayrıdır ve siyasi alt başlıkları da vardır: Sosyalist-çevreci, eko-sosyalist, derin ekolojist vd. Üst başlıkları belirleyen temel ayrımı, ekolojik krizle endüstriyalizm ilişkisi oluşturuyor. Örneğin çevrecilik doğayı insan dışında algılama tavrıdır ve Bahro'nun söz ettiği Şehir Ekolojisi kavramı, çevrecidir. Alt başlıklar ise çözüme yönelik yöntemi tanımlar. Bahro "radikal ekolojist" olarak tanımlanıyor.

Köylüler toprakları için ayakta!

Eskiden herhangi bir kırsal alana yatırım yapıldığı zaman, elektriğin-suyun vd. hizmetlerin geleceği düşüncesiyle, köylüler tarafından memnuniyetle karşılanırdı. Ancak son yıllarda gelen tüm bu hizmetler köylüden çok yağmacıları ihya ettiği için sorunlar pek de değişmedi; hatta uygulanan politikalar nedeniyle köylerinde barınamaz oldular.

Şimdi, her zamankinden daha çok topraklarına sahip çıkıyorlar ve topraklarına saldıranları artık iyi tanıyorlar.

1996 Büyükeceli kasabasında yapılan anti-nükleer şenlik.

BÜYÜKECELİ'YE NÜKLEER, BERGAMA'YA SİYANÜR! SİZ NE ALIRSINIZ?

Genelde Silifke-Akkuyu diye bilinen nükleer santral alanı, üçbin kişilik Büyükeceli Kasabası içinde yer alıyor. Deniz kıyısında ve ormanlık bir bölgede bulunan Büyükeceli'nin bir bölümü nükleer santral olarak köylülerden alınmıştı. Öte yandan da istimlak edilmeyen güzelim kıyıları, her yıl daha fazla taş alana döndü. Her iki duruma da köylünün haklı itirazı var. Çünkü her şeyden önce topraklarına yabancılaştırılmışlar. Kendilerine ait olan, sahil kıyısında yemyeşil bir alan, duvarlarla çevrilmiş ve düşman kesilmiş gibi dururken, başka türlü olması da zaten mümkün değil. Ayrıca, sahil de parsellenmiş ve kendilerinin olmaktan çıkmış. Ve ardından görünen sorun Büyükeceliler için çok daha önemli: Var ya da yok olmak.

Bu bölgenin insanları karınlarını toprakla doyurabiliyor. Nükleerseverler tarafından bazen cahillikle bazen de gericilikle suçlanan köylüler santralı kurdurtmamaya kararlı. Tabii ki bu düşünceye muhalif olanlar da var. İhaleyi kazanan firma kesenin ağızını açmaya başladıkça, bazılarına rant doğacak. Ama köylü iyi biliyor ki kendisi bu ranttan hiçbir pay alamadığı gibi, iyi-kötü geçinip gittikleri günleri bile arar olacak. Nükleer meselenin ekolojik tahribatının yanı sıra sadece bir "çevre" meselesi ile sınırlı kalmadığını, emperyalizmin bir kaç kuşağı borç altına sokacak farklı ve yeni bir teşebbüsü olduğunu daha önceleri de belirtmeye çalıştık. Nitekim köylüler işin bu yönünü, bazı çevrecilerden daha iyi görüyorlar. Herkesin birbirine bir şekilde akraba olduğu bu kasabada, hükümete ve yetkililere karşı tansiyon giderek yükseliyor. Ve köylü, bu gidişata artık "dur!" diyerek yollara daha çok dökülmeye başladı.

1995 yılında Akkuyu nükleer santral alanına doğru yapılan köylü yürüyüşü.

MUHTEŞEM BERGAMA

Topraklarını emperyalist işgalcilerden temizlemiş Bergamalılar, şimdi de hükümetlerin işbirliği ile işgal altındalar. Bergama köylüsü durumunu aynen böyle tanımlıyor. Ne köylünün ne de Türkiye'nin hiçbir çıkarı olmadığı gibi tersine topraklarımızı talan etmeye gelen siyanürcü firmalara karşı Bergamalılar, adeta ikinci bir kurtuluş savaşı veriyorlar. Biliyorsunuzdur, traktörlerle ya da yürüyerek ve Çanakkale türküsünü söyleyerek Maden Ocağını işgal ettiler ve 1 aylık kapatma sözü aldılar. Topraklarını talandan kurtarmak için kararlı olan Bergamalılar, köylü-esnafı-yerel yönetimi ve siyasileri ile ayakta.

Nitekim, Bergama'nın ardından Eskişehir ayaklandı. Sırada neredeyse tüm Karadeniz de var. Anlayacağınız, ülke gidiyor parça parça. Yarısı siyanürcülere, yarısı nükleercilere. Elde kalanlar da "organize sanayi bölgesi" olmak üzere sanayicilere...

ORGANİZE VEYA DİSORGANİZE SANAYİ BÖLGELERİ

Çukurova, Trakya, Denizli, Burdur, Sakarya ve başka onlarca yerde, köylüye ait 1. sınıf tarım arazisi falan demeden, sermayenin istediği yere "hop" diye sanayi konduruveriliyor. Köylünün sırtındaki yük az ya, hem tarlasını suladığı derenin zehiriyle, hem de toprakları kurutan fabrika gazlarıyla uğraşacak. Tabii tepesine binen hükümet politikaları da cabası. Ama artık onlar da durmuyor, ayaklanıyor. Zaten sesi çıkmazsa, göçmekten başka yapabileceği hiçbir şey yok.

Köylerin tümünde işsizlik var ve gençlerin durumu çok belirsiz. Çünkü toprak (tarım politikaları nedeniyle) karınlarını doyurmuyor artık. Ama bu yatırımların tümü (önce iş vaadiyle köylüleri ikna etmeye çalışmasına karşın), mevcut olanı da alıp götürüyor. Bu durum, köylülerin yıllar boyunca edindiği tecrübeyle sabitlenmiş. Bu nedenle de baştan belirttiğimiz gibi, bu türden yatırımlara kucağını açmıyor artık. Ah bir de bizim kentliler ve aydınlar gözünü açsa.....

Hepimizin çocukken çok söylediği ve çoğumuzun hala sevdiği "orda bir köy var uzakta" şarkısını; gelecek günlerde "gitsek de görsek de o köy işgal edildi" diye devam etmek istemeyen yurtseverleri, acil olarak topraklarına sahip çıkmaya çağırmanın, hiçbir abartılı yanı olmasa gerek. Yoksa, uğrunda savaşacak toprak kalmayacak. Herkesin, hepimizin bu uğurda yapacağı (düşünsel, bilgisel, fiziksel...) bir katkı mutlaka vardır; kendele gibi, bu varillerinde yaşadığı ve yaşattığı akibetin peşinde olacağız.

Sinop'ta gizil varillerin ne olduğu hâlâ gizli

1988 yılında bazı gizil varillerin Sinop kıyısına vurduğu tüm basında yer almıştı. Aradan 9 yıl geçti ancak, gizil variller gizemini korumaya devam etti.

Variller, Soğuksuyu Köyüne beton içinde gömülmüş ve orada terk edilmişti. Yöredeki köylüler bu varillerin "12 göz" dedikleri suyun kaynağına gömüldüğünü ve suya sızdığını iddia ettiler. Geçen 9 yıl boyunca ne olduğu tanımlanmayan bu tehlikeli atıkların sızıntı yapma olasılığı gerçekten de çok yüksek.

Sinop'ta önceden oluşturduğumuz Çevre Platformu olarak bu gelişme üzerine, yeniden harekete geçtik. Aradan geçen bunca yıla karşın hiçbir araştırma yapılmamış ve gelişigüzel gömülmüş varillerin çoktan tanımlanması ve halka bilgi verilmesi gerekiyordu. Oysa variller, köylüleri tehdit etmek üzere terk edildi. Platform olarak bilgi alabilmek amacıyla Valiliğe başvurduk. Ancak, henüz Valilikten hiçbir yanıt gelmedi. Biz, kentimizde kurulmak istenen nükleer santrala karşı yürüttüğümüz mücа-

Küçükçekmece Nükleer Araştırma Merkezi'ndeki radyasyonlu çöp varilleri.

Hale Özen
(Sinop Çevre Dostları Derneği Başkanı)

Denizlerimizde petrol tankeri istemiyoruz

Binlerce yıldır süregelen doğa-insan ilişkisi özellikle yüzyılımızda bir savaşıma dönüştü. Bu savaşta Karadeniz de çok yara aldı ve almaya devam ediyor.

Sanayileşmiş Orta Avrupa ülkelerini de kapsayan geniş bir havzaya sahip olan Karadeniz evsel ve endüstriyel atıklarla yok olmak üzere iken, şimdi de Çok Uluslu Petrol Şirketleri'nin finanse ettiği ve Rusya'nın bölgedeki etkinliğini sürdürmesi adına dayatılan "Hazar Petrollerinin, Karadeniz'deki Novorosisky Limanı'ndan dünya pazarlarına açılması projesi", Karadeniz'deki canlı yaşamı tümüyle tehdit etmektedir.

Boğazda çeşitli yıllarda yaşanın petrol tankerlerinin yarattığı facia unutulmamalıdır.

- Halen Rusya Petrollerini Novorosisky limanından Boğazlar yoluyla Akdeniz'e taşıyan petrol tankerlerinin kapasitesi 80-120 bin grostondur.

- Hazar petrollerinin üretiminin yıllık 45 milyon tona çıkarma hedefi gerçekleştiğinde, boğazlardan her gün iki adet 340 bin grostonluk dev tanker geçecektir.

Bu tankerlerin çok yönlü tehditlerine kısaca bir bakalım:

a) Biyolojik açıdan: Tankerlerden herhangi bir nedenle denize yayılan bir litre petrol, yaklaşık olarak bir milyon litre suyu etkilemektedir. 1 miligram petrol ise larva ve balık yumurtalarını yok etmeye yeter. Denize akan yakıtın bir bölümü yüzeyde kalarak yanıyor. Bu insan sağlığını doğrudan etkilediği gibi, deniz kuşlarının da sonunu getiriyor.

Dibe çöken petrol ise balıklar, balık yumurtaları ve diğer deniz canlılarının ölümlerine neden oluyor.

b) Boğaz kıyılarındaki kazalar: Boğazlarımızda en çok rastlanılan kazalar genelikle kıyıya çarpma şeklinde gerçekleşir. Bu güne kadar birkaç tarihi yalının veya sahil yolunun hasar görmesiyle geçiştirilmiştir. Ancak, 100-120 bin ton petrol taşıyan, yaklaşık 30-35 bin ton saçtan yapılmış dev petrol tankerleri (Fatih Sultan Mehmet Köprüsü'nde kullanılan toplam saç 28 bin tondur) insan hatası olmasa bile gemilerde sıkça rastlanan ani dümen kilitlenmesi ile çok büyük felaketlere yol açabilirler.

Karadeniz'in giderek ölmesi sonuçta, doğrudan insanları etkileyecektir. Bu nedenle ülkelerarasında eşit kirletmenin değil, hiçbir şekilde tahrip etmemenin pazarlığı yapılmalıdır.

Karadeniz Çevre Platformu

Ekolojik Sohbet

Başta Avrupa'da olmak üzere, erkeklerdeki kısırlık oranı giderek artıyor. Örneğin Belçika'da bu oran neredeyse yüzde 50'ye ulaştı. Fast Food'larla gününü geçiren, hormon üzerine hormon alan insanı, ilk önce kendi fizyolojisinin reddetmesinden olacak, spermler ölüm orucuna yatmış görünüyor.

'Bilgi Çağı'nda yaşadığımız iddia ediliyor. Aslında bu çağa "Kimyasal ve Radyoaktif Çağ" demek daha uygun düşer. Bunu kanıtlamak için çok uğraşmaya gerek yok; yediğiniz portakal ya da domatesi inceleyin. Ya da soluduğunuz havayı ve artık içemediğiniz çeşme suyunu. En azından her gün biryerlerden çıkan "tehlikeli atıklar"ın varlığını gazetelerde okumuşsunuzdur. Ya da toprak parçası üzerinde yaşamayan penguenlerin vücutlarında DDT bulunduğunu duymuşsunuzdur.

Dünyamızda, değişime uğramayan canlı bu gidişle kalmayacak. Örneğin ABD'de kimyasal atıkların bırakıldığı bir bataklıkta, çok sayıda 4 bacaklı kurbağa ortaya çıkmış. Nitekim ülkemizde de 6 bacaklı keçiler olmaya başlamıştı. Bu gidişle gelecek çağa "Ucubiklikler Çağı" adı verilecek.

Genellikle çoğumuz neredeyse milyonlar harcayıp aldığımız deterjanlardan dert yanıyoruz. Yanan sadece cebimiz olmuyor, nehir ve denizler ile buradaki canlıları da bu deterjanlarla yok ediyoruz. Gelin, bir de ekonomik ve doğaya çok daha uygun olan sabun tozunu deneyin.

İngilizlerin Amasya'dan kurtlu elma ihraç ettiklerini biliyor muydunuz? Çünkü kurtçuklar, kimyasalların kullanılmadığı elmada var oluyormuş.

Savaş ya da işgal yapmadığı halde hergün Türkiye'nin yüzölçümü genişliyor. Bizim yetkililerin bu büyük becerisi, meğerse sahilleri sürekli doldurmasıyla gerçekleşiyormuş. Özellikle İzmir toprakları az bulunmuş olmalı ki, denize karşı yeni bir seferberlik başlatıldı.

Bir Amerikalı bebeğin dünyaya maliyetinin, neredeyse 30 Çinli bebeğe eşit olduğunu biliyor muydunuz?

İlkel kabilelerin gereksinimlerinden fazla artık ürünü oluşturmama nedenini belki siz de "ilkel" oluşlarından kaynaklandığını düşünüyordunuz. Oysa **P. Clasters**'ın araştırmaları "ihtiyaç duymadıkları" için olduğunu ortaya çıkardı.

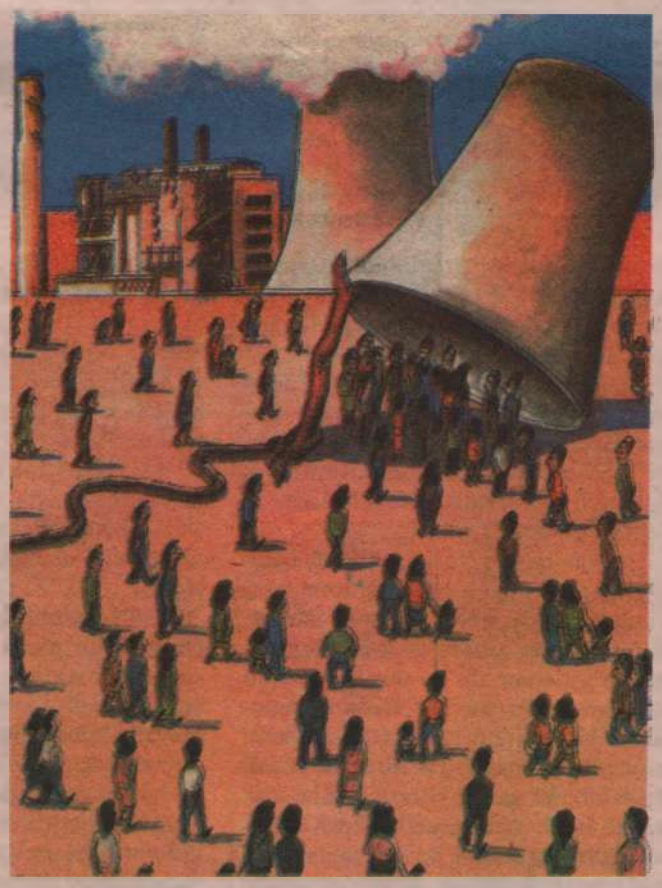

Karikatür: Musa Kart

Konservelerde, meyve sularında, çocukların tükettiği şekerlerde vd. ürünlerde çokça kullanılan katkı maddelerinin kanserojen etkilerine göre düzenlenmiş listesi, elden ele çok yayılmaya başlayınca; sanayiciler derhal atağa geçti ve karşıt görüşlü kimsenin yer almadığı bir basın toplantısı düzenlediler. Katkı maddelerinin faydalarını saymakla biteremedikleri bu toplantının katılımcılarını bir akademisyen ve gıda sanayicileri oluşturdu. Açıklamalar medyada şöyle yer aldı: "Bilim adamları katkı maddelerinin kanser yapmadığını açıkladılar". Bu listeyi gelecek ay yayımlayacağız.

Anti-Nükleer Büro açıldı

Daha önce Bilim ve Ütopya'da da haberi çıkan nükleer karşıtlarının Büyükeceli'de büro girişimini, geçen ay sonuna doğru gerçekleştirdik. Anti nükleer mücadele nedeniyle kasaba halkı tarafından kurulan "Büyükeceli Çevre ve Doğayı Koruma Derneği"nin Başkanı **İlyas Güdül** ile birlikte çalışmak üzere, önce ben bu yöreye geldim ve çalışmalara başladım. Ardından da İstanbul-Nükleer Karşıtı Platform'dan **Deniz Güman** arkadaşımız geldi. Bir süre burada biz çalışacağız, sonra dönüşümlü olarak diğer arkadaşlarımız gelecek. Böylece en temel sorunlardan biri olan iletişim ve yörede aktif çalışma, gönüllü desteklerle gerçekleşebilecek. Aslında bu yörenin insanları nükleer konusunda oldukça bilgililer ve kesinlikle karşılar. Ama diğer il ve ilçelerde ortak bir hareketi organize etmek gerekiyor.

Unutmadan hatırlatalım, bu büro herhangi bir yabancı veya yerli kuruluş tarafından finanse edilmiyor. Belirli ve sınırlı bir bütçe, pekçok ilde anti nükleercilerin düzenledikleri yemeklerle, etkinliklerle oluşturuldu. Aslında bu, "çevre" kavgası vermek için Dünya Bankası'ndan kredi bekleyenlere örnek teşkil etmeli. Bu arada artık gelenekselleşen Nükleer Karşıtı Şenliğin, her zaman olduğu gibi Ağustos ayında yapılacağını şimdiden duyuralım. Sonun başlangıcını yaşamak istemeyenlerin, başlangıcın sona ermesi için bizlere ve nükleer karşıtı harekete destek vereceğini umut ediyoruz.

Fatma Özdemir (Dünya Dostları Derneği Yönetim Kurulu Üyesi)

Ne olacak bu Karadeniz'in hali?

Sunay DEMİRCAN

Kırım'da bir toplantıda tepegöze Karadeniz'in haritasını koyduğumda, Ukraynalı meslektaşım kalkıp haritayı ters çevirmişti, o kendince yanlışımı düzeltiyordu. Birimiz için kuzeyle eş anlamlı olan bir denizin başkası için güneyi anlatabileceğini ne o, ne de ben daha önce fark edebilmiştik. Neden sonra hep birlikte güldük, haritayı da rahat bıraktık herhangi bir yöne doğru. Karadeniz güneyinden de, kuzeyinden de hep aynı görünüyor aslına bakarsanız: Kara. Bahtının karalığından başlayıp, üstündeki gök kubbenin karalığına dek uzanan söylentiler sonunda tüm Karadenizlilerin de onayı ile adını da karartmış; Çerno More, Black Sea, Bahri Siyah, Karadeniz.

Eski Yunanlılar *Pontos Axenos* (misafirperver olmayan deniz) diyerek ilk çamuru atmışlar Karadeniz'e. Sonunda her ne kadar "misafirperver deniz" şanına kavuşmuşsa da, bilirsiniz ilk bulaşan lekeler zamanla alın yazısı olmak gibi bir eğilim içine girerler. Biraz "el aman bilmeyen" dalgalı sularından, biraz da o kıyı senin bu kıyı benim bölgeye terör salan gemicilerinden olsa gerek, misafirperverliğimiz ayaklar altına alınmış neredeyse iki bin yıl öncesinden. Yıllar yıllar öncesinde, ben diyeyim otuz, siz deyin elli (Heradot susunca laf söylemek bize düşer), Akhaia'lı kahramanlar, Argo adını verdikleri tekneyle yola koyulurlar. Iason'un kaptanlığında; Orpheus'dan Herakles'e tam bir şampiyonlar ligi karmasıdır mürettebat. Amaç boğazları geçip Karediniz'e çıkmak ve Altın Postu bulmaktır. Bu gavur milletinin o macera senin, bu macera benim her dereye paça sıyırmaları daha o günlerden bellidir; bellidir belli olmasına da "bulup da ne olacak, başları göğe mi erecek" gibi anlamlı soruları sormak da bizim boynumuzun borcu olmuştur şanlı şerefli tarihimiz boyunca.

Görüldüğü gibi Karadeniz'imizi gemileriyle tarumar edenler bu Yunanlıların atalarıdır, Altın Post uğruna. Daha **Barbaros**'un devşirmeliğine çok vardır ve korkusuzca seyri sefer eylerler Anadolu kıyılarında. Derken gün gelir post bulunur Kolkhis (Kolşit)-Doğu Karadeniz dolaylarında.

Bugün dünyanın en pis su kütlelerinden biri haline getirilmiş olan Karadeniz, eskiden de anlaşıldığı kadarıyla pek "gönüller diyarı" bir yer değilmiş. Haydi o dalgaları, bulutları ve contası bozuk musluk gibi bıkıp usanmadan kükürt salan zemini, hikmetinden sual olunmayan bir makama bırakalım; ya yüzlerce yıldır evresinde yaşayan biz insanların yaptıkları kime havale edilecek?

İyimser uzmanlar "Karadeniz yok oluyor" diyorlar, dili geçmiş kullananlara göre. Gerçekten de Karadeniz yok oluyor. Daha doğrusu biz Argonatların torunları dedelerimizin bulduğu Altın Post ile tatmin olmadık, gümüşleri, bakır ve bronzları da toparladık, yetinmedik şimdilerde deri postları topluyoruz. Altın Postun bulunduğu Kolşik ormanları bugün dahi dünyada eşi benzeri bulunmayan "kendine özgü" bir orman ekosistemi olarak biliniyor. Altın Postun yanı sıra yaklaşık 300'e yakın endemik (endemik tür; sadece o yöreye özgü olup, başka yerde bulunmayan tür) bitki türü çeşitliliği ile Kolşik ormanları bizim Doğu Karadeniz bölgesinden başlayıp, Kafkaslar ve Gürcistan'a doğru uzanan eşsiz bir bitki örtüsüne sahip. Ne var ki bugün Gürcü mafyasının ekmek teknesi olmuş Kolşikler. Onlar kesiyor biz alıyoruz.

Karadeniz'in simgesi yunusların hali daha da perişan. Üç Yunus türünün Karadeniz'de yaşadığı biliniyor: *Delphinus delphis*, *Phoceana phoceana*, *Tursiops truncatus*. 1950'li yıllarda bir milyon olarak tahmin edilen yunus sayısının 1987'de yapılan bir sayımda 445.440'a düştüğü saptanmış (1). Bir bölümü vuruldu yunusların. Çok iyi anımsarım 1980'lerin başında Tarım Bakanlığı taşra teşkilatlarında balıkçılara fişek dahi dağıtılırdı yunus vursunlar diye. Sadece bizde mi? Romanya, Bulgaristan ve Rusya sahillerinde de vuruldu yunuslar.

Hayvan balık yiyormuş. Biz de balık yiyoruz, ama onun eli silah tutmuyor. Yunusların yaşam alanlarının tahribi, balık ağlarına kazara takılıp boğulmaları ve kirlenme de bu düşüşte önemli rol aynadı elbette. Bu arada Karadeniz'de balıkçılığın iç karartan durumuna yunusları temize çıkartmak endişesi ile değinmek gerek. Bir zamanlar çok zengin balık yataklarına sahip Karadeniz'de balıkçılıktan iki milyonun üzerinde insan geçimini sağlayabiliyordu. Özellikle 1980'lerdeki düşüş çok dramatik olmuştur. 1986'larda yakalanan balık 900.000 ton iken, 1992 yılında 100.000 tona kadar düşmüştür. Bu düşüşte en büyük payın Türkiye'de olduğunu belirtmek gerek. Anımsarsınız bir zamanların hamsi boyu küçültme tartışmalarını ve balık unu-yağı fabrikalarına çıkartılan teşvikleri. Balıkçılık sektöründe yıllık zarar tüm bölgede yaklaşık 240 milyon Amerikan Dolarını bulmaktadır ki, bu parasal kayıpların neden olduğu toplumsal yapıdaki değişimler çok daha büyük boyutlardadır.

Her işin başı sağlık deniliyorsa da, Karadeniz'de her işin başında kirlilik geliyor.

Her ne kadar çevresinde sıralanan altı ülke "Karadeniz ülkeleri" olarak adlandırılıyorsa da, Karadeniz kendi büyüklüğünün beş katı genişlikte bir havzaya sahip. Bu havza içinde bulunan 17 ülke ve bu ülkelerde yaşayan yüz milyonlarca insan Karadeniz'in kirlenmesinden şöyle ya da böyle sorumlu. Bu havza içindeki ülkelerin tarımdan dönen kirleticileri, evsel atıklar ve endüstriyel kirleticilerinin çoğu akarsular aracılığı ile cumburlop Karadeniz'e. Son yıllarda, kanalizasyon atıklarının herhangi bir arıtmaya tabi tutulmadan su kaynaklarına bırakılmasının, özellikle kıyılarda kolera ve çeşitli mide-bağırsak hastalıklarının görülme sıklığını artırdığını Dünya Sağlık Örgütü (WHO) her yerde söylüyor. Sulama ve enerji üretim kaynaklı devasa barajlar sayesinde kıyı erozyonu başladı, akarsuların su rejiminde değişiklikler oldu. Bu durum Azak Denizi gibi kısmen kapalı havzalarda tuzluluğun artmasına da neden olmuştur. Sivil ve askeri gemilerden kaynaklanan petrol kirliliği de ciddi boyutlara ulaşmıştır.

Bunlar yetmiyormuş gibi bir de tabandan dur durak bilmeden hidrojen sülfit çıkmaktadır. Karadeniz'in dünyadaki en düşük oksijen içeren, en büyük su kütlesi oluşu bu nedenledir. Neredeyse yüzde 87'si oksijenden yoksun ve hidrojen sülfitce zengindir. Örnek almak amacıyla su altına yollanan metallerin kapkara geri çekilmesi sanırız "Karadeniz" adının sadece baht karalığından ileri gelmediğini de göstermektedir. Bilim insanları iki farklı kaynağa bağlı olduğunu savunmaktalar hidrojen sülfür artışının. Birincisi ve derinlerden geleni (ki bu yazının başında da belirtildiği üzere, her türlü spekülasyona açık olan), "zemindeki kaymalara bağlı olarak o öyle olur" şeklinde açıklanan kaynaktır. Ne mutludur bize ki, uzmanlarımız bu kaynakta öyle "panik olunacak" bir yükselme olmadığını söylüyorlar. Söylediklerine göre 7000 yıllık bir geçmişi varmış bu zeminden çıkan hidrojen sülfitin. Gerçi bu uzman milletinin özürleri her zaman kabahatlerinden küçük tutulmuştur ya, biz şimdilik inanmakla yetinip, diğer kaynağımıza dönelim. Karadeniz'in kuzey-batı kıyılarındaki alçak su alanlarında, yani Ukrayna ve Romanya sahillerinde hidrojen sülfür hemen tümüyle insan kökenli oluşmakta ve gittikçe de artmaktadır. Bu alanda organik madde içeriğinin gittikçe artmasına bağlı olarak hidrojen sülfit organik maddenin bir ayrışma ürünü olarak etrafı kaplamıştır.

Tüm bu olumsuz etkenlerden en çok, biyolojik aktivitenin yoğun olduğu sulak alanlar ve kıyılar etkilenmektedir. Sadece Romanya ve Ukrayna sahillerinde kilometrekarede canlı organizma kaybı 200 ton gibi yüksek rakamlara ulaşmıştır. Bu da balık stoklarını etkilediği gibi, sulardaki mikrobiyal ayrışmayı sağlayan organizmaları da tahrip etmiş, sonuçta Karadeniz yükselen organik madde içeriğine de bağlı olarak daha az canlı barındıran, daha çok ötrofik (ötrofikasyon: Özellikle göl, nehir ve denizlerde azot, fosfor gibi besin maddeleri içeriğinin artmasına bağlı olarak sucul bitkilerin artması ve ortamın oksijensizleşmesi) bir deniz haline gelmiştir.

Karadeniz'deki kimyasal kirlilik henüz yeterli veri olmadığı için gerektiği kadar ciddiye alınmamaktadır. Tarımda kullanılan kimyasal savaşım ilaçları ile kimyasal gübreler, endüstriyel atıklar ve gemilerden salınan petrol türevi maddeler, tüm havza bazında olmasa da, özellikle kıyılarda oldukça önemli kirlenmelere neden olmaktadır. Kara kaynaklı faaliyetlerden kaynaklanan petrol girdilerinin hemen hemen yarısı ve yine Karadeniz'e giren besin maddelerinin yarıdan çoğu Tuna'dan gelmektedir (2). Batılı dostlarımıza dil uzatmak gibi bir gayretkeşlik içine girmek bize düşmez ama, Karadeniz havzasındaki pek çok Avrupalı dostumuz Karadeniz'i Tuna yoluyla çöplük haline getirmiş durumdadır. Kısa dönemde önlem alınmadığı taktirde, gecikmenin yıllık çevresel maliyeti iyimser rakamlarla 1 milyar Amerikan Doları'nın üzerinde olacaktır (3).

Karadeniz kıyılarından bir görünüş.

BİR EYLEM PLANI DA KARADENİZ İÇİN

Küreselleşme ile birlikte, "sürdürülebilirlik, akılcı kullanım" gibi terimlerin yanı sıra dünya literatürüne bir de "eylem planı" kavramı kazandırıldı. Şimdi çok moda; yeryüzünü parçalara ayırıp, "haydi burası için bir eylem planı hazırlayalım" demek. Hele bu terimin başına bir de "stratejik" kelimesi eklenirse tam kaymaklı ekmek kadayıfı oluyor ağzının tadını bilene. Aslında eylem planları, ilgili grupların sorunun üstesinden gelebilmeleri için yapmaları gerekenin derli toplu bir metin halinde sunumu. Bu işte başı Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP) çekiyor. Şimdiye dek dünyanın farklı bölgelerinde 12 değişik eylem planı hazırlan-

dı. Aden Körfezi ve Kızıldeniz Eylem Planından, Karayipler Eylem Planına dek uzanıyor liste. İlk eylem planı 1974 yılında Akdeniz için hazırlandı. Ne mutlu Karadenizlilere ki 1996 yılı sonunda onların da nur topu gibi bir eylem planları oldu.

Karadeniz'in her geçen gün dramatik bir biçimde yok oluşuna dayanamayan eller ve yüreklerce hazırlanan bu plan 31 Ekim 1996 tarihinde ilgili altı Karadeniz ülkesi (Bulgaristan, Gürcistan, Romanya, Rusya, Türkiye, Ukrayna) bakanlarınca imzalanarak kabul edildi. Eylem Planının ana hatları şöyle sıralanabilir: Karadeniz Çevre Programınca şimdiye dek yapılanları ve planları koordine edecek, eylem planının uygulanmasını yönlendirecek "İstanbul Komisyonu" adı verilen bir birimin İstanbul'da kurulması. Havza bazında yaklaşımın teşvik edilmesi. 2000 yılı itibarı ile tüm kıyı kentlerinin atık su arıtma tesislerinin planlaması. Sürdürülebilir tarım ve turizm etkinliklerinin teşviki. Bölge halkının bilinç düzeyini yükseltmek. Her beş yılda bir donörler (para babaları) toplantısı düzenleyip, yatırımlara yönelik paketlere kaynak oluşturulması. Her ülkenin kendi çabası ile, kaynak oluşturmaya yönelik bir Karadeniz fonu oluşturulması. Sulakalanlar ve deniz ekosistemleri için daha kapsamlı yatırım paketlerinin geliştirilmesi (korumaya yönelik). Aralık 1996 tarihine kadar şehir çöplerinin, sahil, deniz ve haliçlere atılması konusunda genel bir yasak getirilecektir. Karadeniz'deki balıkçılığın eski durumuna getirilmesi için (eski durum neyse?) balıklar için önem taşıyan alanlar özel korumaya tabii tutulacaktır. Biyoçeşitliliğin korunması için, nesli tehlike altındaki türleri belirten bölge için bir "kırmızı liste" Aralık 1988 tarihine kadar hazırlanacaktır. Özellikle sulakalanlarda yeni koruma alanları belirlenecek ve mevcut koruma alanlarının korunması güçlendirilecektir...

Sonuç: Bölge ülkeleri bu tavsiyelere uyma konusunda gayret göstereceklerdir. Gayret göstermeyenin vay haline, çünkü bu sadece temenniler yükü taşıyan bir eylem planı sonunda.

Peki Karadeniz'i kurtarmak Karadeniz ülkeleri için ne kadar öncelikli? Doğrusu hiç de öncelikler arasında değil. "Soğuk savaş bitti, artık çevremizi koruyalım" yerine "soğuk savaş bitti artık karnımızı doyuralım" demekte bölge insanı. Ölmekte olan doğayı koruyup, kaynakları yeniden değerlendirme gibi uzun vadeli hevesler hiç mi hiç rağbet görmemektedir bölgede. İnsanlar daha çok sulakalan yerine daha çok tarım alanı, turizm yatırımı istiyorlar. Temiz nehir pek umurlarında değil ucuz enerji sağlamak varken. Nükleer enerjiye ne kadar karşılar? Hükümetler dejenere demokrasilerin kaymağını yeme peşinde koşuştururken, bilim insanları toplantıları uzatıp UN'den bir dolar daha fazla harcırah almanın hesabını yapar hale geldiler. Dedik ya bu bir söylenti Karadeniz'in karalığı üzerine, gelmiş yazılmış alnımıza.

DİPNOTLAR

1) Prof. Bayram Öztürk, İstanbul Üniversitesi, BSEP Newsletter, 2.
2) Karadeniz Eylem Planı.
3) GEF, UNDP, UNEP, World Bank, Environmental Management and Protection of Black Sea.

Biyolojik çeşitlilik ve kaybolan türler sorunu

Bülent TOPALOĞLU (•)

Son yıllarda toplumda özellikle çevrecilik modası (!) ile artış gösteren çevre koruma bilinci, bazı kavramların artık günlük yaşantımıza girmesine neden oldu. "Nesli azalan türler" bu kavramlardan birisi. Bu konuda kamuoyundaki bilinçlenme elbette sevindiricidir. Ancak pek çok moda kavramda olduğu gibi bu kavramda da araştırma yapmadan ve yeterli bilgiye ulaşmadan fikir sahibi olmak gibi bir alışkanlık yaygınlaştı. Konu hakkında yeterince aydınlanmamış bir çevreci, türlerin neden korunması gerektiğini "onların da yaşamaya hakkı var" gibi duygusal yaklaşımlara dayandırmaktadır. Çünkü biyolojik çeşitlilik, gen havuzu, genetik çeşitlilik gibi temel kavramlardan haberli değildir. Örneğin, bir kaç yıl önce Akdeniz fokunun korunması konusunda halka açık bir toplantıda, çevre gönüllüsü bir bayanın söz alıp, koruma stratejisi olarak "fok yumurtası getirene ödül olarak bir kutu deterjan verelim" önerisi hepimizi çok güldürmüştü. Akdeniz fokunu korumak için son derece hevesli ve aktif görünmeye çalışan, bu konudaki bir toplantıya katılan bu bayanın, fokun memeli bir hayvan olduğunu, üstelik ödül olarak ortaya koyduğu deterjanın denizi yoğun bir şekilde kirlettiğini bilmemesine veya ciddiye almamasına gülmek değil, bu durum üzerinde ciddiyetle düşünmek gerekir.

Bu yazıda yok olan türlerin neden korunması gerektiği, konuyla ilgili temel kavramlarla birlikte açıklanacaktır.

BİYOLOJİK ÇEŞİTLİLİK

Biyolojik çeşitlilik, bir bölgede yaşayan toplam tür sayısını belirten *Tür Çeşitliliği*, aynı tür içinde genetiksel farklılıklardan dolayı *Genetiksel Çeşitlilik* ve yaşam alanları ile yaşam biçimlerinin çeşitliliğinden dolayı *Ekosistem Çeşitliliği*' ni içermektedir. Bu tanım belirli bir bölgeye ait olabileceği gibi tüm dünyayı kapsayacak şekilde genişletilebilir de. Fakat günümüzde bu kavram genelde tür eşitliliği anlamında kullanılmaktadır. Buna bağlı olarak, zengin biyolojik çeşitliliğe sahip bölgeler, zengin gen havuzuna (bir populasyonda, populasyonu oluşturan tüm bireylerin taşıdığı genlerin toplamı) da sahip olurlar. Örneğin, tarih boyunca Anadolu'nun pek çok önemli uygarlığa yurt olduğu bilinmektedir. Bunun nedeni Anadolumuzun çok zengin bir bölge olmasıdır. Bu zenginlik, eski çağlarda hiçbir önemi olmayan petrol veya maden kaynaklı değil, ılıman iklimi ve buna bağlı olarak verimli topraklarıdır. Yine yakın tarihe baktığımızda 5-10 yıl öncesine kadar Türkiye, tarımda kendine yeterli birkaç ülkeden biriydi. Bütün bunlar tesadüflerin bir araya gelmesi değildir. Ülkemizin barındırdığı canlı türlerinin fazlalığı, coğrafyasının doğal bir sonucudur. Örneğin, Anadolu, günümüzde en önemli besin kaynağımız olan buğdayın anavatanıdır. Görüldüğü gibi Anadolu'nun en önemli zenginliği, "doğal olarak barındırdığı tüm canlı türleri (biota), ve biyolojik çeşitliliğidir (veya diğer bir deyişle biyolojik zenginliği)"dir. Ülkemiz bu canlılara ait genlerin doğal rezervi konumundadır.

Bu neden önemlidir? Bu soruyu, biyolojik çeşitliliği irdeleyen geniş bir tanımlama ile yanıtlamaya çalışalım.

Biyolojik çeşitliliği artıran en önemli etkenlerden biri ekosistem çeşitliliğidir. Örnek olarak, bir çöl, bir orman ve orman içinden akarak denize ulaşan bir nehri düşünelim. Çölde yalnızca kum habitatı (habitat=yaşam alanı) ve burada yaşayan yüksek sıcaklığa, susuzluğa dayanıklı türler vardır. Bitki populasyonu yok denecek kadar azdır. Ormanlık alanda ise ağaç türlerinin yanı sıra ağaç üzerinde yaşayan organizmalar (mantar, böcek vb. gibi) ayrıca burayı barınak olarak kullanan kuşlar (ki ağaç üzerinde yaşayan böceklerle beslenirler) söz konusudur. Toprağa baktığımızda ise, toprak yüzeyinde, ağaç diplerinde ve toprağın derinliğine doğru pek çok farklı organizma türü bulunmaktadır. Çöl ekosistemi ile orman ekosistemi arasındaki belirgin fark açıkça görülmektedir. Örneğimizin son kısmına gelince, orman içinden akan nehirde yukarıda sayılan orman ekosisteminin unsurlarının yanı sıra, nehir kıyısında yaşayan, nemli ortama uyum sağlamış bitki, böcek, kurtcuk ve bunlarla beslenen daha yüksek organizasyonlu, omurgalı hayvanlar (kurbağa, yılan, balık vb. gibi) da ekosistemin unsurları arasına girmeye başlar. Nehir içinde ise tatlı suda yaşayan organizmalar bulunmaktadır. Denize doğru yaklaştıkça bunların yerini önce tuzluluk değişimlerine dayanıklı türler, deniz içine doğru ilerledikçe de denizel türler almaya başlar. Ayrıca nehir kıyısı ile deniz kıyısı da farklı çevresel etkiler altında olduğu için farklı organizma türlerini barındırırlar.

Yukarıdaki örnekten de anlaşılacağı gibi, ilk sistemde habitat olarak yalnızca kum ve sınırlı sayıda bitki türleri varken, ikinci örnekte ağaçlar (habitat olarak) ve toprak söz konusudur. Son aşamada ise, sisteme tatlı su ve deniz de dahil olmaktadır.

Görüldüğü gibi yaşam ortamları çeşitlendikçe, buna bağlı olarak yaşam şekilleri ve ortamda yaşayan tür sayısı, dolayısıyla biyolojik çeşitlilik artmaktadır (Her ne kadar nehirlerin denize karıştığı estuarin=haliç bölgeleri biyokütle açısından zengin, fakat biyolojik çeşitlilik açısından fakir bölgeler olsa da, burada orman, nehir ve deniz bir bütün olarak düşünülmüştür).

EKOSİSTEMİN KORUNMASININ ÖNEMİ

Bu teorik örnekleri gerçek örneklerle desteklemek gerekirse; Karadeniz ve Akdeniz karşılaştırılabilir. Yıllardır Türkiye balıkçılığının yüzde 80'lere varan bölümü Karadeniz'den avlanan balıklardır. Karadeniz'de avlanan balık türlerinin yüzde 90'a yakın bir kısmı da hamsidir. Zaten incelendiğinde Karadeniz'in çok fazla sayıda tür içermediği görülür. Buna karşılık var olan türlerin miktarları yüksek değerlere ulaşmaktadır. Bunun nedeni besleyici elementlerin Karadeniz'de fazla olmasıdır ki bu ayrıca ele alınacak bir konudur. Oysa Akdeniz'e baktığımızda yüksek tür çeşitliliği görmekteyiz. Buna karşın Akdeniz'de de var olan türlerin miktarları sınırlıdır. Yani Karadeniz az sayıda türden fazla miktarda içermekteyken Akdeniz çok çeşitli türleri az miktarda içermekle karakterize edilmiştir. Karadeniz biyolojik zenginlik açısından fakir, Akdeniz ise zengin bir denizdir.

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı gibi, tür çeşitliliği büyük oranda ekosistem çeşitliliğine bağlıdır. Ekosistem içinde yaşayan her tür ise gen havuzuna dolayısıyla genetik çeşitliliğe katkıdır. Genler ise doğanın milyonlarca yıl süren deneme-yanılma, doğal seçme yolu ile sistemde en gerekli ve işlevsel olarak damıttığı çözümlerdir. Bugün bir bataklıkta hiç önemsemediğimiz bir bitki, yarın mükemmel bir kanser ilacı olabilir, daha doğru bir deyişle ilaç olacak maddeyi oluşturan geni barındıran bir gen topluluğu olabilir. Bir başka örnek olarak, sivrisineklerin aşırı çoğalmasını engelleyen bir tampon olduğunu bilmeden bir hayvanı yok ettiğimizi düşünelim. Bu durumda sivrisineklerin doğal kontrol mekanizmasını ortadan kaldırdığımız için sivrisinek populasyonunda kontrolsüz bir çoğalma; önünü alamayacağımız bir sıtma salgınına yol açabilir. Milyonlarca yılda oluşmuş hassas ekosistem dengesinde her organizma mutlaka çok önemli işlevler üstlenmektedir. Üstelik her organizma, işlevini bu gün bilemediğimiz pek çok genin taşıyıcısıdır.

Sonuç olarak; Doğada yer alan her organizma, doğanın eşsiz laboratuvarında oluşturduğu çözüm gruplarıdır. Kaybolan her tür ise sonsuz bir özen ve çaba ile oluşmuş bu çözüm grubunun yok olması anlamına gelmektedir. Bir daha yerine koyulması hemen hemen olanaksız olan bu yok oluşun engellenmesi ise tek tek bütün türlerin korunmasının yanı sıra, bu türlerin varlığını sürdürebileceği o eşsiz laboratuvarın, yani yaşam ortamı ve türleri ile bir bütün olan ekosistemin korunması ile olasıdır. Çevre korumanın anlamı, bu bütünselliği bozmadan korumaktır. Unutmamalıdır ki insanın bizzat kendisi de bu sistemin bir parçasıdır; her ne kadar kendini oluşturan sisteme zarar veren bir kanser haline dönüşmeye başlamış olsa bile...

(*) TÜDAV (Türk Deniz Araştırmaları Vakfı)

KAYNAKLAR

1) Demirsoy, A.; Kalıtım ve Evrim, 1988, Meteksan Yayınları. No: 5 Beytepe. Ankara, s.902.
2) Kocataş, A.; Ekoloji Çevre Biyolojisi, 1992, Ege Üniversitesi Fen Fak. Kitaplar Serisi. No: 142. ISBN 975-483-177-7. s.564.
3) Kışlaoğlu, M., Merkes, F.; Biyolojik Çeşitlilik, 1987, Türkiye Çevre Sorunları Vakfı Yayını. s.122.

Bir sihirbazlık

Ali NESİN

Birinci Sihirbazlık: Size diyorum ki:

- 100'den küçük bir doğal sayı tutun, ama sayıyı bana söylemeyin.

Tutuyorsunuz 100'den küçük bir sayı. Diyelim 68'i tuttunuz.

- Şimdi, diyorum, bana tuttuğunuz sayının 3'e, 5'e ve 7'ye bölündüğünde kalanlarını sırasıyla söyleyin.

68'i sırasıyla 3'e, 5'e ve 7'ye bölüyorsunuz, kalanlarını buluyorsunuz: 2, 3 ve 5. Bu sayıları bana söylüyorsunuz:

- 2, 3 ve 5, diyorsunuz.

Ben de size tuttuğunuz sayıyı söylüyorum:

- 68'i tutmuşsunuz!

Şaşırıyorsunuz...

Sayınızı nasıl buldum? Elimde bir tablo, çizelge, bilgisayar filan yoktu, birkaç kolay işlem yaptım. Ne yaptım?

İkinci Sihirbazlık: Size diyorum ki:

- 1000'den küçük bir doğal sayı tutun, ama sayıyı bana söylemeyin.

Tutuyorsunuz 1000'den küçük bir sayı. Diyelim 468'i tuttunuz.

- Şimdi, diyorum, bana tuttuğunuz sayının 7'ye, 11'e ve 13'e bölündüğünde kalanlarını sırasıyla söyleyin.

468'i sırasıyla 7'ye, 11'e ve 13'e bölüyorsunuz, kalanlarını buluyorsunuz: 6, 6 ve 0. Bu sayıları bana söylüyorsunuz:

- 6, 6 ve 0, diyorsunuz.

Ben de size tuttuğunuz sayıyı söylüyorum:

- 468'i tutmuşsunuz!

Sayınızı nasıl buldum? Elimde bir tablo, çizelge, bilgisayar filan yoktu, birkaç kolay işlem yaptım. Ne yaptım?

İlk sorudan başlayalım düşünmeye. Önce bu sihirbazlığın olup olamayacağına bakalım. Yüzden küçük iki değişik sayı, 3'e, 5'e ve 7'ye bölündüğünde aynı kalanları verebilir mi? Eğer verebilirse o zaman bu sihirbazlık yapılamaz; sihirbazlığın yapılabildiğini söylediğime göre, iki değişik sayının 3'e, 5'e ve 7'ye bölündüğünde kalanlarının hepsi birbirine eşit olamaz.

Yöntemi bir örnekle açıklayayım. Diyelim bana 2, 3 ve 4 sayılarını verdiniz. Yani tuttuğunuz sayı 3'e bölündüğünde 2 kalıyor, 5'e bölündüğünde 3 kalıyor ve 7'ye bölündüğünde 4 kalıyor. Şu işlemi yapıyorum:

$2\times70 + 3\times21 + 4\times15$.

Sonuç 263 çıkıyor. Tuttuğunuz sayı 263 olamaz elbet, ama 263'ten 210 çıkarırsam tuttuğunuz sayıyı bulurum. Yani 53'ü tutmuşsunuzdur.

Bir başka örnek: Bana 1, 2 ve 1 sayılarını verdiniz. Demek ki sayımız 3'e ve 7'ye bölündüğünde 1, 5'e bölündüğünde 2 kalıyormuş. Şu işlemi yapıyorum:

$1\times70 + 2\times21 + 1\times15$.

Sonuç 127 çıkıyor. Bu sayıdan 105 çıkarırsam, tuttuğunuz sayıyı bulurum: 22.

Genel yöntem şöyle: Diyelim size a, b ve c kalanları verildi (bu sırayla). Şu işlemi yapın:

$70a + 21b + 15c$.

Çıkan sonuçtan çıkarabildiğiniz kadar 105 çıkarın; bir başka deyişle, çıkan sonucu 105'e bölün, kalan sayı tutulan sayıdır.

Yukarda kullandığım 70, 21 ve 15 sayıları nerden çıktılar? Örneğin 70 sayısı? Öyle bir sayı arıyorum ki,

3'e bölündüğünde kalan 1 olsun
5'e bölündüğünde kalan 0 olsun
7'ye bölündüğünde kalan 0 olsun.

70 sayısı yukardaki özellikleri sağlar, hatta 70, bu özellikleri sağlayan pozitif en küçük sayıdır (Sayımız 5'e ve 7'ye bölünüyor, demek ki 35'e bölünüyor, demek ki 35, 70, 105, 140, 175,... gibi 35'in katlarından biri olmalı. Birinci sayı değil ama ikinci sayı istediğimiz işlevi görüyor. 70 yerine 175 de alabilirdik, ancak işlemleri gereksiz yere uzatmış olurduk.)

21'i de şöyle bulduk. Öyle bir sayı arıyorum ki,

3'e bölündüğünde kalan 0 olsun
5'e bölündüğünde kalan 1 olsun
7'ye bölündüğünde kalan 0 olsun.

21 yukardaki özellikleri sağlıyor.

15'i şöyle bulduk: Öyle bir sayı arıyorum ki,

3'e bölündüğünde kalan 0 olsun
5'e bölündüğünde kalan 0 olsun
7'ye bölündüğünde kalan 1 olsun.

15 yukardaki özellikleri sağlıyor.

Eğer $a = 0,1,2$, $b = 0,1,2,3,4$ ve $c = 0,1,2,3,4,5,6$ ise,

$70a + 21b + 15c$

sayısı 3'e, 5'e ve 7'ye bölündüğünde kalanlar sırasıyla a, b ve c sayılarıdır. Demek ki, eğer size verilen üç sayı a, b ve c ise, tutulan sayıyla $70a + 21b + 15c$ sayısı, 3'e, 5'e ve 7'ye bölündüğünde aynı kalanları verir. Bundan da, iki sayının arasındaki farkın 105'e bölündüğü çıkar. (Neden? Düşünün biraz.)

İkinci sihirbazlığın nasıl yapıldığına bakalım. Önce,

7'ye bölündüğünde kalanın 1 olduğu
11'e bölündüğünde kalanın 0 olduğu
13'e bölündüğünde kalanın 0 olduğu

bir sayı bulacağım. Bu sayı 11'e ve 13'e bölündüğünden, 11×13'e, yani 143'e de bölünür. 143'ün katlarını deneyelim, bakalım hangisi 7'ye bölündüğünde kalanı 1'dir? $143 \times 5 = 715$ işimizi görüyor. Birinci anahtar sayımız 715.

İkinci anahtar sayımız şu özellikleri sağlamalıdır:

7'ye bölündüğünde kalan 0 olmalı
11'e bölündüğünde kalan 1 olmalı
13'e bölündüğünde kalan 0 olmalı.

Sayımız $7\times13 = 91$'in katı olmalı. $91\times4 = 364$ işimizi görüyor.

Üçüncü anahtar sayımız şu özellikleri sağlamalı:

7'ye bölündüğünde kalan 0 olmalı
11'e bölündüğünde kalan 0 olmalı
13'e bölündüğünde kalan 1 olmalı

Sayımız $7\times11 = 77$'in katı olmalı. $77\times12 = 924$ işimizi görüyor.

Şimdi, eğer a, b ve c kalanları verilmişse, tutulan sayıyla,

$715a + 364b + 924c$

sayıları arasındaki fark $7\times11\times13 = 1001$'in katlarıdır. $715a + 364b + 924c$'den çıkarabildiğimizce 1001'i çıkaralım, tutulan sayıyı buluruz.

Bir örnek yapalım. Diyelim karşımızdaki 200'ü tuttu. Biz bu sayıyı daha bilmiyoruz, birazdan bulacağız. 200'ü sırasıyla 7'ye, 11'e ve 13'e bölelim ve kalanlarına bakalım: 4, 2, 5. Bu üç sayı veriliyor bize. $715\times4 + 364\times2 + 924\times5$'i hesaplayalım. 8208 buluruz. Bu sayıdan 1001'in katlarını çıkaralım: 8208 - 8008 = 200. İşte sayıyı bulduk!

Genel olarak, $a_1,...,a_n$ sayılarının ikişer ikişer ortak bölenleri yoksa, $a_1\times..\times a_n$'den küçük $\times$ saysının $a_1,...,a_n$ sayılarına bölündüğünde kalanlarını biliyorsak, $\times$'i bulabiliriz. Aynen yukarıdaki yöntemi uygularız. Anahtar sayıları bulmak gerekir elbet.

YANITLAR

Bu ayın sorusu biraz daha zordu. Sekiz yanıt geldi. Sekizi de doğru, ama yanıtların yarısında kusur buldum!

Alper Çay, Nurcan Yayla, Tanju Ertunç, Ertan Özkal'ın yanıtları aşağı yukarı kusursuz. Kendilerini kutlarım.

Alper Çay ayrıca bana birbirinden ilginç 4 soru sormuş. Kendisine teşekkür ederim.

Şu yanlış sık sık yapılmış a ve b sayılarının n'ye bölündüklerinde kalanlar r ve s ise, $a + b$ sayısı n'ye bölündüğünde $r + s$ kalır. Eğer $r + s$, n'den büyükse bu doğru değildir. Ama $(a + b) - (r + s)$ sayısının n'ye bölündüğü doğrudur.

Volkan Dilber'in yanıtı yanlış değil ama, yöntemi bizi uzun hesaplara götüreceği için yanıtını kabul etmedim. Bir sihirbazlık kırk saatte yapılmazki! **Volkan Dilber** şu önemli soruyu sormuş a, r ve n sayısı verilmişse ve $0 \le r < n$ ise, öyle bir $\times$ sayısı bulabilir miyiz ki, $a\times$'i n'ye böldüğümüzde kalan r olsun, yani matematiksel bir dille $a\times \equiv r \pmod n$ olsun. Her zaman öyle bir $\times$ yoktur elbet. Örneğin, n a'yı bölüyorsa ve $r \neq 0$ ise, öyle bir $\times$ bulanamaz. Öyle bir $\times$ olduğunda da, deneme-yanılma yönetimiyle $\times$'i bulabiliriz. Bunları **Volkan Dilber** de biliyor, ama **Volkan Dilber**, öyle bir $\times$ olduğunda, $\times$'i veren (cebirsel) bir formül istiyor. Öyle bir formül olduğunu sanmıyorum, olsaydı bilirdim (!), ama $\times$'i verenkısa algoritmalar var. Eğer a ve n birbirlerine asalsa, $ay \equiv 1 \pmod n$'i sağlayan bir y bulabiliriz. ve sonra da $\times = ry$ bulabiliriz. Yukarıdaki gibi y bulmak için **Öklid**'in bölme algoritmasından yararlanılır. Üniversite düzeyindeki herhangi basit bir aritmatik kitabında bu algoritma bulunmladır. Genel olarak, öyle bir x, ancak r, a ve n'nin en büyük ortak bölenine bölünüyorsa vardır ve biraz önce sözünü ettiğim algoritmayla bulunabilir.

Fikri Göksu'nun da yanıtı doğru, ama sayıyı bulmak için bir tablo kullandığından yanıtını kabul edemeyeceğim. İyi bir sihirbaz kopya çekmez.

Yalçın Ocaktan'ın da yanıtı doğru, ancak **Yalçın Ocaktan** az da olsa deneme yanılma yöntemini kullandığından, onun da yanıtını kabul etmiyorum!

Bedava kitap kazanmak o kadar kolay olmamalı!

Herkese neşeli bir ay dilerim.

Ödüllü Matematik Bulmacası

Barbut

Ali NESİN

Oyunlarımdan sıkılan okurlardan - eğer varsa - özür dilerim. Ne yapalım ki ben oyun oynamayı çok severim.

Birinci Oyun: İki kişi sırayla zar atıyorlar. Şeş (6) atan ilk oyuncu oyunu kazanıyor. Ve oyun iki oyuncudan biri şeş atana dek devam ediyor.

Bu oyunda birinci oyuncu olmak yeğlenir elbet. Yani birinci oyuncunun oyunu kazanma olasılığı 1/2'den daha büyüktür. İkinci oyuncunun da kazanma olasılığı 1/2'den azdır elbet.

Birinci oyuncunun oyunu kazanma olasılığı kaçtır?

Herhangi bir kuşku olmaması için belirteyim: Oyunda bir zar var ve her oyuncu sırası geldiğinde bir kez zar atıyor. Ve zar hilesiz... Ve kimse zar tutmuyor. Bir başka deyişle, 1'den 6'ya kadar herhangi bir sayının gelme olasılığı 1/6 ve 7 gelme olasılığı sıfır!

Hiç kimse şeş atamazsa bu oyun sonsuza dek sürebilir, ama sonsuza dek kimseye şeş gelmeme olasılığı sıfırdır.Yani bu oyun teoride bitmezmiş gibi görünse de uygulamada hep biter. Deneyin, oyunun hep bittiğini göreceksiniz, hiçbir oyun sonsuza dek sürmeyecek. Örneğin, oyunun ilk on atışta bitmeme olasılığı 0.1615056...'dır, yani aşağı yukarı yüzde 16'dır. İlk yirmi atışta bitmeme olasılığı yüzde 2.6'dan biraz fazla ve ilk 100 atışta bitmeme olasılığı milyarda 12'dir... Genel olarak, oyunun ilk n atışta bitmeme olasılığı $(5/6)^n$ dir.

İkinci Oyun: Ya aynı oyunu üç oyuncu oynarsa? Birinci ve ikinci oyuncunun kazanma olasılıkları kaçtır? Birinci oyuncunun kazanma olasılığı 1/3'ten fazla, üçüncü oyuncunun da 1/3'ten az olmalıdır. İkinci oyuncunun kazanma olasılığının 1/3 olduğunu düşünüyorsanız yanılıyorsunuz. Anlayamadığım bir nedenden ikinci oyuncunun kazanma olasılığı 1/3'ten biraz daha az. (Matematik her şeyi tam açıklayamıyor ne yazık ki.)

Genel Oyun: Ya bu oyunu n kişi oynarsa, her bir oyuncunun oyunu kazanma olasılığı kaçtır?

Doğru yanıtı verenler arasında çekilecek kurada kazanan 5 kişiye "Matematik ve Oyun", "Matematik ve Korku", "Önermeler Mantığı", "Matematik ve Doğa" ve 4 ciltlik "Aziz Nesin-Ali Nesin Mektuplaşmaları" adlı kitaplarımdan biri armağan edilecektir. Yanıtlar 20 Haziran 1997 tarihine kadar "Bilim ve Ütopya, Ödüllü Matematik Bulmacası, Büyükdere Cad. No:79 Bor Ap. Kat 5 Daire10 Mecidiyeköy/İstanbul" adresine ulaşmalıdır. Yanıtlar ve kazananlar Bilim ve Ütopya'nın Temmuz 1997 tarihli sayısında yayımlanacaktır.

Pi'nin gizemi

Şafak ALPAY

Geometrik olarak bir çemberin çevre uzunluğunun çapa oranı olarak tanımlanana $pi = \pi$ sayısı kesirli bir sayı değildir. Yani a ve b sayıları ±1, ±2, ±3, ... gbi tamsayılar ve $b \neq 0$ olmak üzere hiçbir a ve b için $\pi = 3,14159...$ kesirli olmayan tüm gerçel sayılarda olduğu gibi, birbirini hiçbir biçimde tekrar etmeyen ve nokta nokta (...) işareti ile betimlendiği gibi hiçbir biçimde sona ermeyen sayılardan oluşur. Hızlı çalışan bilgisayarlar nedeni ile bu açılımın ilk on milyon basamağını biliyoruz. Bu yazının amaçı bu açılımın kimi gizemlerini sizlerle paylaşmaktır.

Kolaylık açısından n-inci tamsayıyı $d(n)$ ile göstereceğiz. Yani, $d(1) = 3$, $d(2) = 1$, $d(3) = 4$, ... olacak. Kullanacağımız diğer bir gösterim ise $d(n, n + k)$ olacak. Bu π'nin açılımındaki n-inci sayıdan sonraki $k+1$ tamsayıyı betimleyecek. Örneğin $d(1,6)$ ile π'nin açılımındaki ilk sayı olan 3 den sonraki boş sayıyı göstereceği. Yani $d(1,6) = 314159$.

Kesirli sayıların çok önemli bir özelliği gerçel sayıların herhangi birine istenilen yakınlıktaki kesirli bir sayı bulabilmemizdir. Buna kesirli sayıların gerçel içinde yoğun olması denir. Örneğin, varolan gerçel $\times$, yakınlık ε ise $\times$ sayısına uzaklığı ε dan küçük a/b gibi kesirli sayı bulabiliriz. Gerçel sayılarda uzaklığı mutlak değer ile ölçtüğümüzden yukarıdaki anlatım $|\times - a/b| < \varepsilon$ olarak ta yazabiliriz. Sizleri yanıltmış olmamak için hemen bahsetmek isteriz ki bulunan a/b kesirli sayısı tabiiki $\times$ ve ε'na bağlıdır ve tek değildir. Gerçekten $\times$'e uzaklığı ε küçük olan sayılabilir çoklukta kesirli sayı bulabiliriz. Özel durumda π sayısına yaklaşık birçok kesirli sayı olmasına karşın bunlardan iki tanesi çok ünlüdür. Bu kesirli sayılar 22/7 ve 355/113 sayılarıdır. İki basamaklı tamsayılar kullanılarak elde edilebilecek kesirli sayılar içinde π sayısının en yakın olan 22/7, üç basamaklılıklar arasında ise π'ye en yakını 355\113 sayılarıdır. 355/113 π sayısı için öylesine iyi bir yaklaşımdır ki daha iyisi ancak 52163/16604 sayısında elde edilir. 22,7,355,113 sayılarının π ile diğer ilişkisi $d(7) = d(22) = d(13) = d(355)$ sayılarının hep 2 olmalarıdır. Yani bindebir olasılığı olmasına karşın π'nin açılımındaki yedinci, yirminikinci v.s. tamsayılarının hepsinin iki olmasıdır. $d(16604) = 1$ iken $d(52163)$ sayısının yine iki olduğunu görürüz. 22 sayısının tarih boyunca π ile ilişkisini bildiğimizden, π'nin açılımına bakarken 22 ile başlamakta yarar vardır. Yukarıda belirtiğimiz gibi $d(22) = 2$ idi ama $d(21 = 6, d(22) = 4, d(23) = 6, d(24) = 4$ dir. Başka bir deyişle π'nin açılımında 22 inci sayı olan ikinin etrafındaki sayılar 46264 sayılardır. Hem 462, hem 264 sayıları 22 ile bölünebilen sayılardır. Öte yandan, yukarıda tanıttığımız kullanımda $d(22,23) = 26$'dir. Ne özelliği var derseniz, hemen söyleyelim 26 π nin açılımında tekrar eden ilk iki basamaklı sayıdır. Çünkü $d(7,8)$ de size 26 verir. $d(22)$ öncesi ve $d(23)$ sonrasındaki sayılara bakarsak bunların

79 32 38 46 26 43 38 32 79

olduklarını görürüz. Simetriyi daha iyi görebilmek amacı ile sayıları ikişer ikişer grupladık. En sol ve en sağdaki 79 sayıları 22 inci asal sayıdır. Yani sonsuz (sayılabilir) tane olduklarını bildiğimiz asal sayıları sayıyoruz ve yirmikinicinin 79 olduğunu görürüz. 79'un diğer bir özelliği ise bir yıldaki gün sayısı olan 365'in bölenlerinin toplamında 79 olmasıdır. $d(79) = 8$'dir. π'nin 79 etrafındaki açılımında 628 620 8 998628 sayıları bulunmaktadır. Bunlar üçer üçer gruplayarak 628 620 8 998 628 elde ediriz. 628, 2π sayısının ondalık açılımındaki ilk üç sayıdır. 8 etrafındaki, 620 ve 998 sayıların toplamı olan 1618 ise eski bir arkadaşımız olan altınoran sayımızın ilk dört basamağındaki sayılardan başkası değildir. $d(360)$'a bakmamız içinde yeteri kadar neden vardır sanırım. $d(359,361) = 360$ veriyor. Başka bir şekilde söylemeye çalışırsak 360 sayısının π'nin açılımında 359,360 ve 361'inci sayılardan oluştuğunu görürüz. Ancak π'nin açılımında 360 daha önce de görünür. $d(286,288) = 360$'dır. π'nın açılımında tüm iki basamaklı sayılar $d(286)$dan önce görülürlersede 36 veya 63 ilk kez $d(286)$ da görünürler. π için yaklaşık olarak kullandığmğz 3,14'den esinlenerek $d(314)$'e bulalım. $d(314.316) = 315$ olduğunu buluruz. Şimdi de π'nin açılımındaki ilk 9 sayı olan 314,159, 265 sayıları arasında herhangi bir özellik olup olmadığına bakalım. 159 ve 265, 212 ile Pisagor üçlüsü oluşturur. Yani, $159^2 + 212^2 = 265^2$. (159, 212, 265) üçlüsü, yine bir Pisagor üçlüsü olan (3,4,5)'den 53 ile çarpılarak elde edilir. Üçlüdeki 212, π için iyi bir yaklaşım verir. Çünkü 666/211= 3.1415'dir. Üçlüdeki 265 sayısının bölenleri 1,5 ve 53'ün toplamı olan 59, π'nin açılımında 265 den önceki sayıdır. Öte yandan, 159 ise $1/2\pi$ sayısının ondalık açılımındaki ilk üç sayıdır. $d(1984,1987)$ bize 5813 verir. Bu dörtlüyü oluşturan. 5, 8, 13 ilk üç Fibonacci sayılardır. Öte yandan çapı 58,13 olan çemberin çevresi 365,24156 dır ki, bu da bir yıldaki gün sayısıdır. Mısırdaki Keops piramidinin 58,13 birim yüksekliğinde olması ise herhalde bir rastlantı değildir.

π sayısının keşfedilmeyi bekleyen daha bir çok gizemi olduğundan kuşkum yok.

ÖNCÜ GENÇLİK
MAYIS '97 | AYLIK GENÇLİK DERGİSİ | 75.000TL

Bağımsız ve Laik Türkiye için:

Samsun-Ankara Yürüyüşü

İstanbul Öncü Gençlik'ten Atak: Bir Ayda 150 Üye
Söyleşi: Doğu Perinçek'le Deniz Gezmiş Üzerine
Eğitim: Nasıl Sosyalizm-2
Portre: Gani Bozarslan, Mamo Ongan, Mehmet Çetin
Kitap: Momo

İşçi Partisi örgütlerinden ve kitapçılardan temin edilir.

İSTANBUL : (0212) 251 99 10
ANKARA : (0312) 435 29 99
İZMİR : (0232) 445 20 58

Mayıs sayısı çıktı

TEORİ
İŞÇİ PARTİSİ YAYIN ORGANI

*
Fransız ve Amerikan Devrimleri
DEVRİMCİ DİKTATÖRLÜK
*
Amerika'nın İnsan Haklarına Bakışı
*
Arnavutluk'un İşgali, Balkanlar ve Türkiye
*
Akdeniz Ülkeleri'nde Uyuşturucu Ticareti

Mayıs Sayısından

Zeka'nın, beynin büyüklüğü ile ilgisi var mı?

Prof. Dr. Korkut YALTKAYA (*)

*Ankara'dan **Mehmet Arslan** isimli okurumuzun zeka ile beynin büyüklüğüne ilişkin sorusunu Prof. Dr. **Korkut Yaltkaya**'ya ilettiğimizde tam da bu konu üzerinde bize bir makale göndermek üzere olduğunu belirtti. Üzerinde çok konuşulan bu konu hakkında Sayın **Yaltkaya**'nın makalesini okurlarımıza sunuyoruz*

Anlak (zeka) ile beyin büyüklüğü arasında bir ilişki var mı? Önce bu konudaki fikirlerin tarihsel gelişimine bakalım: İskenderiyeli bir düşünüre göre, yüksek zekalı insanların beyni, yüzeysel alanı ve kıvrımları yönünden çok daha karmaşıktır. Ancak bu sava, dört asır sonra Roma'da **Galen** karşı çıkmıştır. **Galen** bir eşeğin beynini incelemiş ve eşek beyninin de kıvrımlardan zengin olduğunu görmüştür. **Galen**'e göre eşekler yeryüzünün en ahmak hayvanlarıdır, dolayısıyla karmaşık beyin yapısı anlak yönünden birşey ifade etmez, önemli olan düşünen bedenin mizacıdır (içsel eğilimleri ve doğası). Daha sonra, Kilise babaları düşünen tinin yerinin beynin içindeki karıncıklar olduğunu savunmağa başlamışlar. Dogmanın karıştığı ve savunduğu her düşünce gibi bu düşünce de uzun ömürlü olmuş 16. yüzyıla dek sürmüştür. Bu çağda, **Vesalius**; insan beyninin yapısal olarak hayvanlardan büyük bir değişiklik göstermediğini ileri sürerek, anlağın beyinin büyüklüğü ile ilgili olabileceğini ve yerleşiminin de içi su dolu karıncıklarda değil, beynin kendi dokusunda olduğuna işaret etmiştir. **Vesalius**'dan sonra beynin görevleri başlangıçta bir takım saplantı ve yanlışlara karşın anlaşılmağa başlanmış ve hızlı bir gelişim göstermiştir. Beynin tabanındaki damar halkasını tanımlayan ve bu halkaya ismi verilen **Willis**; beyinciğin ve beynin derinliklerinde bulunan "striatum" denilen çekirdeksi yapının hemen hemen tüm hayvanlarda olduğuna bakarak, anlaktan beyinciğin değil, hayvandan hayvana farklılık gösteren beynin sorumlu olduğunu "striatum"da ise tinin oturduğunu ileri sürmüş.

Anlak ve beyin konusunda biriken bulgu ve düşünceler, gerçekten de beyin büyüklüğünün önemli olduğunu göstermeye başlamıştır. Bu noktada bir açıklama gerekirse burada söz konusu olan beyin/beden ağırlığı oranıdır. Yoksa beyni insan beyninden ağır olan canlılar vardır: mavi balina, fil gibi... Mavi balinanın beyni 9 kg. kadar olmasına karşın beden ağırlığı 150 ton civarındadır. Böylece söz konusu oran çok düşüktür. Mavi balinada beynin önemli bir kısmı o koca gövdenin devinimlerini sağlamak ve kontrol etmek için harcanmaktadır. Soyut düşünceye, ussul işlevlere ayrılan yer -o da varsa- pek az kalmaktadır. İnsanın dişisiyle, erkeği arasındaki beyin ağırlık farkını da aynı şekilde açıklamak olasıdır: kadında beden ağırlığı, erkeğe oranla daha az olduğu için beyin ağırlığı da biraz azdır. Ne var ki tarih boyunca böyle düşünülmemiş, **Aristo**; erkeğin beyninin kadından üstün olduğunu çünkü kafatasını oluşturan kemikler arasında daha çok bağlantı yerlerinin (dikiş şeklinde geçişlerin) bulunduğunu, böylece erkeğin beyninin daha iyi havalandığını ve dolayısıyla daha iyi işlediğini savunmuş (herhalde, bol havalanma, ısınmasını engelliyor!)

Anlak, normal ağırlık sınırları içinde kalan beyinlerde önemli farklılıklar göstermez. Ancak bu sınırın dışına çıkılınca aksaklık başlar. Limitler içinde kalarak, ağırca olan beyin en anlaklısıdır demek yanlış olmaz.

IRKÇI YAKLAŞIMLAR

Bazı ırkçı çalışmacılar (ABD'li **Morton** gibi) 19. asır ortalarında çeşitli ırklara (?) ait insanların kafataslarının iç sığalarını ölçerek doğuştan gelen anlak yetilerini bulmaya çalışmış. **Morton**'a göre özellikle batı Avrupa'da yaşayan beyaz ırkın kafatası sığaları Yahudi ve Hindu'ların tersine çok büyüktü. En küçük kafatası ise Kara Afrikalılarınkiydi. Afrikalılar, bu sınırlı anlak yetileri yüzünden ancak köle olarak çalışabiliyorlardı (**Morton**'un küçük Hotanto kadınlarının kafataslarını ölçerek, Afrikalıların anlaklarının yetersiz olduğu sonucuna vardığı söylenir- diğer verilerinin de yanlı olduğu açıktır).

Gall'e göre kafa çevresi 35 cm'den küçük olanlar hatırı sayılır ahmaklardır. Ağır beyinliler üstün anlaklı oldukları kadar, beyinlerinin bazı bölgelerinin daha fazla gelişmesine bağlı olarak ek yetenekleri oluyordu. Ancak kafa çevresi 55 cm ve daha üstünde olanların anlakları yeterliydi.

Bir ingiliz hekimi olan **Down**, doğuştan budala olarak isimlendirdiği çocuklarla ilgilendi ve sonuçları 1866 yılında yayınladı. Daha sonra kendi ismi verilecek olan bu hastalık kalıtsaldı ve çocukların yüz yapıları tipikti: gözlerin çapraz yerleşimi, sarımsı deri, düz ve seyrek saçlar, küçük bir burun ve kalın dudaklarla sanki bir mongola benziyorlardı. **Down**'ın olgularının hepsinin anne ve babaları İngiliz'di. **Down** bu çocukları yüksek bir ırktan (beyaz ırk) daha aşağı bir ırka (Mogol) geçiş, bir yozlaşma olarak yorumladı. Bu saçmalıklar böylece sürdü gitti ve daha başka savlar da ortaya çıktı.

Canilerin beyinlerinin incelenmesi sonucunda, bunların da beyinlerinin küçük olduğu saptandı. Bu konudaki çalışmaları ile ünlü olan İtalyan kriminolojisti **Lombroso**'ya göre doğuştan caniler sanıldığından çok daha fazlaydı ve bu doğuştan canilerin bedensel ve tinsel özellikleri vardı. Zamanla bu savın da yanlış olduğu, caniler içinde büyük beyinlilerin de bulunduğu anlaşıldı.

Daha sonra bir dernek kurularak bilim ya da sanat alanında isim yapmış kişilerin beyinleri toplanmaya başlandı. Konularındaki başarıları ve anlakları ile ün yapmış bu kişilerin beyin ağırlıkları gerçekten de ortalamanın biraz üstünde bulunuyordu. Bu birikimler sonucu, önden gelen bu insanların beyinlerinin ortalama kişilerin beyin ağırlıklarına göre 100 gr. ya da yüzde 7 kadar daha fazla olduğu saptandı. En ağır beyinlerin, pozitif bilimlerle uğraşanlarda olduğu ileri sürülürken, şair ve romancı **Turgenyev**'in beyninin normalin yüzde 50'sinden fazla olarak 2.012 gr. olduğu görüldü. Beyin büyüklüğünün önemine işaret eden **Gall**'in beyni ise ortalamanın altında olarak ancak 1.193 gr çekiyordu. Böylece, beyin ağırlığı ile anlak seviyesinin herzaman için uyumlu olmadığı düşüncesi yavaş yavaş ön plana çıkmaya başladı. Hele ayrılıkçı oldukları için geri ve ilkel bir ırk olduğu ileri sürülen, Fransa'nın güneyinde yaşayan Bask'ların, kafatası sığalarının Paris'lilerin kafatası boşluklarından daha büyük olması konuya tuz biber ekti. Bu araştırmayı yapan **Broca** (aynı zamanda da motor konuşma merkezini de bulan Fransız) bu durumu anlağın beynin ön kısmının işlevi olduğunu, Bask kafataslarında ise beynin ön kısmına ayrılan yerin küçük olduğunu savunarak çözümledi. Böylece durum yavaş yavaş toplam beyin ağırlığından çıkarak beynin ön kısmının arka kısmına olan oranı haline gelmeye başladı. Başka bir deyişle, anlak ve diğer yetilerden beynin farklı kısımlarının sorumlu olabileceği düşüncesi egemen oldu. Öyle ki beyaz ırka "frontal ırk", Kara Afrikalıya ise "occipital ırk" denilmeye başlandı (frontal=kafanın ön kısmı, occipital=kafanın arka kısmı).

Atalarının yüzyıllar boyu köle olmasının nedeni kafatasları ın küçüklüğünden mi kaynaklanıyordu?

Darwin'in kuzenlerinden biri olan **Galton**, anlak üstünlüğünün de gözün rengi, saçın kıvırcıklığı gibi kalıtsal olduğunu düşünerek, yüksek anlaklı insanlar yetiştirebilmek için seçici üreme ya da soyun arındırılması (öjenik) kuramını ileri sürdü. Ancak insanların çoğu anlaklarının üstünlüğünü ileri yaşlarda (çoğunlukla da evlendikten sonra) belli ediyorlardı. Dahilerin çoğunluğu başarılarını 30-40 yaşlarında kanıtlıyorlardı. Bu bakımdan, üstün an-

laklıları genç yaşlarda seçecek bazı deneylere, testlere gereksinim vardı. Bu düşünce, zamanımızda da kullanılan anlak testlerinin başlangıcı oldu. **Galton**; tepki zamanını, duyuları algılama yeteneğini ölçüyordu. Örneğin ısı farklarını, renklerin tonlarını, seslerin tanılarını ayırt etme, ağrı eşiğini değerlendirme gibi. Düşük anlaklıların, ince farkları ayırt edemediği; kaba ve kümesel algılamalarla yetindiği kanısındaydı ki bu düşünce günümüzde de geçerliliğini korur. Ancak o çağın saplantılarından biri kadınların anlakça erkeğe oranla daha geri olduğu şeklindeydi. **Galton** da buna inanıyordu ve kadınların arasından büyük kompozitörler ya da şarap seçicileri çıkamıyacağını düşünüyordu. Bu düşünce doğruysa, **Galton** sonuçsuz bir saplantı içindeydi: öjenik bir yönüyle daima topal kalmak durumundaydı.

BEYİNDE PATOLOJİK BOZUKLUKLAR

Böylece, şimdiye dek üzerinde çabaların yoğunlaştığı antropolojik araştırmalar bırakılmaya, bunların yerine yerel beyin patolojilerinde (yozlaşmalarında) ne gibi belirtilerin görüldüğü araştırılmaya başlandı ve anlağı ölçmek için, kafatası iç boşluğunun büyüklüğü ya da doğrudan doğruya beynin ağırlığı dışında başka ölçütler bulunmaya çalışıldı (**Galton**'un testleri gibi).

En çok, anlağın oturduğu yer olarak kabul gören beynin ön alanlarının (frontal lobların) deneysel ve sayrılık sonucu yozlaşmaları üzerinde duruldu. Bu konudaki ilk deneylerden birini yapan **Hitzig** (19. asrın sonu) frontal lobları çıkarılan köpeklerde felç olmadığını ancak daha önceden masanın üzerindeki yemeği bulurken, bu işlevden sonra bulamaz olduklarını böylece bu kısımların anlakla ilgili olabileceğini bildirdi. Ne var ki, kullanılan yöntemler pek de güvenilir olmadığından, girişimlerin salt frontal alanları kapsayıp kapsamadığı; yerel kanama ya da yangıların, sonuçları ne derece etkilediği bilinmiyordu. Bu bakımdan sonuçlar oldukça çelişkiliydi. Bir başka çalışmacı maymunlardaki sonuçları "duygusuzlaşma, durgunlaşma, uykuya eğilim, ancak o andaki uyaranlara yanıt verebilme" şeklinde tanımlarken; bir diğeri "...maymunun... gözlerinin bakışları belirsiz ve zalim, merak ve zeka işareti yok, korku içinde ancak saldırgan değil, hiçbir nesnenin önünde duraklamadan gidip geliyor" şeklinde tanımlıyordu.

Konuya, insanlardaki frontal lobları tutan tümörlerin oluşturduğu belirtiler daha bir kesinlik getirdi. Bu belirtileri kısaca özetlersek başlıcası dikkatin azalmasıdır. Hasta, hiçbir konuda dikkatini bir süre canlı tutamaz. Bir an toparlansa bile dikkati suyun üstünde seken taş gibi bir anda uzaklara gider. Özellikle usa vurması bozuktur. Çağrışımları aşırı ve yanılgılıdır. Böylece uygunsuz şakalar yapar, sözler söyler, kendi durumuna aldırmaz. Kendi durumu ile ilgili sıkıntısı yoktur, tersine son derece erinçli ve doygun görülür, yüzünden gülümseme eksik olmaz. Bu durum belki de beyinsel bireşimin (sentez) bozulmasına bağlıdır. Böyle bir olguyu tanımlayan **Brickner**; tüm bu belirtilerin ilkel anlaksal verilerin frontal lob tarafından birleştirilip daha karmaşık, anlamlı ve soyut bir bütün haline getirilemeyişine bağlar. Böylece frontal lobun beynin diğer kısımlarından gelen girdileri alıp, birleştirerek anlağın oluşmasında önemli payı olduğu söylenebilir. Frontal operasyonlardan sonra anlağın karmaşık, soyut kısmının nasıl etkilendiğini **Rylander**'ın (1948) bir yazısında aktaralım:

Operasyondan sonra, bir hasta "Her ışıldayan altın değildir" sözünü şöyle yorumluyor "Diğer cisimler de ışıldar". Bir diğeri "Sırça köşkte oturan başkalarına taş atmamalıdır" sözünü, operasyondan sonra şöyle açıklıyor: "Başkalarını eleştirmemeli. Kişi aynı hatayı bir başkasına karşı da yapabilir". Sonuncu hasta "Aşçının çok olduğu yerde çorba yanar" sözünü operasyon sonrası "iş yapmak için birçok insanın çalışması iyi olmaz" şeklinde değerlendiriyor.

Özetle beyinde, anlağa bir yer bulmaya çalışmak yanlış bir çabadır. Anlak; beynin her köşesindeki milyarlarca sinir hücresinde hem kalıtsal hem de çevresel koşullara, deneyimlere bağlı olarak birikmiş tek tek işlevlerin bir tümlenişi, düzenli bir girişimidir. Çevresel etkenler, anlağın yüzde 30-35'inden sorumluyken, yüzde 55-70'i kalıtsaldır. Beyin ağırlığı, bilinen normal sınırların altına inmedikçe anlağın düzeyiyle yakın bir ilişki göstermez.

* Akdeniz Üniversitesi Tıp Fakültesi, Nöroloji Anabilim dalı.

KAYNAKLAR

1) Eysenck H., Genius Cambridge University Press, 1995
2) Finger S. Origins of New Science, Oxford University Press, 1994
3) Harrington A., Medicine Mind and Double Brain, Princeton University Press, 1987
4) Stratford B., Down's Syncyome, Penguin Books 1989

Tanıyalım

Doğu Akdeniz Çevrecileri (DAÇE)

Doğu Akdeniz Çevrecileri bir eylem sırasında

Geçen günlerde 5. kuruluş yıldönümlerini İskenderun'da kutlayan Doğu Akdeniz Çevrecileri (DAÇE), kurulduğu günden bugüne değin; çalışmaları, girişimleri, öncülükleri, tutarlılıkları ve daha pek çok işle diğer örgütlenmelere örnek oluşturdular. Hatta onların bizzat destekleyicisi oldular. Ülkemizdeki gönüllü çevrecilerinin içinde en dinamik ve disiplinli yapı olarak DAÇE gösterilebilir. DAÇE'nin 1991 yılında başlayan çalışmalarına geçmeden önce, DAÇE'nin temel özelliklerini anlatalım:

DAÇE, Doğu Akdeniz'in çeşitli il ve ilçelerinde birbirlerinden farklı bir biçimde örgütlenmiş, onaltı çevre derneğinin oluşturduğu bir platformdur. Kurulmasından bu yana iki ayda bir toplanıyorlar ve toplantı yeri üye derneklerin mekanlarında dönüşümlü olarak gerçekleşiyor. Bu toplantılara katılım oranı zaman zaman değişse bile, önemini hiç bir zaman yitirmemiş. Belirledikleri yoğun gündemi, bürokratik bir tarza kaymadan ancak ciddiyetlerini de yitirmeden görüşüyorlar ve çalışma programlarını oluşturuyorlar. DAÇE, birbirinden bağımsız derneklerin bir araya gelip yıllarca sistemli çalışması nedeniyle, "örgütlenme" modeli açısından, kendi alanında "ilk"i oluşturuyor. Bu oluşumun başarıyla devam etmesinin ana nedeninin birlikte çalışmanın gerekliliğine ve çevre sorunlarının bütünsel olduğuna ilişkin düşünceleri ve kararlılıkları oluşturuyor. Diğer bir deyişle neden bir arada oldukları konusunda çok netler. Ayrıca dernekler bir yandan farklı çalışmalara ulaşarak bilgilerini genişletebiliyor; diğer yandan da beraberlikleri, mücadele ettikleri alanlarda onları bir "güç" haline getiriyor.

DAÇE'nin üyeleri, farklı yaşlardan, farklı meslekterden ve hatta farklı siyasi görüşlerden oluşuyor. Genellikle her toplantıda üye dernekler bir çalışma raporu hazırlıyor ve bir de belli bir konuda "bilgilenme" sohbetleri yapıyorlar. Bunların yanı sıra, yayın çıkarma, farklı çevre sorunlarına ilişkin rapor hazırlama ve gerekirse kampanya açma gibi çalışmalar da onların vazgeçilmez işleri.

DAÇE'nin sekretaryalık görevi, yıllardır İskenderun Çevre Koruma Derneği'nden **Oktay Demirkan** tarafından başarıyla yürütülüyor. Aslında DAÇE'nin oluşmasında İskenderun'un çok önemli fonksiyonu var. İskenderun önceki başkanı **Cemil Altay** ve şu anki başkanı **Şemsettin Eser** ile **Demirkan**, öteden beri iyi bir ekip oluşturmuşlar ve bu oluşumu DAÇE'ye de taşımışlar.

Demirkan, kuruluşlarından bu yana yaptıkları çalışmaları şöyle özetledi:

"1991 yılında Yumurtalık'ta kurulması planlanan termik santral mücadelemiz, bizim yeni kuruluşumuz sürecine denk düştü. İki yıl boyunca Yumurtalık konusunda bu konuda toplantılar, paneller, imza kampanyaları ve mitingler düzenledik. Nitekim bu kampanyamız başarıyla sonuçlandı. Hemen ardından bu de kez Akkuyu nükleer santral sorunu gündeme geldi. Nükleer Karşıtı Platform oluşturma sürecinde aktif olarak yer aldık ve yine aktif olarak etkinlikler düzenledik. Bu mücadele bugün hala birincil gündemimiz olarak devam ediyor. Ayrıca, çevre sorunlarına ilişkin yasa çalışmalarına yönelik öneriler, eleştiriler yaptık ve raporlar hazırlayarak görüştük. Ormanlar, kimyasallar, erozyon, petrokok vd.'ne ilişkin çalışmalar ve kampanyalar yürüttük ve yürütüyoruz. Doğu Akdeniz Çevre sorunlarına ve Alternatif enerji kaynaklarına ilişkin rapor hazırladık. Sonuncu rapor yakında yayımlanacak".

DAÇE, bölgesel örgütlenmesinden sonra Türkiye genelinde örgütlenmek için projeler geliştirdi ve bu fikri DAÇE dışındaki kuruluşlara açtı.1993 yılında Ankara'da düzenlenen Nükleer Karşıtı Hafta etkinliklerinin son gününde Gönüllü Kuruluşlar Kurultayı düzenleyerek bu fikirlerin tartışılmasını sağladı. Şirketleşme, partileşme ya da konfederasyon olma gibi bir dizi modelin tartışılmasından sonra, herkesin katıldığı bir biçim bulunamadı. Ancak, bir çatı örgütü altında toplanmak isteyen kuruluşlar, bu çatının işlevini, iletişimi sağlama ve bilgi merkezi oluşturma biçiminde tanımladılar. Çatının yasal biçimi dernek olarak biçimlendirildi ve (ilk başta DAÇE ile SOS Akdeniz Derneğinin öncülüğü ile) Dünya Dostlarını (DDD) oluşturdu.

Peşinden DAÇE'nin de destekleriyle Batı Akdeniz Platformu (BAÇEP) kuruldu ve Batı ile Doğu'nun peryodik aralıklarla bir araya gelmesini sağlayacak olan Akdeniz Çevre Platformu (AKÇEP) ortaya çıktı. Bu arada, Karadeniz'de de DAÇE modeli esas alınarak KARÇEP kuruldu. Şu anda bütün bu örgütlenmeler birbirleriyle iletişim içerisindeler ve en geniş paydayı da anti nükleer hareket oluşturuyor. Bunu hemen izleyen konu ise siyanürlü altın arama sorunu.

Görüldüğü gibi, platform çalışmalarına bir model ve resmi çevreciliğin dışında kendi özgür çizgisini koyabilen dernekler arayanların, DAÇE ile iletişime geçmeleri faydalı olacaktır.

Bugün ülke genelinde tartışma yaratan, hatta zaman zaman gündem oluşturan etkinliklerin başında mutlaka DAÇE de yer almıştır. Kültürel zenginliğin ve farklılığın beşiği olan Doğu Akdeniz'in geniş yansımasını içinde de taşıyan DAÇE, Türkiye'deki çevreci, yeşil ve ekolojistlerin dengesi ve ağır topu durumundadır. Onlara nice yeni yıllar diliyoruz...

DAÇE içinde yer alan dernekler: Adana Çevre Gönüllüleri Derneği; Adana Çevre ve Tüketiciyi Koruma Derneği, Antakya Çevre Koruma Derneği, Arkadaş Çevre Grubu, Ceyhan Çevre Gönüllüleri Derneği, Harbiye Çevre ve Doğayı Koruma Derneği, İçel Çevre Gönüllüleri Derneği, İskenderun Çevre Koruma Derneği, Kahramanmaraş Çevre Koruma Derneği, Kavaslı Çevre Koruma Derneği,Kıbrıs Yeşil Barış Hareketi, Osmaniye Çevre Koruma Derneği, Pozantı Çevre Koruma Derneği, Samandağ Çevre Koruma ve Turizm Derneği, Silifke Kültürel ve Doğal Yaşamı Koruma Derneği ve Tarsus Çevre Koruma Kültür ve Sanat Merkezi.

DAÇE ile bağlantı için: Oktay Demirkan, tel+faks: 0.326.614 10 31

"Öyleyse Descartes"

Prof. Dr. Ali Nesin

Dün, 1 milyon lira bayılarak, "*Cogito*", dergisinin son sayısını aldım. Ama değdi.... Cogito, Latince "düşünüyorum" demek. **Descartes**'in ünlü "Düşünüyorum, öyleyse varım" sözünün Latincesi "Cogito ergo sum"dur. Her sayısı ayrı ayrı ilginç olan *Cogito*'nun bu sayısı, derginin isim babası **Descartes**'e ayrılmış.

Dergiyi alalı 24 saat, daha dolmadı ve dolayısıyla dergiyi yakından incelemeye zamanım olmadı, ama hemen bir tanıtım yazısı yazmak istedi canım. **Descartes**'ı çok sevmemin ve dergideki çok değerli yazıların yanı sıra (hiç de okumadım değil) , bu kararımda derginin kağıdının, baskısının, kapağının, dizgisinin, mizampajının, hatta kokusunun da etkisi var. Herşeyiyle güzel bir dergi. "Okuma da yanında yat" dedirtecek türden. Bir de tabii, tanıtım yazısının Bilim ve Ütopya'nın bu sayısına yetişmesi gerekiyor.

Descartes (Fransız düşünür, 1596-1650), çağdaş, akılcı felsefenin babası sayılır ve felsefeyi ortaçağın skolastik düşüncesinden kurtaran kişi olarak kabul edilir. (Dergide bu savlar da tartışılıyor) 'Bilimsel' anlamına gelebilecek "Kartezyen" sıfatı **Descartes**'ın adından türemiştir.

Descartes aynı zamanda değerli bir matematikçidir de; ancak, genel sanının tersine, çağının en büyük matematikçisi değildi. **Descartes**'in yaşadığı çağın en büyük matematikçisi **Fermat**'ydı.

Descartes, matematikçiliğinin verdiği düşünce yapısıyla, felsefede matematiksel kesinlik ister. Bildiğini tam bilmelidir, hiç kuşku duymamacasına .... **Descartes** düşünmeye koyulur. İşe, her şeyden kuşku duymakla başlar. Tanrı'nın varlığından kuşkulandığı gibi, eğer Tanrı varsa, o Tanrı'nın iyi bir Tanrı olduğundan da kuşku duyar. Belki bir Tanrı var ve bu Tanrı bizi aldatıyor.... Bırakın beş duyusuna güvenmeyi, Descartes, 2+2=4 gibi doğruluğu su götürmeyecek basit denklemlere bile güvenmez. .. Salt Tanrı'nın değil, kendi varlığından bile kuşku duyar. Kötü bir Tanrı bizi kandırıyor, bize bir rüya gördürüyor olabilir.... Belki biz bir rüyayız.... Demek ki **Descartes** düşünmeye başladığında hiçbir şey bilmediğini varsayar, Latince deyimiyle "tabula rasa" yapar, yani masasının üstünü siler, tertemiz yapar, masasında hiçbir bilgi kırıntısı yoktur. Elindeki tek silah olan düşünme yetisinden bile kuşku duyar.

Evet, **Descartes** herşeyden, kendi öz varlığından bile kuşku duyar... Ve varolduğunu kanıtlamak ister. Nasıl kanıtlayacaktır?

Descartes hiçbir şeyden emin değildir... Gene de bir şeyden emindir; hiçbir şeyden emin olmadığından... Yani kuşku duyduğundan, yani düşündüğünden... Düşünen bir şey var ki, o şey düşünüyor. Olmayan bir şey düşünebilir mi? Düşünemez! Demek ki **Descartes** var. Dolayısıyla, o ünlü söz: "düşünüyorum öyleyse varım!"

Descartes'ın belki de, "Düşünüyorum öyleyse varım"dan çok "Kuşku duyuyorum öyleyse varım" demesi gerekirdi.

Descartes'in kanıtı bana su götürmez doğrulukta geliyor. Ama ben felsefeci değilim. Felsefeciler kanıtı tartışabilirler.

Descartes, varolduğunu kanıtladıktan sonra, Tanrı'nın varlığını ve bu varolan Tanrı'nın ancak iyi bir Tanrı olabileceğini kanıtlar. **Spinoza** da daha sonra Tanrı'nın varlığını kanıtlayacaktır. Felsefede "ontolojik kanıt" denilen bu tür kanıtların sanırım en belirgin ortak hataları şudur: Kanıta Tanrı'nın tanımıyla başlanır. Örneğin, "Tanrı, en mükemmel varlıktır" gibi... Oysa, tanımın şöyle olması gerekir: "Tanrı, eğer varsa, en mükemmel varlıktır..."

Descartes, tüm bunları, *Yöntem Üzerine Söylev* adlı kitabında yazar. Kitabın daha sonraki bölümünde, **Descartes** düşünme yöntemlerini açıklar. **Descartes**'ın kendine güveni sonsuzdur. **Descartes**'a sorulan soru ne derece zor olursa olsun, **Descartes** o soruyu kitabında açıkladığı yöntemle çözebilir.... Matemetiksel örnekler de verir. Bir insanın, bu insan **Descartes** bile olsa, kendinden bu kadar emin olması biraz sinirlendirici... Ama **Descartes**'dan yüzyıllar sonra bile insansoyu aklına sonsuz güvendi, her soruyu bilim yoluyla yanıtlayabileceğini sandı... Ta ki 1930'da , bir matematikçi, **Kurt Gödel**, doğru olan her önermenin kanıtlanamayacağını kanıtlayana dek...

Yapı Kredi Bankası'na ve tüm çalışanlara böyle bir dergi çıkardıkları için ne denli teşekkür etsek azdır.

Gelişme Yazını Açısından Modernizm, Kapitalizm ve Az Gelişmişlik

Doç. Dr. İ. Melih Baş

Ekonomistler üçe ayrılır: Ekonominin gelişme ekonomisi alt dalının öldüğünü söyleyenler; hayır ölmedi diyenler ve üçüncü olarak ne olup bittiğini izleyen grup. İkinci gruba giren ekonomistlerin bir kısmı, gelişme ekonomisini disiplinlerarası bir biçimde ele alıp "gelişme yazını" olarak incelemektedir. Marmara Üniversitesi öğretim üyesi Dr. **Fuat Ercan** da ikinci grubun bu kısmına giriyor, bizce. **Fuat Ercan** "Ekonomik Coğrafyanın Epistomolojik Tanımı gibi başlıklara imza atmış bir "iktisatçı".

"Gelişme Yazını Açısından Modernizm, Kapitalizm ve Azgelişmişlik" adlı yapıtı, Sarmal Yayınevi tarafından yayınlanan **Ercan**, bu yapıtında ilk olarak gelişmenin nasıl ele alınması gerektiğini irdeliyor. Bu anlamda, bilgi üretme süreçleri ve iktidar arasındaki ilişkilerin doğasına vurgu yapılan eserde, Avrupa merkezli gelişme analizleri eleştirilmektedir. Bu hususun incelendiği birinci bölümden sonra üç bölüm daha geliyor sırayla: Gelişme sosyolojisinin incelendiği ikinci bölüm; marksist gelişme yazının ele alındığı üçüncü bölüm; kapitalist gelişmenin yarattığı sonuçlara yönelik eleştiriler ve yeni perspektifler başlığını taşıyan dördüncü bölüm. Kitabın iktisatçı olmayanların da ilgisini çekecek bir disiplinlerarası kapsam ve biçemde yazılmış olma özelliği en çok dördüncü bölümde somutlaşıyor. Bu bölümde yer alan kısım başlıkları şöyle: İnsanın gelişmesi olarak gelişme / eşitlikçi gelişme / temel ihtiyaçlar teorisi / kendi kaynaklarına bağlı gelişme ya da kendine güvene dayalı gelişme / neo-popülist gelişme kavramı / ekolojik gelişme ve sürdürülebilir kalkınma / kültürel gelişme / gelişme ve kadının özgürleşmesi / postmodernizm ve gelişme yazını.

Ekolojik gelişme ve sürdürülebilir kalkınma kavramları arasındaki ilişkiler ele alınırken, sürdürülebilir kalkınma kavramının IMF ve Dünya Bankası'nın yaklaşımı olduğu vurgulanıyor. Gelişme ve kadının özgürleşmesi ilişkisi üzerinde durulurken konuya güneyli bir kadın yazar **Vandana Shiva**'nın (ki aynı zamanda doğaya duyarlılığı ile de tanınır) gözüyle bakılması ayrıca övgüye değer.

Tanıtım yazısını kitabın son paragrafı ile bitirmek belki daha anlamlı olacaktır:

"Sonuç olarak şu söylenebilir; hiçbir zaman tek bir faktörden hareketle gelişme yazını analiz edilemez ve eleştirilemez.

Değişen dünyada yer alan olaylar arasındaki somut dinamikleri içeren çok karmaşık ilişkiler ve teorik gelenek göz önüne alınmalıdır. Gelişme yazını kapitalizmin eşitsiz dinamikleri ile ortaya çıkan bu somut hegemonik yapı ve bilgi biçimlerinin içyüzün ortaya koymalı ve onunla hesaplaşmalıdır."

İsaac Asimov'un son öyküleri

'*Güle güle Dünya*' başlıklı **Asimov**'un son öyküleri **Almıla Özbek** tarafından çevirilmiş ve Sarmal Yayınevi tarafından da 1997'de yayımlanmış. Bilim kurgu türündeki kitap, 15 öyküden oluşuyor.

Asimov'un ilk öyküsü, bir robotun gözünden aktarılıyor. Bir yazar olan sahibini irdeleyen ve sahibine öykünen robot, ilk önce insanların davranış ve duygularını anlamaya çalışıyor ve ardından sahibi gibi hikaye yazmak istiyor. "İstek","his","mutluluk" gibi kavramları sahibine tanımlamakta zorlanan robot sonunda bir hikaye yazabiliyor. Bu robot, işini yapan "iyi" bir robot. Verilmiş olan zekasına, kendi deneyimlerini ekleyerek vardığı sonuçlar, kavramlar ve algılayışı, öyküde oldukça ilginç bir biçimde ele alınmış.

Diğer öykülerde de konular ve kişiler, kurgu-bilim filmlerinde olduğu gibi geleceğe ve kurgu-bilime yabancılaştırıcı değil, tersine sürekleyici ancak, "insani" biçimde ele alınmış. Kısacası, **Asimov**'un dünyasıyla geleceğe keyifle uzanabilirsiniz.

Isaac Asimov, Güle güle dünya, Sarmal Yay, 1997, İstanbul, s.199

Embriyogenesis

Özlem Ada, Embriyogenesis, Sarmal Yayınevi, 1997, İstanbul, s.220

Sarmal Yayınevi tarafından 1997 yılında yayımlanan **Özlem Ada**'nın *Embriyogenesis* adlı kitabı, tam kopyalama üzerine sürdürülen tartışmalara denk düşen bir roman. Bugün, genetik mühendisliğinin insan üzerinde nasıl bir yansıması olabileceği, ancak gelinen aşamanın gerçekliği nedeniyle sorgulanmaya başlanabildi. Oysa genellikle bilimkurgu romanları bu tür teknolojileri etik, biyolojik ve sosyolojik açılardan ele alıyor ve bazı alanlara ilişkin "acaba"yı oluşturuyor.

İki bölümden oluşan roman, isminden de anlaşılabileceği gibi henüz dünyaya gelmemiş çocukların herşeyinin önceden belirlenmesi isteği üzerine kurgulanmış. Çocuk sahibi olmak isteyenlerin göz-saç renklerini, cinsiyetlerini ve hatta mesleklerini bile doğumdan önce belirlenmesini talep etmeleri karşısında günün birinde bu başarılıyor ancak, bu teknoloji harikası insanlar nedensiz yere ölmeye başlıyorlar. Bu kez de çabalar mükemmeli yaratmaya değil de var olanı korumaya yöneliyor.

Bilim gündemine denk düşen ve keyifle okunabilecek bir kitap *Embriyogenesis*.

2000'li yılları anlamak için

Serhan BOLLUK

"İspanya Sivil Harbi' sözcüklerini ilk duyduğumda yaşadığım yabancılaşma hâlâ hatırımda. "Sivil" bir harp, nasıl oluyordu? Savaş askerlerin işi değil miydi? Sonra sonra **Hitler-Mussolini-Franko** faşizminin genç İspanya Cumhuriyeti'ni nasıl boğduğunu öğrenince oradaki sözcük oyunu da anlaşılır hale geldi.

Yeni olgular bizi yeni kavramlar türetmeye zorlar. "Özel Savaş" da böyle bir durum. Biçimler aslında çok yeni değil. Olguyu daha iyi kavrayabilmek için 70 yıl kadar öncesine dönmek gerekiyor. Bu yüzyılın ilk çeyreğinde iki önemli devrim yaşandı. **Lenin** önderliğindeki 1917 Devrimi'yle Sovyetler Birliği ve **Atatürk** önderliğindeki 1923 Devrimi'yle Türkiye Cumhuriyeti kuruldu. İşte "Özel Savaş" da emperyalizmin sosyalizme ve sömürgeciliğe isyan edip bağımsızlığını kuran üçüncü dünya ülkelerine karşı geliştirdiği yeni bir savaş stratejisini ifade ediyor. Bir İngiliz istihbarat subayı olan **Armstrong**'un kaleminden çıkan ve **Atatürk**'e saldıran "*Bozkurt*" kitabı Özel Savaş'ın çok önemli bir bileşeni olan "Psikolojik Savaş"ın tipik bir örneği. **Atatürk**, bu saldırıyı görür görmez kitabı çevirtmiş ve bir yanıt yazdırmış. Bu malzemeyi de Kaynak Yayınları'nın yeni basılan kitapları arasında yer alan "*Atatürk'ün Armstrong'a Cevabı*"nda okuyabiliyoruz. Ancak Özel Savaş, **Adnan Akfırat**'ın kitabından okuduğumuza göre daha çok İkinci Dünya Savaşı ve ertesinde şekilleniyor. Amerikan emperyalizminin **Mao Zedung** önderliğindeki Çin Devrimi boyunca elde ettiği tecrübeler bu emperyalist stratejinin geliştirilmesinde önemli rol oynadı. Özel Savaş'ın birçok kavramı yine **Mao**'nun geliştirdiği "Halk Savaşı" teorisinden yürütüldü. Halk Savaşı'nın anahtar deyimi olan "Gerillanın halk içinde suda balık gibi olması" Özel Savaş teorisyenleri tarafından ters yüz edildi ve bir imha kavramına dönüştürüldü: "Gerillayı yok etmek için önce bataklığı kurut".

Türkiye kamuoyu 70'li yıllarda Özel Savaş'ı *Aydınlık* sayesinde tanıdı. O yıllarda günlük çıkan *Aydınlık*'ın ciltler dolduracak yayınları sayesinde "Kontrgerilla"yı öğrendik. Keza "Gayrinizami Harp" gibi kavramları da. ABD emperyalizminin 50'li yıllardan beri geliştirip ülkemizdeki yerli işbirlikçilerinin hizmetine sunduğu bu karanlık örgütü, bugün artık 7'den 70'e bütün Türkiye halkı biliyor.

Ancak 2000'lere giderken yeni bir durumla karşı karşıyayız. **Akfırat**'a kitabının adını bilinçli bir tercihle "Özel Savaş" koydurtan bir olgular zinciriyle.

Yıllar önce uzaktan yankılanıyordu: İrangate, Oliver North, Nikaragua Kontraları... Eroin... Sonra kendi toprağımız üzerinde yükselen sınıf mücadelesi sayesinde yakına geliverdi: "Özal Co. Dedektiflik Bürosu". *2000'e Doğru* dergisinin kapağında Türkiye Başbakanı'nın devlet içinde yalnızca kendine bağlı özel bir istihbarat örgütü kurduğunu okuduk. Özelleştirme şampiyonu **Turgut Özal** devlet istihbaratını da özelleştirivermişti.

Bir yıl kadar önce 26 Mayıs 1996'da İşçi Partisi Genel Başkanı **Doğu Perinçek** bir basın toplantısı yaptı. Başlığı şöyleydi: "**Çiller**'in 500 milyar verdiği özel istihbarat örgütü açığa çıkartılmalı ve **Çiller**'le birlikte yargıya sevk edilmelidir". İP lideri, Türkiye halkının önüne yeni bir olgu getiriyordu:

"Çiller Özel Örgütü".

Amerikan vatandaşı Başbakan **Tansu Çiller**, **Özal**'dan devraldığı örgütü geliştirmiş ve iktidarının temel dayanağı yapmıştı.

Perinçek, bu tarihin öncesinde ve sonrasında konuyla ilgili düzenlediği onlarca basın toplantısını hep aynı vurgularla bitirdi: İktidar, bir mafya-gladyo diktatörlüğünün tekeline girmektedir. Ekonomimiz eroinman oldu. Çiller Özel Örgütü'yle mücadele, ülkemizin bağımsızlığı ve güvenliği sorunudur.

İşte bu cümleler, Amerikan emperyalizminin Özel Savaş aygıtının Türkiye toprağında nasıl çalıştığını anlamamız bakımından da anahtar kavramları içeriyor: Mafya-gladyo diktatörlüğü... Eroinman ekonomi... Çiller Özel Örgütü...

Akfırat'ın Özel Savaş kitabı son dönemde Türkiye'yi sallayan bu olgular zincirini daha iyi anlamak bakımından bulunmaz bir malzeme sunuyor. *2000'e Doğru* dergisi ve *Aydınlık* gazetesinde haber müdürlüğü görevlerinde bulunan **Akfırat**, "Yeni Dünya Düzeni", "Küreselleşme", "Devletin küçültülmesi", "Özelleştirme", "Yükselen değerler" gibi kavramların berraklaştırılması için gerekli değerli bilgileri biraraya getirmiş.

Kitabın özellikle sol kamuoyundaki önemli bir yanılsamayı da kırdığını belirtelim. Özel Savaş denince kitabın da kapağında poz veren Rambolar geliveriyor gözler önüne. Doğru, iktidarlar nihai olarak süngü gücünün üzerinde yükselir. Ama **Akfırat**, Özel Savaş'ın bundan daha kapsamlı bir şey olduğunu, ideolojik ve kültürel saldırıyı da içerdiğini gözler önüne seriyor. **Mehmet Ağarlar**, **İbrahim Şahinler** buzdağının görünen kısmı. Suyun altında kalan bölümde ise, yazısına "Kahrolsun bağımsızlık" başlığı atan, koca bir halka kendi tarihini unuttturmaya çalışan köşe yazarları bulunur. Emperyalist Özel Savaş teorisyenlerinin bu tezgahları nasıl kurduğunu da **Akfırat**'ın kitabında, hem de birinci elden Pentagon ve CIA belgeleriyle izliyoruz.

Özel Savaş, Adnan Akfırat, Kaynak Yay. 1997, İstanbul s.

Murathan Mungan'dan üç oyun-senaryo kitabı

Murathan Mungan'ın *Başkasının Hayatı*, *Dört Kişilik Bahçe* ve *Dağınık Yatak* adlı senaryo kitapları Metis Yayınları tarafından yayımlandı. Farklı tarihlerde ve farklı amaçlarla yazılmış yazıları bir araya getirerek üç kitap biçiminde derlenen bu kitaplardan *Dağınık Yatak* , filme alınmış. *Başkasının Hayatı* da, *Dağınık Yatak* gibi özgün bir senaryo. *Dört Kişilik Bahçe* ise farklı bir teknikle yazılmış; hem radyo oyunu, hem film senaryosu, hem de uzun hikaye olarak tanımlanıyor.

Genlerin Bilgeliği

Christopher Wills tarafından yazılan "*Genlerin Bilgeliği-Evrimde Yeni Patikalar*", anlaşılabilir dille yazılmış bir popüler bilim kitabı. Moleküler biyolojideki parlak buluşların **Darwin**'in evrim teorisini aydınlatma ve genlerin gizemlerini anlatma amacıyla yazılan bu kitap, **Feryal Halatcı** tarafında çevirilmiş. Mart 1997'de Sarmal Yayınevi tarafından da yayımlanmış.

Christopher Wills, Çev. Feryal Halatçı, Genlerin Bilgeliği-Evrimde Yeni Patikalar, Sarmal Yay., 1997 İst., s.352.

İnsan ve diğer organizmaların genetik çeşitliliğinin evrimi ve kökeni üzerine çalışmalarını sürdüren **Christopher Wills**'in kitabında 11 bölüm var. Kitap önce evrimin gizemlerinden başlıyor ve evrim konusuna geliyor. Mutasyonla birlikte evrim konusu kitapta uzunca yer almış. Yazar 89'tan önce farklı iki türün ceninlerinin karıştırılarak muhtelif yaratıklar ürettiklerini ifade ediyor ve çok uzak akraba olan yaratıkların bile eşlenip karıştırılabileceğini savunuyor: "Bir koyunun ve bir keçinin ceninleri ilk gelişim aşamasındayken alındı; karıştırıldı. Yeni yapı bir dişi koyunun rahmine yerleştirildi. Ceninlerin bazıları büyüdü ve yetişkin "khimaira"lar oldular. Bu tür yaratıkların adını aldığı mitolojik canavarın kafası aslan, gövdesi keçi, kuyruğu da ejderhaydı. Bugünküler o kadar kötü değil fakat yine de ortak atalarının sonuncusu beş milyon yıl önce yaşamış iki farklı hayvan bir araya getirildi. Postu yer yer koyuna, yer yer keçiye benziyor; iç organları da tam bir karışım. Zavallı yaratık, kimlik krizinin doruklarında, bir gazetenin sayfalarından kederli gözlerle bakıyor" diyen yazar, pek çok konuyu zevkle okunulabilecek biçimde ele almış.

Çiller Özel Örgütü

İşçi Partisi Genel Başkanı **Doğu Perinçek**, Çiller Özel Örgütü'nün suçlarını kanıtlayan dosyayı, 3 Ekim 1996 günü TBMM Başkanlığı'na, 18 Ekim 1996 günü ise Cummhurbaşkanı **Süleyman Demirel**'e sunmuş ve ardından kitap olarak piyasaya çıkmıştı. Kaynak Yayınları'ndan 5.baskısını yapan kitabın ilk bölümü, bu dosyanın tamamını kapsamaktadır. Sonraki üç bölüm ise birinci bölümdeki bilgilerle birlikte "TBMM Susurluk Komisyonu"nun **Perinçek**'ten talebi üzerine verilen bilgilerin tamamını içermektedir.

Deney adı: Açılar

Malzeme: Üzerinde bacalı, çatılı, bahçeli, ağaçlı bir ev resmi olan önceden hazırlanmış çizim, renkli kalemler.

Yapılışı: Önceden hazırlanan ev resminin üzerindeki dik açıları bir renkle, dar açıları başka bir renkle, geniş açıları diğer bir renkle ve son olarak doğru açıları da dördüncü bir renkle boyayın. Sınıf tahtasında arkadaşlarınızla karşılaştırın. Hepsini bulabilmiş misiniz?

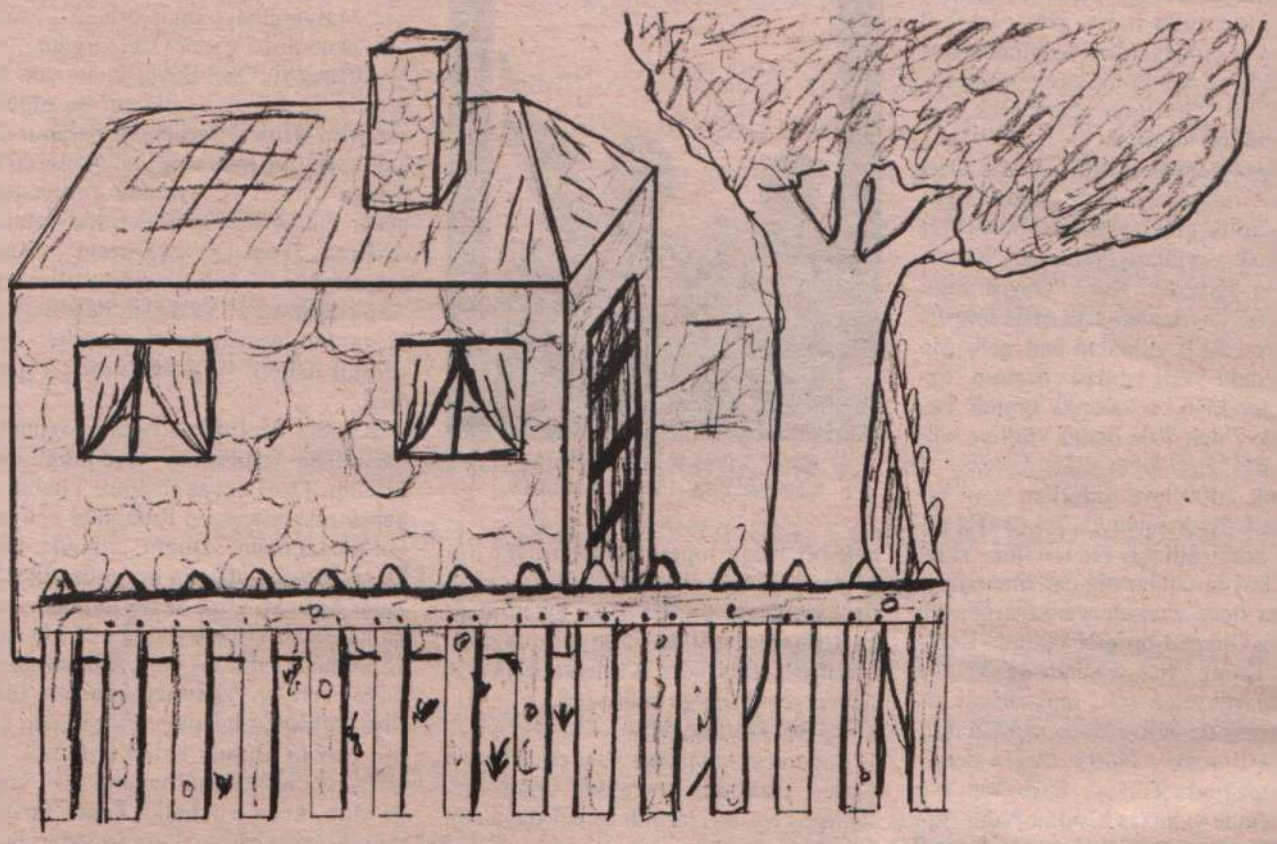

Deney adı: Daire çizelim

Malzeme: İyi yazan bir kalem, bir dosya kağıdı, 15 cm. paket ipi, bir raptiye.

Yapılışı: İpin bir ucunu raptiyenin iğnesine bağlayın ve raptiyeyi kağıdın ortasına tutturun, ipin diğer ucuna kalemi bağlayın. Kalemi, ucu kağıda yazacak şekilde dik tutun. Bir elinizle raptiyenin çıkmasını engellerken, diğer elinizle, ip gergin olacak şekilde kalemi raptiyenin etrafında döndürün.

Açıklama: İpinizin uzunluğu, dairenin yarıçapı olacak şekilde çizim yapmış olursunuz. Eğer ip tamemen gergin ve kalemi kağıda dik tuttuysanız düzgün bir daire elde edersiniz.

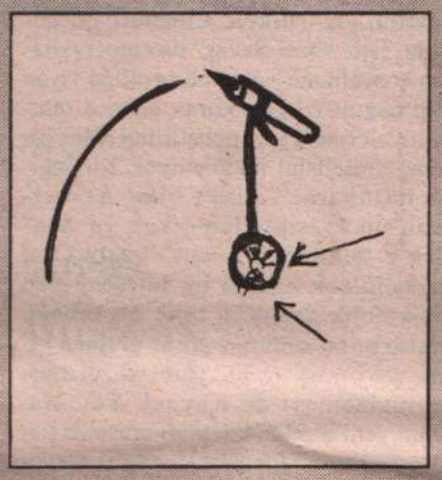

Deney adı: Üçgenler ve açılar

Deney adı: Üçgenler ve açılar

Malzeme: Cetvel, kalem, çizgisiz dosya kağıdı, makas, yapıştırıcı, pergel.

Yapılışı: Cetvel yardımıyla dosya kağıdına rastgele bir üçgen çizin. Üçgenin açılarını A, B, C, olarak adlandırın. Pergeli, üçgenin köşeleri merkez olacak şekilde yerleştirip 3-4 cm. çaplı ayrı daire çizin. Şimdi bu açıları makas yardımıyla ayrı ayrı ve düzgün olarak kesip, şekilden ve kağıdınızdan ayırın. Elinizde üç küçük üçgen değil, üç daire parçası olmalı. Cetvelle diğer bir kağıda uzun bir doğru çizin ve elinizdeki açıları bu doğru üzerine öyle bir yapıştırın ki açıları düz olan kenarları birbirine çakışsın ve işiniz bittiği zaman bir yarım daire oluşsun.

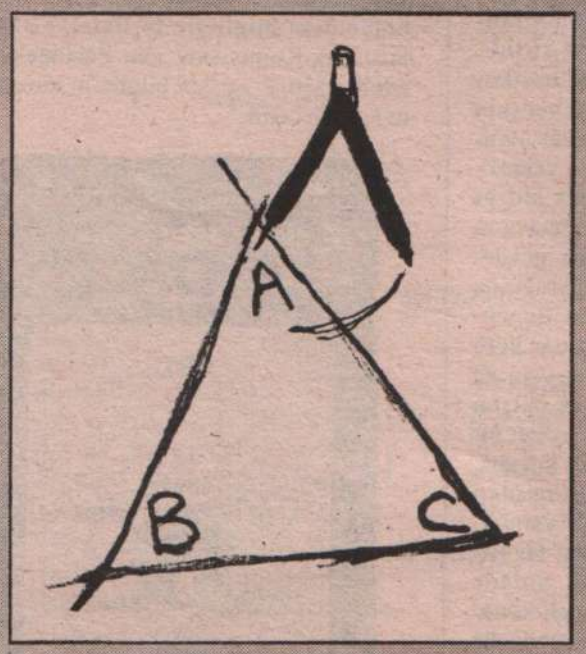

Açıklama: Söz konusu olan hangi üçgen olursa olsun, bir üçgenin iç açılarını toplamı her zaman 180 derecedir. Bu deneyde de rastgele bir üçgen çizmenize rağmen sonuçta açıların birleşimi 180 derece olan doğru açıyı meydana getirdi.

Deney adı: Geometrik şekiller

Malzeme: Bir cetvel (ölçüsüz olabilir), renkli kalemler, çizgisiz dosya kağıdı.

Yapılışı: Kağıdın üzerine birbirinden uzak iki nokta koyun ve cetvel kullanarak o noktalarda geçen doğruyu çizin. İki noktayı birleştiren en kısa yol (çizgi) bir doğrudur. Sonra kağıda öncelerden ayrı üçüncü bir nokta koyun. Bu defa üç nokta üzerinden geçen bütün doğruları bulmaya çalışın. Aynı işlemi farklı renkte kalemler kullanarak 4, 5 ve 6 nokta için tekrarlayın. Her durumda kaçar doğru parçası kullandığınızı sayın. Şimdi de yeni bir kağıda, noktaları daha anlamlı şekilde yerleştirin ve doğrularla birleştirerek anlamlı bir şekil elde etmeye çalışın.

Açıklama: Kapalı bir şekil çevreleyen sınırlarla kenar deriz ve bunu "gen" ekiyle belirtiriz. Önce şeklin kenar sayısını bulup buna gen ekini ekliyoruz. Sözgelimi üç kenarı olan şekli "üçgen", dört kenarı olan şekle "dörtgen", beş kenarı olan şekle "beşgen", altı kenarı olan şekle "altıgen" denmesi gibi.

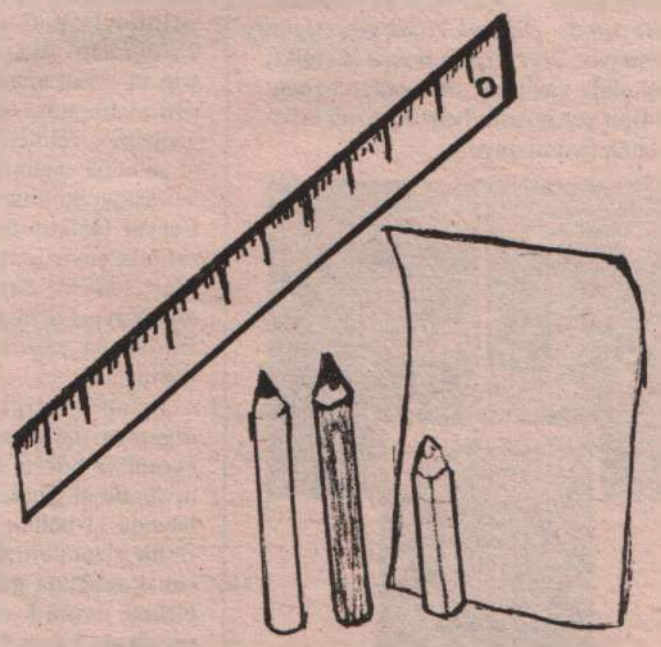

Doğa Güncesi

Evimizdeki doğa

Bir kedimiz vardı. Adı Mercan. Bir evde doğmuştu, yine bir evde yaşadı. Ama bahçeye çıktığında ağaçlarla öyle çevik tırmanırdı ki, kaplan olurdu. Patilerini yalardı ama savunmaya geçtiğinde, tırnaklarını çıkartır, tüylerini kabartır ve sırtını öyle kamburlaştırırdı ki aslan olurdu. Onu kucağımıza alıp sevdiğimizde mırıldanırdı. Yemek istediğinde miyavlardı. Evet Mart ayı geldiğinde evde durmak istemez, uzun acı bağırırdı. Üç yavrusu oldu. Kedilerin gelişmiş görme ve işitme duyularıyla iyi avcılar olduğunu biliyorduk. Mercan yavrularını beslemek için bir güvercin yakalayıp getirdiğinde, yine de şaşırdık. Sonra üzerinde yeşillikler ile tavuk kanadı getirdiğinde ona soru sormadık. Yavruları olunca onu biraz unuttuk. Bir gün gittiğinde belki de bize küstü diye düşündük. Belki de biz ona gerekli ilgi ve bakımı gösteremediğimiz için.

EVCİL HAYVANLAR

Evimizde bakımlarını üstlendiğimiz evcil hayvanlar besliyoruz. Evcil hayvanların tarihi insanlar avcılıktan tarıma geçtiklerinde başlıyor. Çiftçiler zamanla otçul hayvanları yakalayarak ekinlerin yetiştirilmesinde kullanıyorlar. Bu şeklide hayvanlar sütleri ve yumurtaları için saklanabiliyor, et ve deri ihtiyacı olduğunda öldürülüyorlar. Eşek, deve, at, sığır, koyun gibi hayvanlar evcil hayvanlardır. Kediler ve köpekler ise dostlarımız oldular. Çoğumuz evimizde hayan besliyoruz ya da beslemek istiyoruz. Fakat hayvan beslemek sanıldığı gibi kolay bir iş değildir. Hayvanlar gerekli yiyeceklerle, düzenli ama aşırıya kaçmadan yeterli beslenmeledir. İçme suları eksik edilmemelidir. Evcil bir hayvanın yaşamını ideal bir şekilde sürdürmesi için doğal davranışlarını korunması ve sağlık sorunlarının üstesinden gelinmesi gereklidir. Barınakları geniş ve temiz olmalıdır. Gerektiğinde havalandırılmalıdır. Vücut temizliğine önem verilmelidir. Onların dolaşmak, koşmak oynamak gibi istekleri yerine getirilmelidir. İyi hayvan sahipleri zamanlarının çoğunu hayvanların bakım, beslenme ve sağlık ihtiyaçlarına harcarlar.

Öte yandan evcil hayvanların sakinleştirici varlığı deneylerle kanıtlanmıştır. Hayvan besleyenler genelde beslemeyenlerden daha uzun yaşarlar. Evcil hayana sahip kalp hastalarının ikinci bir kalp krizi geçirme olasılıkları azdır. Hayvan beslemek bir dost edinmektir. Hayvan dostlarımıza gerekli ilgiyi gösterelim.

EVİMİZDEKİ BİTKİLER

Evimizde bitkiler de yetiştiriyoruz. Afrika menekşesi, saksı güzeli, sardunya, begonya, çöllerde yaşayan kaktüs gibi değişik bir sürü bitki. Çiçek ya da yeni bir yaprak açtıklarında seviniyoruz. Komşularımız maşallah diyor.

Bitkilerin yaşamlarını sürdürmeleri için onlara sadece su vermenin yeterli olduğunu düşüüyorsanız, yanılıyorsunuz. Her bitkinin farklı su, ışık, ısı ve toprak ihtiyaçları vardır. Bazıları suyu çok ister. Geniş yapraklı bitkilerle su püskürtülmelidir. Bazılarını az, bazılarını da nadiren sulamak gerekir. Kış ve yaz şartlarında su ihtiyaçları farklıdır. Bazı bitkiler güneş alan yerlere, bazılarını direk güneş almayan yerlere, bazılarını da gölgeye yerleştirmek gerekir. Bazıları soğuğa, bazıları sıcağa tahammül edemezler. Bitkiler saksılarındaki mineralleri kulandığından topraklarını yenilemek ya da gübrelemek, onların sağlıklı yaşamasını sağlar. Tabi ki büyüdüklerinde saksıları değişmelidir. Yetiştirdiğimiz bitkileri tanımalı ve yaşamaları için gerekli ihtiyaçları sağlamalıyız.

VE DİĞERLERİ

Evimizde kendiliğinden pek çok canlı yaşıyor. Evimiz onların yaşamlarını sürdürmeleri için uygun ortam ve beslenmeleri için gerekli yiyecek artıkları, ağaç parçaları, doğal lifler ve üstelik diğer bitki ve hayvanlarla dolu. Tahtakuruları gibi bazı böcekler için güzel bir mobilya ve ölü bir ağaç arasında hiç bir fark yoktur. Her ikisini de yiyecek ve korunak olarak kullanırlar. Giyeceklerimiz güveler için sonsuz bir besin kaynağıdır. Yumurtalarını da giyeceklere bırakıp, soylarını devam ettirirler. Annelerimiz giyeceklerimiz delik deşik olmasın diye naftalin, sabun gibi güveleri uzak tutucak çareleri deniyorlar. Evimizin nemli ve sıcak köşeleri hamamböcekleri için harika bir yaşam ortamı ama biz onları pek sevmiyoruz. Fareler biz evler inşa edip, yiyeceklerimizi depoladığımızdan beri bizimle yaşıyorlar. Ulaşamayacağımız yerlere yuvalarını kuruyorlar, gece avlanıyorlar, ne bulurlarsa yiyorlar ve nadiren su içiyorlar.

Bazı hayvanlar ise bizim için çalışıyorlar. Örümcekler kurdukları ağlar ile dert olarak gördüğümüz böcekleri avlıyorlar. Yaşam bizim günlük alışkanlıklarımız ve onların pek farkında olmadığmız etkinlikleri ile devam ediyor. Şekeri kavanoza boşaltırken birazını yere düşürsek, karıncalar için iyi bir fırsat! Hemen şeker tanelerini yuvalarına taşıyorlar.

YAŞAMI SÜRDÜRMENİN ÖTESİNDE

Evimiz tüm konforuna rağmen diğer hayvanlarda olduğu gibi barındığımız ve kendimize güvende hissettiğimiz bir yerdir. Üstelik evlerde, şehirlerde de olsa doğanın kucağında yaşıyoruz. Gezegenimizde yaşam bütün! Yine diğer hayvanlarda olduğu gibi yaşama mücadelesi veriyoruz. Ama biz ticaret, ekonomi, teknoloji, tıp, politika gibi uğraşlarla yaşamımızı kazanıyoruz. Çalışıyoruz. Çalıyoruz ama gezegenimizdeki yaşamı; gökyüzünü, güneşi, yağmuru, toprağı, bitkileri ve hayvanları unutuyoruz. Oysa bizim diğer canlılardan farklı olarak yaşamı sürdürmenin ötesinde bir takım uğraşlarımız daha var: Resim, şiir, edebiyat, müzik, dans, tiyatro, sinema, felsefe, bilim ve spor gibi.. Bu uğraşılar biyolojik açıdan çoğu hayvan yavrusunda görülen oyun davranışının yetişkinlik döneminde devam etmesi ve çeşitli becerilere dönüşmesi olarak açıklanıyor. Sosyal açıdan ise uğraşılar bizi birey olarak ifade ediyor ve çevremizle ilişki kurmamızı sağlıyorlar. Yıllarca, ormanda bir kulübede yaşayan ve kuşlarla, ayılarla dost olan sevgili insan **Thoreau** da "yaşamı sürdürmenin ötesinde" kavramına ışık tutuyor:

"Benim en büyük ustalığım istemektir ama biraz...

Eğer biz sade bir şekide ve akıllıca yaşarsak, inançlarım ve tecrübelerim gösterdi ki, bir kişinin tek başına (1) yaşaması zor değildir ama eğlenceli bir uğraşıyla; basit toplumların hala çok yapay eğlenceleri sürdürdükleri gibi insanın yaşamını alnının teriyle kazanması gerekli değildir, benden daha kolay ter dökmüyorsa."

KAYNAKLAR

1) Harry N. Abrams, 365 Days of Nature and Discovery, Inc., 1994.

2) Desmond Morris, Hayvansı İnsan, Inkılap Kitapevi, 1997.

DİPNOT

1) Tek başına kelimesi kişi olarak değil birey olarak anlaşılmalıdır.

"Çocuk ve Bilim" sayfası, BİLİMCE A.Ş.'nin katkılarıyla hazırlanmaktadır.

Bilimce Bilimsel Etkinlikler A.Ş. Kıbrıs Sok. 28/1 A. Ayrancı/ Ankara Tel: (0312) 468 83 04 - 468 83 05 Fax: (0312) 468 83 06

175. doğum gününde Marx:

İnsan pratiğinin büyük enerji kaynağı

Doğu PERİNÇEK

*Bilim ve Ütopya'nın günlük Aydınlık gazetesinin haftasonu ekiyken içerdiği yazılardan yaptığımız seçmelerden oluşan "Ana Karnındayken" bölümüne devam ediyoruz. Bu ay, 9 Mayıs 1993 tarihli 2. sayıdan Sayın **Doğu Perinçek**'in, **K. Marx**'ın ölüm yıldönümü dolayısıyla yazdığı makaleyi sunuyoruz.*

Karl Marx, bilimin devrimler çağındaki büyük sıçraması ile emekçilerin büyük düşleri arasındaki köprüyü kuran, çağımızın devrim ustasıdır. Bu köprü, düş dünyasında değil, yeryüzünde kurulmuştur; bir ayağı insanlığın 19. yüzyıldaki büyük bilgi birikimine dayanır.

Öte yandan **Marx**, insanlığın bilincine ve yüreğine, o büyük özlemini gerçekleştirmesi için, eşsiz sınıf bir enerji kaynağı bırakmıştır. En büyük enerjinin, işçinin bileklerinde taşıdığı zincirde olduğunu bilimsel planda açıklamıştır. Böylece yoksulluğun bir enerji kaynağı ve dünyayı degiştirecek büyük itici güç olduğunu keşfetmiştir. **Marx**, insan türünün oluşumuyla birlikte ortaya çıkan gerçek ile umut arasındaki büyük diyalektiğin, kapitalizim çağında yankılanmasıdır.

"GÜLÜN GÜL İLE TARTILDIĞI" BİR DÜNYA

Sınıf mücadelesi gerçeğini, **Marx**'tan önce burjuvazinin **Mignet Guizot** gibi sosyolojik tarihçeleri ortaya koydular ve uygarlık tarihini açıklayan temel bilimsel kavram olarak degerlendirdiler. Yine burjuvazinin Rikardo gibi iktisatçıları, sınıf mücadelesinin ekonomi bilimindeki temeli olan emek-değer teorisini insanlığın bilim birikimine katmışlardı. **Marx**, bu bilimsel kazanımları saptadıktan sonra kendi katkısı 1852'de Weydemeyer'e yazdığı mektupta özetlemişti: Sınıfların varlığı, sadece üretimin belirli tarihsel dönemlerine bağlıydı. Sınıf mücadelesi, kapitalist toplumu kaçınılmaz olarak proleterya diktatörlüğüne götürecekti. Proleterya diktatörlüğü, bütün sınıfların ortadan kalkmasına ve sınıfsız toplumun kurulmasına geçiş süreciydi.

Marx, kapitalist piyasanın yalnız felsefe ve ekonomi düzleminde kalmayan, insanlığın büyük kitle pratiğiyle hayata geçirdiği devrimci eleştirisini yaptı. Piyasa, meta, para, sınıf, brokrasi, devlet: Bütün bunlar tarihsel kategorilerdi. İşçi sınıfı, kendisi ile birlikte bütün insanlığı kurtarmak için, bütün sınıf ayrılıkların, sınıf ayrılıklarına yol açan bütün üretim ilişkilerini, bu üretim ilişkileriyle bağlantılı bütün toplumsal ve bu toplumsal ilişkilerin üst yapısını oluşturan bütün siyasal ve düşünsel ilişkileri ve kurumları, taş baltanın ve çıkrığın yanına gönderecekti. Velhasıl bizim **Seyyit Nesimi**' nin 16. yüzyılda dile getirdiği, "gülün gül ile tartıldığı" bir dünya özlemi, düş değil, fakat emekçi pratiğinin büyük yönelişiydi.

Marx'ın teorisinde insan, biricik yaratıcıydı. Çürüyen kapitalizmin bugünkü teknoloji terörüne karşı isyanın düşüncedeki kaynağını **Marx**'ta buluyoruz. O, "En büyük üretici gücün devrimci sınıfın kendisi" olduğunu ortaya koydu. İnsan ya da devrimci sınıf, biricik başvuru makamıdır. Bilimsel sosyalizimde; Gordiyom'da kördüğümleri çözendir; eskiyeni yıkandır; yeniyi kurandır. İşte tarihin biricik yaratıcısı olan insan, varsaydığı efendi yaratıcıya ne kadar çok şey verdiyse, o kadar yitirmiştir. **Marx**'ın ahlak ilkesinin (etik) kökleri burada, "enel hak" diyen Anadolu dervişinden eski Yunan'daki meteryalist filozoflara kadar uzanır. Ne ekonomide ne siyasette ne de bilincinde bir başka efendi tanımayan insan, başı dik olan insan, ayağa kalkmış olan insan; sömürüden, baskıdan ve yabancılaşmadan kurtularak büyük paylaşma, barış ve uyum dünyasını yaratabilir. Yoksa **Marx**'ın İngiliz kapitalizmini eleştirirken söylediği gibi, "Bu açgözlülük ve para hırsı ortamında, bir tek insanca duygu ya da görüşün lekelenmeden kalması olanaksızdır."

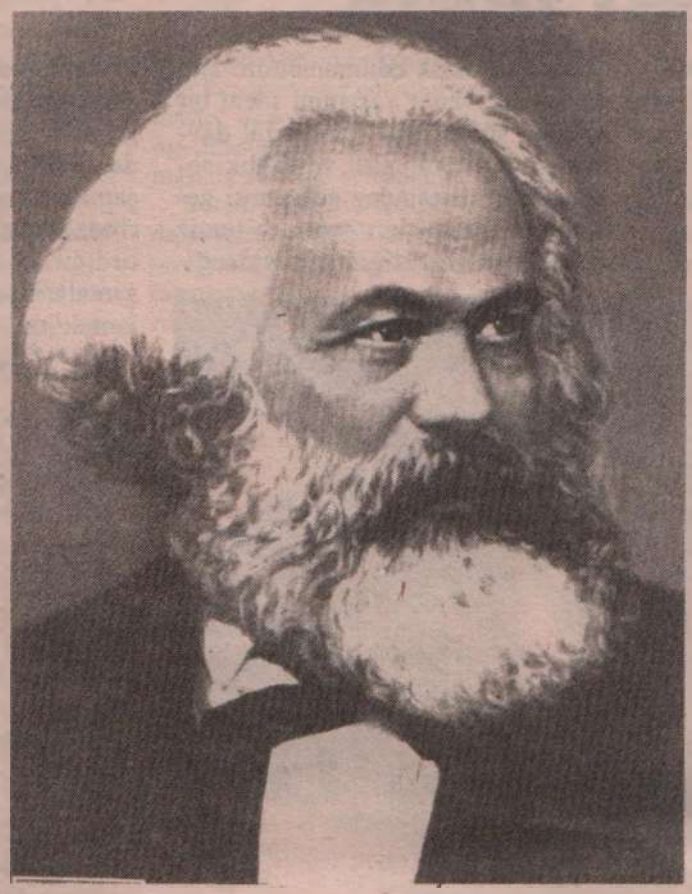

Karl Marx (1818-1883)

ELEŞTİRİ DEĞİL, DEVRİM

Marx'ın kapitalizm eleştirisi, diğer bütün eleştirilerden ayrılır. Çünkü **Marx**'ın eleştirisi, felsefe, etik veya ekonomi düzeyinde kalmadı, emekçinin eleştirisi haline geldi. "Tarihin itici gücü, eleştiri değil, devrim"di. **Marx** bu anlamda tarihin tanrısını emekçi kitlelerin bilincine çıkardı. Toplum, baş rolünde insan olmayan bir sosyo-ekonomik senaryo uyarınca kendiliğinden değişmiyordu. Sosyo-ekononomik ilişkiler, tarihin sahnesini oluşturuyordu; ama bu verili sahnede tarihe müdahalenin kilidi, siyasal düzlemdeydi. Siyasal devrim, yani emekçilerin siyasal düzlemi fethetmeleri, toplumsal değişiminde anahtarıydı.

Çünkü değişme **Marx**'a göre yalnız eski toplumun yıkılması değil, bizzat devrimci sınıfın kendisinin değiştirmesiydi. "Devrim, yalnızca yönetici sınıfı devirmenin başka bir yolu olmadığı için değil, fakat aynı zamanda onu deviren sınıf, ancak ve ancak bir devrim içerisinde kendisini geçmiş birikmiş tortularından temizliyebileceği ve böylece toplumu yeniden kurtarabileceği için de zorunludur." İşte bu büyük gerçeği, insanlığın bilincine yerleştirdi o büyük usta ! Yanlız kapitalizmin değil, kapitalizmi yıkacak sınıfında yeni toplumun kurucusu olabilmek için devrime ihtiyacı vardı. **Marx**'ın yaratıcısı, kutsal kitaplardaki gibi mükemmel değil; fakat kendisi de yenilenen insandı.

KANITINI BULAN TEORİ

Sınıf pratiği, **Marx**'ın teorisini kanıtladı. Yüzyıldır, dünyayı değiştirme pratikleri, ışığını **Marx** ve **Engels**'in ortaya koydukları Bilimsel Sosyalizimden alıyor. Yaşadığımız yüzyılda milyarlarca emekçiyi ayağa kaldıran bir başka düşün kaynağı yok. Çağımızda kapitalist sömürü ve zulme karşı kim ayağa kalksa, Bilimsel Sosyalizim bayrağı altında toplanıyor. Böylece **Marx**'ın teorisi, kendi öngörüsüne uygun olarak felsefe tartışmalarıyla değil; yoksul insanların büyük yığın pratikleriyle kanıtlandı.

Marx, kapitalizmin bir gün gezegenimizi bile yıkıma uğratan bir sistem haline geleceğini çok güzel açıklamıştı.

Anlamak ve yapmak arasındaki ilişkiye, ta eski çağa, Kıbrıs'lı Zenon'lar, Stoacılar değinmişlerdi. **Marx**'ın teorisi, keşfettiği büyük gerçeği, Petrograd ve Moskova işçisinin, Şanghay işçisi Yenan köylüsünün, Yugoslav, Arnavut, Kore, Vietnam ve Küba emekçisinin eylemiyle ortaya koydu ve koymaya devam ediyor. Teori sahibini bulmuştu ve işlem tamamdı.

Yoksulların **Marx**'a ihtiyacı vardı, **Marx**'ın teorisinin ise yoksullara, mülksüzlere. 20. yüzyılın bu büyük buluşması gerçekleşti. Ne mutlu **Marx**'a ve onun emekçilerine! Marksizmin bilcümle eleştirmenlerini yoksunlaştıran olay budur. Tarih, sözünü söylemiş; ama bitirmemiştir.

BİLİMSEL SOSYALİZMİN DÜNYALILAŞTIRILMASI

Marx Avrupa'nın devrimleri çağında doğdu ve yaşadı. O zaman dünya haritası yalnız Avrupa ve onun bir parçası olan Kuzey Amerika vardı. Diğer kıtalar, harihin büyük akışının henüz kenarında yer alıyordu. **Marx**'ın dünyadan göçtüğü yıllarda, insanlık yeni bir çağa adım attı. Kapitalizim, emperyalizm çağına girerek, çevredeki toplumları, dünya haritasının içine çekti.

Kapitalizm, kendi çelişmelerini bütün insanlığa dayattı. Avrupa'da yumuşatılan sınıf çelişmelerinin faturası, ezilen insanlığa çıkartıldı. Kapitalizmin sınıf çelişmeleri, uluslararası çelişmeler düzlemine de ihraç edildi. Böylece devrim odağı, kapitalizmin merkezlerinden ezilen dünyaya, **Lenin**'in deyişiyle Batı'dan Doğu'ya kaydı. Ezilen halklarla birlikte, işçi sınıfı yanında köylülük **Marx**'la tanıştı. **Lenin** ve **Mao**, 20. yüzyılda Bilimsel Sosyalizme yaptıkları katkılarla **Marx**'ın teorisini derinleştirdiler ve dünyalılaştırdılar.

TARİHİNİN EN YIKICI SİSTEMİ

Marx, kapitalizmin bir gün yaşadığımız gezegeni bile yıkıma uğratan bir sistem haline geleceğini çok güzel açıklamıştı.

İnsanlık, kendisine yeni bir yıldız aratacak bir sistemle ilk kez karşılaşıyor. Kapitalizm dünyanın damını bile deliyor. İnsan kirlenmesi ise, doğa kirlenmesinden çok daha yıkıcı boyutlarda. Bireysel çıkar ve kâr sistemi, insan üzerindeki geçmiş en yabancı kudretti, insanın bilinci ve duyguları üzerindeki en acımasız terörü gerçekleştirdi. İnsanlık ya sosyalizm ya barbarlık sisteminin kapısına geldi dayandı. Böylece 21. yüzyıl, **Marx**'ın teorisinin bir kez daha, ama bu kez kesin bir hesaplaşmayla kanıtlamasına sahne olacak. İkinci büyük sosyalizm dalgasının eşiğindeyiz.

21.YÜZYILA KÖPRÜ

Marx'ın Paris Komünü pratiğiyle teorileştirdiği proleterya diktatörlüğü teorisi, 20. yüzyılın sosyalizm deneyimleriyle olgunlaştı. Gelişmiş kapitalist ülkelerde sınıfsız topluma uzun sürmeyen bir geçiş modeli; Doğu emekçilerinin sosyalizm pratiklerinde, uzun süren ve geri dönüşleri içeren bir modele dönüştü. Ve bugün yeni sosyalizm dalgalarının belirtileri, yine ezilen dünyada.

Marx'ın proleterya diktatörlüğü teorisi, geri dönüş tehlikesinin yıkılan burjuvaziden geldiği Paris Komünü pratiği üzerine kurulmuştur. Oysa Sovyetler Birliği'nde sosyalizmden geri dönüşe, devlet ve parti yönetimini ele geçiren kapitalist yolcular sınıfı önderlik etti. Eski Rus burjuvazisi değil, **Kruşçevler**'den başlayarak **Brejnev**, **Gorbaçov** ve **Yeltsin**'lerin başına geçtikleri devlet burjuvazisi, özlemi olan piyasayı adım adım gerçekleştirdi.

İşte bu süreci **Mao Zedung** tahlil ederek, sınıfsız topluma geçişin uzun bir sınıf mücadelesi dönemi olduğunu ortaya koydu. Bu süreç boyunca geri dönüş tehlikesi vardı ve geri dönüş kaynağı da, üretim araçlarının kollektifleştirilmesi esas olarak tamamlandıktan sonra, Komünist Parti ve emekçi iktidarı saflarındaki devlet burjuvazisinden gelmekteydi. Sınıf mücadelesini sürdürmek, devrime sarılıp ekonomik inşayı ilerletmek, sosyalizm sürecinin programıydı.

Büyük usta **Marx** ile 21. yüzyıl arasındaki köprü kurulmuştu.

Her doğumun kaderi, anında eskimektir. Ne ki 175 yıl önce doğan **Marx**'ı insanlığın ufkunda yenileyerek yaşatan, yine kapitalizmin gerçeğidir ve milyarlarca emekçinin büyük düşleridir.

Hazırlayan: Serdar ÇELİK

Dos Hermanas süper turnuvası

11-13 Nisan tarihleri arasında İspanya'nın Dos Hermanas kentinde yapılan geleneksel süper satranç turnuvasını **Anand** ve **Kramnik** eş puanla ilk sırada bitirdiler. Ancak eşitlik bozması (berger) daha iyi olan **Anand** birinci ilan edildi. Turnuvanın sonucu şu şekilde:

1.-2.	**Anand, Kramnik**	6.0 p
3.-5.	**Karpov, Topalov, Salov**	5.0 p
6.-8.	**Şirov, Polgar, Gelfand**	4.5 p
9.	**Short**	3.0 p
10.	**Illescas**	1.5 p

FIDE Dünya Şampiyonu **Karpov**, 3. Turda **Kramnik**'e kaybetti. Daha sonra **Şirov** ve **Short**'u yendi. Açılış repertuarına yeni birşey katmayan **Karpov**'un bu açılışlara **Kasparov**'la yıl sonunda yapacakları maç için iyi sinyaller vermediği ve işinin çok zor olduğu otoritelerce belirtiliyor. Ancak **Karpov**'un, **Kasparov**'a karşı gücünü ve açılışlarını belli etmemeye çalıştığı da ayrı bir yorum konusu olmaya devam ediyor. **Judith Polgar** ise turnuvaya çok iyi başlamasına rağmen (3 berabere 2 yengi) **Kramnik** ve **Anand**'a yenilince orta sıralarda yer almaktan kurtulamadı.

Kramnik- Karpov

(Nimzo- Hint savunması)

1. Af3 Af6 2. c4 e6 3. Ac3 Fb4 4. Vc2 0-0 5. a3 Fxc3 6. Vxc3 b6 7. b4 Fb7 8. Fb2 d6 9. e3 Abd7 10. d4 Ae4 11. Vb3 a5 12. Fe2 axb4 13. axb4 Kxa1+ 14. Fxa1 Adf6 (14. Ag5! 15. d5 Axf3+ 16. Fxf3 e5 17. e4 Vg5 18. 0-0 f5 19. exf5 Vxf5 20. Fb2 Af6 ve oyun eşit. Kir Georgiev- Cebalo, San bernardino 1988.) 15. 0-0 Vd7 16. b5

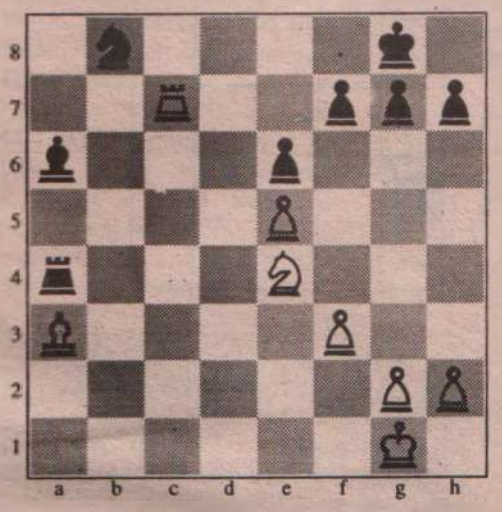

Ka8 17. Fb2 c6 18. bxc6 Vxc6 19. Kc1 Ad7 20. Ae1 Va4 21. Vxa4 Kxa4 22. f3 Aef6 23. Fd1 Ka2 24. Ad3 Şf8 25. Fb3 Ka8 26. e4 Ab8 ?! (şüpheli) 27. c5! bxc5 28. dxc5 dxc5 29. Axc5 Fc8 ?! (29... Fc6 daha iyi bir seçimdi) 30. e5 Ae8? (30... Ad5 gerekliydi) 31. Fa4! Ac7 (31... Ka7'e 32. Kd1! var) 32. Fa3 Şg8 33. Ae4! Kxa4 34 Kxc7 Fa6 (diyagram)

35. Ac5 1-0. Taş kaybına önlem yok.

Salov-Kramnik

1. Af3 d5 2. g3 Fg4 3. Fg2 Ad7 4. c4 e6 5. d4 c6 6. 0-0 Fd6 7. Vb3 Kb8 8. Ac3 Agf6 9. Ke1 0-0 10. e4 Fxf3 11. Fxc3 e5 12. exd5 exd4 13. Ae2 Ke8 14. Ff4 Fxf4 15. Axf4 Ae5 16. Fg2 Vd6 (diyagram)

17. c5!? Vxc5 18. Kxe5 Kxe5 19. dxc6 Va5 20. cxb7 Ke1+ 21. Kxe1 Vxe1+ 22. Ff1 Ve4 (Akıllı bir karar! 22... Ae4 23. Vc2 Ad2 24. Vc8+ Ve8 25

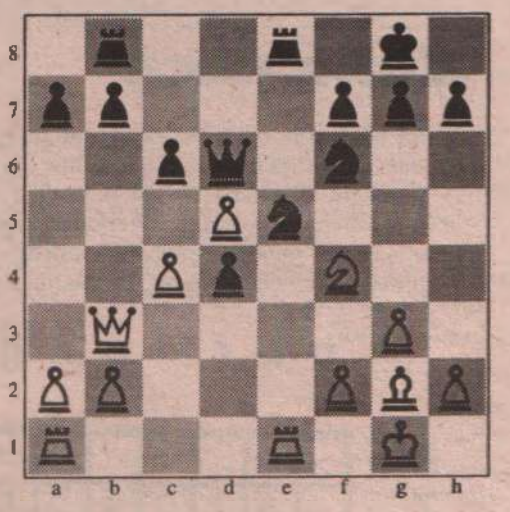

Fh3 Vf8 26. Ad5) 23. Fg2 Vb1+ 24. Ff1 Ve4 25. Fg2 1/2.

Ödüllü soru

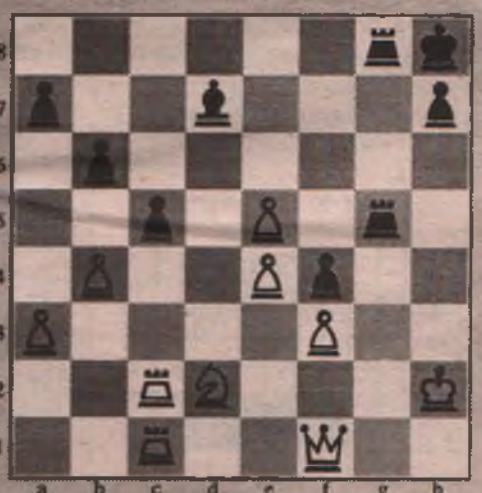

Samarin-Antoşin (Rusya, 1985) oyununda, siyah bu durumu görerek vezirini feda etmiş. Ünlü kombinezon ustası **Mihail Tal**'ın oyunlarına benzeyen bu durumda 1... Kh5+ mata çare yok gibi görünüyor. 1. Vh3 Fxh3 devam yolunda da mat olmasa da siyah oyunu kolayca kazanır. Bütün bunlara karşın beyaz ince bir savunmayla oyunu kazanıyor. Diyagramdan itibaren beyazın bu savunmasını bulabilir misiniz?

Doğru yanıtı verenler arasında çekilecek kurada 3 kişiye **Muazzez İ. Çığ**'ın Kaynak Yayınlarından çıkan *Sumerli Ludingirra* adlı kitabı armağan edilecektir. Yanıtlar 20 Mayıs 1997 tarihine kadar Bilim ve Ütopya Ödüllü Satranç Sorusu Büyükdere Cad. No: 79 Bor Ap. K.5 D.10 Mecidiyeköy/İst adresine ulaşmalıdır. Yanıt ve kazananlar Haziran 1997 sayısında yanıtlanacaktır.

Geçen ayın yanıtı:

Geçen ayki sorumuzun diyagramı Miles-Timman (Tilburg, 1983) oyunundan alınmıştır. Çözüm 1... Kaf2+ 2. Şc1 Kh2! idi. Şimdi siyahın tehdidi olan 3. Ka2!'ye önlem yok. Beyaz en azından bir kale kaybeder.

Doğru çözenler: **Volkan Dilber** (Söke), **Ulvi Acuner** (Çayırhan), **Mehmetçik Pamuk** (Ankara), **Galip Özçankaya** (İstanbul), **Metin Hatipoğlu** (Gebze), **İsmail H. Ersel**, (Gebze Özeltip Cezaevi), **Hüseyin Delil** (Soma).

Çekilen kurada **Sadi Borak**'ın *Atatürk'ün Armstrong'a Cevabı* adlı kitabı kazanan 3 talihli okurumuz: **İsmail H. Ersel, Galip Özçankaya, Hüseyin Delil**.

Kısa... Kısa...

■ **Suat Atalık**'ın başarısı:
Büyükustamız **Suat Atalık**, ABD'de oynamış olduğu iki turnuvada büyük bir başarı gösterdi. Şikago'daki "US-Masters" turnuvasında **Alex Şabalov** ve **Dimitri Gurevich** ile birlikte 7 turda 6 puan alarak 1. ve 3. lüğü paylaştı. 275 oyuncunun katıldığı 9 turlu New York açık turnuvasını 7. olarak bitirdi. Dünyanın en büyük açık turnuvalarından biri olan bu turnuvayı GM **Krasenkov** ve GM **Bolagan** 8 puanla 1.-2. olarak bitirdiler. 6.5 puan alan **Atalık** 5 oyun kazanırken GM **Van Welly** (2645), GM **Oll** (2625), GM **Sokolov** (2615) ile berabere kaldı. Yalnızca GM **Alexandrov**'a (2615) kaybetti. Bu iki turnuvada kazandığı ratingle GM **Atalık** 2600 sınırına bir adım daha yaklaşmış oldu.

■ Satranç dünyasının yeni dahi çocuğu Fransız **Etienne Bacrot**, 3. GM normunu da alarak satranç tarihinin en genç (14 yaş) büyükustası olma ünvanını kazandı.
Diğer bir harika çocuk İngiliz **Luke McShane** (13 yaş) 3. uluslararası usta (IM) normunu alarak şu andaki en genç IM olma başarısını gösterdi. Satranç tarihinin en genç IM ünvanına sahip oyuncusu olan Macarların harika kızı **Judith Polgar** bu ünvanı aldığında 12 yaşındaydı. Şu anda 20 yaşında bulunan **Polgar**'ın rekorunun daha uzun süre kırılamayacağı sanılıyor.
Amerililar 9 yaşındaki yeni harika çocukları **Adam Maltese**'den çok umutlular. New York açık turnuvasında 1800 rating altı kategoride 9 turda 8 puan ile birincilik ödülü olan 8.000 $'ı kazanan **Maltese**'nin geleceği çok parlak.

Kombinezon

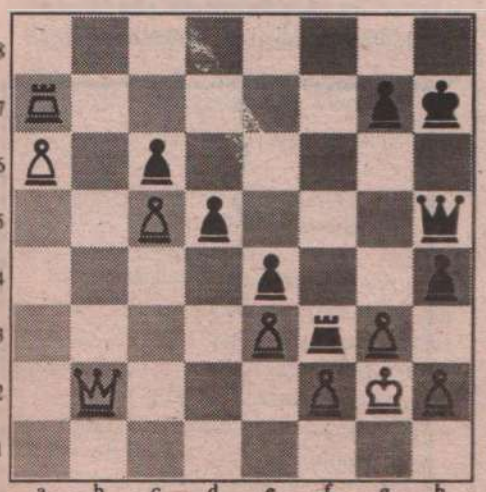

Siyah oynar kazanır

Etüd

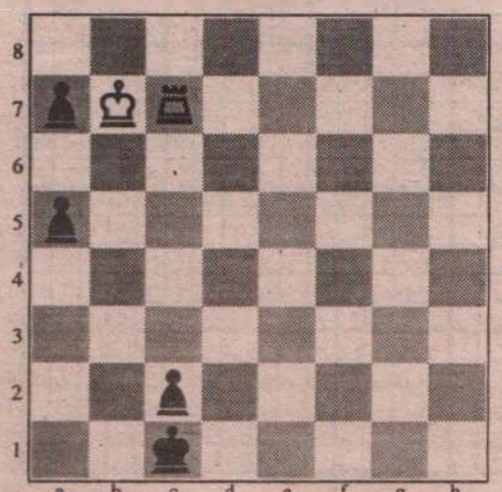

Berabere

Problem

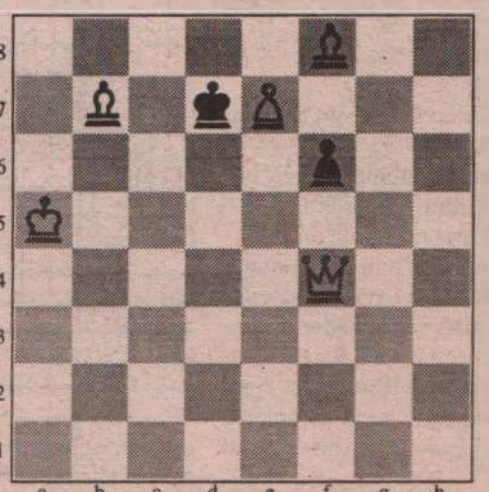

İki hamlede mat

Geçen sayının çözümleri

Kombinezon: 1. Kf4!! 1-0. Çünkü 1... Vxf4 2. Vxh7 mat; veya 1... Vxd3 2. Kxf8 mat (Belov-Ongemakh, Narva, 1984).

Etüd: 1. Va2! Kg4+ 2. Şc5 Kh5+ 3. Şd6 Kg6+ 4. Şc7 Kh7+ 5. Şf8 berabere (Nadareşvili, 159)

Problem: 1. Kb4! ve şimdi
1... Ff3 2. Kf4 ve 3. Kf8 mat;
1... Fxd5 2. Kxd5 ve 3. Ka5 mat;
1... Fh3 2. Kdb7 ve 3. Ac7 mat.

Oynatan: Nevzat Erkmen

Ödüllü Soru

Zıplamaca

Bu tek kişilik oyun büyük sayının daha küçük sayı üzerinden boş bir kareye atlaması (çapraza da olabilir) temeline dayanmaktadır.

(Örneğin: 7 sayısı 1, 2, 3, 4, 5, ya da 6'nın üzerinden atlayabilir fakat 7 ya da 8'in üzerinden atlayamaz) Üzerinden atlanan sayı silinir ve değeri puan hanesine işlenir. Oyundaki amaç 10 hamlede en yüksek puanı almaktır. Hamlelerin yazılması satrançtaki gibidir. Puanlarınızı ve hamlelerinizi belirtin.

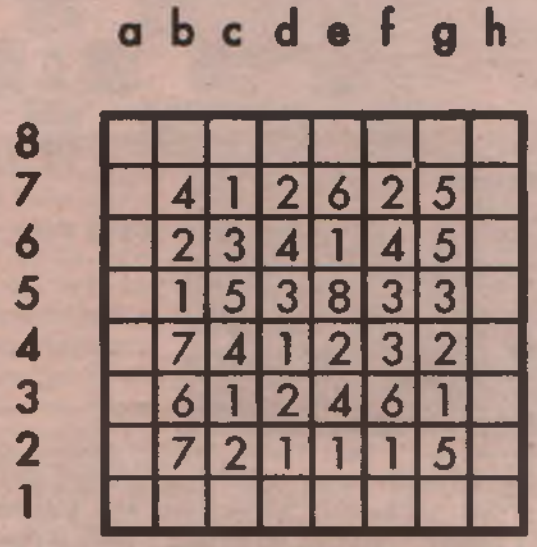

Hamle	Puan
1.	
2.	
3.	
4.	
5.	
6.	
7.	
8.	
9.	
10.	

Doğru yanıtı bulanlar arasında çekilecek kurada kazanan 5 kişiye birer kitap verilecektir. Yanıtların 15 Mayıs 1997 tarihine kadar adınız, soyadınız, adresiniz, varsa telefon ve fak numaranızla birlikte "Nevzat Erkmen-Türk Beyin Takımı Kaptanı, P.K.7 Levent, 80622-İstanbul" adresine ulaşması gerekiyor. (İsterseniz, (0212) 293 10 40 ya da 244 02 26 numaralı telefonlardan birine de fakslayabilirsiniz.) Zekâ Oyunları sayfasında yer alan tüm soruların yanıtları ve ödül kazananlar, Bilim ve Ütopya'nın Haziran 1997 tarihli sayısında yayımlanacaktır.

Şekil yerleştirme

Şeklin yanındaki parçaları şekle yerleştirin. Parçaları döndürebilir fakat arkalarını çeviremezsiniz.

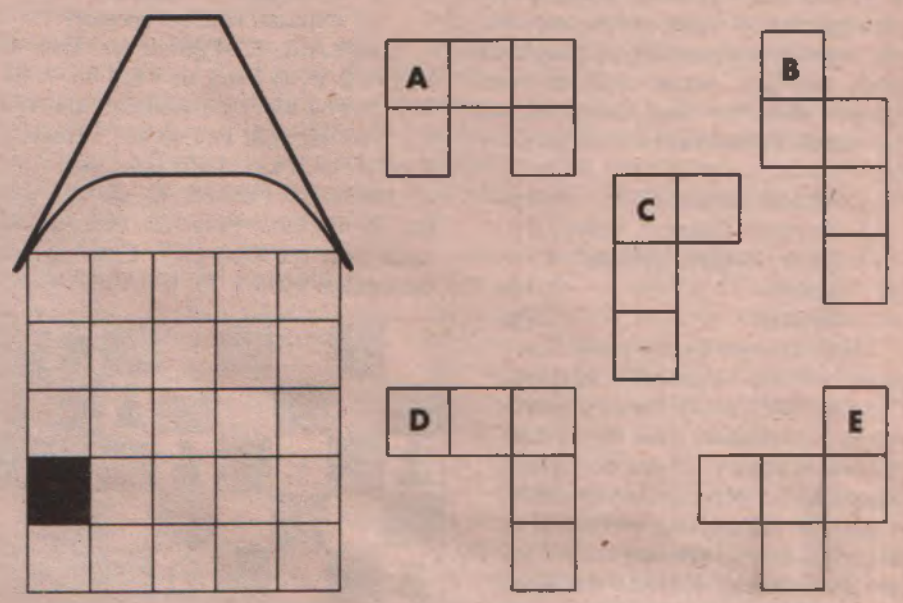

Türkiye Zekâ Oyunları Kulübü'müze üye olun. Türk Beyin Takımı,1996 Dünya V. Zekâ Oyunları Şampiyona ve Kongresi'nde Dünya 3.sü oldu. Şu anda her hafta yaptığımız hazırlık çalışmalarına katılabilir ve ilkokuldaki çocuklarınızı Yavrutürk Beyin Takımı'na, siz kendinizi de Türk Beyin Takımı'na hazırlayabilirsiniz! (Bilgi İçin: 0212-293 10 40)

Coca-Cola'nın değerli sponsorluğuyla geçen yıl yeniden seçilen Türk Beyin Takımı, 15-20 Ekim 1996 tarihlerinde Hollanda'nın Utrecht kentinde yapılan Dünya V. Zekâ Oyunları Şampiyonası ve Kongresi'nde dünya 3.sü oldu. Biz şu anda, 1997'da Hırvatistan'ın Koprivnica kentinde yapılması planlanan Dünya VI. Zekâ Oyunları Şampiyonası ve Kongresi'ne gidecek olan 1997 Türk Beyin Takımı'nı seçme hazırlıklarına başladık bile. Kadın-erkek herkes aday olabilecek.

Nasıl mı?

Söz Yayın Oyunajans'ın Beyin Olimpiyatları Dizisi'nin Kare Karalamaca, Mantık ve Matematik Oyunları, Renkli Kare Karalamaca ve Kare Karalamaca 2 adlı kitaplarla yakında çıkacak olan yeni zekâ oyunları kitaplarındaki oyunları çözerek Eleme ve Final Sınavları'na hazırlanın.

Kitapları edinebilmek için, kitapçınızdan isteyin ya da H. Nevzat Erkmen'in 20 64 90 numaralı posta çeki hesabına *Kare Karalamaca* (850.000 TL), *Mantık ve Matematik Oyunları* (900.000 TL), *Renkli Kare Karalamaca* (1.500.000 TL), *Kare Karalamaca 2* (1.000.000 TL) ve *Mumyalar Müzesi* (875.000 TL) yatırın ve Posta Çeki alındısını, (0212-293 10 40 ya da 0212-244 02 26) numaraya fakslayın.

Kare karalamaca

Bu oyunu çözerek hem kendinizi sınayın hem de, 1997 Koprivnica (Hırvatistan) Dünya VI. Zeka Oyunları Şampiyonası ve Kongresi'ne gidecek olan Türk Beyin Takımı'na girin.

Kare Karalamaca oyunları nasıl çözülür?

Japonya'dan Amerika ve Avrupa'ya yayılan, mantığı ve sanatı kaynaştıran yepyeni bir bulmaca türü.

Nasıl Oynayacaksınız?

Her satırda ve her sütunda verilen sayı ya da sayılar, o satır ve sütun boyunca karalanması gereken kare kümelerinin sırasıyla kaçar birimlik olduklarını gösterir. Örneğin, 4 5 9 2, bize, içinde yan yana 4, 5, 9 ve 2 siyah birim kare bulunan dört küme olacağını gösterir. Bu sayıların ayrı ayrı verilmiş olmaları da bize, bu kümelerin arasında en azından bir boş kare olduğunu belirtir. (Elbet sıra ve sütunların baş ve sonlarında da boş kareler bulunabilir.)

Marifet, siyah karelerin arasına kaç boş kare gelmesi gerektiğinin hesaplanmasındadır.

Belirlemiş olduğunuz boş kareleri bir "x" ile işaretlemeniz size çözüm kolaylığı sağlayacaktır.

(Oyunajans'ın Kare Karalamaca kitabında büyük boyutlarda 123 oyun ile ayrıntılı çözüm yöntemleri var.)

Kare Karalamaca Oyunu Çözümünde Kolaylıklar:

6. ve 7. satırlardaki 8'lik kümeler için karalamalar yapıldıktan sonra, beşinci sütundaki 6 sayısına baktığımızda, bu kümenin birinci (en üst) satıra kadar uzanamayacağını görürüz. Dolayısıyla en üstteki karenin boş kalacağını unutmamak amacıyla onu işaretleriz. Aynı mantıkla 5 ve 4 sayılarını içeren 6. 7. ve 8. sütunlarda da boş kalması gereken kareleri işaretleyebiliriz. (Şekil 1 ve 2)

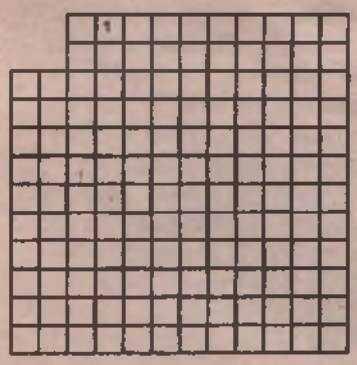

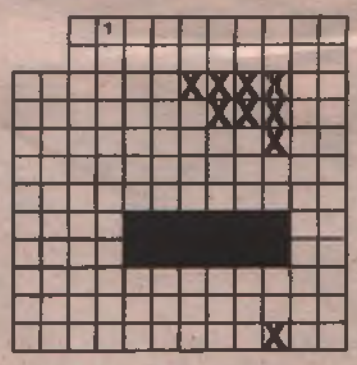

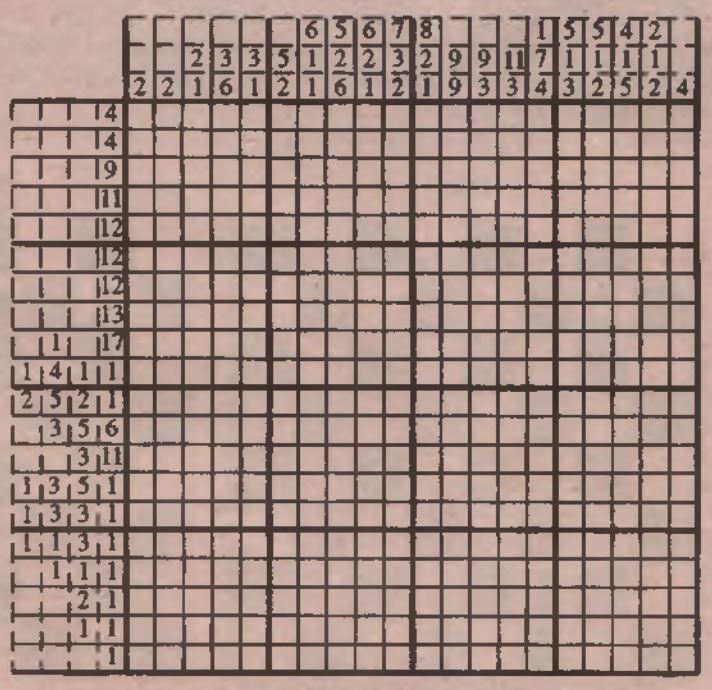

Çiftçinin mirası

Bir çiftçi dört çocuğuna kare şeklinde bir tarla bırakmıştı. Bu tarlada, şekilde görüldüğü gibi dört ağaç vardı. Adam vasiyetinde tarlasının dört çocuğuna eşit alan ve biçimlerde bölünmesini ve her birine bir ağaç düşmesini şart koşmuştu. Bu düzenlemeyi nasıl yapabilirsiniz?

Biraz da geometri

İlkokul çocukları için
Üç şekilden hangisinin alanı en büyüktür.

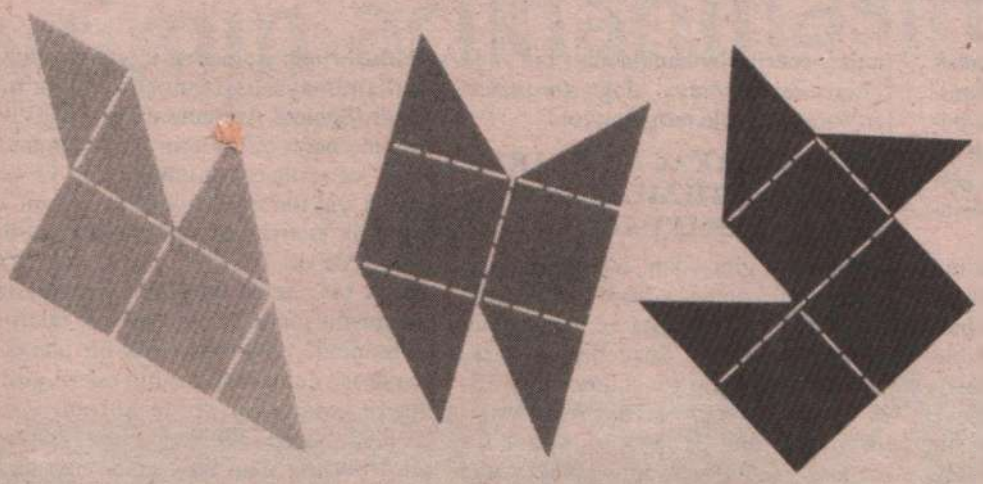

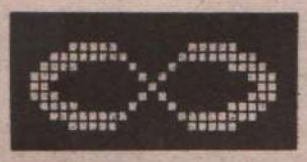

Geçen ayın yanıtları

Ödüllü Soru

Toplam 66 harf kullanan çözüm
CAPRICORNUS
SAGITTARIUS
AQUARIUS
SCORPIUS
GEMINI
PISCES
TAURUS
ARIES
ORION

U	S	C	E	I
N	I	O	S	R
P	R	U	N	A
C	A	Q	G	I
T	T	I	E	M

Doğru yanıt veren Mustafa Azizoğlu (52 puan), Duygu Durgun (47 puan), Ergün Katip (45 puan)'in adreslerine kitapları gönderilecektir.

ABC yerleştirmece

	C		C			
	C	B			A	
A		A	C	B		B
A	A	C	B			B
	B			A	C	
			A	C	B	
					B	

Abecesel bağlantı

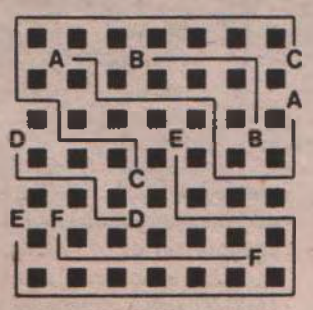

Ah şu yönler

Definede 18 numaralı karede.

Resimli kare bulmaca

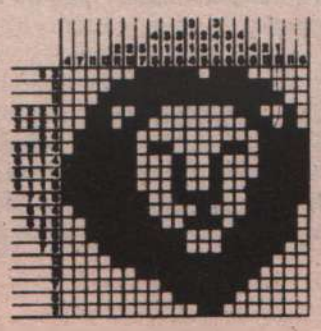

Kibrit oyunu

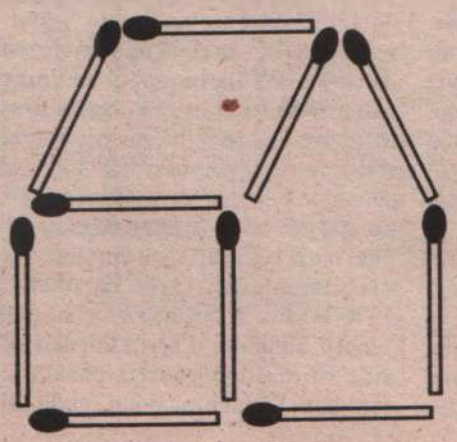

Dr. Veysel YILDIZ — *Briç*

Briç nasıl bir oyundur?

	♠ RD ♥ RV10 54 ♦ A106 ♣ RD4	
♠ V75 ♥ 2 ♦ 9873 ♣ V10932	K B D G	♠ 98642 ♥ AD9763 ♦ 4 ♣ 6
	♠ A103 ♥ 8 ♦ RDV52 ♣ A875	

Geçen sayıdaki yazımda, Güney tarafından 6 karo, oynanan bir elde, sadece Güney ve Kuzey'in ellerini vermiş; Batı'nın kör 2'li atağından sonra, Doğu'nun yerden konulan 10'luyu D ile kazanıp küçük körle devam ettiğini, Güney'inde buna büyük kozla çaktığını ve Batı'nın pik 5'liyi verdiğini yazmıştım. Şimdi Güney karo As ve 10'luyu oynuyordu; karounun 3-2 dağılımında hiçbir sorun kalmayacaktı. Ancak 10'lu karo üzerine Doğu küçük kör veriyordu.

Karo renginin bu dağılımından sonra, muhtemel bir trefl kaybını yok etmek için, artık kör Asını çaka empasına almak mümkün değildir. Bu aşamadan sonra, dikkatimizi, trefl rengi üzerinde yoğunlaştırmamız gerekiyor:

1- Trefler eşit dağılmıştır: Bu durumda sorun yoktur.

2- Trefl uzunluğu Doğu'dadır: Bu durumda pikler ve geri kalan kozlar çekildiğinde Doğu kör ve trefl alıcıları arasında sıkışacaktır.

3- Trefl uzunluğu Batı'dadır: Bu durumda kayıp trefli, yerin küçük kozuna çakmak gerekecektir.

Güney hangi yolu seçmelidir? Soruyu başka türlü soralım: Uzun trefler nerededir?

Şu ana kadar edindiğimiz bilgilere göre, Doğu'nun 6 körü ve 1 karosu, Batı'nın ise, 1 körü, 4 karosu ve en az 1 piki var. Dolayısıyla Doğu'nun bilmediğimiz kart sayısı 6, Batı'nınki ise 8'dir. Bu durumda uzun treflerin Batı'da olma olasılığı daha yüksektir (Bu matematiksel olarak hesaplanabilir). Buna göre Güney, yukarıda belirtilen üçüncü oyun çizgisini seçmelidir.

Şimdi Güney R ve arkasından da D trefl çektiğinde, Doğu'nun ikinci trefle uymayıp bir kör attığını görür. Bu anda her iki rakibin net dağılımı ortaya çıkmıştır:

Doğu: 5 6 1 1 Batı: 3 1 4 5.

Sorun bu noktada tekrar çetrefleşir. Güney, kayıp 4. treflisini yere çaktırdığında bir löve kaybetmeden ele dönemez! Eğer Batı'nın piki 4 kart olsaydı, (bu durumda treflisi de 4 kart olacaktı) R D trefli çektikten sonra yerden R D piki de boşaltacak, trefli Asla ele geldiğinde As piki çakacak ve sonra kayıp treflisini çakacaktı. Batı ikinci köre pik atmakla iyi savunma yapmıştır. Doğu'nun bir 10'lu piki oyunu batırmaya yetecektir.

Ancak Güney'in başarıya ulaşması için çareler tükenmemeştir. Trefli Asla ele gelip trefle çaktırdıktan sonra, yerden R piki çakar ve D piki elden Asla ezer, Batı'nın valesi esir alınmıştır!

Briç, teknik yönü bakımından ihtimal hesabına dayanır. Bu nedenle oyuncu, oyununun her aşamasında dikkat ve muhakemesini egemen kılacak bir dayanıklılık gösterebilmelidir. Bu, kollektif karakterinin yanı sıra, brici spor yapan başlıca özelliğidir.

Tarihsel ve kültürel süreç açısından ele alındığında briç, insanlığın birkaç bin yıllık savaş pratiğinden kaynak alır. Yukarıda anlatılan elde görüleceği üzere, savunma düşmana en zayıf noktasından hücuma başlıyor. Savunmanın sorun yaratması oyun sonuna kadar devam ediyor; ancak oyuncu, düşman kuvvetlerinin yerleşimini adım adım saptayarak, uygun hamleleri uygun zamanda yapıyor ve başarıya ulaşıyor.

NASIL OYNAMANIZ GEREKİR?

Güneyden 7 Trefl oynuyorsunuz. Batı trefl V atak ediyor, yerden büyük koyuyorsunuz ve Doğu küçük veriyor. Başarı olasılığı en yüksek olan oyun çizgisi nasıl olmalıdır ve bu olasılık yüzde kaçtır?

	♠ 7 ♥ AR9863 ♦ RV5 ♣ RD4
	K
	B D
	G
	♠ A94 ♥ - ♦ A762 ♣ A87653

Odun yakacaklar, başka yolu yok

Yücel ÇAĞLAR

Önce bir kaç saptamayı aktarayım: Türkiye'de;

- Isınma amaçlı enerji tüketiminde odun yüzde 36.7'lik bir oranla ilk sırada yer alırken linyit kömürü yüzde 21.5 ile ikinci sırada yer almaktadır;

- Toplam enerji tüketimi içinde odun payı son yıllarda yüzde 9.7'den yüzde 8.8'e düşmekle birlikte miktarı giderek artmaktadır.

- Orman Genel Müdürlüğü tarafından yapılan bir araştırmanın bulgularına göre yalnızca "ormaniçi köy" sayılan 17 bin yerleşim yerinde 16.1 milyon m^3, başka bir söyleyişle de 9.4 milyon ton odun tüketilmektedir. Buna karşılık aynı kuruluşun bir başka araştırmasındaki öngörülere göre Türkiye'de, her yıl, 5.5 milyon tonu "yasal" ve 6.7 milyon tonu da "yasa dışı" yollarla olmak üzere, yaklaşık 12.2 milyon ton odun yakacak olarak tüketilmektedir.

- TC Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı'nın Türkiye'nin orta ve uzun dönemli enerji talebini MAED (Model for Analysis of Energy Demand) tekniğiyle sorguladığı üç "senaryo"lu bir değerlendirme kapsamındaki "orta senaryo"ya göre Türkiye de konut kesimi odun talebi, 1990 yılında 17.9 milyon tondur (ya da 4 milyon ton petrol) ve bu miktar 1995'de 18.4; 2000'de 19.5 ve 2005 yılında da 19.6 milyon ton olacaktır.

- Birleşmiş Milletler'in saptamalarına göre dünyada, yaklaşık 1.5 milyar m^3 odun yakacak olarak üretilmektedir. Bu üretimin yüzde 70.6'sı "gelişmekte olan" ülkelerde gerçekleştirilmektedir. Öyle ki, bu ülkelerde, yaklaşık 2 milyar insan ısınma ve pişirme enerjisini odunla karşılamaktadır. Bu nüfusun yaklaşık 96 milyonu ısınma ve pişirme enerjisi gereksinmesini en alt düzeyde bile karşılayabilecek durumda değildir. Yine bu ülkelerde yıllık yakacak odun tüketimi, birey başına 0.45 m^3'tür ve bu miktar 1200 kW/saat'a denktir. Böyle giderse dünya yakacak odun açığı 2002'li yıllarda yılda 960 milyon m^3'e çıkabilecektir ve bu gidişin kaçınılmaz sonucu daha hızlı ormansızlaşmadır.

- Birleşmiş Milletler Çevre Programı tarafından hazırlanan "Akdeniz Eylem Planı"da (Mavi Plan) geliştirilen olası "senaryolara" göre 2035 yılına değin Akdeniz ülkelerinde 0.5-1 milyon hektar orman, yakacak odun gereksinmesinin karşılanması yoluyla yok edilmiş olacaktır.

- Türkiye de yakacak odun tüketiminin yoğun olduğu ülkelerden birisidir. FAO Ormancılık Birimi tarafından hazırlanan bir haritada Türkiye'nin Orta Anadolu Bölgesi'nde de yakacak odun açığı "şiddetli" düzeydedir. OECD tarafından 1992 yılında hazırlattırılan bir yazanakta da ise şu saptama yapılmaktadır. "Türkiye'nin ormanları yakacak odun üretimi için aşırı ölçüde kullanılmaktadır: Ormanların enerji üretim potansiyelinin yaklaşık 8.5 milyon ton olduğu tahmin edilirken son yıllarda gerçekleşen üretim 18 milyon ton civarındadır".

- Maçka Devlet Orman İşletmesi'nin sınırları içinde 1990 yılında yapılan ve 70 köyü kapsayan bir araştırmanın bulgularına göre 159.2 bin m^3 (92.7 bin ton ya da 26 bin ton petrol eşdeğeri) odun, yasa dışı yollarla sağlanmakta ve tüketilmektedir. Öte yandan başka bir saptamaya göre Bolu Orman bölge Müdürlüğü'nün Mudurnu ve Yığılca Devlet Orman İşletmeleri'nin sınırları içindeki orman köylerinde, 1987 yılında 135 bin m^3 odun (32.7 ton petrol eşdeğeri) yasa dışı yollarla çevredeki devlet ormanlarından sağlanmakta ve yakıt olarak tüketilmektedir. Bolu'nun Gerede Devlet Orman İşletmesi'nin sınırları içindeki ormanları kapsayan bir araştırmanın bulgularına göre de, işletmenin sınırları içindeki "orman" sayılan alanlarda 1967 yılında 9.2 milyon m^3 odun (yapacak ve yakacak odun niteliğinde) varken bu miktar 1980 yılında 9 milyon m^3'e düşmüştür ve bu azalmanın tümüne yakın bir kısmı odunun yakacak olarak tüketilmesi yoluyla gerçekleşmiştir.

Bilmem anlatabildim mi? Türkiye'de odun tüketimi ormanlarımızın, deyiş yerindeyse "canına okuyor" ve bu böyle sürerse okumaya da devam edecek. Ne var ki; Türkiye'de ısınma ve pişirme amacıyla gerekli enerji kaynağının yüzde 36.7'sinin; kimi yörelerde de tümünün hala odun olmasının ve yalnızca orman köylerinde 13.5 milyon m^3 (yaklaşık 7.9 milyon ton ve yine yaklaşık 1.8 milyon ton petrol eşdeğeri) odunun yasa ve teknik dışı yollarla ve ormanların yok edilmesi pahasına karşılanmasının yol açtığı ekolojik sorunlar, enerji planlamalacıları bir yana "çevreciler" ve/veya "doğa koruma cıları" arasında bile tartışılmıyor.

Gücünüz yetiyorsa yaktırmayın bakalım...
(Fotoğraf: M. Fenmi Türker)

ODUNUN YAKACAK OLARAK TÜKETİLMESİNİN YARARLARI

Bilindiği gibi odun, öteki yakıtlarla karşılaştırıldığında, görece olarak daha kısa zamanda yanmakta ve daha çabuk ısı verebilmektedir. Sözgelimi; 1 Kg taş kömürü ve linyitin yanabilmesi için 15-17 m^3 hava gerekmektedir. Buna karşılık, aynı miktarda iyi kurutulmuş bir odunun yanabilmesi için gerekli olan hava miktarı 7-9 m^3'tür.

Odunun yakılması ile elde edilen enerji miktarı, odunun elde edildiği ağaç ya da ağaççığın türü ile ağaç ve ağacın hangi organından sağlandığına göre değişmekle birlikte hiç de azımsanabilecek gibi değil: Saptamalara göre; selülozun ısı değerinin 3450 Kcal/Kg; ligninin ısı değeri ise 6000 Kcal/Kg olduğu bilinmektedir. Yine saptamalara göre; yakılmaları sırasında, geniş yapraklı (kışın yaprağını döken) ağaç ve ağaççık türleri 4300 Kcal/Kg ve ibre yapraklı ağaç ve ağaççık türlerinin de 4600 Kcal/Kg ısı vermektedir.

Odun, enerji kaynağı olarak, yalnızca ısınma-pişirme amacıyla tüketilmiyor. Sözgelimi bir saptamaya göre, yılda 13 m^3 artımı olan 96 bin hektar genişliğinde bir ibreli ağaç plantasyonundan 400 MW'lık bir enerji üretim tesisi çalıştırılabilecektir. Bir başka araştırmada ise 150 MW'lık bir enerji üretimi tesisinin işletilebilmesi için 10 yıl idare suresiyle işletilen ve 34 ton/ha/yıl fırın kurusu gövde ve dal verimi olan 17 bin hektarlık bir kızılağaç ormanı yeterli olabilmektedir. Öyle ki, özellikle, 1970'li yılların başında gündeme gelen "enerji bunalımı", biyokütleden enerji elde edilmesine yönelik çabalara yol açmıştır. Sözgelimi odun, endüstri işletmelerinde de enerji kaynağı olarak kullanılmaya başlanmıştır: İtalya'nın SAF (Societa Agricole e'Forestale) örgütüne bağlı çiftliklerin bir bölümünde bina ve seraların tümüyle odun ve kozalak yakılarak elde edilen buhar ve elektrik enerjisiyle aydınlatılıyor. Filipinler'de de 1982 yılında 12 bin hektarlık bir alanda kurulan Leucaena leucephala plantasyonu elektrik enerjisi üretiminde, 5000 hektarlık bir plantasyonu ise çelik fabrikasının enerji girdisinin karşılanmasında kullanılıyor. Avustralya'da, günlük üretim kapasitesi 4 bin ton olan bir tesisin enerji gereksinmesi, 10 yıl idare süresiyle işletilen ve yıllık verimi hektarda 24 m^3 alan 740 bin hektar genişliğindeki ökaliptüs ormanında üretilen odunla sağlanıyor. Kanada'da ise odunun yüksek basınç ve sıcaklık altında sıvılaştırılarak akaryakıt elde etme çalışmalarından olumlu sonuçlar alınmıştır. Bulgulara göre, sıvı yakıta dönüşüm oranı, kuru odun ağırlığının yüzde 35-45'i oranında olmakta ve elde edilen akaryakıt yüzde 12-40 oranında oksijen içermekte ve ısı değeri de 8300 Kcal/Kg olmaktadır.

MADEM BÖYLE...

Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı'nın öngörülerine göre konutlardaki odun tüketimi 2010 yılında 19.7 milyon ton olacak. Bu, yaklaşık 35 milyon sterdir. Oysa Orman Genel Müdürlüğü'nün öngörülerine göre de 2010 yılında tüketime sunulabilecek yakacak odun miktarı 22.5 milyon sterdir. Bu durumda, 2000'li yıllarda da, yılda ortalama olarak, en az 12.5 milyon ster (5.5 milyon ton) yakacak odun açığı yaşanacaktır. Bu açığın yasa ve teknik dışı yollarla karşılanacağı gerçeğini gözönünde bulundurursanız bu ülkede odun yakacak olarak kullanılması sürecektir. Yakılsın. Bence sorun, odunun yakacak olarak kullanılması değildir: Sorun, bu odunun nereden ve nasıl sağlanabileceğidir. Derim ki, yiğitlik bizde kalsın ve başta ormanların içindeki ve bitişiğinde yaşayanlar olmak üzere, özellikle köylü yurttaşlarımızın yakacak odun gereksinmesini, çevrelerinde bu amaçla orman yetiştirmelerini sağlayalım. Gerçekte, Orman Genel Müdürlüğü (OGM) onlarca yıldır bu doğrultuda çaba gösteriyor; "baltalıkları imar ve ıslah ediyor"; son zamanlarda adlandırdıkları biçimde söylersem, "enerji ormanları" kuruyor ve kurulmasına destek oluyor. Ne var ki, kendisi de yaptığının bilincinde değil. Yine de bence, sağda solda işlevsiz, göstermelik ağaçlandırmalar yapmak ve/veya yaptırtmak yerine, öncelikle, bu doğrultudaki çabaların yaygınlaştırılmasına; özellikle de OGM'nin değil, ama Ağaçlandırma ve Erozyon Kontrolü Orman Genel Müdürlüğü'nün çalışmalarını bu alanda yoğunlaştırmasını sağlamak gerekiyor.